

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Β' ΚΥΚΛΟΣ ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

*«Αειφόρος Ανάπτυξη, Τοπική Αυτοδιοίκηση και Περιβαλλοντική
Ηθική».*

της
Ιωάννας – Μαρίας Τσιμικλή

Επιβλέπων Καθηγητής: Πρωτοπαπαδάκης Ευάγγελος, Αναπληρωτής Καθηγητής
ΕΚΠΑ

Συνεπιβλέποντες Καθηγτές: Μαρκαντωνάτος Ανδρέας,
Καθηγητής Πανεπιστημίου
Πελοποννήσου
Γεώργιος Πολίτης
Αναπληρωτής Καθηγητής ΕΚΠΑ

Καλαμάτα, 2020

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Επιβλέπων: Πρωτοπαπαδάκης Ευάγγελος, Αν. Καθηγητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Συνεπιβλέποντες: Μαρκαντωνάτος Ανδρέας, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Πολίτης Γεώργιος, Αν. Καθηγητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πανταζάκος Παναγιώτης, Καθηγητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Καραβάς Ορέστης, Επ. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Ξέστερνου Μαρία, Επ. Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Σωτηρίου Μαργαρίτα, Επ. Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου στον Αν. Καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ευάγγελο Πρωτοπαπαδάκη, επιβλέποντα καθηγητή και μέντορά μου, για την άριστη συνεργασία και καθοδήγησή του όλα αυτά τα χρόνια. Επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ και στα άλλα δύο μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κ. Ανδρέα Μαρκαντωνάτο και τον Αν. Καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γεώργιο Πολίτη. Τέλος, ευχαριστώ από καρδιάς και τα άλλα τέσσερα μέλη της επταμελούς επιτροπής, τον Καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Παναγιώτη Πανταζάκο, τον Επικ. Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κ. Ορέστη Καραβά, την Επικ. Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κα Μαρία Ξέστερνου και την Επικ. Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κα Μαργαρίτα Σωτηρίου.

Αφιερώνεται στους γονείς μου...σε γη και ουρανό. Στον πατέρα μου που όλα αυτά τα χρόνια στέκεται δίπλα μου, καθώς και στη μητέρα μου που έφυγε νωρίς για τη γειτονιά των αγγέλων.

Copyright © [Τσιμκλή Ιωάννα-Μαρία, 2019]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, μόνο με γραπτή άδεια και υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Πανεπιστημίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	9
1. Ηθική και Περιβάλλον.....	15
1.1. Λίγα λόγια για την έννοια της Ηθικής.....	17
1.2. Διαφορά ήθους και ηθικής.....	24
1.3. Εφαρμοσμένη ηθική.....	28
1.4. Διαγενεακή δικαιοσύνη και Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη.....	32
1.5. Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου κοινωνική δικαιοσύνη.....	40
1.6. Εγγενής & εργαλειακή αξία.....	46
2. Η Περιβαλλοντική Ηθική.....	50
2.1. Περιβαλλοντική Ανθρωποκεντρική ηθική.....	59
2.2. Περιβαλλοντική Βιοκεντρική ηθική.....	65
2.3. Περιβαλλοντική Οικοκεντρική ηθική.....	69
2.4. Κοινωνική Οικολογία.....	74
2.5. Βαθιά οικολογία.....	79
2.6. Ηθική της γης.....	90
2.7. Οικοφεμινισμός.....	92
2.8. Καντ.....	94
2.9. Ωφελιμισμός Τζέρεμι Μπένθαμ και ο Τζον Στιούαρτ Μίλλ.	100
3. Αειφόρος Ανάπτυξης.....	108
3.1. Λίγα λόγια για το περιβάλλον και την ανάπτυξη	108
3.2. Ιστορική Αναδρομή.....	113
3.3. Έννοια – ορισμός αειφόρου ανάπτυξης	115
3.4. Η ανάγκη για αειφορία.....	124
3.5. Τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα.....	127
3.6. Απειλές που πρέπει να αντιμετωπιστούν.....	130
3.7. Οι αρχές της αειφόρου ανάπτυξης.....	130
3.8. Στόχοι της αειφόρου ανάπτυξης.....	131
3.9. Απαραίτητες προϋποθέσεις για την αειφόρο ανάπτυξη.....	134
3.10. Δικαίωμα στην αειφόρο ανάπτυξη και στο Περιβάλλον.....	135
3.11. Ήπια και Ισχυρή Αειφόρος Ανάπτυξη.	139
3.11.1. Κύρια χαρακτηριστικά ήπιας αειφορίας	140
3.11.2. Κύρια χαρακτηριστικά ισχυρής αειφορίας	140

4. Το τρίπτυχο της αειφορίας.	142
4.1. Οι τρεις πυλώνες.....	142
4.1.1. Ο πυλώνας «Πλανήτης», περιβαλλοντική διάσταση.....	144
4.1.2. Ο πυλώνας «Άνθρωποι» - κοινωνική διάσταση.....	146
4.1.3. Ο πυλώνας οικονομία – κέρδος.....	147
5. Εκπαίδευση - Περιβάλλον και Αειφορία.....	150
5.1. Τυπική – άτυπη - μη τυπική εκπαίδευση.....	150
5.2. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	153
5.3. Σύνδεση περιβαλλοντικής εκπαίδευσης με την εκπαίδευση αιφόρου ανάπτυξης	154
5.4. Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ).....	160
5.4.1. Αντικείμενο εργασίας της Παιδαγωγικής Ομάδας των ΚΠΕ.....	161
5.5. Γνωρίσματα εκπαίδευσης αιφόρου ανάπτυξης (Ε.Α.Α.).....	162
5.6. Αξίες αιφόρου εκπαίδευσης.....	163
5.7. Στοχοθεσία στην εκπαίδευση αιφόρου ανάπτυξης (ΕΑΑ).....	166
5.8. Συμπεράσματα – σκέψεις.....	167
6. Διεθνείς πρωτοβουλίες - Σταθμοί στον διεθνή διάλογο για την αειφόρο ανάπτυξη.....	168
6.1. Πρωτοβουλίες - Σταθμοί.....	168
6.1.1. Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης και η Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας.....	169
6.1.2. Επιτροπή Brundtland και το Κοινό μας Μέλλον.....	172
6.1.3. Η Διάσκεψη και η Διακήρυξη του Ρίο.....	174
6.1.3.1. Η Ατζέντα των 21 και η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη.....	178
6.1.4. Η Διάσκεψη Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ.....	178
6.2. Ευρωπαϊκή Ένωση.....	181
7. Ελλάδα και Αειφόρος Ανάπτυξη.....	186
7.1. Η κατάσταση όσον αφορά το περιβάλλον στην Ελλάδα.....	186
7.1.1. Βιοποικιλότητα.....	189
7.1.2. Η Αειφόρος Ανάπτυξη στη χώρα μας.....	195
7.1.3. Βασικό θεσμικό πλαίσιο στην Ελλάδα.....	198

7.1.4. Σχέδιο δράσης για την αειφορία στην Ελλάδα.....	201
7.2. Τουρισμός και αειφορία.....	204
7.2.1. Ο τουρισμός.....	204
7.2.2. Τουρισμός και αειφορία στη χώρα μας.	204
7.2.3. Οικοτουρισμός.....	208
7.2.4. Συμπεράσματα – σκέψεις.....	211
8. Τοπική αυτοδιοίκηση.....	213
8.1. Η έννοια της Ανάπτυξης.....	216
8.1.1. Περιφερειακή Ανάπτυξη.....	218
8.1.2. Τοπική ανάπτυξη.....	219
8.1.3. Συμπεράσματα – σκέψεις.....	221
8.2. Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.....	223
9. Τοπική αυτοδιοίκηση και Αειφορία.....	225
9.1. Σύμφωνο δημάρχων για την προστασία του περιβάλλοντος.	231
9.2. Βιώσιμη αστική ανάπτυξη.....	235
9.3. ΚΑΠΕ: Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας - συνεργασία με Δήμους της χώρας	237
9.3.1. Η Συνεργασία ΚΑΠΕ (Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας) με τους πέντε δήμους της χώρας μας (Αγίου Δημητρίου, Καλαμάτας, Σύρου-Ερμούπολης, Φαρσάλων, Δωρίδας)	239
9.4. Ενεργειακές Κοινότητες και συμμετοχή Δήμων σ' αυτές.	242
9.4.1. Τα οφέλη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης από τις Ενεργειακές Κοινότητες.	244
9.4.2. Οι Πρώτες Ενεργειακές Κοινότητες σε Σαμοθράκη - Αλεξανδρούπολη και Περιφέρεια Πελοποννήσου.....	245
9.4.3. Συμπεράσματα – σκέψεις.....	246
10. Η περίπτωση του Δήμου Καλαμάτας.....	248
10.1. Συμμετοχή του Δήμου Καλαμάτας στο έργο BEACON υποστήριξη από το ΚΑΠΕ (Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας)	248
10.2. Πρώτη συμβουλευτική συνάντηση από το έργο BEACON στο Δήμο Καλαμάτας με υποστήριξη του ΚΑΠΕ (Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας).	249

10.3. Τα δύο σημαντικότερα προβλήματα στο Δήμο Καλαμάτας εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και του ανθρώπινου παράγοντα.	251
10.4. Ενέργειες Αειφόρου Ανάπτυξης του Δήμου Καλαμάτας.....	252
10.5. Συμπεράσματα – σκέψεις.....	253
Συμπεράσματα	255
Βιβλιογραφία	257

Εισαγωγή

Η αειφόρος ανάπτυξη είναι μια έννοια επίκαιρη, μια έννοια που δεν περιορίζεται μονάχα στην περιβαλλοντική προστασία, στην ανάγκη του κάθε οργανισμού και της κάθε επιχείρησης να είναι απέναντι στο περιβάλλον και στην κοινωνία υπεύθυνοι ή ακόμα και στην κοινωνική εταιρική ευθύνη, αλλά η αειφόρος ανάπτυξη είναι κάτι πολύ περισσότερο από όλα αυτά. Η παρούσα διδακτορική διατριβή αποτελείται από δέκα κεφάλαια, και χωρίζεται σε τρία μέρη. Στα δύο πρώτα κεφάλαια γίνεται εκτενής παρουσίαση της περιβαλλοντικής ηθικής, στα τέσσερα επόμενα κεφάλαια γίνεται αναφορά στην αειφόρο ανάπτυξη και πως επηρεάζεται αυτή από την περιβαλλοντική ηθική. Ακολουθούν τα τελευταία κεφάλαια που αναφερόμαστε στην αειφορία στην Ελλάδα και στην τοπική αυτοδιοίκηση με χαρακτηριστικό παράδειγμα το Δήμο Καλαμάτας. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να συνδέσουμε την αειφόρο ανάπτυξη αλλά και την εφαρμογή της στη χώρα μας και ειδικότερα στην τοπική αυτοδιοίκηση, με την περιβαλλοντική ηθική, αλλά και να αποδείξουμε πως δίχως την περιβαλλοντική ηθική και τις θεωρίες αυτής δε δύναται να επιτευχθεί η αειφορία.

Στο 1^ο κεφάλαιο θα αναπτύξουμε την έννοια της ηθικής, η οποία αποτελεί ένα πανανθρώπινο συναίσθημα. Θα προσπαθήσουμε να απεικονίσουμε τη διαφορά του ήθους και της ηθικής. Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με την εφαρμοσμένη ηθική, θα αναλύσουμε τους βασικούς κλάδους αυτής, μιας και η εφαρμοσμένη ηθική δεν αναφέρεται μονάχα σε μια ελεύθερη προσωπική επιλογή, αλλά ο χαρακτήρας της είναι δημόσιος και αποτελεί ένα είδος δημόσιας ηθικής. Συνεχίζοντας θα μιλήσουμε για τη διαγενεακή, την περιβαλλοντική και την κοινωνική δικαιοσύνη, οι οποίες ως έννοιες προέρχονται από την περιβαλλοντική αειφορία. Τέλος, θα αναλύσουμε την εγγενή και εργαλειακή αξία εξετάζοντας στη συνέχεια την αξία που έχει η φύση για τον άνθρωπο.

Στο 2^ο κεφάλαιο θα επικεντρωθούμε στην περιβαλλοντική ηθική, την επιστήμη εκείνη η οποία ασχολείται με τη μελέτη της ηθικής σχέσης των ανθρώπων με το περιβάλλον. Εν συνεχεία θα αναφερθούμε σε κάποιες θεωρίες όπως την ανθρωποκεντρική, τη βιοκεντρική και την οικοκεντρική ηθική, την κοινωνική οικολογία, τη βαθιά οικολογία, καθώς και τη θεωρία του ωφελιμισμού, του κοινωνικού συμβολαίου, καθώς και την Καντιανή θεωρία.

Στο 3^ο κεφάλαιο γίνεται προσδιορισμός των περιβαλλοντικών προβλημάτων τα οποία πλέον έχουν παγκόσμια επέκταση. Θα αναφερθούμε στις αιτίες των

προβλημάτων – απειλών, αλλά και στην ανάγκη που γεννάται για την προστασία του περιβάλλοντος. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην επίδραση που έχει ο άνθρωπος σ' αυτό και οι συνέπειες που προκαλούνται εξαιτίας της επίδρασης αυτής, όπως μόνιμες διαταραχές στα τοπικά οικοσυστήματα, η απειλή για μόνιμη διαταραχή της ισορροπίας της φύσης κλπ. Η περιβαλλοντική ρύπανση, όμως, έχει ορατή επίδραση στους ανθρώπους τη γλωρίδα και την πανίδα, και ως απάντηση στα δυσεπίλυτα περιβαλλοντικά προβλήματα που δημιουργούνται είναι η αειφόρος ανάπτυξη. Γίνεται ιστορική αναδρομή της αειφόρου ανάπτυξης, της οποίας η έννοια εισέρχεται σιωπηρά δίχως να κατονομάζεται τη δεκαετία του '60. Εν συνεχεία αποτυπώνονται οι αρχές της αειφόρου ανάπτυξης, καθώς και οι στόχοι αυτής, όπως παραδείγματος χάρη η καταπολέμηση της φτώχειας στον πλανήτη, η διασφάλιση της υγείας, της ποιοτικής, ισότιμης και ελεύθερης εκπαίδευσης, η προστασία των θαλασσών και των πόρων αυτών, η βιώσιμη χρήση των δασών, η βιώσιμη χρήση και αξιοποίηση της ενέργειας κλπ. Ακολουθούν οι απαραίτητες προϋποθέσεις που απαιτούνται για την αειφόρο ανάπτυξη, όπως ο ρυθμός που χρησιμοποιούνται οι ανανεώσιμοι φυσικοί πόροι θα πρέπει να είναι μικρότερος σε σχέση με αυτόν που χρειάζεται η φύση για την ανανέωση των πόρων αυτών κλπ. Η περιβαλλοντική ηθική αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη της αειφορίας, μάλιστα από τον ορισμό και μόνο της αειφόρου ανάπτυξης παρατηρείται διάχυτη η ανθρωποκεντρική ηθική και η διαγενεακή δικαιοσύνη. Μάλιστα για να υπάρξει η αειφορία, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελούν η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου και η κοινωνική δικαιοσύνη, οι οποίες θα αναπτυχθούν στην πιο κάτω εργασία.

Στο 4^ο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο τρίπτυχο της αειφορίας και πιο συγκεκριμένα στους τρεις πυλώνες που στηρίζουν την αειφόρο ανάπτυξη ισότιμα. Ο πρώτος πυλώνας που είναι το περιβάλλον κατορθώνει την ισορροπία ανάμεσα στις περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις και στις ικανότητες που έχει η γη. Η ευημερία των ανθρώπων μπορεί να βελτιωθεί από το φυσικό περιβάλλον, το οποίο μπορεί να υποστηρίξει τους ανθρώπους. Το φυσικό περιβάλλον έχει την ικανότητα από την ίδια την παρέμβαση του ανθρώπου να ανακυκλώνεται και να αυτό-ανανεώνεται, ώστε οι γενεές του παρόντος όσο και του μέλλοντος να υποστηριχθούν και να διασφαλιστούν. Ακολουθεί ο πυλώνας άνθρωποι (κοινωνική διάσταση), ο οποίος προέκυψε από το γεγονός πως τα περιβαλλοντικά προβλήματα επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τη ζωή των ανθρώπων. Τέλος έχουμε τον τρίτο πυλώνα οικονομία – κέρδος ο οποίος είναι

συμπληρωματικός με τον πυλώνα άνθρωπος – κοινωνία. Η οικονομική διάσταση αυτή σχετίζεται με την ανάπτυξη οικονομικών συστημάτων, τα οποία θα σκοπεύουν στη σταθεροποίηση – αυτοσυντήρηση και θα παρέχουν στα άτομα μια ικανοποιητική ποιότητα ζωής. Οι τρεις πυλώνες που θα αναπτυχθούν συνδέονται άμεσα και βασίζονται σε θεωρίες της περιβαλλοντικής ηθικής, όπως η οικοκεντρική ηθική και η ηθική της γης, μέσω των οποίων η φύση αποκτά την απόλυτη ηθική αξία την οποία έχει και μέχρι τώρα και οι άνθρωποι εσκεμμένα αγνοούσαν, αλλά και την κοινωνική δικαιοσύνη μέσω της οποίας οι άνθρωποι μεταξύ τους αποκτούν ίση αξία και δικαιώματα.

Στο 5^ο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία. Αρχικά θα γίνει διάκριση και διαχωρισμός της εκπαίδευσης σε τυπική, άτυπη, μη τυπική και στη συνέχεια θα αναλύσουμε την περιβαλλοντική εκπαίδευση, η οποία ως όρος εμφανίστηκε το 1948 στο Παρίσι και σημαίνει τη διαδικασία διασαφήνισης εννοιών, καθώς και αναγνώριση αξιών, ώστε οι αναγκαίες στάσεις και δεξιότητες να αναπτυχθούν για την κατανόηση, αλλά και την εκτίμηση των σχέσεων μεταξύ του ανθρώπου, του πολιτισμού του και του βιοφυσικού του περιβάλλοντος. Η εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη από την άλλη είναι μια εξέλιξη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, ο προσανατολισμός αυτής, όμως, είναι ευρύτερος, αφού περιλαμβάνει και άλλες θεματικές ενότητες, όπως η εκπαίδευση για τη διαφορετικότητα, την ειρήνη, την υγεία κ.α.. Στη συνέχεια θα μιλήσουμε για τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ), τη λειτουργία τους στη χώρα μας, τη στελέχωση αυτών, τους στόχους τους, καθώς και το αντικείμενο εργασίας της παιδαγωγικής ομάδας κάθε ΚΠΕ. Ακολούθως θα αναφερθούμε στα γνωρίσματα και την στοχοθεσία της Εκπαίδευσης Αειφόρου Ανάπτυξης (Ε.Α.Α.) και στις αξίες της αειφόρου εκπαίδευσης. Επίσης, θα δείξουμε πόσο αναγκαία είναι η αειφόρος – περιβαλλοντική εκπαίδευση για να επιτευχθεί εν τέλει η αειφορία, μιας και μέσω αυτής μπορούν οι νέες γενιές να αποκτήσουν ηθικές αξίες, ικανότητες, στάσεις, αλλά και ένα ήθος απέναντι στο περιβάλλον που εκλείπουν στις ημέρες μας.

Στο 6^ο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με τις Διεθνείς πρωτοβουλίες – σταθμούς στο διεθνή διάλογο για την αειφόρο ανάπτυξη. Η διεθνής κοινότητα συζητά και συντάσσει επεξεργασμένες περιβαλλοντικές συνθήκες, που όμως δε δύναται να κατευθύνει όσον αφορά την υλοποίησή τους. Οι χώρες που είναι ανεπτυγμένες βιομηχανικά έχουν την υποχρέωση βάσει του περιεχομένου των διεθνών συμβάσεων να παρέχουν τεχνική και οικονομική βοήθεια στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, κάτι όμως

που δεν κάνουν εν τέλει. Μερικές από τις διεθνείς πρωτοβουλίες είναι η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, η οποία αποτελείται από ένα προοίμιο και 26 αρχές που πραγματεύεται τους τρόπους με τους οποίους η διατήρηση και η βελτίωση του περιβάλλοντος θα εξασφαλιστεί. Επίσης, η διακήρυξη της Φιλαδέλφειας, μέσω της οποίας ζητείται η διεθνής οικονομία ώστε να βελτιωθεί η ανθρώπινη ευημερία, η επιτροπή Brundtland, μια παγκόσμια επιτροπή για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, η οποία προέβαλε σαν σύγχρονη απάντηση την αειφόρο ανάπτυξη για τα προβλήματα των υλικών ορίων της μεγέθυνσης της οικονομίας, η Διάσκεψη και η Διακήρυξη του Ρίο που αφορούσε το περιβάλλον και την ανάπτυξη, η ατζέντα 21 ένα ολοκληρωμένο παγκόσμιο σχέδιο δράσης για την αειφορία, η Διάσκεψη κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ, μια παγκόσμια διάσκεψη για την αειφόρο ανάπτυξη. Τέλος, γίνεται αναφορά στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τις δράσεις αυτής όσον αφορά το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη. Στο κεφάλαιο αυτό θα παρατηρήσουμε πως βάση των Διεθνών Πρωτοβουλιών αποτελούν αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής όπως η ανθρωποκεντρική ηθική, η κοινωνική και περιβαλλοντική δικαιοσύνη κλπ. Ως επίκεντρο βρισκόταν κυρίως ο άνθρωπος, ενώ η φύση αποκτά τη πραγματική αξία που έχει μέσω της διάσκεψης του Ρίου και τη σύνταξη της Ατζέντα 21, η οποία, θα λέγαμε, στηρίζεται σε μια πιο οικοκεντρική ηθική.

Στο 7^ο κεφάλαιο θα μιλήσουμε για την αειφόρο ανάπτυξη στην χώρα μας, καθώς και τις δεσμεύσεις που καλείται να τηρήσει. Η Ελλάδα έχει μεγάλο περιβαλλοντικό απόθεμα και το φυσικό της περιβάλλον διακρίνεται για τη μεγάλη βιοποικιλότητα που διαθέτει, ενώ θεωρείται μη υποβαθμισμένο σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Θα αναφερθούμε στις μη κυβερνητικές περιβαλλοντικές οργανώσεις στη χώρα μας, καθώς και στη βιοποικιλότητα που διαθέτει. Η χώρα μας πλήττεται από διαρκείς κρίσεις, όπως τη χρηματοπιστωτική, την ενεργειακή, αλλά και την περιβαλλοντική κρίση. Η αντιμετώπιση της τελευταίας μπορεί να γίνει αρωγός για την έξοδο της Ελλάδας και από την κοινωνικοοικονομική κρίση και ως λύση αυτής δίνεται η αειφόρος ανάπτυξη. Η κύρια νομοθεσία για την αειφόρο ανάπτυξη και για το περιβάλλον είναι το άρθρο 24 του Συντάγματος μας, το οποίο αναφέρει πως η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος είναι δικαίωμα όλων των ανθρώπων και ταυτόχρονα υποχρέωση του κράτους προς αυτούς. Θα συνεχίσουμε με το σχέδιο δράσης στη χώρα μας σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη, ενώ θα κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό με τη μορφή του τουρισμού που ονομάζεται οικοτουρισμός. Για την επίτευξη της καταπολέμησης της χρηματοπιστωτικής, ενεργειακής, περιβαλλοντικής

κρίσης στη χώρα μας θα πρέπει να αποκατασταθούν χαμένες πνευματικές και ηθικές αξίες, οι οποίες εμπεριέχονται στην περιβαλλοντική ηθική και οι οποίες θα βοηθήσουν στην υλοποίηση του θεσμικού πλαισίου που υφίστανται στη χώρα μας σχετικά με το περιβάλλον και τη προστασία του.

Στο 8^ο κεφάλαιο αναπτύσσεται η έννοια της τοπικής αυτοδιοίκησης και ο ρόλος αυτής, καθώς και η έννοια της ανάπτυξης γενικότερα, αλλά και πιο συγκεκριμένα της περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης. Η τοπική αυτοδιοίκηση αποτελώντας θεμελιώδη θεσμό της χώρας μας είναι η έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας. Είναι αυτή που ενεργεί ως αντιστάθμισμα απέναντι στην κεντρική διοίκηση. Η ανάπτυξη γενικά ως ορισμός είναι η διαδικασία όπου ο μεγαλύτερος αριθμός ατόμων σε ένα δεδομένο περιβάλλον παίρνει αποφάσεις και τις υλοποιεί. Ειδικότερα, όμως, όταν μιλάμε για περιφερειακή ανάπτυξη, εννοούμε τη διαδικασία που διενεργείται για την ανάπτυξη των περιφερειών μιας χώρας. Αντίστοιχα τοπική ανάπτυξη είναι μια άλλη μορφή της περιφερειακής ανάπτυξης, στην οποία οι τοπικοί παράγοντες αποτελούν τα βασικά στοιχεία για την αναπτυξιακή διαδικασία. Για να επέλθει η τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη σε έναν τόπο θα πρέπει να γίνει στροφή προς την αειφόρο ανάπτυξη της κοινωνίας στο σύνολό της, η κοινωνία θα πρέπει να αλλάξει ριζικά και να ευαισθητοποιηθεί σε σχέση με το περιβάλλον. Θα πρέπει ταυτόχρονα να ενισχυθούν και οι τρεις πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης στηριζόμενοι σε θεωρίες της περιβαλλοντικής ηθικής.

Το 9^ο κεφάλαιο αφορά την τοπική αυτοδιοίκηση και την αειφόρο ανάπτυξη. Η τοπική αυτοδιοίκηση έχει αντικείμενο της την περιβαλλοντική υγεία, για αυτό κύριο μέλημά της θα πρέπει να είναι ο συντονισμός και η ενθάρρυνση των ατόμων της περιοχής της, ώστε να στραφούν στο δρόμο της αειφόρου ανάπτυξης. Το σύμφωνο των δημάρχων είναι η σπουδαιότερη ευρωπαϊκή κίνηση όπου συμμετέχουν τοπικές, καθώς και περιφερειακές αρχές, που στόχο έχουν την αύξηση της ενεργειακής απόδοσης, αλλά και τη χρησιμοποίηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας εντός της περιοχής τους. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη μιας και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού κατοικούν στις πόλεις και συνεπώς η εξασφάλιση αειφόρου ανάπτυξης σ' αυτές αποτελεί σοβαρή προσπάθεια. Επίσης, για το κέντρο ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ΚΑΠΕ) και την τόσο σημαντική συνεργασία αυτού με διάφορους δήμους της χώρας, όπως της Καλαμάτας, του Αγ. Δημητρίου κλπ. Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό θα αναπτύξουμε το σημαντικό ρόλο των ενεργειακών κοινοτήτων, τη συμμετοχή των

δήμων σ' αυτές και τα οφέλη που έχει η τοπική αυτοδιοίκηση από τις ενεργειακές κοινότητες. Στο κεφάλαιο αυτό θα επιδιώξουμε να συνδέσουμε την τοπική αυτοδιοίκηση και την ανάγκη στήριξης αυτής με θεωρίες περιβαλλοντικής ηθικής προκειμένου να επιτευχθεί η αειφορία.

Στο 10^ο κεφάλαιο θα αναλωθούμε στην περίπτωση του Δήμου Καλαμάτας, τη συμμετοχή του στο έργο Beacon το οποίο πραγματοποιείται με την υποστήριξη του Κέντρου Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΚΑΠΕ) και τη πραγματοποίηση της 1^η συμβουλευτικής συνάντησης του έργου Beacon με εκπροσώπους του Δήμου. Επίσης, θα αναπτυχθούν τα δύο μεγάλα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο Δήμος Καλαμάτας εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, όπως είναι η διάβρωση των ακτών και το πρόβλημα που δημιουργείται από πλημμύρες εντός αυτού. Κλείνοντας το κεφάλαιο θα αναφέρουμε αειφόρες ενέργειες που έχουν υλοποιηθεί εντός των ορίων του δήμου, ενώ θα επιδιώξουμε να υποστηρίξουμε πως θα πρέπει να απορριφθεί η ανθρωποκεντρική τάση αντιμετώπισης των θεμάτων που αφορούν το περιβάλλον και θα πρέπει να κυριαρχήσει μια πιο οικοκεντρική θεώρηση επ' αυτού.

1. Ηθική και Περιβάλλον

Η φύση δεν αδιαφορεί για την ηθική, αντιθέτως υποχρεούμαστε να αποδεχθούμε πως ίσα – ίσα η φύση μας έδωσε τις ιδέες για το καλό και το κακό, καθώς και τις αφηρημένες ιδέες των ανθρώπων όσον αφορά το υπέρτατο καλό. Αποτελούν αντανάκλασεις στον ανθρώπινο νου, εκείνον που είδε στην πορεία της κοινωνικής του ζωής, αλλά και στη ζωή των ζώων και εξαιτίας αυτού οι εντυπώσεις αυτές εξελίχθηκαν σιγά σιγά σε γενικές συλλήψεις για το σωστό και το λάθος. Τονίζουμε στο σημείο αυτό πως αναφερόμαστε στις απόψεις που έχει η πλειονότητα και όχι στις απόψεις που έχουν εξαιρετικά άτομα. Οι απόψεις αυτές περιέχουν βασικές θεμελιώδεις αρχές, της αμοιβαίας συμπάθειας και ισοτιμίας, οι οποίες έχουν ισχύ για όλα τα ευαίσθητα όντα, έτσι ακριβώς όπως και στις βασικές αρχές που ισχύουν στη μηχανική, οι οποίες προήλθαν από παρατηρήσεις στην ηθική.¹ Μέσω της ηθικής μπορεί να επιτευχθεί ο πρέπων σεβασμός απέναντι στη φύση, που θα έχει ως κύριο σκοπό την προστασία αυτής με αποτέλεσμα μια καλύτερη ζωή για τον άνθρωπο.

Η υποχρέωσή μας ως προς την προστασία του περιβάλλοντος δικαιολογείται βάσει ενός αιτήματος συλλογικής ευθύνης ως προς το περιβάλλον μέσω της κανονιστικής οπτικής της δικαιοσύνης. Δηλαδή είναι ζήτημα δικαιοσύνης τόσο προς τα παρόντα όσο και προς τα μελλοντικά άτομα-πρόσωπα να μην υπονομεύονται οι αναγκαίες συνθήκες για την πράξη και την επιβίωσή τους. Υπάρχει, όμως, και ευθύνη από την πλευρά μας ακόμα και από τον εαυτό μας να μην προκαλούμε βλάβη και καταστροφή γύρω μας, καθώς και να μη μεταχειριζόμαστε άσχημα τα μη ανθρώπινα όντα. Έτσι συνεισφέρουμε και στην προσωπική μας ηθική ανάπτυξη μεριμνώντας και για τους υπόλοιπους έμβιους οργανισμούς και τα φυσικά συστήματα. Είναι ηθικό αίτημα από την πλευρά μας η απόδοση αξίας προς τα μη ανθρώπινα έμβια όντα, αλλά και προς την ευημερία αυτών για χάρη αυτών και μόνο αυτών και όχι για το δυνητικό όφελος ή τη χρησιμότητα την οποία μπορούν να έχουν αυτά για μας².

¹ Kropotkin, P. Ηθική. Προέλευση και ανάπτυξη, μετάφρ. Β. Τομανάς, Θεσσαλονίκη, Νησίδες, (2007):25

² Κεφαλογιάννη, Ζ. (2015), «Η ανάγκη σύνδεσης της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Εκπαίδευση για την Αειφορία) με την Περιβαλλοντική Ηθική και την Εκπαίδευση Αξιών», Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΠΕΕΚΠΕ, Βόλος 8-10 Μαΐου 2015, πρόσβαση:20.10.2017, http://www.kpe.gr/7_congress/papers/sat_fifth/kefalogianni.pdf.

Η περιβαλλοντική προστασία αποτελεί ευθύνη όλων μας ως υποχρέωση, αλλά και δικαιοσύνη για μας τους ίδιους, τους συνανθρώπους μας, καθώς και τις μελλοντικές γενεές. Έχουμε την υποχρέωση να σεβόμαστε και να μην προκαλούμε την οποιαδήποτε βλάβη όχι μόνο απέναντι στο ανθρώπινο είδος, αλλά και σε οποιοδήποτε έμβιο όν. Η αναγνώριση της αξίας τους θα πρέπει να γίνεται από το ανθρώπινο είδος όχι εξαιτίας της χρησιμότητας τους στον άνθρωπο, αλλά για την ευημερία αυτού στον πλανήτη μας. Γιατί κάθε οργανισμός έχει τη δική του αξία, η οποία δε θα πρέπει να υποτιμάται από το κυρίαρχο τον άνθρωπο. Αυτός είναι και ένας τρόπος για να επιτευχθεί η ηθική ανάπτυξη του ανθρώπου την οποία έχουμε τόσο ανάγκη στην εποχή μας.

Η άσκηση κριτικής που κάνουμε στο φυσικό περιβάλλον και την ανθρώπινη επέμβαση δε γίνεται γιατί διαταράσσει μια υποτιθέμενη φυσική τάξη που προϋπάρχει, αλλά διότι υπάρχει η απειλή να στερηθεί η φύση για τον άνθρωπο τις ανθρώπινες διαστάσεις εκείνες, αλλά και τα όρια εκείνα, τους όρους και τα μέτρα τα οποία είναι αναγκαία για κάθε πράξη.³

Η κοινωνική ηθική έχοντας απέναντί της το περιβάλλον, με τον τρόπο που αυτή εκφράζεται από την καταναλωτική συμπεριφορά στις ημέρες μας, έχει δημιουργήσει μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης ένα χάσμα. Από το Sack μάλιστα υποστηρίζεται πως είναι πολύ σημαντικό να καταλάβουμε πως παρόλες τις δεσμεύσεις, αλλά και τους όποιους περιορισμούς, τους οποίους συνεπάγεται η κοινωνική θέση και η οικονομική κατάσταση του καθενός μας, τα κοινωνικά υποκείμενα όσον αφορά τις μελλοντικές τους ενέργειες, έχουν ακόμα τη δυνατότητα να επιλέγουν ελεύθερα. Συνεπώς, το πώς για παράδειγμα τα άτομα συμπεριφέρονται όσον αφορά τη χρήση γης, αλλά και τους φυσικούς πόρους αναδεικνύει τις διαστάσεις της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση.⁴

Ο άνθρωπος στις ημέρες μας έχει απομακρυνθεί από τη φύση, η οικονομική άνεση που υπήρχε, καθώς και οι εξέχουσες θέσεις που κατείχαν κάποιοι, οδήγησαν την ανθρωπότητα σε μια συμπεριφορά κατάχρησης, εκμετάλλευσης και μιας αλόγιστης απληστίας σε βάρος της φύσης και του περιβάλλοντος.

³ Ο.π.

⁴ Μινέτος, Δ. Οι πρόσφατες μεταβολές των χρήσεων γης στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις τους στη βιώσιμη ανάπτυξη της υπαίθρου: μια θεωρητική & εμπειρική διερεύνηση, Διατριβή, Βόλος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, (2009):411

1.1 Λίγα λόγια για την έννοια της Ηθικής

Αν θέλουμε να δώσουμε έναν ορισμό στην έννοια της ηθικής, θα λέγαμε πως είναι το σύνολο των κανόνων για το τι είναι σωστό ή λάθος, καλό ή κακό, πρόπον ή μη, δίκαιο ή άδικο κλπ. Δηλαδή η ηθική θέτει όρια στην πρόπουσα συμπεριφορά που πρέπει να έχουμε προς τους άλλους. Ποιοι είναι, όμως, αυτοί οι άλλοι; Μέχρι τώρα τόσο η ηθική όσο και το σύνολο των κανόνων αυτής αφορούσε τη μεταχείριση ανάμεσα στους ανθρώπους και μόνον σ' αυτούς. Τον τρόπο δηλαδή που πρέπει να συμπεριφέρεται ο ένας άνθρωπος στον άλλο άνθρωπο και δεν υπήρχε καμία περίπτωση να διανοηθεί κανείς πως στην έννοια αυτή του άλλου, υπήρχε περίπτωση να συμπεριληφθεί κάποιο μη ανθρώπινο είδος. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός πως εγγενή αξία είχαν μόνο οι άνθρωποι.⁵

Ο Καντ αναζητώντας τη βάση της ηθικής κατέληξε στο συμπέρασμα πως ηθική είναι ουσιαστικά η αίσθηση καθήκοντος, η οποία μάλιστα δεν πηγάζει από σκέψεις κοινωνικής ή και ιδιωτικής ωφελιμότητας, ούτε όμως από την καλοσύνη ή το συμπάσχειν, αλλά είναι απλά μια ιδιότητα που έχει το ανθρώπινο λογικό. Το ανθρώπινο λογικό έχει την ικανότητα να δημιουργήσει δύο είδη κανόνων διαγωγής: τους υπό όρους και τους απόλυτους. Ένα αξιόλογο παράδειγμα είναι όταν θέλει κάποιος να είναι υγιής, θα πρέπει να ζει μετρημένα. Το πιο πάνω παράδειγμα αποτελεί κανόνα υπό όρους. Στην περίπτωση που δεν επιθυμεί κάποιος να ζει μετρημένα, το πιο πιθανό είναι να επιλέξει την αμέλεια της υγείας του. Οι εντολές τέτοιου είδους δεν εμπεριέχουν τίποτε που να θεωρείται απόλυτο, για αυτό και ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να τις τηρεί ή και να μην τις τηρεί. Στην κατηγορία αυτή των κανόνων υπό όρους ουσιαστικά περιλαμβάνεται το σύνολο των κανόνων συμπεριφοράς, οι οποίοι στηρίζονται στο συμφέρον και συνεπώς, αυτές οι εντολές υπό όρους δεν είναι σε θέση να αποτελέσουν βάση για την ηθική. Ο χαρακτήρας των ηθικών κανόνων θα πρέπει να είναι απόλυτος της κατηγορικής επιταγής, όπως είναι αυτή της αίσθησης του καθήκοντος.⁶

Η ηθική από τη δική της πλευρά υποχρεούται να ελέγξει όλες τις επιλογές των ανθρώπων, να αναλύσει κατά πόσο και εάν είναι σημαντικός ή θεμιτός ο εκάστοτε

⁵ Γεωργόπουλος, Α. Περιβαλλοντική Ηθική, Αθήνα, Gutenberg, (2002):38

⁶ Kropotkin, P., ο.π. σελ.188

σκοπός, ποια εκ των μέσων που θα χρησιμοποιηθούν είναι αποδεκτά ηθικώς και ποια δεν είναι, καθώς και αν διακινδυνεύονται τα βασικά δικαιώματα που έχουν τα ηθικά πρόσωπα.⁷

Η ηθική έχει ως βάση την πίστη πως τόσο το καλό όσο και το κακό, όσον αφορά συγκεκριμένους ανθρώπους ή ακόμα και ζώα, δεν αποτελεί καλό ή και κακό μόνο από τη δική τους πλευρά (σκοπιά), αλλά από μια πιο γενική πλευρά που είναι κατανοητή από κάθε άτομο σκεπτόμενο. Δηλαδή, υπάρχουν λόγοι για τον καθένα να μην εξετάζει μονάχα τα συμφέροντα του, αλλά και τα συμφέροντα που έχουν οι άλλοι ώστε να λάβει την απόφαση για το τι θα κάνει.⁸

Η ηθική, ως έννοια, συνεπάγεται κάποιο αίσθημα πανανθρώπινο, που καθορίζει πως το ίδιο το αντικείμενο θα είναι γενικής αποδοχής και πως όλοι ή τουλάχιστον οι περισσότεροι θα συμφωνούν σε σχέση με κάθε απόφαση ή και άποψη που είναι σχετική με αυτό. Επίσης, συνεπάγεται κάποιο αίσθημα το οποίο είναι τόσο περιεκτικό και καθολικό, που καλύπτει όλη την ανθρωπότητα και καθιστά οποιαδήποτε μορφή πράξης αλλά και διαγωγής, ακόμα και στην περίπτωση που αυτή αφορά τα περισσότερα απομακρυσμένα πρόσωπα. Οι δύο αυτές προϋποθέσεις συνοψίζονται στο αίσθημα που λέγεται ανθρωπιά.⁹

Η ηθική έχει έναν ενιαίο πυρήνα και διέπεται θα λέγαμε από ορισμένες σταθερές, επίσης, οριοθετείται από άξονες κοινούς, οι οποίοι συνιστούν ηθικές αρχές, που είναι οικουμενικές παράλληλα με τις πολιτισμικές και κοινωνικές αξίες. Η συνάρτηση αυτής με την ορθολογικότητα, το ενδιαφέρον για τον άλλον, το αίτημα της αμεροληψίας και της καθολικότητας, η προώθηση της αρμονίας στην κοινωνία μέσω της καταδίκης αντικοινωνικών πράξεων και την επιβολή αυτοπεριορισμών και η περιχαράκωση του ευ-ζην, μίας ζωής η οποία να έχει νόημα, απαρτίζουν τις σταθερές της ηθικής πράξης.¹⁰

Ορισμένοι φιλόσοφοι οι οποίοι ακολουθούν τον Πλάτωνα υποστηρίζουν πως η ηθική στάση της ζωής είναι μια έκφραση της όσο το δυνατόν πιο καλής ψυχικής υγείας,

⁷ Χωριανοπούλου Μ., Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΡΟΥ , στο περιβαλλοντική πολιτική: θεωρία και πράξη, Επιμ. Μανωλάς Ε., Ορεστιάδα, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, (2015):339

⁸ Nagel, T. Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα, μεταφρ. Χ. Μιχαλοπούλου Βέικου, Αθήνα, Σμίλη, (1989):76

⁹ Βιρβιδάκης, Σ. Καρασμάνης, Β. Τουρνά, Χ. Αρχές Φιλοσοφίας, Β' τάξη Γενικού Λυκείου, Αθήνα, Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων, (χ.χ.):28

¹⁰ Δραγώνα-Μονάχου, Μ. Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία, Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (1995):51

μια μορφή θα λέγαμε αρμονίας, η οποία επιτυγχάνεται όταν ακολουθούνται οι εντολές του ορθού λόγου, ελέγχονται οι επιθυμίες και τα πάθη μας, προσπαθούμε να μην είμαστε άδικοι προς τους άλλους. Ο άνθρωπος ο οποίος είναι άδικος υποφέρει από βαθιά ανισορροπία η οποία τον οδηγεί στη δυστυχία. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, για να πραγματοποιηθεί η ευδαιμονία και μάλιστα στην τέλεια κατάσταση της ανάπτυξης των ψυχικών δυνάμεων βοηθά σε μεγάλο βαθμό και η καλλιέργεια των αρετών. Από τη δική του πλευρά ο Κάντ τονίζει την αξία της ορθολογικότητας συσχετίζοντας αυτή με τη δυνατότητα της αυτονομίας, ενώ θεωρεί την ηθικά εσφαλμένη συμπεριφορά ανορθόλογη.¹¹

Η σχέση που έχει ο άνθρωπος με τη φύση είναι ηθικό θέμα, αφού η πράξη είναι αυτή που διαμεσολαβεί στη σχέση αυτή, εφόσον μέσω των παρεμβάσεων του ανθρώπου στο φυσικό σώμα δημιουργούνται συνέπειες οι οποίες διακυβεύουν τη σχέση αυτή. Έχοντας ο άνθρωπος αυτοσυνείδηση για να προσδιορίζεται με λίγα λόγια ξέροντας πως αν και διαθέτει επιλογές πράξης, παίρνει την απόφαση να δράσει με τέτοιο τρόπο, αναλαμβάνει την ηθική της ευθύνης, αφού διασπώντας αιτιακές αλυσίδες δημιουργεί συνειδητά άλλες. Η ηθική αυτή ευθύνη είναι σχετική με τον εαυτό του, αλλά και με τους άλλους. Επίσης, στην ηθική υπάρχουν κριτήρια κανονιστικά τα οποία πρέπει την ανθρώπινη πράξη να τη δεσμεύουν. Τόσο οι πρακτικές όσο και οι αποφάσεις που παίρνουμε, έχουν σοβαρές και απτές επιπτώσεις στη ζωή των ανθρώπων του μέλλοντος με τέτοιο τρόπο που αυξάνουν σε πολύ μεγάλο βαθμό το χρονικό ορίζοντα για την ηθική μέριμνα και ευθύνη την οποία έχουμε. Το κύριο ερώτημα το οποίο δημιουργείται είναι: ποιο είναι το στοιχείο εκείνο από τα μελλοντικά πρόσωπα το οποίο είναι ήδη ενεργό ηθικά, πριν τα πρόσωπα αυτά γεννηθούν και πριν αποκτήσουν υπόσταση βιολογική. Ποιος δηλαδή, είναι ο λόγος, που θα δικαιολογούσε και θα οριοθετούσε το σεβασμό τον οποίο οφείλουμε να έχουμε στα μελλοντικά πρόσωπα και ο οποίος άμεσα θα συνδέεται με ένα στοιχείο του (ηθικού) πυρήνα των ενεστώτων αλλά και μη προσώπων.¹²

¹¹ Βιβιδάκης Σ., Καρασμάνης Β., Τουρνά Χ., ο.π. σελ.24-25

¹² Κεφαλογιάννη, Ζ. (χ.χ.), Διαγενεακή Αλληλεγγύη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, πρόσβαση: 20.10.2017, http://kpe-kastor.kas.sch.gr/peekpe/proceedings/synedria_2_theoritikes/Kefalogianni.pdf.

Ηθικά αυτόνομος είναι αυτός ο οποίος δομεί μια άποψη, γιατί μπορεί και τη βλέπει κριτικά, ενώ έχει την ελευθερία της άρνησης ή της επιλογής της και όχι γιατί αυτή του επιβάλλεται εξωτερικά ως αδιαμφισβήτητη.¹³

Ο μοναδικός τρόπος για να αυτορυθμιστεί η συμπεριφορά του ατόμου και να εσωτερικευθούν οι ατομικές αξίες είναι μέσω της ελεύθερης επιλογής, αλλά και την ανάληψη ευθύνης (προσωπικής) για την επιλογή αυτή.¹⁴

Γενικά ο άνθρωπος έχει την ηθική του, η οποία αποτελείται από ένα σύνολο ουσιαστικών προτύπων, ηθικών αξιών και τρόπων δράσης και συμπεριφοράς. Ως ατομικές ηθικές αξίες θεωρούνται η ειλικρίνεια, η φιλία, η αγάπη, η ευγένεια, η μετριοφροσύνη, η εντιμότητα, η εγκράτεια, η αυτοκυριαρχία κλπ, καθώς και οι κατεξοχήν ηθικές, που είναι οι κατ' ουσίαν συνολικά αντιλήψεις τις οποίες διαμορφώνει ο άνθρωπος για το δίκαιο καθώς και το άδικο, το καλό και το κακό, αυτό που θα πρέπει να πράττει, αλλά και αυτό που δεν πρέπει να πράττει. Αυτές οι αξίες γίνονται κοινωνικές, που όμως μπορούν να μεταβληθούν, αφού η ηθική των ανθρώπων εξελίσσεται και συνεπώς κατ' επέκταση μεταβάλλονται ανάλογα και οι κοινωνικές του επιταγές. Αυτές αποκτώνται μέσα από τους μηχανισμούς, αλλά και τις διαδικασίες της κοινωνικής μάθησης, καθώς και της κοινωνικοποίησης.¹⁵

Σύμφωνα με το Θεοδώρου αξία είναι οτιδήποτε μας προκαλεί την προσωπική ορμή και το ενδιαφέρον για ένα αντικείμενο εξαιτίας της ικανοποίησης και της ευαρέστησης, που μας δημιουργεί. Συνεπώς, η αξία είναι έκφραση ικανοποίησης και κατάφασης για κάτι που καθιστά επιθυμητό, αρεστό.¹⁶

Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για ηθικές αξίες ατομικές όπως η φιλία, η αγάπη, η ελευθερία, η δικαιοσύνη, ο αυτοσεβασμός, η υπευθυνότητα, η ευγένεια κλπ., αλλά και για ηθικές αξίες που είναι γενικά αποδεκτές. Μπορούμε, επίσης, να αναφερθούμε και στις αξίες της κοινωνίας, όπως αυτές της συνεργασίας, της δικαιοσύνης, της ανεκτικότητας, της αλληλεγγύης και πολλών άλλων, τις οποίες

¹³ Straughan, R. Can we teach children to be good? - Basic issues in moral, personal and social education, Philadelphia, (1988):35,123

¹⁴ Myers, D. G. *Social Psychology*, N. Y., Mc Graw-Hill College, (1999):147-155

¹⁵ Νικολαΐδη, Α. (2014), Οι ηθικές αξίες για κοινωνική ευημερία, πρόσβαση: 4.12.2018, http://www.eben.gr/wp-content/uploads/2014/12/anna_nikolaidi.pdf.

¹⁶ Θεοδώρου, Ε. *Αξιολογική Παιδαγωγική*, στο Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (1991):638

υιοθετούν άτομα από διαφορετικές κοινωνίες ή και ομάδες, σύμφωνα με τις φιλοσοφικές τους ιδεολογίες ή θεωρήσεις.¹⁷

Κατά την κα Δραγώνα- Μοναχού ο όρος της ηθικής είναι μια έννοια ουσιαστικά αμφισβητούμενη, και κατά την ίδια η ηθική είναι ρύθμιση ουσιαστικά της συμπεριφοράς με κανόνες ανασταλτικούς των εγωκεντρικών επιδιώξεων και τάσεων, οι οποίοι συνιστούν έναν κώδικα ηθικό.¹⁸

Ηθική είναι ουσιαστικά ένας κώδικας αξιών μιας κοινωνίας, ένα σύνολο κανόνων το οποίο μελετά και πολύ πιθανόν καθορίζει και τη συμπεριφορά που έχουν τα μέλη αυτής της κοινωνίας, με κριτήριο τι είναι και τι όχι αποδεκτό. Δηλαδή τι είναι και τι δεν είναι καλό. Σε θέματα ηθικής είναι γνωστό πως δεν υπάρχει ομοφωνία. Είναι δυνατόν να διατυπωθούν διαφορετικές απόψεις και να τεκμηριωθούν αντίστοιχα. Οι ηθικές αξίες αποτελούν συχνά άγραφο νόμο, ενώ ενδέχεται αυτές στο πέρασμα του χρόνου να μεταβάλλονται. Η ηθική πλέον αποτελεί κλάδο της φιλοσοφίας και διακρίνεται σε:¹⁹

- Περιγραφική ηθική είναι εκείνη η οποία περιγράφει τους κώδικες και τις αρχές οι οποίες επικρατούν εντός μιας κοινωνίας, δίχως να λαμβάνει θέση σε σχέση με την ορθότητά τους.
- Μεταηθική είναι εκείνη η οποία προσπαθεί να κάνει ανάλυση του νοήματος των όρων οι οποίοι χρησιμοποιούνται σε κάποιο σύστημα ηθικής.
- Κανονιστική Ηθική είναι εκείνη η οποία επιδιώκει να πάρει θέση στο αν κάτι είναι ή όχι ηθικό δίνοντας παράλληλα την αντίστοιχη τεκμηρίωση. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο μπορούμε να δούμε και τη βιοηθική, η οποία αποτελεί τον κλάδο εκείνο, ο οποίος αναπτύσσεται μετά τις μεγάλες εξελίξεις της επιστημονικής έρευνας στη βιολογία, τη γενετική και την ιατρική.

Ποιος είναι όμως ο βαθμός που η ηθική και η δεοντολογία είναι αναγκαίες για την καλή – σωστή λειτουργία μιας δημοκρατίας, αλλά και για τις διοικητικές δομές που υποστηρίζουν την ύπαρξη αυτής; Οι ηθικές αξίες τι θέση έχουν στα διοικητικά συστήματα των διαφόρων χωρών μας; Με ποιο τρόπο μπορούν ουσιαστικά οι κανόνες,

¹⁷ Νικολαΐδη Α., ο.π.

¹⁸ Δραγώνα – Μοναχού, Μ. *Ηθική*, στο Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια - Λεξικό, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (1991):252

¹⁹ Ποντίκης, Χ. (2018), Τι σημαίνει ο όρος ηθική;, πρόσβαση: 28.1.2018, <http://www.care.gr/post/8068/ti-simainei-o-oros-ithiki>.

οι κανονισμοί και οι αρχές αυτές να επηρεάσουν γενικά τη λειτουργία της δημόσιας ζωής, και συγκεκριμένα της δημόσιας διοίκησης; Τα θέματα αυτά θα πρέπει να εξεταστούν υπό το πρίσμα των ακόλουθων διαπιστώσεων: η πρώτη διαπίστωση αφορά τον παγκόσμιο χαρακτήρα που έχει η ανάγκη για την απαίτηση της ηθικής, που συναντάμε σε όλη την Ευρώπη αλλά και σε όλο τον κόσμο, από το βορρά έως και το νότο. Όσον αφορά τη διοίκηση και ιδιαίτερα τη δημόσια διοίκηση, που το βλέμμα της είναι στο μέλλον, αφού παρακολουθεί τόσο τις εξελίξεις όσο και τις ανάγκες της κοινωνίας, η πιο πάνω διαπίστωση μεταφράζεται ως την ανάγκη για ισότητα, αποτελεσματικότητα, ακεραιότητα και διαφάνεια στις κρατικές λειτουργίες, στο χώρο της διοίκησης και της δικαιοσύνης, και σε όλο τον ευρύτερο τομέα των υπηρεσιών του δημοσίου. Συνεπώς δε δύναται η ύπαρξη μιας αρμονικής ανάπτυξης σε ένα κράτος χωρίς μια έντιμη και ικανή δημόσια διοίκηση. Μια δεύτερη διαπίστωση σχετίζεται με το γεγονός πως η δεοντολογική και ηθική διάσταση είναι συνδεδεμένες άρρηκτα με την ιδέα μιας διοίκησης, που υπηρετεί τους χρήστες και τους πολίτες της, υπό την έννοια πως ενυπάρχουν στις δομές ενός κράτους το οποίο προασπίζει και τάσσεται υπέρ του συμφέροντος του δημοσίου, ενώ παράλληλα όμως υπηρετεί το κοινό καλό. Για την επίτευξη όλων των παραπάνω θα πρέπει η δημόσια ισχύς να είναι σε θέση να στηρίζεται σε μια διοίκηση που θα καθοδηγείται από μια αίσθηση εξυπηρέτησης τόσο του κράτους όσο και των πολιτών και θα υπάρχει σεβασμός στην υπευθυνότητα, στην αντικειμενικότητα, στην ουδετερότητα, αλλά και στη νομιμότητα, οι οποίες αποτελούν και τις θεμελιώδεις αξίες των υπηρεσιών του δημοσίου. Αυτό σημαίνει πως θα πρέπει οι δημόσιοι λειτουργοί να έχουν μια στάση που να συνάδει σε επίπεδο πρακτικό με τις κατευθυντήριες αρχές, αλλά κυρίως να είναι αμερόληπτοι, ακέραιοι, πιστοί και να έχουν μια συμπεριφορά υποδειγματική.²⁰

Δυστυχώς, το πρόβλημα της διαφθοράς είναι πολύ μεγάλο στην ελληνική δημόσια διοίκηση, μάλιστα χάρη στην κρίση αλλά και την προβολή αυτής από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης το πρόβλημα αυτό, θα μπορούσε κανείς να πει, πως έχει γίνει πλέον παγκοσμίως γνωστό. Συνεπώς μπροστά μας έχουμε ένα πρόβλημα ηθικής, όπου η διαφθορά ενισχύει τις ανισότητες στην κοινωνία μας και δηλητηριάζει το πολιτικό

²⁰ Boucault, B. Ηθική και Δεοντολογία στη Σύγχρονη Δημόσια Διοίκηση, Πρακτικά Συνεδρίου ΕΚΔΔΑ/ΕΝΑ, 9 Δεκεμβρίου 2011, Αθήνα, Ελλάδα, (2011):23-24

σύστημα και την κοινωνική συμβίωση. Τέλος, μιας και στις ημέρες μας μιλάμε με όρους οικονομικούς, η διαφθορά αυτή έχει ένα μεγάλο και τρομακτικό κόστος.²¹

Η ηθική κατά την άποψη μου είναι έκφραση της ψυχής ενός ανθρώπου, είναι ένα σύμπλεγμα αρχών και αξιών τα οποία προϋπάρχουν στον άνθρωπο και αναπτύσσονται μέσω του οικογενειακού και κοινωνικού του περιβάλλοντος. Δεν είναι κανόνες που υποχρεούται το άτομο να ακολουθήσει στην πορεία της ζωής του, αλλά μια επιλογή βάσει συνείδησης του τι είναι καλό και τι κακό. Το τι είναι καλό και τι είναι κακό μπορεί να είναι δύσκολο να το οριοθετήσουμε ως άνθρωποι, μιας και οι απόψεις δίστανται, όμως αξίες αδιαμφισβήτητες όπως η πραγματική αγάπη, η εντιμότητα, η ειλικρίνεια, η εγκράτεια κλπ, στις ημέρες μας τείνουν να αφανιστούν στο βωμό της υποτιθέμενης προσωπικής ευτυχίας, καλοπέρασης, των προσωπικών συμφερόντων κλπ, τα οποία απομακρύνουν τα άτομα από καθετί ηθικό, δημιουργούν ανθρώπους κενούς δίχως συνείδηση, που είναι έτοιμοι να θυσιάσουν τα πάντα προκειμένου να αποκτήσουν εξουσία, υλικά αγαθά, μια εύκολη ζωή. Όμως, η έλλειψη ηθικής δεν επηρεάζει μόνο το άτομο, αλλά την κοινωνία, τη διοίκηση και τον κόσμο μας γενικότερα. Σε μια κοινωνία, η οποία πάσχει ηθικής, υπάρχουν και οι ελάχιστες βέβαια εξαιρέσεις, άτομα με αρχές, αξίες, ήθος και μια ηθική δυσεύρετη στην εποχή μας. Δυστυχώς τα άτομα αυτά θα πρέπει πραγματικά να παλέψουν για να διατηρήσουν τις ηθικές αξίες που έχουν πληρώνοντας διάφορα αντίτιμα, μιας και αυτές αποτελούν έναν άγραφο ουσιαστικά νόμο, που έρχονται πολλές φορές σε σύγκρουση με διάφορα συμφέροντα. Και κάπως έτσι οι χώρες πλήττονται από οικονομική, κοινωνική, περιβαλλοντική κρίση, μιας και δεν είναι δυνατόν να υπάρξει αρμονική ανάπτυξη μιας κοινωνίας ή μιας χώρας, εφόσον δεν έχει μια έντιμη και ικανή δημόσια διοίκηση, βασισμένη εκτός των άλλων σε ηθικούς κανόνες, αρχές, αξίες.

²¹ Χλέπας, Ν. Ηθική και Δεοντολογία στη Σύγχρονη Δημόσια Διοίκηση, Πρακτικά Συνεδρίου ΕΚΔΔΑ/ΕΝΑ, 9 Δεκεμβρίου 2011, Αθήνα, (2011):74

1.2 Διαφορά ήθους και ηθικής

Το ήθος στη γλώσσα του σημερινού τρόπου ζωής, του σημερινού πολιτισμού, είναι μια έννοια ουσιαστικά αντικειμενικού μέτρου για την αξιολόγηση της ατομικής συμπεριφοράς του ατομικού χαρακτήρα. Επίσης, νοηματικά έχει συνδεθεί με τις κοινωνικές κατηγορίες τόσο του καλού όσο και του κακού, ενώ αντιπροσωπεύει θα λέγαμε την ανταπόκριση του κοινωνικού ατόμου σε ένα χρέος αντικειμενικό, το οποίο διαβαθμίζεται σε διάφορες επιμέρους αρετές.²²

Το ήθος αποτελεί προσωπική επιλογή, θα λέγαμε είναι τρόπος της καθημερινής δράσης του ανθρώπου και συνεπάγεται ευθύνη προσωπική, ενώ το αποτέλεσμα προκαλεί αποδοκιμασία ή επιδοκιμασία.²³ Η δυστυχία ή η ευτυχία έχουν να κάνουν με το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του ανθρώπου,²⁴ οι ηθικές πεποιθήσεις από την πλευρά τους εκλαμβάνονται ως ιδιωτική αυστηρά υπόθεση.²⁵ Όσον αφορά τον ηθικό άνθρωπο, είναι αυτός που ακολουθεί τις ηθικές αρχές όχι γιατί εξαναγκάζεται, αλλά γιατί τις αναγνωρίζει ως ηθικές, σε αντίθετη περίπτωση η προσφυγή σε οποιαδήποτε αυθεντία: ιερείς, κόμματα, γονείς, αποτελεί ένδειξη ουσιαστικά υπανάπτυκτης ηθικής σκέψης.²⁶

Το ήθος του κάθε ανθρώπου καθορίζεται από λόγους, βιώματα, πράξεις, αλλά και συνήθειες και διαμορφώνεται εντός του οικογενειακού, φιλικού και ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, τις συνθήκες ζωής, το σχολείο, αλλά και από ειδικές περιστάσεις όπως κοινωνικά, οικονομικά, οικογενειακά προβλήματα κλπ.²⁷

Η λέξη Ήθος ετυμολογικά συγγενεύει, αλλά ταυτόχρονα εννοιολογικά διαφέρει, από έννοιες όπως εκείνη του Ηθικού, του Εθίμου ή των Ηθικών αρετών. Ως Ηθικό νοούνται οι ανθρώπινες ψυχικές δυνάμεις, όπως το κουράγιο και το θάρρος. Ως Έθιμο νοείται η αναβίωση σημαντικών στιγμών της ζωής, όπου και συμπυκνώνεται το

²² Γιανναράς, Χ., *Η ελευθερία του ήθους*, Αθήνα, Ίκαρος, (2002):12

²³ Βώρος, Φ. (2002), *Περί ήθους ατόμων, κοινωνικών ομάδων, μελών της Κοινωνίας ενεργών*, πρόσβαση: 2. 11.2018, <http://www.voros.gr/fil.html>.

²⁴ Γκίκας, Σ. *Λεξικό Εννοιών Γενικής Παιδείας*, Αθήνα, Σαββάλα, (1995):210

²⁵ Brezinka, W. Το επαγγελματικό ήθος του δασκάλου - ένα παραμελημένο πρόβλημα της εκπαιδευτικής πολιτικής, στο Πυργιωτάκης, Ι., Κανάκης, Ι. (επιμ.) Παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση - Μύθος ή Πραγματικότητα, Αθήνα, Γρηγόρη, (1999):342

²⁶ Καζεπίδης, Τ. Περί Νοημοσύνης, στο *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου*, τεύχ. 2^ο, (1993):234

²⁷ Βώρος, Φ., ο.π.

ήθος. Ενώ οι Ηθικές αρετές προσδιορίζονται από τη φυσική προδιάθεση του ανθρώπου να κάνει το σωστό, τις καλές του προθέσεις με στόχο την ευδαιμονία.²⁸

Η ηθική ως διαχρονική έννοια αλλά και επίκαιρη, έχει σχέση με την ανθρώπινη συμπεριφορά και στηρίζεται σε αξίες και κανόνες που διαμορφώνονται σύμφωνα με τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες.²⁹

Τα κίνητρα της ηθικής ως έννοια είναι εξωγενή, ενώ τα κίνητρα του ήθους με την αρχική, αλλά και αρχαιοελληνική έννοια του είναι ενδογενή. Ουσιαστικά, η ηθική αποτελεί τη στάση η οποία καθορίζεται από την εικόνα του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, ή από την εικόνα την οποία απλά έχει πλάσει ως επιθυμητή μέσα στο μυαλό του. Αντίθετα, το ήθος ουσιαστικά είναι η στάση, η οποία ως εσωτερική παρόρμηση ενυπάρχει, να είναι δηλαδή τίμιος, ανθρώπινος, συμπονετικός, συνεπής, δίκαιος κλπ, επειδή ο ίδιος το αισθάνεται ως εσωτερική ανάγκη να είναι έτσι ανεξαρτήτως πως δείχνει εξωτερικά. Αυτό αποτελεί και το λόγο, που πολλές φορές οι άνθρωποι με ήθος σε σημείο αυταπάρνης είτε μικρής, είτε μεγάλης, φαντάζουν συχνά υπερβολικοί ή παρανοϊκοί για τα κοινά μέτρα. Τόσο το αίσθημα δικαίου όσο και η ανθρωπιά τους, υπερβαίνει την κοινή πρακτική. Αντιθέτως, οι άνθρωποι που έχουν το περίβλημα της ηθικής, του ήθους, του ηθικισμού, ενώ είναι πολύ προσεκτικοί και προφυλάσσουν την κοινωνική - δημόσια εικόνα τους, αρκετά συχνά σε περιπτώσεις στις οποίες δεν κινδυνεύουν ή δεν εκτίθενται μπορεί να έχουν συμπεριφορές απάνθρωπες, άδικες, άτιμες, σκληρές, ανάλγητες και γενικότερα εγωκεντρικές.³⁰

Αναγκαία και ικανή συνθήκη για την προώθηση του μοντέλου της βιώσιμης – αειφόρου ανάπτυξης αποτελεί η αποδοχή νέων προτύπων συμπεριφοράς, αλλά και ηθών, τα οποία θα βοηθήσουν τα άτομα και τους λαούς να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις γρήγορα μεταβαλλόμενες αναπτυξιακές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές πραγματικότητες. Οι όποιες καλές προθέσεις εμφανίζονται δεν έχουν πολλές

²⁸ Δημητρίου, Λ. (2015), Η ηθική διάσταση στην άσκηση καθηκόντων του δημοκρατικού διευθυντή σχολικής μονάδας, στο Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών – Επιστημονικών Θεμάτων, τόμος 7°, Δήμος Καλαμάτας ιστορία, πρόσβαση: 1.8.2018, <http://www.kalamata.gr/perioxi/istoria.html>.

²⁹ Κογκούλης, Ι. Ηθική Αγωγή. Λήμμα στο Λεξικό της Παιδαγωγικής, Επιμ. Ξωχέλλη, Π. Κυριακίδη, Αθήνα, (2007):316

³⁰ Κουτσοσίμου, Μ. (2017), Το ήθος και η Ηθική ... δύο όχι τόσο παράλληλοι κόσμοι, πρόσβαση: 28.12.2018, <http://www.animartists.com/2017/10/09/167-2/>.

πιθανότητες να τελεσφορήσουν αν οι οικολογικές αξίες δεν ενσωματωθούν σε οικονομικές, τεχνολογικές, πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Η αιτιολόγηση έχει άμεση σύνδεση με τη διαπίστωση πως η απαρχή επίλυσης των προβλημάτων του περιβάλλοντος έχει ως προϋπόθεση την υιοθέτηση μιας καινούργιας σκοποθετικής, όσον αφορά το περιβάλλον, αλλά και την αναθεώρηση του συστήματος κοινωνικών δομών και θεσμών – αξιών, που καθορίζουν τα πρότυπα επιδιώξεων και στάσεων στην αμφίπλευρη σχέση περιβάλλοντος – ανθρώπου. Η διαμόρφωση ενός νέου περιβαλλοντικό-πλανητικού ήθους είναι από τα αναγκαία ζητούμενα για κάθε είδους πολιτική που σχετίζεται με το περιβάλλον. Η Unesco τονίζει πως αυτή η ηθική θα πρέπει να βασίζεται στο σεβασμό απέναντι στον άνθρωπο, τη φύση, αλλά και μια ποιοτική ζωή από όλους προσβάσιμη. Στο περιβαλλοντικό ήθος περιλαμβάνονται τέσσερα συμφέροντα διαφορετικής ποιότητας, που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για κάθε αναπτυξιακό σχεδιασμό: το δημόσιο συμφέρον, το ατομικό συμφέρον, το περιβαλλοντικό συμφέρον και το συμφέρον των μελλοντικών γενεών. Αν προωθήσουμε το συλλογισμό αυτό περαιτέρω, δεχόμαστε ότι είναι απαραίτητο να θεμελιωθεί μια στάση θετική απέναντι στη φύση, δίχως να λαμβάνονται δηλαδή υπόψη τα οφέλη αυτής προς τον άνθρωπο. Αυτό γιατί στη μεταπολεμική κοινωνία της οικονομικής ανάπτυξης και του εξορθολογισμού, η φύση ως εγγενή – αυτόνομη περιβαλλοντική αξία και ως χώρος δραστηριοποίησης, αλλά και διαβίωσης και άλλων μορφών ζωής πλην του ανθρώπου, απουσιάζει, αφού όλα αξιολογούνται σύμφωνα με τα οικονομικά οφέλη. Τα παραπάνω θεμελιώνουν προς τη φύση μια ηθική σεβασμού, της οποίας οι αρχές σύμφωνα με τον P. Taylor είναι: α) θεωρούνται ως ισότιμα όλα τα όντα, β) δεν είναι δυνατόν μια εγγενή αξία να τη μεταχειριζόμαστε σαν ένα μέσο, γ) το δικαίωμα προστασίας το έχει κάθε ατομική οντότητα, δ) πρόκειται για μια υπόθεση αρχής, συγκεκριμένα μιας αρχής ηθικής. Η ηθική η οποία σχετίζεται με το σεβασμό προς τη φύση αποτελεί θεμελιώδης ιδεολογική αρχή, η οποία αξιολογεί τις ηθικές πράξεις του μέλλοντος και αποτελεί κριτήριο πολιτισμικής κατάταξης.³¹

Ἡθος και Ηθική, δύο έννοιες τόσο στενά συνδεδεμένες, αλλά ίσως και τόσο διαφορετικές μεταξύ τους. Ἡθος: μια εσωτερική παρόρμηση, μια επιθυμία του μυαλού, ενέργειες του ανθρώπου που γίνονται εξαιτίας του (του ήθους), όταν αυτό υφίστανται σε ένα άτομο, όχι γιατί είναι οι σωστές ή εκπροσωπούν το καλό σύμφωνα με την

³¹ Κατσίκη, Α. (2016), Άνθρωπος και περιβάλλον: Το ηθικό-ιδεολογικό υπόβαθρο των διασχέσεων, πρόσβαση:2.1.2018, <http://www.agon.gr/news/167/ARTICLE/33223/2016-06-03.html>.

κοινωνία μας, αλλά ενέργειες που πηγάζουν από το εσωτερικό του ανθρώπου που αυτός θεωρεί καλό, σωστό. Ένα άτομο με ήθος δεν μπορεί να πράξει αλλιώς, ακόμα και αν οι πράξεις φαντάζουν ακραίες ή ακόμα και παρανοϊκές για τα υπόλοιπα άτομα, ακόμα και αν οι πράξεις του του δημιουργούν προβλήματα στην προσωπική του ζωή και ίσως δεν είναι αρεστό σε κάποιους, το άτομο θα συνεχίσει να πράττει το σωστό μιας και το αίσθημα ανθρωπιάς και του δικαίου που το διακατέχει ξεπερνά την κοινή πρακτική. Όσον αφορά το περιβάλλον και την κρίση στην οποία ουσιαστικά βρίσκεται η ηθική, η δημιουργία ενός νέου περιβαλλοντικό-πλανητικού ήθους (με οικολογικές αξίες ενσωματωμένες σε πολιτικές, κοινωνικές, τεχνολογικές, αλλά και οικονομικές δραστηριότητες), αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη επίλυσης της κρίσης αυτής και της περιβαλλοντικής προστασίας, μια προϋπόθεση μέσω της οποίας θα επιτευχτεί η αειφόρος ανάπτυξη.

1.3 Εφαρμοσμένη ηθική

Εφαρμοσμένη είναι η ηθική η οποία δημιουργήθηκε από τις αναλύσεις των προβλημάτων τα οποία παρουσιάστηκαν στην περίοδο του μεταπολέμου (κίνημα ειρηνιστικό, φεμινιστικό, οικολογικό, ανθρωπίνων δικαιωμάτων κλπ.). Η εφαρμοσμένη ηθική έχει ως επίκεντρο τη μελέτη πρακτικών προβλημάτων τα οποία είναι συγκεκριμένα, όπως για παράδειγμα προβλήματα που σχετίζονται με τη διεξαγωγή πολέμου ή την επιστημονική έρευνα και υποδεικνύει λύσεις με τη χρήση των γενικών παραδοχών της κανονιστικής ηθικής.³²

Οι βασικοί κλάδοι της Εφαρμοσμένης Ηθικής αναφέρονται πιο κάτω:³³

Βιοηθική είναι ο κλάδος ο οποίος κυρίως αφορά στη σχέση ασθενούς – ιατρού, σημαίνει ηθική της ζωής του βίου, με τη βιολογική έννοια της λέξης. Κάποια από τα επιμέρους θέματα της βιοηθικής είναι: η γενετική, η ευθανασία, η έκτρωση κλπ.

- Άλλος κλάδος της Εφαρμοσμένης Ηθικής είναι η Επαγγελματική Ηθική, ο κλάδος αυτός αφορά θεωρίες που ασχολούνται με τα επαγγελματικά δικαιώματα αλλά και τις υποχρεώσεις. Επίσης, προτείνεται από την Επαγγελματική Ηθική ένα σύστημα δράσης από το οποίο προωθείται το ατομικό συμφέρον και ταυτόχρονα προασπίζεται η ασφάλεια της κοινωνίας. Επιμέρους θέματα της Επαγγελματικής Ηθικής είναι το περιβάλλον, η διαφήμιση κλπ.
- Περιβαλλοντική Ηθική είναι ο κλάδος της Εφαρμοσμένης Ηθικής, ο οποίος εξετάζει κριτικά εκείνο τον τρόπο που ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τον περιβάλλοντα κόσμο έμβιο αλλά και άβιο. Θέματα επιμέρους της Περιβαλλοντικής Ηθικής αποτελούν η μόλυνση – ρύπανση του περιβάλλοντος, η αλόγιστη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων κτλ.

Τα θέματα Ηθικής που εξετάζει η Εφαρμοσμένη Ηθική είναι συγκεκριμένα, όπως για παράδειγμα, η πυρηνική ενέργεια, η τρομοκρατία, η πορνογραφία ή η

³² Ντέντε, Α. Επιχειρηματική ηθική και σύγχρονα επιχειρηματικά σκάνδαλα, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, (2017):8-9

³³ Ντέντε, Α., ο.π.

ευθανασία. Μέσω της σύγχρονης βιβλιογραφίας τονίζεται πως δεν είναι εφικτό να κάνουμε κατευθείαν κρίση σε έναν πρακτικό προβληματισμό βασιζόμενοι σε κανόνες κανονιστικούς ηθικής συμπεριφοράς, ή σε θεωρίες ηθικές. Ακριβώς αυτό είναι που εκφράζει την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική.³⁴

Μπορεί να υποστηριχθεί πως η εφαρμοσμένη ηθική είναι η σημαντικότερη περιοχή της σύγχρονης ηθικής φιλοσοφίας. Δίνει ιδιαίτερη σημασία στη δομή την οποία έχει η πρακτική ηθική, η πραγματική ηθική συλλογιστική, καθώς και στη σωστή λήψη αποφάσεων ενώπιον των ηθικών διλημάτων, που προκύπτουν με την πρόοδο της τεχνολογίας και της επιστήμης. Στις ημέρες μας, η εφαρμοσμένη ηθική είναι επιτακτική ιδιαίτερα σε τομείς όπως η διοίκηση, η διαχείριση του περιβάλλοντος και η ιατρική. Από τον Singer, ο οποίος είναι πρωτοπόρος σε ζητήματα εφαρμοσμένης ηθικής μέχρι και σήμερα, αποτελεί πεποίθηση κοινή πως ανεξαρτήτως από τις όποιες πολιτισμικές διαφορές, υπάρχει κοινός πυρήνας ηθικότητας, ο οποίος οδηγεί σε συγκατάθεση, σε ηθικές πρακτικές, αλλά και κρίσεις. Έτσι λαμβάνεται από τον ηθικό κώδικα ένα κοινά αποδεκτό νόημα.³⁵

Η εφαρμοσμένη ηθική είναι τμήμα της φιλοσοφικής ηθικής, το οποίο προσπαθεί να βρει λύσεις σε σημαντικά ζωντανά προβλήματα και είναι επικουρούμενη από διάφορες ηθικές θεωρίες, όπως τον ωφελιμισμό, την αρετολογία, την περιπτώσιολογία, τη χριστιανική ηθική, τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, την καντιανή ηθική και κυρίως τα γενικώς αποδεκτά δικαιώματα του ανθρώπου.³⁶

Η εφαρμοσμένη ηθική δεν αναφέρεται μονάχα σε μια ελευθερία προσωπικής επιλογής, αυτό που την κάνει να διακρίνεται από την υπόλοιπη ηθική παράδοση είναι ο δημόσιος χαρακτήρας της ο οποίος δεν είναι ούτε ιδιωτικός, αλλά ούτε προσωπικός. Συνεπώς, θα λέγαμε πως η εφαρμοσμένη ηθική αποτελεί είδος δημόσιας ηθικής, ενώ το σύστημα αξιών της δε διαφέρει από αυτό της παραδοσιακής ηθικής. Η παραδοσιακή ηθική έχει αξίες οι οποίες δε μετατρέπονται. Η εφαρμοσμένη ηθική θα δούμε πως εφόσον έχει να κάνει με τον κοινωνικό χαρακτήρα της ηθικής, θεσμικά θα εξελίσσεται

³⁴ Frey, R. G., Wellman, C. H. A Companion to Applied Ethics, John Wiley & Sons, Oxford, (2008):2-3

³⁵ Πλιάτσικα, Χ. Εφαρμοσμένη ηθική: η κατηγορική προσταγή και η ωφελιμιστική ηθική για την εκπαίδευση των ταλαντούχων και χαρισματικών παιδιών, Διπλωματική, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, (2010):6

³⁶ Παπαντωνίου, Σ. (2009), Ιατρική Ηθική, πρόσβαση: 20. 1.2018, https://www.steliospantoniou.blogspot.com/2011/05/blog-post_9556.html.

μέσα από ένα λόγο δημόσιο, αλλά και σε ένα αντίστοιχο χώρο. Έτσι, ο σκοπός της ηθικής σκέψης σχεδόν αλλάζει. Έχουμε ένα σύνολο θεσμών και αποφάνσεων, που ήρθε να παίξει ένα ρόλο διαφορετικό απ' ό,τι η ηθική σε επίπεδο προσωπικό. Η Εφαρμοσμένη Ηθική, από την ίδια την προέλευση της, είναι δημόσια, γιατί αν πρόχειρα δώσουμε ορισμό στην Εφαρμοσμένη Ηθική θα λέγαμε πως είναι η ενεργοποίηση ηθικών κρίσεων για την ενεργοποίηση δημόσιων θεμάτων.³⁷

Το πρόβλημα στην κοινωνία μας είναι εάν επαρκούν το δίκαιο και η πολιτική για να ρυθμίσουν τις υποθέσεις των ανθρώπων. Στο θέμα αυτό δεν υπάρχει μια απόφαση καθαρά πολιτική ή νομική. Αλλά πάντα έτσι ήταν. Γιατί η Εφαρμοσμένη Ηθική υπάρχει ξαφνικά ως ανάγκη; Η εφαρμοσμένη ηθική έχει κατά καιρούς ταυτιστεί με διάφορα κοινωνικά κινήματα τα οποία αμφισβητούν την κατεστημένη πολιτική, κινήματα όπως το φεμινιστικό και το αντιρατσιστικό. Τα κινήματα αυτά στο χώρο της κοινωνίας αποτελούν οργανωμένες ενέργειες, που κάνουν κριτική από ηθική σκοπιά σε μια κρατούσα πολιτική κατάσταση. Δηλαδή, στον πόλεμο δεν υπάρχει αντίδραση μόνο και μόνο επειδή κοστίζει ζωές, αλλά επειδή υπάρχει αμφιβολία σχετικά με την ηθική του θεμελίωση. Για παράδειγμα ο φεμινισμός θέτει την ανισότητα που υπάρχει μεταξύ των δικαιωμάτων που έχει η γυναίκα σε σχέση με τα δικαιώματα που έχει ο άνδρας ως πρόβλημα ηθικό, ως ένα θέμα ηθικής τάξης δηλαδή, θέτει ένα ηθικό επιχείρημα, όπως υπάρχει και στο περιβάλλον ηθική τάξη η οποία έγκειται μάλιστα στο ζήτημα τι κόσμο θα αφήσουμε για τις επόμενες γενεές. Δηλαδή, η υποχρέωση μας να αφήσουμε ένα βιώσιμο περιβάλλον στις επόμενες γενεές, αλλά και να διατηρήσουμε την εκμεταλεψιμότητα αυτού του κόσμου, ουσιαστικά είναι μια υποχρέωση ηθική.³⁸

Η εφαρμοσμένη ηθική έχοντας δημόσιο όπως προαναφέραμε χαρακτήρα, αποτελεί επιτακτική ανάγκη στις ημέρες μας και δύναται να βοηθήσει στην επίλυση πολλών προβλημάτων τα οποία μαστίζουν την ανθρωπότητα. Πιο συγκεκριμένα μάλιστα, όσον αφορά το περιβάλλον, μέσω του κλάδου αυτής, την περιβαλλοντική ηθική γίνεται πλέον ηθική υποχρέωση, αλλά και ανάγκη η δημιουργία ενός αιεφόρου

³⁷ Παρούσης, Μ. (χ.χ.) Εφαρμοσμένη ηθική, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PHIL1898/OPEN%20COURSE/%CE%94%CE%99%CE%91%CE%9B%CE%95%CE%9E%CE%97%201.pdf>.

³⁸ Ο.π.

περιβάλλοντος, βιώσιμου τόσο για τις γενεές του σήμερα αλλά και για τις μελλοντικές γενεές.

1.4 Διαγενεακή δικαιοσύνη και Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη

Οι φιλόσοφοι τη δεκαετία του 1970 άρχισαν να στρέφουν το ενδιαφέρον τους προς τις μελλοντικές γενεές. Με την κατεύθυνση της προβληματικής στραμμένη προς την ανάλυση των όποιων παραμέτρων της περιβαλλοντικής κρίσης, σιγά – σιγά άρχισε να διακρίνεται πως οι όποιες αποφάσεις παίρνονται σήμερα, σε οικολογικό αλλά και οικονομικό επίπεδο, θα έχουν επιπτώσεις μελλοντικά, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα την ευθύνη που έχουμε προς τις γενεές του μέλλοντος. Κρίσιμα σχετικά ερωτήματα που διατυπώθηκαν, εξετάζουν αν οι γενεές του μέλλοντος στην παρούσα φύση έχουν δικαιώματα και εάν ναι ποια είναι; Μπορούμε, όμως, να υποστηρίξουμε πως οι γενεές του μέλλοντος έχουν και αυτές δικαιώματα «σήμερα», αφού ακόμα αυτές δεν υφίστανται στο σήμερα; Διάφοροι παράμετροι που αναπτύχθηκαν και σχετίζονται με τα δικαιώματα των γενεών του μέλλοντος και συνδυάστηκαν με τις όποιες υποχρεώσεις έχουμε προς τις γενεές αυτές είναι: το θέμα των φυσικών πόρων και η επάρκειά τους για το μέλλον, τα πυρηνικά απόβλητα και οι επιδράσεις αυτών στο μέλλον, η ενέργεια και η χρήση αυτής, οι διάφορες συνέπειες από την κλιματική αλλαγή, η συνεχής αύξηση που έχει ο πληθυσμός στη γη, καθώς και η σπουδαιότητα στο να διατηρηθεί η βιολογική βιοποικιλότητα.³⁹

Η διαγενεακή δικαιοσύνη ή καθολική δικαιοσύνη, η οποία αναφέρεται ουσιαστικά στις διαδοχικές γενιές των ανθρώπων, είναι ηθική βάση στην οποία στηρίζεται η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, που ορίζει ότι το σύνολο των συστημάτων τα οποία φτιάχνει ο άνθρωπος, θα πρέπει να έχουν φτιαχτεί και να λειτουργούν με τέτοιο τρόπο ώστε για τη λειτουργία τους να μην εξαντλούν τους φυσικούς πόρους, ώστε να διατηρηθεί το φυσικό αυτό κεφάλαιο και για τις γενιές του μέλλοντος. Η διαγενεακή δικαιοσύνη, όμως, έχει και μια άλλη διάσταση κατά την οποία οι γενεές του σήμερα δεν έχουν τόσο υποχρεώσεις στους ανθρώπους, οι οποίοι θα ζήσουν μελλοντικά, αλλά έχουν πιο πολύ υποχρεώσεις ως προς τα δικαιώματα των ανθρώπων αυτών.⁴⁰

Ο πλανήτης γη, η φύση, το περιβάλλον δόθηκαν στην ανθρωπότητα ως δώρα, τα οποία υποχρεούται ουσιαστικά να σεβαστεί και να τα παραδώσει αναλλοίωτα στις

³⁹ Τέγου, Κ. Περιβαλλοντική Ηθική, Η προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα φιλοσοφικό, ηθικό και νομικό, Διατριβή, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, (2004):66-73

⁴⁰ Γεωργόπουλος Α., ο.π.158-163

επόμενες γενεές, ώστε να διασφαλιστεί και η δική τους ευημερία. Η φύση έχει προβλέψει να καλύπτει τις ανάγκες της ανθρωπότητας τόσο για τις σημερινές όσο και για τις γενεές του μέλλοντος, όμως, ο μη σεβασμός του ανθρώπου προς τη φύση, η απληστία του, η αλόγιστη εκμετάλλευση οδηγούν στην καταστροφή αυτής, με δυσμενείς συνέπειες για την υγεία και τη ζωή του ανθρώπου γενικότερα. Η φύση εκδικείται.

Για να οικοδομηθεί ένα μέλλον περιβαλλοντικά πιο σταθερό απαιτείται, η ύπαρξη κάποιου οράματος σχετικά με το μέλλον αυτό. Οι εμπειρίες και τα διδάγματα του παρόντος, αλλά και του παρελθόντος, οδηγούν σε μια και μόνο άποψη: εκείνη η οποία συνδέεται με την αειφορία σαν μοντέλο ανάπτυξης, αλλά και στο σχεδιασμό των προδιαγραφών μιας κοινωνίας αυτοσυντηρούμενης. Της κοινωνίας αυτής δηλαδή, η οποία θα μπορεί να ικανοποιεί όλες τις ανάγκες της δίχως να υποσκάπτονται οι προοπτικές των επόμενων γενεών από αυτή. Στην κοινωνία του σήμερα η έννοια αυτή της δικαιοσύνης ανάμεσα στις γενεές, η λεγόμενη διαγενεακή δικαιοσύνη, η οποία περιέχει ένα χαρακτήρα βαθύτατο ηθικό, παραβιάζεται με πάρα πολλούς – αναρίθμητους τρόπους. Η μεταφορά της σκυτάλης από τη σημερινή επικρατούσα προσπάθεια της ικανοποίησης υλικών απαιτήσεων σε μια άλλη πρακτική, η οποία θα οδηγήσει τον άνθρωπο του σήμερα στην οδό της υλικής ευμάρειας, της ισόρροπης μεγέθυνσης, αλλά και της αισθητικής, πολιτιστικής και κοινωνικής απόλαυσης, θα επικυρώσει την πνευματική ιδιαιτερότητα του ανθρώπου. Τόσο τα αγαθά όσο και οι υπηρεσίες της φύσης αποτελούν τα θεμέλια ύπαρξης της κοινωνίας των ανθρώπων αλλά και της οργάνωσης της οικονομίας παγκοσμίως. Πριν μερικούς αιώνες, ο ίδιος ο άνθρωπος αποτελούσε μέλος της φύσης, είδος εξελίξιμο εντός του οικοσυστήματος, το οποίο ζούσε μέσω της αξιοποίησης των πόρων της φύσης και απολαμβάνοντας παράλληλα τις υπηρεσίες αυτής. Στις μέρες μας ελέγχει ουσιαστικά την τύχη που έχει η Βιόσφαιρα και συνεπώς έχει την ευθύνη τόσο για την ύπαρξη όσο και την εξέλιξη αυτής. Η ανθρώπινη κοινωνία θα βαραίνεται από την ευθύνη αυτή επί πολύ. Οι άνθρωποι έχουν υποχρέωση και οφείλουν να διδάσκονται από το παρελθόν, να αφουγκράζονται το παρόν, ώστε να είναι ικανοί να στοχασθούν σχετικά με το μέλλον.⁴¹

⁴¹ Κατσίκης, Α. (2016), Ηπειρωτικός Άγων: ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: Το ηθικο-ιδεολογικό υπόβαθρο των διασχέσεων, πρόσβαση: 20.5.2017, <http://www.agon.gr/news/167/ARTICLE/33223/2016-06-03.html>.

Ο άνθρωπος ως νοήμον ον είναι υπεύθυνος για την τύχη του πλανήτη, ενώ οι ενέργειές του, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι υλικές και όχι μόνο απαιτήσεις του, έχουν οδηγήσει τον πλανήτη μας σε μια κατάσταση που πλέον κρούεται ο κώδωνας του κινδύνου για κάθε ύπαρξη ζωής του παρόντος, καθώς και του μέλλοντος. Ο όρος αειφόρος ανάπτυξη πλέον προτάσσεται ως η μοναδική λύση για τη διάσωση και την εξέλιξη της βιόσφαιρας και κάθε έμβιου και άβιου οργανισμού επάνω σ' αυτή.

Στις χώρες οι οποίες είναι λιγότερο ανεπτυγμένες και δεν υπάρχει περιβαλλοντική δικαιοσύνη, συνεπάγονται μεροληπτικές διαχειριστικές πρακτικές και σχέδια, αδυναμία πολιτών για πρόσβαση στους μηχανισμούς οι οποίοι διαμορφώνουν περιβαλλοντική πολιτική, την επιλογή χώρων εκτέλεσης έργων μη δημοφιλών στους οποίους υπάρχουν οι μικρότερες αντιδράσεις από τους κατοίκους, μη παρουσία εκλεγμένων στους αντιπροσώπους πολιτών. Σχετικά με την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, ενώ όλοι γνωρίζουν ποιο ακριβώς είναι το ζητούμενο, δυστυχώς ακόμα και στις ημέρες μας το να ζει σε καθαρό και υγιεινό περιβάλλον κάποιος, διασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό μια ποιότητα ζωής, δεν έχει αναγνωριστεί ως ανθρώπινο δικαίωμα, πόσο μάλλον ως δικαίωμα των υπολοίπων οργανισμών.⁴²

Η «περιβαλλοντική δικαιοσύνη ως κίνημα στις πόλεις είναι μια περίπτωση τέτοια περιβαλλοντικού κινήματος, η οποία διαφοροποιείται από την οικουμενική και αφηρημένη εννοιολόγηση που έχει το φυσικό περιβάλλον, αυτή όπως υιοθετείται από την περιβαλλοντική πολιτική, αλλά και στο κυρίαρχο περιβαλλοντικό κίνημα. Οι ποικίλες μορφές και οι τρόποι με τους οποίους εκδηλώνεται το κίνημα, συγκροτούν καθορισμένες, τοπικές αλλά και διεκδικήσεις έντονα πολιτικές περιβαλλοντικό-κοινωνικού χαρακτήρα, που αναδεικνύουν τους παράγοντες που εμπλέκονται στις μεταβολικές διαδικασίες αστικοποίησης, ενώ, επίσης, αναγνωρίζουν ανάμεσά τους, τους ωφελούμενους αλλά και τους χαμένους. Μέσα από την περιβαλλοντική δικαιοσύνη και το κίνημα αυτής, αναδεικνύονται οι αδικίες που γίνονται κατά την κατανομή των επιβαρύνσεων του περιβάλλοντος. Οι γειτονιές των εθνικών μειονοτήτων, των έγχρωμων, των φτωχών είναι αποδέκτες μεγαλύτερου μεριδίου από της δυσάρεστες επιπτώσεις που έχει η ανάπτυξη, παράδειγμα αυτών είναι τα τοξικά απόβλητα στο νερό, ή στο έδαφος, οι διακινδυνεύσεις που έχει μια φυσική καταστροφή, οι ρύποι της ατμόσφαιρας κλπ. Το κίνημα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης εκφράστηκε για πρώτη

⁴² Χατζηκωσταντίνου, Κ. Μερικές αρχικές σκέψεις για το δίκαιο του περιβάλλοντος στο Αειφορία και Περιβάλλον, επιμ., Γσάλτας, Γ., Κατσιμπάρδης, Κ., Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2004):95-99

φορά στο Love Canal στο Buffalo της Νέας Υόρκης το έτος 1977 και σχετιζόταν με τα τοξικά απόβλητα τα οποία βρέθηκαν μέσα στο σχολείο, καθώς και στα υπόγεια των κατοικιών της τοπικής κοινότητας τα οποία προέρχονταν από τη δράση που είχαν συγκεκριμένες εταιρείες. Μέσω του αγώνα αναδείχθηκε ο ρατσισμός εναντίων των έγχρωμων και των φτωχών, όσον αφορά την κατανομή των κινδύνων του περιβάλλοντος. Όμως, δεν περιορίστηκε στην τοπική διεκδίκηση και πολύ σύντομα εξελίχθηκε σε ένα δίκτυο παγκόσμιο με διατυπωμένες κοινές αρχές. Στις ημέρες μας, κινήματα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης αναδεικνύουν τόσο τις δομές ισχύος, όσο και την άνιση κατανομή των δυσάρεστων επιπτώσεων σε συγκεκριμένα έργα τοπικού βεληνεκές, αξιόλογο παράδειγμα είναι τα κινήματα ενάντια στις εξορύξεις παγκοσμίως, αλλά και σε θέματα τα οποία γίνονται ως πλανητικά κατανοητά, όπως αυτό της κλιματικής αλλαγής. Πολιτικοποιούν την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, καθώς και θέματα σχετικά με τη διαχείριση των πόρων, όπως ο καθαρός αέρας, η ενέργεια, το νερό κλπ, τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις, τόσο στις φτωχές, όσο και στις αναπτυγμένες χώρες.⁴³

Η ζωή σε ένα υγιεινό και καθαρό περιβάλλον αποτελεί δικαίωμα όλων των λαών και των ανθρώπων διαχρονικά, ανεξαρτήτου της οικονομικής κατάστασης, του μορφωτικού επιπέδου και του τόπου που βρίσκονται αυτοί. Το όραμα προς έναν αειφόρο κόσμο μπορεί να επιτευχθεί μονάχα αν αυτό συμπεριλαμβάνει εξ ολοκλήρου την ανθρωπότητα, δίχως διακρίσεις και αδικίες, όσον αφορά τις περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις και όχι μόνο, ανάμεσα σε λαούς ή και ανθρώπους.

Τις θεμελιώδεις αξίες της Αειφόρου Ανάπτυξης προσδιορίζει ο καταστατικός χάρτης της γης, που έχει ως σκοπό να εμπνεύσει το αίσθημα της συν ευθύνης, της αλληλεξάρτησης και της οικουμενικότητας σε όλους τους ανθρώπους τόσο για την μελλοντική όσο και για την τρέχουσα ευημερία της κοινότητας των ανθρώπων και της φύσης. Η Αειφόρος Ανάπτυξη διέπεται από ένα σύστημα αξιών το οποίο ανάγει βασικές αξίες, όπως τις ανθρώπινες ελευθερίες και τα δικαιώματα, την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ειρήνη, την φροντίδα και την ισότητα για το περιβάλλον, τη δημοκρατία κλπ., σε ένα επίπεδο υψηλότερο και οι αξίες αυτές μάλιστα εξετάζονται υπό το πρίσμα της διαγενεακής αλληλεγγύης. Στις αειφορικές αξίες συμπεριλαμβάνεται και η έννοια της

⁴³ Αθανασίου, Ε. *Κριτικές προσεγγίσεις της αστικής βιωσιμότητας*, Αθήνα: Κάλλιπος, (2015):184

βιοποικιλότητας ως δείκτης αειφόρου ανάπτυξης, αλλά και ως εγγενής αξία.⁴⁴ Βασικές αξίες οι οποίες δε θα πρέπει να καταστρατηγούνται προς χάριν κανενός συμφέροντος.

Η συζήτηση για τη βιώσιμη ή αειφόρο ανάπτυξη εστιάζει συχνά στις διάφορες μεθόδους της διαχείρισης των πόρων, ενώ δίνει έμφαση στην ευημερία των γενεών του μέλλοντος, καθώς και στην κοινωνική δικαιοσύνη.⁴⁵

Η διαγενεακή δικαιοσύνη ως έννοια προέρχεται από την έννοια της περιβαλλοντικής αειφορίας, αν και μεταφέρει το βάρος από την αρχή της ανάπτυξης στην αρχή της δικαιοσύνης. Η οικολογική κατανομή που αφορά τη χρήση περιβαλλοντικών υπηρεσιών ή πόρων πραγματεύεται από τον J. M. Alier, όπως είναι για παράδειγμα η βιοποικιλότητα. Είναι δυνατόν η ύπαρξη οικολογικής κατανομής στον χρόνο ανάμεσα σε διαφορετικές γενεές, αλλά και στο χώρο ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές στο ίδιο χρονικό διάστημα. Αξιόλογο παράδειγμα αποτελεί η πυρηνική ενέργεια, η οποία είναι προνόμιο για τις γενεές του σήμερα αν δεν υπάρχουν ατυχήματα, το οποίο όμως οι μελλοντικές γενεές θα πληρώσουν με τα ραδιενεργά απόβλητα. Μεγάλη, όμως, είναι και η σημασία της χρήσης αποθεμάτων άνθρακα. Η εκπομπή του CO₂ στην ατμόσφαιρα από τις χώρες του βορρά, μέσα σε πάνω από έναν αιώνα βιομηχανοποίησης, είναι τόση, που έχει περιορίσει σε τραγικό βαθμό τα αποθέματα άνθρακα για τις γενιές του μέλλοντος, οι οποίοι θα πρέπει να αντιμετωπίσουν αλλαγές μη αναστρέψιμες που ήδη έχουν αρχίσει. Από την προσέγγιση του ζητήματος αυτού με όρους δικαιοσύνης, προκύπτει πως στις ημέρες μας ορισμένες περιοχές του πλανήτη μας απολαμβάνουν τα οφέλη που έχει η ανάπτυξη στο σύνολό τους, όπως υψηλό βιοτικό επίπεδο, ασφάλεια κλπ, ενώ κάποιες άλλες υφίστανται τις άσχημες συνέπειες της ανάπτυξης, όπως είναι το παράδειγμα των θερμών κλιματικών σημείων, άμεσα απειλούμενων περιοχών από την αλλαγή του κλίματος.⁴⁶

Συνεπώς, η διαγενεακή δικαιοσύνη ως έννοια θα πρέπει να είναι συνδεδεμένη άμεσα με την έννοια αυτή της ενδογενεακής δικαιοσύνης. Το 2011 ξεκίνησε από τον ισημερινό η πρόκληση για μια κατανομή των προνομίων και των φορτίων πιο ισότιμη, με ένα σχέδιο που είχε ως στόχο την προστασία των γνωστών δασών Yasuni, τα οποία

⁴⁴ Κάτζη, X., Ζαχαρίου, Α. (2013), Η εκπαίδευση για το περιβαλλον και την αειφόρο ανάπτυξη ως παιδαγωγικό πλαίσιο στη δημοτική και προδημοτική εκπαίδευση εγχειρίδιο για εκπαιδευτικούς, πρόσβαση: 20.3.2017, http://www.moec.gov.cy/dkpe/chrisimo_yliko/chrisimo_yliko_vivlio.pdf.

⁴⁵ Palmer, C. An Overview of Environmental Ethics, in A. Light and Holmes Rolston III (eds.), *Environmental Ethics: An Anthology*, Blackwell, MA, (2008):18

⁴⁶ Fisco, I., Onlus, C. (2015), Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη, πρόσβαση: 28. 12.2018, <http://www.sameworld.eu/el/anakalypste-to-ergo/perivallontiki-dikaiosyni>.

θεωρούνται αποθήκες οξυγόνου, αλλά και βιοποικιλότητας για όλο τον κόσμο, υπό την προϋπόθεση πως θα μοιραζόταν η παγκόσμια κοινότητα το φορτίο των εσόδων που χάθηκαν από το μη εξορυγμένο πετρέλαιο. Το εγχείρημα αυτό είχε παγκόσμια αντίληψη, αν και το 2013 αποκαλέστηκε από τον Πρόεδρο της Κορέας ως αποτυχία. Ουσιαστικά, το εγχείρημα αυτό μας έδειξε ποιος είναι ο δρόμος της αληθινής διεθνούς αλληλεγγύης για την ισότιμη και δίκαιη κατανομή προνομίων, αλλά και κόστους για το παρόν, αλλά και το μέλλον.⁴⁷

Η Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη γενικά αναφέρεται θα λέγαμε στο δικαίωμα τόσο των πολιτών όσο και των κοινοτήτων να ζουν σε ένα υγιές και καθαρό περιβάλλον, σύμφωνα με τον πολιτισμό αλλά και τις επιθυμίες τους, δίχως να επηρεάζονται ή να βλάπτονται από οποιαδήποτε βιομηχανική ή οικονομική δραστηριότητα.

Η Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη αποτελεί απάντηση τόσο των ακτιβιστών, όσο και των τοπικών κοινοτήτων προς την πίεση την οποία οι τοπικές περιοχές δέχονται από τις εξορυκτικές δραστηριότητες, αλλά και τις βιομηχανίες, όπως είναι οι χώροι ρίψης αποβλήτων, οι αποτεφρωτήρες κλπ, την έλλειψη της δημοκρατίας στο χώρο, αλλά και στην άνιση δύναμη που επικρατεί στο εμπόριο παγκοσμίως. Οι λατινοαμερικανικές και οι αφροαμερικανικές κοινότητες ήταν οι πρώτες οι οποίες εφάρμοσαν ουσιαστικά την έννοια της Περιβαλλοντικής Δικαιοσύνης στους καθημερινούς τους αγώνες της δεκαετίας του 1980, ήταν εκείνες οι οποίες κατήγγειλαν την υποβάθμιση και τη ρύπανση των γειτονιών τους, αλλά και την έλλειψη αποζημιώσεων από δημόσιες αρχές και της ορθής απορρύπανσης από τις υπάρχουσες βιομηχανίες. Ήταν εκείνοι οι οποίοι επέστησαν στον περιβαλλοντικό ρατσισμό την προσοχή στη σχέση μεταξύ φτώχειας, φυλής και ρύπανσης, ενώ έδειξαν ότι υποβάλλονταν δυσανάλογα σε δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον, εξαιτίας της μικρότερης οικονομικής και πολιτικής δύναμης, με συνέπεια να αγνοούνται αρκετοί κίνδυνοι οι οποίοι συνδέονται με τις δραστηριότητες αυτές. Στις Ηνωμένες Πολιτείες η υπηρεσία περιβαλλοντικής προστασίας ορίζει την Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη ως εξής: «είναι η ουσιαστική συμμετοχή και η ίση μεταχείριση όλων των ανθρώπων, δίχως να λαμβάνεται υπόψη το χρώμα, η φυλή, η εθνική καταγωγή, το εισόδημα ή το φύλο σε σχέση με την ανάπτυξη, την επιβολή και εφαρμογή των νόμων, των πολιτικών και των κανονισμών που

⁴⁷ Fisco, I., Onlus, C. ο.π.

σχετίζονται με το περιβάλλον». Στην συνέχεια η Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη και η έννοια της ταξίδεψε σε όλο τον κόσμο, εμπνέοντας πολλές ομάδες, αλλά και αγώνες από τους οποίους παράλληλα εμπλουτίστηκε. Για παράδειγμα το φόρουμ δικτύωσης σχετικά με την Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη της Ν. Αφρικής ορίζει αυτή ως ζήτημα κοινωνικού μετασχηματισμού, που έχει ως σκοπό να καλύψει τις ανθρώπινες ανάγκες και να βελτιώσει την ποιότητα της ζωής των ανθρώπων. Σχετικά με θέματα της κοινωνικής δικαιοσύνης και του περιβάλλοντος, η Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη ουσιαστικά προσπαθεί να αμφισβητήσει οποιαδήποτε κατάχρηση εξουσίας, η οποία οδηγεί τους φτωχούς να δέχονται τις συνέπειες των ζημιών του περιβάλλοντος, οι οποίες προκλήθηκαν εξαιτίας της απληστίας των άλλων.⁴⁸

Η οικοδόμηση ενός μέλλοντος περιβαλλοντικά σταθερότερου απαιτεί, την ύπαρξη οράματος για το μέλλον αυτό. Οι εμπειρίες και τα διδάγματα, παρόντος και παρελθόντος, οδηγούν στην αποδοχή της άποψης: εκείνης που συνδέεται με τη βιωσιμότητα – αειφορία, ως αναπτυξιακό μοντέλο και στο σχεδιασμό των προδιαγραφών μιας κοινωνίας αυτοσυντηρούμενης. Δηλαδή, της κοινωνίας αυτής που θα ικανοποιεί τις ανάγκες της δίχως να δηλητηριάζει τις προοπτικές των γενεών του μέλλοντος. Η έννοια αυτή της δικαιοσύνης ανάμεσα στις γενεές, η ονομαζόμενη διαγενεακή δικαιοσύνη, εντός της οποίας εμπεριέχεται ένας βαθύτατος ηθικός χαρακτήρας, παραβιάζεται με πάρα πολλούς τρόπους στη κοινωνία μας. Η μεταβίβαση της σκυτάλης από τη σημερινή επικρατούσα προσπάθεια της ικανοποίησης ουσιαστικά των υλικών απαιτήσεων, προς μια πρακτική μέσω της οποίας ο σύγχρονος άνθρωπος θα οδηγηθεί στην οδό της υλικής ευμάρειας, της ισόρροπης μεγέθυνσης, καθώς και της πολιτιστικής, αισθητικής, και κοινωνικής απόλαυσης, θα αποδείξει την πνευματική ιδιαιτερότητα του είδους των ανθρώπων. Άλλωστε οι υπηρεσίες και τα αγαθά της φύσης είναι αυτά που συγκροτούν τα θεμέλια για την ύπαρξη της οργάνωσης της οικονομίας παγκοσμίως, καθώς και της ανθρώπινης κοινωνίας. Μερικούς αιώνες νωρίτερα, ο ίδιος ο άνθρωπος συνιστούσε μέλος της φύσης, ένα είδος εξελίξιμο εντός του οικοσυστήματος, ο οποίος ζούσε, μέσω της αξιοποίησης των πόρων της, ενώ ταυτόχρονα απολάμβανε τις υπηρεσίες αυτής, σε εξαιρετική αρμονία μαζί της. Στις ημέρες μας, ο άνθρωπος έχει τον έλεγχο της Βιόσφαιρας, με αποτέλεσμα να επωμίζεται και την ευθύνη τόσο για την ύπαρξη όσο και την εξέλιξή της. Η ευθύνη αυτή θα

⁴⁸ CeVi, D. (2015), Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη, πρόσβαση: 2. 11.2018, <http://www.sameworld.eu/el/anakalypste-to-ergo/perivallontiki-dikaiosyni>.

βαραίνει την κοινωνία των ανθρώπων επί πολύ. Από την πλευρά του ο άνθρωπος οφείλει και θα πρέπει πρώτον να διδάσκεται από το παρελθόν και δεύτερον να αφουγκράζεται το παρόν, ώστε να μπορεί να στοχασθεί σε σχέση με το μέλλον.⁴⁹

Μέσω της διαγενεακής δικαιοσύνης δεσμευόμαστε και έχουμε χρέος προς τις επόμενες γενεές να παραδώσουμε σε αυτές έναν πλανήτη υγιή, οι ανάγκες μας θα πρέπει στο εξής να ικανοποιούνται δίχως να θέτουμε σε κίνδυνο το μέλλον των επόμενων γενεών και το μέλλον του πλανήτη. Η φύση, το περιβάλλον, η γη παρείχαν στον άνθρωπο όλες ουσιαστικά τις ανάγκες του για να μπορεί να επιβιώνει ομαλά, αλλά και να συμβιώνει με όλους τους υπόλοιπους ζωντανούς και μη οργανισμούς. Όμως, με το πέρασμα του χρόνου ο άνθρωπος προκειμένου να ικανοποιήσει τις υλικές του όχι πλέον ανάγκες, αλλά απαιτήσεις, ως κυρίαρχο ον, ξεπέρασε τα όρια εκμεταλλευόμενος την ίδια τη φύση, η οποία ουσιαστικά του εξασφάλιζε την ύπαρξή του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η φύση να στραφεί εναντίων του με συνέπειες τόσο για τις παροντικές, όσο και τις μελλοντικές γενεές.

⁴⁹ Κατσίκης Α., ο.π.

1.5 Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου - κοινωνική δικαιοσύνη

Βάσει της θεωρίας του Κοινωνικού Συμβολαίου οι πολιτικό-νομικές αρχές στηρίζονται σε ένα είδους συμφωνίας μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Πιστεύοντας στο συμβόλαιο αυτό ο καθένας υπόσχεται να πράττει αυτό που του αντιστοιχεί, περιμένοντας ότι και τα υπόλοιπα μέλη που συνομολογούν το συμβόλαιο αυτό θα κάνουν και αυτά αυτό που τους αντιστοιχεί. Η κύρια ιδέα της θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου είναι ότι αν κάποια άτομα με την ελεύθερη θέλησή τους συνομολογούν μια συμφωνία σε ισότιμη βάση, τότε αυτά τα άτομα από τη συμφωνία αυτή κερδίζουν κάτι, που δε θα κέρδιζαν αν αυτά δε συμμετείχαν. Άρα, για να υλοποιηθεί η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου είναι αναγκαία η συνεργασία μεταξύ ατόμων και ομάδων για την παραγωγή, αλλά και αειφορική – βιώσιμη διαχείριση των αγαθών.⁵⁰

Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου είναι του Thomas Hobbes, ο οποίος δίνει μεγαλύτερη σημασία στη νέα επιστήμη της εποχής του, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα ώστε να βασίζεται σε αυτήν το σύνολο του συστήματος της πολιτικής του φιλοσοφίας, και η αντίληψή που έχει για τον άνθρωπο και το σύμπαν είναι μηχανιστική καθαρά. Ο άνθρωπος που στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί το επίκεντρο ουσιαστικά του ενδιαφέροντος μας, είναι ένα αυτόματο, που η καρδιά του είναι κάποιο ελατήριο, ενώ τα ζωτικά του όργανα αποτελούν τα εξαρτήματα που έχει η ανθρώπινη μηχανή, η κίνηση συνεπάγεται τη ζωή, ενώ η παύση αυτής μαρτυρεί το θάνατο. Ο άνθρωπος ως ένα ον αυτόματο, δίχως άλλη επιλογή αναγνωρίζει πως ότι συντελεί στην ύπαρξη αυτού, αλλά και τη συντήρησή του είναι καλό, και ως πιο μεγάλη επιθυμία τους θεωρείται η ύπαρξη μέσα από τη συντήρηση. Για το λόγο αυτό, οι άνθρωποι θεωρούνται εγωιστικά όντα εκ φύσεως, αφού προσανατολίζονται μονάχα σε ότι τους συμφέρει με αποτέλεσμα να ρέπουν προς τον ηδονισμό. Αποτέλεσμα αυτού είναι, πιεζόμενοι από διάφορες ανάγκες, να έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους καθώς και να αντιμάχονται ο ένας τον άλλο, ώστε να διασφαλίσουν την επιβίωσή τους, αλλά και να αποκτήσουν υλικά αγαθά. Σύμφωνα με τον Hobbes, η φυσική κατάσταση των ανθρώπων είναι μια κατάσταση ισότητας και ελευθερίας, που στις διαπροσωπικές του σχέσεις κανείς δεν δεσμεύεται και η ζωή του κάθε ατόμου κινδυνεύει το ίδιο από τις πράξεις του κάθε συνανθρώπου του. Επίσης, δεν έχει άλλη επιλογή το χομπιανό άτομο από το να συλλέξει δύναμη, ώστε να

⁵⁰ Γεωργόπουλος Α., ο.π.142-151

διασφαλίσει τη ζωή του, γιατί αν δεν το κάνει αυτός, κάποιος άλλος θα το κάνει από τους συνανθρώπους του πριν από αυτόν και θα τον καταστρέφει.⁵¹

Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου κωδικοποιείται σε τρία ιδιαίτερα σημεία: α) ο Hobbes πρώτον απορρίπτει οποιαδήποτε συμφωνία ή σύμβαση ανάμεσα στον κυρίαρχο και στους υπηκόους. Δηλαδή, πρόκειται για ένα συμβόλαιο συνεταιρισμού που συνάπτεται ανάμεσα στις κοινωνίες. β) Δεύτερον, δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ της συνένωσης και της υποταγής, εάν λάβουμε υπόψιν πως η υποταγή των κοινωνιών και ο συνεταιρισμός τους με κάποιον κυρίαρχο λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα. γ) Τρίτο σημείο είναι πως το καθεστώς της απολυταρχίας φαίνεται να υπερασπίζεται από το Hobbes, αναγνωρίζοντας παράλληλα το δικαίωμα της αντίστασης στους υπηκόους.⁵²

Ο Rawls προτείνει την πιο γνωστή θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, που δημιουργεί μια κατάσταση υποθετική που τα άτομα σε μια κοινωνία θα πρέπει να συμφωνήσουν δίχως να γνωρίζουν τα περιουσιακά τους στοιχεία, τις ικανότητές τους, αλλά και τη θέση τους στην κοινωνία. Η αρχή που τελικά συμφωνείται είναι μια κατάσταση δίκαιη, δηλαδή η καλύτερευση της θέσης των ατόμων τα οποία βρίσκονται σε δυσχερέστερες θέσεις⁵³

Ο θεωρητικός Rousseau ισχυρίζεται πως μονάχα μια ομόφωνη σύμβαση μπορεί να αποτελέσει ουσιαστικό εχέγγυο για τη γένεση της κρατικής οντότητας και της πολιτικής κοινωνίας εν γένει. Η ομόφωνη αυτή σύμβαση θα πάρει το όνομα κοινωνικό συμβόλαιο. Στη θεώρηση αυτή επικεντρώνεται το ενδιαφέρον του Rousseau, ο οποίος το 1962 συγγράφει και στη συνέχεια δημοσιεύει το έργο του: κοινωνικό συμβόλαιο ή αλλιώς αρχές πολιτικού δικαίου. Είναι ένα έργο μέσω του οποίου γίνεται κατανοητή η πολιτική θεσμοθέτηση της κοινωνίας.⁵⁴

Έχοντας ως δεδομένη την άποψη πως τόσο το κράτος όσο και η κοινωνία ιδρύονται απ' τους ίδιους ανθρώπους (το λαό), εξάγεται το συμπέρασμα πως φορέας, αλλά και πηγή εξουσίας είναι ο λαός. Αρκετοί θεωρητικοί του κοινωνικού συμβολαίου,

⁵¹ Πρέντζας, Λ. Κατασκευάζοντας την δικαιοσύνη η μεθοδολογική χρήση του συμβολαϊκού μοντέλου και η ιδέα της κατασκευής στην «θεωρία της δικαιοσύνης» του John Rawls, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, (2010):88-89

⁵² Πρέζα, Ε. (2008), Η φυσικοδικαιική θεμελίωση της θεώρησης του κοινωνικού συμβολαίου στο φιλελεύθερο επιχείρημα του πολιτικού σκέπτεσθαι Η φυσικοδικαιική θεμελίωση της θεώρησης του κοινωνικού συμβολαίου στο φιλελεύθερο επιχείρημα του πολιτικού σκέπτεσθαι, πρόσβαση: 2.8.2018, <http://hellanicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/10653/file0.doc?sequence=1&isAllowed=y>.

⁵³ Van Den Bergh, J. Ecological economics and Sustainable development: theory, methods and applications, UK, Edward Elgar Publishing Limited, (1996):74

⁵⁴ Πρέζα Ε., Ο.π.

μάλιστα, κάνουν σύνδεση της θεμελιώδους ανθρώπινης σύμβασης με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Πιστεύοντας ότι η λαϊκή κυριαρχία κατοχυρώνεται από το Κοινωνικό Συμβόλαιο, μερικοί στοχαστές τοποθετούνται υπέρ του δικαιώματος αντίστασης, αλλά και εξέγερσης του λαού κατά των σφετεριστών της εξουσίας του. Σύμφωνα, με το Locke, η κυβέρνηση που παραβιάζει τις συμφωνίες οι οποίες προσδιορίζουν την αποστολή της, αλλά και τα δικαιώματα του λαού, είναι μια κυβέρνηση η οποία στερείται κάθε νομιμότητας, και από τη πλευρά του ο λαός έχει κάθε δικαίωμα να χρησιμοποιήσει μέχρι και δύναμη για την αντικατάσταση αυτής. Ο Helvetius υποστηρίζει το δικαίωμα που έχει ο λαός να ανατρέψει μια εξουσία δεσποτική, ενώ ο Rousseau από την πλευρά του ισχυρίζεται ότι ...όταν η κυβέρνηση καταχράται την κυριαρχία, τότε έχουμε διάσπαση του κοινωνικού συμβολαίου. Και το σύνολο των απλών πολιτών αποκτώντας τη φυσική τους ελευθερία ξανά εξαναγκάζονται δίχως να είναι υποχρεωμένοι να υπακούουν. Το κοινωνικό συμβόλαιο ως ιδέα καθιστούσε υπευθύνους τους πολίτες όχι μονάχα για την ίδρυση της κοινωνίας ή και του κράτους, αλλά ταυτόχρονα και για τη συνεχή συμμόρφωση στους όρους της συμφωνίας ως κανόνων του κοινωνικού συνόλου. Επιπλέον, τους παραχωρούσε το δικαίωμα στην περίπτωση που η συμφωνία παραβιαζόταν να την αποκαταστήσουν. Η εν λόγω αντίληψη στις ριζοσπαστικές της εκδοχές, όχι μόνο υποστήριζε την αντίσταση και την ανυπακοή στο φεουδαρχικό δεσποτικό κράτος, αλλά ταυτόχρονα δικαιολογούσε μια ενδεχόμενη επαναστατική ανατροπή του.⁵⁵

Ζητήματα εφαρμοσμένης ηθικής εξετάζονται και από μια άλλη οπτική γωνία, αυτή της θεωρίας του Κοινωνικού Συμβολαίου. Ο κυριότερος συλλογισμός της θεωρίας αυτής είναι ότι η πρωταρχική κατάσταση που έζησαν οι άνθρωποι, ως χαρακτηριστικό είχε την ανασφάλεια εξαιτίας του πολέμου όλων εναντίων όλων. Οι άνθρωποι για να ζήσουν ομαλότερα, συνομολογούν ένα συμβόλαιο υποθετικό και δια μέσου αυτού ο καθένας υπόσχεται ότι παραιτείται από το δικαίωμα να πράττει όπως αυτός θέλει και του αρέσει, και παράλληλα δεσμεύεται να πράξει αυτό που του αναλογεί, αν και εφόσον και οι άλλοι συμβαλλόμενοι κάνουν αυτό που τους αναλογεί. Δηλαδή, απαιτείται αλληλοσεβασμός και αμοιβαιότητα σχέσεων.⁵⁶

⁵⁵ Παυλίδης, Π. Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, ως θεωρία του κοινωνικού γίνεσθαι και ως ιδεώδες, στο Ουτοπία, τεύχος 41, (2000):9

⁵⁶ Παπαντωνίου, Σ. ο.π.

Η κοινωνική δικαιοσύνη θα πρέπει να στηρίζεται κατ' ανάγκη στην ισότητα και την οικονομική αειφορία, οι οποίες έχουν ως απαίτηση την περιβαλλοντική αειφορία, δηλαδή, τη διατήρηση των φυσικών πόρων. Ουσιαστικά αυτό που ζητά από εμάς, είναι οι ρυθμοί με τους οποίους τα μη ανανεώσιμα υλικά και οι ενεργειακοί και υδάτινοι πόροι καταναλώνονται, να μην είναι μεγαλύτεροι από τους ρυθμούς, που τα φυσικά συστήματα τους αποκαθιστούν, καθώς και ο ρυθμός των ρύπων που εκπέμπονται να μην υπερβαίνει την ικανότητα του νερού, του εδάφους και του αέρα να τους απορροφήσουν, αλλά και να τους αφομοιώσουν. Η αειφορία του περιβάλλοντος περιλαμβάνει, επίσης, τη διατήρηση της ανθρώπινης υγείας, της βιοποικιλότητας, της ποιότητας του εδάφους, του νερού και του αέρα, ενώ μπορεί να εξασφαλίζει στον άνθρωπο ευημερία, αλλά και κατάλληλες συνθήκες ζωής για τα φυτά και τα ζώα στο διηνεκές.⁵⁷

Το περιβάλλον είναι δυνατόν να επιβάλλει ορισμένα όρια σε κάποιες ανθρώπινες δραστηριότητες. Επιπλέον, είναι ικανό να προσφέρει πόρους στον άνθρωπο, να απορροφά τα απόβλητα αυτού, αλλά ταυτόχρονα να του παρέχει τις βασικές συνθήκες μέσα στις οποίες μπορεί να ζήσει, όπως: προστασία από τις ακτινοβολίες, κατάλληλη θερμοκρασία κ.α. Αν και κάτι τέτοιο είναι σε όλους τους ανθρώπους γνωστό, οι παραβιάσεις από τον άνθρωπο των ορίων της φέρουσας ικανότητας του πλανήτη μας, είναι ένα φαινόμενο πολύ συχνό, αλλά και επικίνδυνο.⁵⁸

Η κοινωνική δικαιοσύνη αποτελεί κοινωνικό στόχο πολύ σημαντικό και αναφέρεται στη σωστή και δίκαιη μοιρασιά του κοινωνικού προϊόντος (εισόδημα), αλλά και στη δίκαιη και σωστή κατανομή του πλούτου ανάμεσα στα άτομα ή τις κοινωνικές τάξεις. Αυτό διότι αυτές είναι που προσδιορίζουν ποιων κυρίως οι προτιμήσεις – ανάγκες λαμβάνονται υπόψιν, αλλά και ποιων άλλων οι ανάγκες – προτιμήσεις ικανοποιούνται σε πιο μικρό βαθμό, ή ακόμα και καθόλου. Επίσης, η κοινωνική δικαιοσύνη αναφέρεται στην ίση πρόσβαση σε κάποια αγαθά, όπως η στέγαση, η εκπαίδευση, ο δημόσιος χώρος, ο καθαρός αέρας, η υγεία κ.α.. Επίσης, το περιεχόμενο που έχει η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι εξαρτώμενο από τις ηθικές απόψεις που έχει μια κοινωνία για το τι είναι δίκαιο, τι είναι άδικο, αλλά και από την πολιτική

⁵⁷ Τζούφη, Μ. Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός Πόλεων. Η περίπτωση της Βέροιας, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, (2013):14

⁵⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Αειφόρες πόλεις της Ευρώπης*, Βρυξέλλες, Υπηρεσία επίσημων εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1998):52-53

διαδικασία, διαμέσου της οποίας η σύγκρουση των διαφορετικών συμφερόντων, αλλά και απόψεων καταλήγει σε πολιτικές επιλογές όσον αφορά το δέον γενέσθαι.⁵⁹

Μέσω της κοινωνικής δικαιοσύνης μπορεί να επέλθει ο κατάλληλος σεβασμός του ανθρώπου προς τη φύση. Το περιβάλλον είναι αυτό ουσιαστικά που δίνει ζωή στον άνθρωπο, του παρέχει πόρους, προστασία, μπορεί και απορροφά ακόμα και τα απόβλητα αυτού. Η κατάχρηση και η απληστία του ανθρώπου όμως εις βάρος του περιβάλλοντος και των δώρων του, μπορεί να αποβεί μοιραία για τον άνθρωπο και τον πλανήτη. Ήδη, οι δυσάρεστες συνέπειες στον πλανήτη μας γίνονται όλο και πιο ορατές και ως μόνη λύση για την προστασία του πλανήτη μας διαφαίνεται η αειφορία επάνω στην οποία στηρίζεται και η κοινωνική δικαιοσύνη.

Η ιδέα αυτή της κοινωνικής δικαιοσύνης όπου ο Hayek ασκεί κριτική αφορά τον χαρακτηρισμό ως άδικης ή δίκαιης μιας γενικής κατάστασης βάσει κάποιας ηθικής αρχής. Συγκεκριμένα, ο Hayek κάνει κριτική στην αντίληψη βάσει της οποίας χαρακτηρίζεται άδικη ή δίκαιη, η υλική θέση την οποία έχουν τα μέλη μιας κοινωνίας, βάσει κάποιας συγκεκριμένης αρχής, όπως αυτής περί ωφέλειας, περί αξίας ή περί ανάγκης. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, το να είναι δίκαιο κάτι συνιστά μια ιδιότητα που τόσο η οργάνωση της κοινωνίας, όσο και τα αποτελέσματα των επιμέρους ανθρώπινων πράξεων πρέπει να κατέχουν. Με βάση τον Hayek, η ιδέα αυτή προέκυψε από την ανθρώπινη αδυναμία να κατανοήσει την αυθόρμητη λειτουργία της κοινωνίας, καθώς και από την υπόθεση ότι η κοινωνική τάξη είναι προϊόν συνειδητού σχεδιασμού.⁶⁰

Οι άνθρωποι αναγνωρίζοντας το καθήκον τους να προστατέψουν τους εαυτούς τους, αλλά και τους αδύναμους από τις δυσκολίες, ανέπτυξαν μια ιδέα, αυτή του σκόπιμου σχεδιασμού κοινωνικής οικονομικής κατάστασης. Η εξέλιξη της ιδέας αυτής είναι μια άλλη ιδέα, αυτή που έχει ως στόχο της η κοινωνία να παρέχει στα μέλη της βάσει κάποιας αρχής ηθικής, την υλική βοήθεια που κρίνεται πως αξίζουν. Λόγω της

⁵⁹ Καραμεσίνη, Μ. (2006), *Σημειώσεις για το μάθημα, οικονομικές θεωρίες της κοινωνικής πολιτικής*, πρόσβαση: 2.1.2018,

<http://www.eclass.teipei.gr/eclass2/modules/document/file.php/MHWUM199/%CE%9F%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9D%CE%9F%CE%9C%CE%99%CE%9A%CE%95%CE%A3%20%CE%98%CE%95%CE%A9%CE%A1%CE%99%CE%95%CE%A3%20%CE%A4%CE%97%CE%A3%20%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%97%CE%A3%20%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97%CE%A3.pdf>

⁶⁰ Hayek, F. A. *Law, Legislation and Liberty*, London, Routledge, (1982):227

αντίληψης σύμφωνα με την οποία η κοινωνική τάξη είναι προϊόν σχεδιασμού, οποιαδήποτε σχεδιασμένη διανομή προνομίων και αγαθών ονομάστηκε κοινωνική.⁶¹

Η επίκληση προς την κοινωνική δικαιοσύνη φανερώνει τις περισσότερες φορές την υπεράσπιση ενός είδους εξισωτισμού. Όσον αφορά την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης όπου ο Hayek επιτίθεται, έχει σχέση με την ισότητα κάποιου στοιχείου το οποίο προσδιορίζει την υλική θέση των ανθρώπων, με άλλα λόγια την ουσιαστική ισότητα.

Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η υλική θέση κάποιου ατόμου μέσα σε μια ελεύθερη κοινωνία δεν είναι δυνατόν να είναι αντικείμενο εξωτερικού καθορισμού. Στην περίπτωση που ένας εξουσιοδοτημένος θεσμός, όπως για παράδειγμα η κυβέρνηση, προσπαθεί να επιφέρει καθορισμένα αποτελέσματα μέσα στο πλαίσιο εφαρμογής μιας αρχής διανεμητικής δικαιοσύνης, ουσιαστικά αυτό που κάνει είναι να αντιμετωπίζει ως οργάνωση την κοινωνία και να εξαναγκάζει τα άτομα να προσαρμόζονται στο σχέδιο της, ώστε να πραγματοποιήσουν τους ιδιαίτερους στόχους αυτής. Το είδος αυτό του εξισωτισμού των στοιχείων, τα οποία καθορίζουν την υλική θέση που έχει το άτομο, υποδεικνύεται στην ιδέα της ισότητας των ευκαιριών, αλλά και σε εκείνη της ισότητας σε σχέση με την ιδιοκτησία.⁶²

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως αν μια κυβέρνηση ήθελε πραγματικά να εξισώσει τις ευκαιρίες για όλους, θα έπρεπε πλήρως να ελέγχει τις συνθήκες που καθορίζουν τη θέση που έχει κάθε άτομο στην κοινωνία. Επίσης, παρατηρούμε ότι σε μια κατάσταση που το σύνολο των ευκαιριών που έχει κάθε άτομο είναι προβλέψιμο και προσδιορίσιμο, χάνει την αξία της η ελευθερία επιλογής και το άτομο δεν έχει πλέον το κίνητρο για να αξιοποιήσει αυτές τις ξεχωριστές ευκαιρίες, οι οποίες σε άλλη περίπτωση θα εμφανίζονταν στο δρόμο του.⁶³

Σύμφωνα με το κοινωνικό συμβόλαιο δεν υπάρχουν ηγέτες, όλα τα μέλη των κοινωνιών είναι ίσα και δεσμεύονται μέσω του κοινωνικού συμβολαίου να ενεργούν συγκεκριμένα, όπως το συμβόλαιο ορίζει. Η συμφωνία αυτή θα πρέπει να εφαρμοστεί ανεξάρτητα από την περιουσιακή κατάσταση ή την κοινωνική θέση των μελών, θα πρέπει να είναι δίκαιη και να στοχεύει στην καλύτερευση της ζωής των ατόμων που είναι σε πιο δυσχερέστερες θέσεις. Για την εφαρμογή του κοινωνικού συμβολαίου θα

⁶¹ Παρπερίδης, Θ. Ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη, Διπλωματική, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (2017):35

⁶² Ο.π. σελ.36

⁶³ Hayek, F. A. Law, ο.π. σελ.177-178

είναι υπεύθυνοι μόνο οι πολίτες, υπάρχει ο κίνδυνος, όμως, το κοινωνικό συμβόλαιο να διασπαστεί σε περίπτωση που μια κυβέρνηση καταχράται την εξουσία και την κυριαρχία της. Στην περίπτωση που θα ήταν εφικτό να εφαρμοστεί το κοινωνικό συμβόλαιο και τα μέλη αυτών να δεσμευτούν στις κοινωνίες του σήμερα, θα επικρατούσε αμοιβαιότητα και αλληλοσεβασμός μεταξύ των μελών τους, ο καθένας πλέον θα έπραττε βάσει αυτού που του αναλογεί και όχι σύμφωνα με αυτό που θέλει. Με άλλα λόγια μιλάμε για ουτοπικές κοινωνίες που είναι λίγο δύσκολο στην εποχή μας να υπάρξουν, έως ακατόρθωτο. Η κοινωνική δικαιοσύνη από την πλευρά της πρεσβεύει την υπεράσπιση ενός είδους εξισωτισμού που όμως σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στο παράδειγμα της εφαρμογής μιας αρχής διανεμητικής δικαιοσύνης που προαναφέρθηκε πιο πάνω διακατέχεται από κάποιου είδους εξαναγκασμό προς τα άτομα. Τα άτομα στις κοινωνίες θα πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες, αλλά και την ίδια υλική θέση σύμφωνα με τη κοινωνική δικαιοσύνη, αποτέλεσμα αυτού να μην εμφανίζονται ευκαιρίες για το άτομο και κίνητρα για την αξιοποίηση αυτών.

1.6 Εγγενής & εργαλειακή αξία

Εγγενής αξία κάποιου πράγματος είναι εκείνη η αξία η οποία δε συνεισφέρει στην αξία ενός άλλου πράγματος. Άρα, η φύση έχει ευταξία, δηλαδή, έχει αξία η οποία δε σχετίζεται με τις ανθρώπινες ανάγκες. Συνεπώς, η εγγενής αξία μπορεί να θεωρηθεί ως αντίποδας της αξίας την οποία έχει ένα αντικείμενο ή ένα ον, όταν αυτό είναι ικανό να χρησιμοποιηθεί ώστε να συνεισφέρει στην αξία κάποιου άλλου αντικειμένου ή όντος και ονομάζεται εργαλειακή αξία.⁶⁴

Από παλιά οι άνθρωποι θεωρούν πως οι μόνες ηθικές υποχρεώσεις που έχουν, είναι μόνο προς τους άλλους ανθρώπους. Για το λόγο αυτό το αξιακό μας σύστημα, αν και έχει επεξεργαστεί τις μεταξύ των ανθρώπων συμπεριφορές, πάσχει από την έλλειψη κανόνων σχετικά με τους αβίωτους παράγοντες, αλλά και τα φυσικά όντα κάθε αυτόν, κάτι που αποτελεί κενό ηθικών κρίσεων και κανόνων σε δεοντικά χαρακτηριστικά των αβιοτικών παραγόντων, αλλά και των μη ανθρώπινων όντων. Μέσω της

⁶⁴ Γεωργόπουλος, Α. (χ.χ.), *Περιβαλλοντική Ηθική: Έχουν οι άνθρωποι υποχρεώσεις προς τα μη ανθρώπινα όντα*; πρόσβαση: 20.5.2018, http://kpe-kastor.kas.sch.gr/peekpe/text/sinedrio/IV_sin_ereynes/19.2019.40_%20Georgopoulos.pdf

περιβαλλοντικής ηθικής επιχειρείται να καλυφθεί το κενό αυτό, της οποίας στόχος είναι ο σχηματισμός των απαραίτητων φιλοσοφικών αναλύσεων, ώστε να δομηθεί μια κοσμοθεωρία διαφορετική ριζοσπαστικά από την ανθρωποκεντρική, αλλά και φιλική στον πλανήτη γη, που θα δεσμεύεται ηθικά και προς οικοσυστημικές οντότητες, αλλά και προς άλλα ζώα της γης.⁶⁵

Ο άνθρωπος δείχνοντας εγωιστική στάση προς τους υπόλοιπους έμβιους οργανισμούς και αβίωτους παράγοντες, θεωρεί πως οι ηθικές υποχρεώσεις που οφείλει να έχει περιορίζονται μόνο ως προς το είδος του. Στις ημέρες μας, όμως, θα πρέπει να αναθεωρήσει επιτακτικά τη στάση του αυτή και να αφουγκραστεί ουσιαστικά τα δικαιώματα αυτών, να σεβαστεί ταυτόχρονα τις υποχρεώσεις του απέναντί τους και να αναγνωρίσει ταυτόχρονα την αξία τους (εγγενή, εργαλειακή).

Η αξία η οποία αναγνωρίζεται στη Μόνα Λίζα ή και στον Παρθενώνα είναι εργαλειακή, αφού ουσιαστικά προστατεύουμε το κάθε έργο τέχνης ή μνημείο μόνο γιατί μας αποφέρει ψυχικά, επιμορφωτικά, αισθητικά κ.α. οφέλη. Δίχως τον άνθρωπο η Μόνα Λίζα, ή ο Παρθενώνας δεν έχουν χρησιμότητα άλλα και καμία αξία. Στον άνθρωπο, όμως, αναγνωρίζουμε εγγενή αξία, αν και πολλές φορές μπορεί να αποδίδουμε σ' αυτόν και εργαλειακή, δηλαδή, είναι υποχρέωση μας να προστατεύουμε τη ζωή του και να τη σεβόμαστε μόνο και μόνο γιατί είναι άνθρωπος. Για παράδειγμα, ένας οδοντίατρος για τον ασθενή του έχει εργαλειακή αξία, αφού ο ασθενής πηγαίνει σ' αυτόν έχοντας ως σκοπό την ανακούφιση από έναν πόνο ή πιο γενικά για να αποκομίσει οφέλη για τα δόντια του. Εκτός από εργαλειακή αξία, ο πρώτος έχει και αυταξία, ως ανθρώπινο ον, αυτός καθ' εαυτόν. Αναγνωρίζεται σαυτόν αξία ίση με οποιοδήποτε άλλο ανθρώπινο ον, ανεξάρτητα της ύπαρξης οποιουδήποτε άλλου προσώπου μιας και η αξία που έχει ως άνθρωπος είναι απόλυτη, ανεξάρτητη, δίχως να επηρεάζεται από καμία σχέση αυτού με άλλα πρόσωπα.⁶⁶

Η εγγενής αξία βάση της ανθρωποκεντρικής προσέγγισης συνιστά μπορούμε να πούμε αυθαίρετη κατασκευή και αυτό γιατί αυτός που ορίζει, που αξιοδοτεί τη σημασία της έννοιας αυτής, δηλαδή της εγγενούς αξίας, αλλά και την εκφράζει είναι

⁶⁵ Καραγεωργάκης, Σ., Γεωργόπουλος, Α. Όταν η Περιβαλλοντική Ηθική συναντά την Πολιτική Οικολογία, στο Γεωργόπουλος, Α. (επιμ.), Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ο νέος πολιτισμός που αναδύεται, Αθήνα, Gutenberg, (2005):824-825

⁶⁶ Παπαγιαννόπουλος, Φ. Περιβαλλοντική Ηθική: το κίνημα της βαθιάς οικολογίας, Διπλωματική, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, (2010):16

ουσιαστικά ο ίδιος ο άνθρωπος. Η εγγενής αξία, δηλαδή, δεν είναι κάτι το οποίο βρίσκουμε σαν κάθε αυτό χαρακτηριστικό στη φύση. Παρόλα αυτά αν υποστηρίξουμε ότι η εγγενής αξία σε οποιοδήποτε φυτό ή ζώο είναι κατασκευή, τότε θα πρέπει για να είμαστε συνεπείς να ισχυριστούμε το ίδιο ακριβώς και για την αξία την οποία αποδίδουμε στο ανθρώπινο ον. Σύμφωνα, όμως, με τον P. Singer εξαιτίας ενός ειδισμού ο οποίος μας διακρίνει, η αξία που έχει ο συνάνθρωπός μας για εμάς είναι ιδιαίτερη, καθώς συνδεόμαστε ψυχικά σε μεγαλύτερο βαθμό με αυτόν αφού ανήκουμε στο ίδιο είδος με αυτόν.⁶⁷

Ο A. Leopold ανέπτυξε την ηθική θεωρία «η ηθική της γής» σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος τοποθετείται στην ηθική κοινότητα να συμμετέχει σαν ένα απλό μέλος και όχι ως πεφωτισμένος διαχειριστής ή κατακτητής.⁶⁸

Εντός της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης, η ηθική ευθύνη βασίζεται στην εξασφάλιση πως οι γενεές του μέλλοντος κληρονομούν μια τράπεζα των φυσικών πόρων αειφόρο - βιώσιμη, παρά μια παραδοχή των δικαιωμάτων που έχει η φύση. Η εγγενής αξία που έχει η φύση είναι δυνατόν να μπορεί γενικότερα να διαδοθεί και όχι μονάχα στα άτομα που είναι συνειδητοποιημένα και ορίζουν ουσιαστικά την ηθική της ελευθεριάζουσας επέκτασης. Η ηθική αυτή προσπαθεί να βρει εφαρμογή της αρχής των μεμονωμένων δικαιωμάτων, σε όλα τα αντικείμενα και όντα και όχι μόνο στα ζώα. Βασική της προϋπόθεση είναι πως στο σύνολο τους οι οντότητες θα πρέπει να είναι αντάξιες μίας θέσης ηθικής, η οποία βασίζεται πρωτίστως στο σεβασμό της λειτουργίας της ύπαρξης αυτών.⁶⁹ Η επίτευξη της ύπαρξης της ηθικής αυτής στο σύνολο των ατόμων του πλανήτη θα είχε ως αποτέλεσμα να αναγνωριστεί η εγγενής αξία της φύσης, καθώς και η εφαρμογή της αειφόρου ανάπτυξης.

Από την αρχή της βιοποικιλότητας αναγνωρίζεται η εγγενής αξία των ειδών, τόσο της άγριας πανίδας όσο και της χλωρίδας, ενώ παράλληλα παρέχει προστασία νομική σε όλη την ποικιλία αυτών των ειδών, αλλά και στα ενδιααιτήματά τους. Τα είδη αυτά έχουν εγγενή αξία, η οποία συνίσταται κυρίως στο ότι είναι συστατικά στοιχεία και βιογενετικά αποθέματα των οικοσυστημάτων. Η βιοποικιλότητα υπό την έννοια

⁶⁷ Γεωργόπουλος Α., (2002), σ.π.38

⁶⁸ Ο.π.

⁶⁹ Μήλιου, Β. Επιχειρησιακή ηθική και εταιρική κοινωνική ευθύνη, Πτυχιακή, Πρέβεζα, ΤΕΙ Ηπείρου, (2008):31

αυτή, προστατεύεται ουσιαστικά ως το κατεξοχήν κριτήριο ευστάθειας των οικοσυστημάτων σύμφωνα με την λογική, πως όσο πιο μεγάλη είναι η βιοποικιλότητα αυτών τόσο το σύστημα είναι πιο ευσταθέστερο.⁷⁰

⁷⁰ Γιαβριμή, Ε. (1998), *Η Αειφόρος, η Βιώσιμη Ανάπτυξη. Νομική Θεώρηση*, πρόσβαση: 20.12.2018, http://repository.library.teimes.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/1552/dikseo_0463.pdf?sequence=1.

2. Η Περιβαλλοντική Ηθική

Η παρουσίαση μιας έννοιας σύνθετης για να αναδειχτούν τα κύρια χαρακτηριστικά της Περιβαλλοντικής Ηθικής έχει ως προϋπόθεση να αναζητηθεί η προέλευση των λέξεων οι οποίες απαρτίζουν το συγκεκριμένο όρο. Αρχικά ο όρος περιβάλλον προέρχεται από τη μετοχή «περιβάλλων», συνεπώς αναφέρεται σε ότι προέρχεται από το ρήμα περιβάλλω (περικυκλώνω, περικλείω). Δηλαδή, ως περιβάλλον θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι το σύνολο των εξωτερικών σχέσεων, οι οποίες ασκούν έμμεση ή άμεση επιρροή επάνω στους φυσικούς οργανισμούς και διακρίνεται σε φυσικό και κοινωνικό.⁷¹

Ο όρος ηθική προέρχεται από το έθος, που σημαίνει το έθιμο, τη συνήθεια, το χαρακτήρα, το συνηθισμένο τόπο κατοικίας. Συνεπώς, η ηθική ως όρος αναφέρεται πρώτα στο χώρο που υπάρχει ο άνθρωπος και στη συνέχεια στη σχέση που έχει ο άνθρωπος με το θεό, τον εσωτερικό του χαρακτήρα και τους συνανθρώπους του. Ο επιστημονικός ορισμός που δίνεται για την ηθική είναι: ηθική είναι εκείνος ο κλάδος της φιλοσοφίας, που μελετά τις ανθρώπινες πράξεις και προσπαθεί να απαντήσει στον ηθικό προβληματισμό. Ειδικότερα, μελετά το ήθος των ανθρώπων και αναζητά κανόνες και αρχές ζωής, που προέρχονται από τον ίδιο τον άνθρωπο. Επίσης, ο προβληματισμός αυτής συνδέεται με το πρέπει και όχι με το είναι. Εν ολίγοις, είναι η επιστήμη του δέοντος. Συνεπώς, ως η επιστήμη η οποία μελετά το νόημα και τη ζωή της ανθρώπινης ύπαρξης, συνδέεται άμεσα με άλλες επιστήμες, όπως της βιολογίας, της ιατρικής, της οικολογίας, της ψυχολογίας κλπ.⁷²

Η Περιβαλλοντική ηθική ουσιαστικά είναι εκείνη η επιστήμη, η οποία ασχολείται με τη μελέτη της ηθικής σχέσης των κοινωνικών μονάδων, εντός του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν. Δηλαδή, μελετά την ηθική θέση και την αξία των ανθρώπων σε σχέση με το περιβάλλον, το οποίο αποτελείται από το νερό, το έδαφος, τα φυτά, τα ζώα κλπ. Η περιβαλλοντική φιλοσοφία είναι δυνατόν να θεωρηθεί, πως έχει σαν υποενότητα της την περιβαλλοντική ηθική, ενώ περιλαμβάνει, επίσης, την περιβαλλοντική θεολογία, την

⁷¹ Πελεγρίνης, Θ. Λεξικό της Φιλοσοφίας, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (2004):498

⁷² Νικολάου, Ν. (2015), Η εξέλιξη της Ηθικής, πρόσβαση: 28. 12.2018, <https://www.pemptousia.gr/2015/02/89589/>.

περιβαλλοντική αισθητική, αλλά και όλους τους κλάδους που περιέχει η φιλοσοφική έρευνα.⁷³

Η εμφάνιση της “περιβαλλοντικής ηθικής” έγινε σε επιστημονικό περιοδικό με τη μορφή τίτλου, το περιοδικό αυτό ξεκίνησε το 1979 να εκδίδεται, διευθυντής του οποίου ήταν ο Eugene Hargrove, από τότε καθιερώθηκε αυτή για τον εν λόγω κλάδο ως προσδιοριστική, αν και ο ίδιος είχε εκφράσει την άποψη πως είναι πιο κατάλληλη η χρήση ως τίτλου του όρου “Φιλοσοφία Περιβάλλοντος”.⁷⁴ Μιλάει για το ηθικό πλαίσιο μέσω του οποίου επαναπροσδιορίζεται η σχέση ανθρώπου – φύσης, ενώ αναφέρεται και σε εκείνους τους κανόνες από τους οποίους διέπεται η σχέση αυτή, με τους κανόνες αυτούς συναρθρώνονται τα καθήκοντα, οι υποχρεώσεις και η ευθύνη που έχει η ανθρωπότητα στο παγκόσμιο οικοσύστημα, αλλά και σ’ ότι περιλαμβάνει αυτό. Δηλαδή, πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται το φυσικό περιβάλλον από τον ανθρώπινο πολιτισμό.⁷⁵

Η κατάσταση στην οποία βρίσκεται το περιβάλλον μετά από σοβαρή εκτίμηση αυτής, αλλά και η αντίληψη των επιπτώσεων στο περιβάλλον από επεμβάσεις των ανθρώπων και όχι μόνο δεν περικλείει απλώς μια σχετική γνώση θεμάτων σχετικά με την οικολογία, καθώς και τις συνέπειες γι’ αυτή από τις όποιες δραστηριότητες, αλλά περιλαμβάνει και ηθικές και δεοντολογικές θεωρήσεις. Οι ηθικές αυτές προσεγγίσεις είναι ουσιαστικά το αντικείμενο της περιβαλλοντικής ηθικής, δηλαδή, μια μορφή της εφαρμοσμένης ηθικής, η οποία ασχολείται με έννοιες και θέματα περιβαλλοντικά, εκφρασμένα από την ηθική προέκταση και υπόστασή αυτών.⁷⁶

Οι μεγάλες πιέσεις οι οποίες ασκούνται στο περιβάλλον εξαιτίας της προβληματικής κατάστασης όπου έχει περιέλθει αυτό, δημιουργούν απαίτηση για ηθική και πολιτική ωρίμανση των πολιτών, αλλά και των κοινωνιών γενικότερα. Το αδιέξοδο που έχουν οδηγηθεί σε σχέση με το περιβάλλον οι κοινωνίες του σήμερα, καθώς και η όλο και πιο μεγάλη συνειδητοποίηση του έντονου προβλήματος σε σχέση με το περιβάλλον, το οποίο αντιμετωπίζει το σύνολο της ανθρωπότητας, επηρεάζουν μοιραία

⁷³ Μαρούλης, Α., Χατζηαντωνίου-Μαρούλη, Κ., Κολιάρμου, Ε., Μακρή, Κ. (2007), Περιβαλλοντική ηθική. Η πράσινη χημεία ως αναγκαιότητα, 2ο Πανελλήνιο Συμπόσιο Πράσινης Χημείας, πρόσβαση: 20.10.2017, <http://www.gcex.gr/wp-content/uploads/2012/01/makri.pdf>.

⁷⁴ Hargrove, C. E. Foundations of Environmental Ethics, New Jersey, Prentice Hall, (1989):3

⁷⁵ Taylor, W. P. Respect for Nature: a Theory of Environmental Ethics, Princeton, Princeton University Press, (1986):3

⁷⁶ Καρβούνης, Σ., Γεωργακέλλος, Δ. Διαχείριση του Περιβάλλοντος-Επιχειρήσεις και Βιώσιμη Ανάπτυξη, Αθήνα, Σταμούλης, (2003):119

την ποιότητα της ζωής μας, ενώ ταυτόχρονα οδηγούν στην ανάγκη να διαμορφωθούν νέες ηθικές αξίες και επιπλέον στο να επαναπροσδιοριστεί η σχέση του φυσικού περιβάλλοντος με το σημερινό άνθρωπο. Ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον, καθώς και η ανάγκη για περαιτέρω μελέτη του προβλήματος, από ηθική σκοπιά, είναι ουσιαστικά το πεδίο που ερευνά και εφαρμόζει η περιβαλλοντική ηθική. Πλέον η περιβαλλοντική ηθική δεν μελετά την ηθική στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αλλά μελετά την ηθική της σχέσης των ανθρώπων με το περιβάλλον, αλλά και τα στοιχεία του, είτε είναι ανθρώπινα, είτε όχι.⁷⁷ Τα ανθρώπινα όντα είναι συνδεδεμένα άρρηκτα με τη φύση και ενσωματωμένα σ' αυτή, ενώ παράλληλα υπάρχει αμοιβαία αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση στη σχέση μεταξύ αυτών.⁷⁸

Η περιβαλλοντική ηθική, όμως, έχει αναπτυχθεί αρκετά κυρίως ως ηθική της διατήρησης και οικολογίας της γης, όσον αφορά τη φυσική της κατάσταση, αλλά και σαν αμφισβήτηση για τον ακραίο ανθρωποκεντρισμό, εν ονόματι του βιοκεντρισμού, ενός πιο ευρύ οικοκεντρισμού, καθώς και του σεβασμού προς την ευημερία και τη βιοποικιλότητα, αλλά και το συμφέρον των ζώων. Η ρύπανση στο νερό, η περιβαλλοντική μόλυνση, η οικοπεδοποίηση του πράσινου, η εξαφάνιση κάποιων ζώων, η καταστροφή που έχουν υποστεί τα δάση, καθώς και άλλα πολλά προβλήματα παρόμοια με αυτά, έχουν ευαισθητοποιήσει ιδιαίτερα την κοινή γνώμη. Παρόλα αυτά, όμως, δε σημειώθηκε υψηλή πρόοδος στη θεώρησή της, στη φιλοσοφική της έκφραση, αλλά και ως κλάδου της εφαρμοσμένης ηθικής.⁷⁹

Εκείνο το οποίο αφορά την περιβαλλοντική ηθική είναι ουσιαστικά εκείνο που αφορά και την ηθική, ο σεβασμός δηλαδή και η αγάπη στη ζωή εν γένει. Δεν είναι απαραίτητο να επικαλεστούμε προκειμένου να σταματήσουμε να εκμεταλλευόμαστε το φυσικό κόσμο μια μυστικιστική ηθική. Δεν έχει ηθική η φύση. Ηθική έχουν οι άνθρωποι και την επιβεβαιώνουν στο βαθμό που αυτή δεν αφορά μονάχα στο είδος τους, αλλά αφορά και στα υπόλοιπα είδη.⁸⁰

⁷⁷ Μπαγινέτας, Κ. (2012), Η Έννοια της Περιβαλλοντικής Ηθικής, πρόσβαση: 28.12.2017, <http://baginetas.com/?p=49>.

⁷⁸ Μπουσούτας - Θανάσουλας, Γ. Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι. Οι πρωτοπόροι του δυτικού στοχασμού, τεύχ. 2ο, Αθήνα, Αυτοέκδοση, (2008):6

⁷⁹ Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (χ.χ.), *Συνέντευξη Μυρτώς Δραγώνα-Μονάχου στον Στέλιο Βιρβιδάκη*, πρόσβαση: 20.12.2017, http://www.nnet.gr/cogito/cogito%20downloads/cog05_p.29-31.pdf.

⁸⁰ Κιντή, Β., Ζήκα, Φ. Η Φύση της Φύσης, στο Μοδινός, Μ., Ευθυμιόπουλος, Η. (επιμ.), Η Φύση στην Οικολογία, Αθήνα, Στοχαστής/ Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών, (1999):72-73

Η συμβολή της περιβαλλοντικής ηθικής στην οικοδόμηση αποτελεσματικότερων περιβαλλοντικών πολιτικών, αλλά και στην αύξηση της συνείδησης και της ευαισθητοποίησης του κοινού είναι πολύ μεγάλη. Οι ειδικοί θα πρέπει να βγουν εκτός των κλειστών ακαδημαϊκών κύκλων και να παρέμβουν στη δημόσια συζήτηση σχετικά με τον καθορισμό των στόχων της διάσωσης των τροπικών δασών, των ιχθυαποθεμάτων στους ωκεανούς, την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος, ή ακόμα και στο θέμα που αφορά την περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Θα πρέπει οι εμπειρογνώμονες οι οποίοι σχετίζονται με τον τομέα της περιβαλλοντικής ηθικής να μπορούν να καθορίζουν τα πρότυπα ποιότητας, τους περιβαλλοντικούς στόχους, καθώς και τους περιορισμούς του επιχειρήματος, γιατί στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει επίδραση όσον αφορά την ποιότητα των νομοθετικών και των πολιτικών αποφάσεων, στον τομέα της οικολογίας. Ο καταλληλότερος ορισμός της σχέσης ανάμεσα στους ανθρώπους και την κοινωνία, από τη μία, και της φύσης από την άλλη, είναι σημαντική προϋπόθεση για να ρυθμιστεί η συμπεριφορά απέναντι στη φύση, και αυτό γιατί δίνονται επιχειρήματα από την περιβαλλοντική ηθική σχετικά με τη νομιμοποίηση της συμπεριφοράς μας ως αποδέκτη.⁸¹

Η ηθική είναι μια έννοια που ουσιαστικά αφορά τους ανθρώπους και τη ζωή αυτών. Μέσω της περιβαλλοντικής ηθικής θα πρέπει να αναθεωρήσουν αρκετές αξίες, αλλά και να προσθέσουν κανόνες στους οποίους θα συμπεριλαμβάνονται και άλλα είδη εκτός του ανθρώπου, που θα αφορούν τις σχέσεις αυτών με το περιβάλλον. Η φύση και ο άνθρωπος έχουν από την αρχή της ύπαρξης τους μια ιδιαίτερη σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης, η οποία πλέον δονείται καθημερινά από τις αλόγιστες ανθρώπινες καταχρήσεις. Μέσω της περιβαλλοντικής ηθικής αναβιώνουν οι ευθύνες και οι υποχρεώσεις που έχει ο άνθρωπος προς το παγκόσμιο οικοσύστημα.

Η αειφόρος ανάπτυξη ως προς την ηθική οπτική θα λέγαμε πως παραπέμπει σε μια θεώρηση ανθρωποκεντρική των σχέσεων που έχει ο άνθρωπος με τη φύση, αφού αυτές περιορίζονται στη διαχείριση, αλλά και στην αναζήτηση της ασφάλειας του ανθρώπου.⁸² Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης καθώς περνούσε ο χρόνος διασαφηνίστηκε πιο πολύ, με αποτέλεσμα ο τεχνοκρατικός λόγος στα πρώτα κείμενα να παραχωρήσει τη θέση του στον λόγο των κειμένων που ακολούθησαν, τα οποία δίνουν

⁸¹ Jürgen, S. Rainer, P. Περιβαλλοντική νομοθεσία και δεοντολογία, πρόσβαση: 20.3.2018, http://www.uni-ecoaula.eu/images/Tables/ENRICHMENT_COURSE_2_GR.pdf, (2014):12

⁸² UNESCO, Educating for a Sustainable Future: A Transdisciplinary Vision for Concerted Action, Paris, UNESCO, (1997):16

πλέον στις αξίες έμφαση. Με το πέρασμα των χρόνων, βάσει του τρόπου που τόσο ο άνθρωπος όσο και οι κοινωνικές δομές αυτού προσέγγιζαν τη φύση, αντιμετωπίστηκε σαν αξία ή και σαν απαξία: σαν απόθεμα ενεργειακό για εκμετάλλευση, σαν μέσο που ικανοποιεί τις ανθρώπινες επιθυμίες, αλλά και σαν διαδικασία παραγωγική, η οποία εξυπηρετεί τις ανάγκες της κοινωνίας. Για τη μετάβαση, όμως, από το σεβασμό προς την ευθύνη, πρέπει να απαγκιστρωθεί η ηθική της ευθύνης από τη λογική της τεχνολογίας, στην κατεύθυνση της ηθικής, στον έλεγχο της ανθρώπινης δράσης, μια στροφή την οποία στις μέρες μας διακρίνουμε για παράδειγμα στην αρχή της προφύλαξης, η οποία περιλαμβάνει το σεβασμό στη φύση, είναι δεοντολογική, ενώ αρθρώνεται περί της ιδέας της εγγενούς αξίας της φύσης σαν όλο και παράλληλα σηματοδοτεί τη διάκριση βιοκεντρισμού – ανθρωποκεντρισμού. Τέλος, μια πράξη έχει αξία ηθική όταν γίνεται από καθήκον και όχι σύμφωνα μόνο με το καθήκον.⁸³

Η αντοχή του περιβάλλοντος δεν είναι απεριόριστη, αφού η φέρουσα ικανότητα των διαφόρων οικοσυστημάτων διακυβεύεται και συνεπώς, δε δύναται να υποστηρίξει μια ανάπτυξη συνεχώς αυξανόμενη όπως αυτή της παραγωγικής μας διαδικασίας. Άρα, δεν μπορεί το περιβάλλον να είναι μια ηθικά αδιάφορη πραγματικότητα, αντιθέτως, αναδεικνύεται ως ατομική, αλλά και κοινωνική αξία. Όσον αφορά το βιολογικό μας πλούτο και τη διαχείριση του στον πολιτισμό μας, άμεσα συνδέεται με τρεις όρους οι οποίοι βάζουν το ηθικό-κοινωνικό πλαίσιο της συζήτησης: τα δικαιώματα που έχουν οι μελλοντικές γενεές, την αξία που έχει η βιοποικιλότητα και την αειφόρο – βιώσιμη ανάπτυξη.⁸⁴

Ο Pirages και ο Brown, τέλη της δεκαετίας του 1970, διατύπωσαν την πρόταση που αφορούσε την οικοδόμηση μιας «κοινωνίας βιώσιμης (αειφόρου)» «The Sustainable Society». Η διάδοση και η χρήση αυτού του όρου πραγματοποιήθηκε μετά το 1987 κυρίως, το έτος αυτό η Παγκόσμια Επιτροπή η οποία ήταν υπεύθυνη για το Περιβάλλον αλλά και για την Ανάπτυξη εκδίδει το πόρισμα με την ονομασία «Το Κοινό μας Μέλλον» ή Έκθεση «Brundtland». Στο πόρισμα αυτό, ο όρος της Αειφόρου Ανάπτυξης εισήχθη σαν στόχος πολιτικής και μέτρο αξιολόγησης στις σύγχρονες κοινωνίες, ενώ

⁸³ Κεφαλογιάννη, Ζ. (2008), Αειφορική Ανάπτυξη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για μια Ηθική της Πράξης, 4ο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ, Ναύπλιο, πρόσβαση: 20.2.2018, <http://kpe-kastor.kas.sch.gr/peekpe4/proceedings/synedria3/kefalogianni.pdf>.

⁸⁴ Κεφαλογιάννη, χ.χ., ο.π.

παράλληλα πρόβαλε τις όποιες συνέπιες θα έχουν οι πρακτικές κατανάλωσης και παραγωγής του σήμερα, στις μελλοντικές γενεές του πλανήτη μας.⁸⁵

Τα περιβαλλοντικά αδιέξοδα στις ημέρες μας δίνουν την ευκαιρία για να γίνει κριτική επανεξέταση της έως τώρα αντίληψης, που κυριαρχεί σχετικά με το φυσικό περιβάλλον, αλλά και τη δημιουργία μιας φιλοσοφίας νέας για τη φύση. Για τη δημιουργία μιας φιλοσοφίας της φύσης που θα αναθεωρεί τη σχέση της φύσης με τον άνθρωπο ριζικά, ως φιλοσοφίας θεωρητικής του μη-ανθρώπινου κόσμου, καθώς, επίσης, σ' αυτή τη νέα φιλοσοφική – θεώρηση η επανένταξη της πρακτικής σχέσης των ανθρώπων προς τη φύση, καθώς και της αντίληψης της φύσης ως έννοια με νέο φυσιοκεντρικό τρόπο που θα είναι δυνατή η θεώρηση του ανθρώπου ως φύσης.⁸⁶

Ο άνθρωπος και η φύση αποτελούν μια αντίθεση θεμελιακή εντός ενός πλαισίου, διχαστικής αντίληψης για τους ανθρώπους που κυριαρχεί για αιώνες στη φιλοσοφική διάνοηση της δύσης. Οι σχέσεις μεταξύ του ανθρώπου ο οποίος θεωρείται πανίσχυρο υποκείμενο, προς τη φύση η οποία αποτελεί ένα αντικείμενο το οποίο θεωρείται πως απλά υπάρχει ώστε να εξυπηρετεί τις ανάγκες των ανθρώπων, αποδεικνύουν πως εν τέλει είναι σχέσεις εξουσίας, αλλά και εκμετάλλευσης.⁸⁷

Τα προβλήματα του περιβάλλοντος, για πολλούς σύγχρονους διανοητές με τις πλανητικές διαστάσεις που έχουν, απαιτούν να αναγνωριστούν κάποιες αφετηριακές εσφαλμένες πρακτικές στους τρόπους που επιδρά η ανθρωπότητα στο περιβάλλον της, καθώς και την εκτίμηση, αλλά και την αναζήτηση των αξιών (ως βαθύτερων αιτιών), μέσω των οποίων η φύση αντιμετωπίζεται από τον άνθρωπο. Αυτοί οι διανοητές αιτούνται και την επανεξέταση των ηθικών και εννοιολογικών θεμελίων του τρόπου που κυριαρχεί στην αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τη φύση. Η φιλοσοφία η οποία θέλει να ονομάζεται οικολογική είναι υποχρεωμένη να επιχειρήσει το συγκερασμό και τη συνένωση των ανθρώπινων προσπαθειών, σε κοινωνικό, πρακτικό, αλλά και θεωρητικό επίπεδο που θα συμφωνούν στην ύπαρξη αξίας εσωτερικής για όλα τα όντα. Τέλος, αυτή η φιλοσοφία θα επιχειρεί μια προσέγγιση ολιστική φυσικού περιβάλλοντος,

⁸⁵ Ο.π.

⁸⁶ Παπαδημητρίου, Ε. *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης*, Αθήνα, Πολίτης, (1995):4

⁸⁷ Αναστασοπούλου - Καπόγιαννη, Θ. Η έννοια της διαφοράς και η αρχή της υπευθυνότητας, στο Βουδούρης Κ., (επιμ.), *φιλοσοφία και οικολογία*, Αθήνα: Ιωνία, (1999):11

ανθρώπων ιδεών και δραστηριοτήτων που θα στοχεύει στην ανάδειξη μιας θέσης νέας και ορθότερης του ανθρώπου εντός του φυσικού κόσμου.⁸⁸

Η ηθική αρχή της βιώσιμης (αιφόρου) ανάπτυξης είναι: πως κάθε γενιά θα πρέπει να επιλύει τα προβλήματά της και δε θα πρέπει να επιβαρύνει με αυτά της γενιές του μέλλοντος. Οι πολέμιοι της αρχής αυτής διεξάγουν μια κοινωνική και οικονομική πολιτική της πίστωσης, αφήνοντας τις γενιές του μέλλοντος με αυξανόμενο δημόσιο χρέος. Αυτό, όμως, ισχύει και στην περίπτωση που παραμελούνται οι επενδύσεις που αφορούν το οικονομικό μέλλον και αντί αυτού στο προσκήνιο έρχεται η ευκολότερη και ταχύτερη κατανάλωση.⁸⁹

Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση χρησιμοποιεί την αιφορία ως μια από τις κατευθυντήριες αρχές της πολιτικής της. Δεν αρκεί μόνο η πολιτική και το κράτος, αλλά κάθε άτομο θα πρέπει να εργάζεται για το συγκεκριμένο σκοπό. Το κράτος δεν μπορεί να επιβάλλει την αιφόρο ανάπτυξη. Μονάχα στην περίπτωση που οι πολίτες και όλοι οι συμμετέχοντες στην κοινωνία και στην οικονομία αφοσιωθούν στην αιτία τους, θα επιτύχει η αιφόρος ανάπτυξη. Όταν οι επιχειρήσεις επενδύουν και οι καταναλωτές από την πλευρά τους καταναλώνουν, ουσιαστικά υποβοηθούν ώστε να διαμορφωθεί η μελλοντική ανάπτυξη. Ακριβώς το ίδιο κάνει από την πλευρά του το κράτος με τα προγράμματα και τους νόμους του. Τόσο η δημόσια συζήτηση όσο και η συνεργασία μεταξύ και με τους κοινωνικούς εταίρους είναι στοιχείο βασικό της στρατηγικής που ακολουθεί η ομοσπονδιακή κυβέρνηση για την αιφόρο ανάπτυξη. Η αιφορία υπάρχει τόσο στο δημόσιο διάλογο, όσο και στη συμμετοχή του συνόλου των πολιτών, είτε αναφερόμαστε στην οικογένεια, στον ιδιωτικό τομέα, ή στην καθημερινή ζωή και στο χώρο εργασίας μαζί. Η υπεύθυνη αυτή συμπεριφορά των εμπλεκόμενων στην καθημερινή ζωή συνδέεται άμεσα με την προϋπόθεση να συμμετάσχουν και συμπεριληφθούν στην ανάπτυξη της κοινωνίας. Επίσης, είναι πολύ σημαντική η συμμετοχή, δεδομένης της ταχύτητας και της πολυπλοκότητας των κοινωνικών διαδικασιών.⁹⁰

Επίσης, υπάρχει η διαπίστωση ότι η πιο μεγάλη συνεισφορά που έχει η Περιβαλλοντική Ηθική είναι η δυνατότητα που έχει να αποτελέσει βάση δημιουργίας

⁸⁸ Παπαδημητρίου, Ε. ο.π. σελ.137-138

⁸⁹ Jürgen, S. Rainer, P., ο.π. σελ.37

⁹⁰ Jürgen, S. Rainer, P., ο.π. σελ.43-44

περιβαλλοντικής πολιτικής, αφού το μεγαλύτερο μέρος των προβλημάτων που σχετίζονται με το περιβάλλον είναι απόρροια των επιλογών των ανθρώπων.⁹¹

Στον άνθρωπο η περιβαλλοντική συνείδηση θεωρείται έμφυτη, όπως έμφυτος θεωρείται ο ωχαδερφισμός και η ασυδοσία. Η συνείδηση, όμως, αυτή διδάσκεται, χτίζεται, σφυρηλατείται και σιγά σιγά είναι δυνατόν να επιτευχθεί η μετατροπή της σε περιβαλλοντική ηθική. Στις ημέρες μας η ηθική η οποία σχετίζεται με το περιβάλλον και αποτελεί διακριτή ανάγκη, δεν είναι ανεξάρτητη της γενικότερης ανάγκης για ηθική τόσο στο δημόσιο βίο όσο και την πολιτική. Οι ηγέτες στην αρχαία Αθήνα πρώτοι έδιναν το παράδειγμα ήθους και εντιμότητας έχοντας απλό βίο και όπως ο Ισοκράτης διαπίστωνε: δε διοικούνται οι πόλεις σωστά χάρη στους νόμους και τα ψηφίσματα, αλλά εξαιτίας της ηθικής συμπεριφοράς που είχαν οι πολίτες, εννοώντας πως η έμφυτη, δεσπόζουσα ηθική συνείδηση ουσιαστικά είναι αυτή που θεμελιώνει χρηστές πολιτείες. Οι ανάγκες στις ημέρες μας μπορεί να έχουν αλλάξει, παρόλα αυτά η απυρόβλητη ηθική συμπεριφορά θεωρείται ως προϋπόθεση για την παραγωγή θετικού και γόνιμου έργου. Η περιβαλλοντική πολιτική από την πλευρά της, όπου σχεδιάζονται, αλλά και υλοποιούνται οι κύριοι άξονες της μελλοντικής λειτουργίας της πολιτείας, αποτελεί για τις κοινωνίες, αλλά και τις πολιτικές ηγεσίες μια καλή άσκηση ήθους.⁹²

Το ζήτημα αν έχουν οι άνθρωποι άμεσα ηθικά καθήκοντα προς άλλα είδη, παραμένει ακόμα αμφιλεγόμενο, όμως, παρόλα αυτά είναι σίγουρο πως οι άνθρωποι έχουν άμεσα ηθικά καθήκοντα προς άλλα ανθρώπινα όντα. Δηλαδή, οι άνθρωποι έχουμε απέναντι στους άλλους κατοίκους του πλανήτη ευθύνες, οι οποίες αφορούν την περιβαλλοντική προστασία, αλλά και τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, σύμφωνα με την εγγενή και εργαλειακή αξία που έχουν για τον άνθρωπο.⁹³

Το δικαίωμα των γενεών του μέλλοντος στηρίζεται στη θεωρία του ωφελιμισμού, βάσει της οποίας η αξιολόγηση των πράξεων του ανθρώπου βγάζει το συμπέρασμα αν οι πράξεις είναι καλές, ή είναι κακές για το σύνολο των ανθρώπων που επηρεάζονται από αυτές. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, τα άτομα των γενεών του μέλλοντος είναι το ίδιο σημαντικά με αυτά τα άτομα της σύγχρονης γενιάς. Στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου υπάρχει, επίσης, βάση για τα δικαιώματα των γενεών του

⁹¹ Τέγου, Κ. ο.π. σελ.41

⁹² Τζεφέρης, Π. (2010), Η Περιβαλλοντική ηθική απαιτεί (μόνο) περιβαλλοντική παιδεία, πρόσβαση: 4.12.2018 http://elladitsamas.blogspot.com/2010/07/blog-post_28.html.

⁹³ Primack, R., Cafaro, P. Environmental Ethics, In Levin, S. A. (ed.), Encyclopedia of Biodiversity, Elsevier, Oxford, (2007):5

μέλλοντος, όπου σύμφωνα με αυτή, κάθε ηθική απόφαση στηρίζεται σε μια συμφωνία ανάμεσα στα άτομα μιας κοινωνίας, ένα κοινωνικό συμβόλαιο. Σύμφωνα με αυτό το συμβόλαιο, κάθε γενιά είναι ικανή να εκτιμήσει, αλλά και να αποφασίσει η ίδια, πόσο μέρος της φύσης τελικά θα σώσει για την επόμενη γενιά.⁹⁴

Απαιτείται νέα ηθική, ώστε να δώσει νέα εκτίμηση σχετικά με τη θέση που έχουν οι άνθρωποι στον κόσμο, δια μέσου της οποίας θα είναι εφικτή η επίτευξη ενός αυθεντικού πρότυπου της αειφόρου ανάπτυξης, ενώ, επίσης, έχει να διαδραματίσει έναν βασικό ρόλο στον προσδιορισμό του μέλλοντος όσον αφορά τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Η ανάγκη για την καθιέρωση ενός κωδικού ο οποίος θα καθορίζει τον τρόπο συμπεριφοράς των ανθρώπων απέναντι στο φυσικό περιβάλλον είναι διάχυτη, από το να δοθούν πιο πολλά στοιχεία επιστημονικά σχετικά με τα δυσμενή αποτελέσματα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων επάνω στη φύση. Μολαταύτα, όπως παρατηρεί ο Westra, αντίθετα από τη βιοηθική ή την επιχειρησιακή, η περιβαλλοντική ηθική έχει ως απαίτηση μια πιο ανθρωποκεντρική άποψη του κόσμου, ώστε να πιστοποιήσει τι ή ποιο δύναται να κατέχει μια στάση ηθική. Η επιρροή που έχει η θρησκεία στη σκέψη σχετικά με τη θέση των ανθρώπων εντός της φύσης, είναι ορατή στο πως η ηθική έχει βρει εφαρμογή στο περιβάλλον.⁹⁵

⁹⁴ Van Den Bergh, J., ο.π. σελ.72-74

⁹⁵ Μήλιου, Β. ο.π. σελ.30

2.1 Περιβαλλοντική Ανθρωποκεντρική ηθική

Τις απαρχές της ανθρωποκεντρικής θεωρίας τις συναντάμε στο έργο «Γενική Συγκριτική Γεωγραφία» του γερμανού συγγραφέα Karl Ritter, στο οποίο προτείνεται από το συγγραφέα η μελέτη όλων των επιδράσεων της φύσης επάνω στους λαούς, τονίζοντας πως η Γη δεν εξαρτάται από τον άνθρωπο, όμως, το σύνολο των λαών δέχεται τις επιδράσεις της φύσης.⁹⁶

Για όσους υποστηρίζουν την ανθρωποκεντρική θεωρία, γνήσια δικαιώματα ή εγγενή αξία έχουν μόνο οι άνθρωποι και αυτό εξαιτίας του ορθολογισμού της ανθρώπινης φύσης. Για αυτό και οποιαδήποτε συμπεριφορά έχουν οι άνθρωποι προς το φυσικό κόσμο θεωρείτο αποδεκτή ηθικά, έκτος και εάν η πράξη αυτή επηρεάζει και άλλους ανθρώπους.⁹⁷

Το σημαντικότερο ηθικό ζήτημα είναι τι είναι ή ποιο αποτελεί μέρος του ηθικού σύμπαντος; Δηλαδή, σε τι ή σε ποιόν αποδίδουμε τις άμεσες ηθικές υποχρεώσεις; Τι και ποιος έχει τιμή την οποία θα πρέπει όλοι να σεβόμαστε; Στην περιβαλλοντική ηθική η ανθρωποκεντρική προοπτική έχει ως επίκεντρο αποκλειστικά τον άνθρωπο. Εντός των στενών ορίων του ηθικού σύμπαντος στο οποίο αντιλαμβάνονται με απόλυτο ανθρωποκεντρικό τρόπο, υπάρχουν πολλές διαφορετικές διαδρομές, που οδηγούν στην απάντηση του κύριου ερωτήματός μας. Κάποιες από αυτές είναι.⁹⁸

- I. Εγωισμός: μόνο εγώ.
- II. Εγωισμός μικρής ομάδας: οι φίλοι μου, η οικογένειά μου, εγώ.
- III. Ταξική διάκριση: όλα τα άτομα που ανήκουν στην τάξη μου.
- IV. Εθνικισμός: το σύνολο των πολιτών της χώρας μου.
- V. Ρατσισμός: το σύνολο των ανθρώπων της φυλής μου
- VI. Σεξισμός: το σύνολο των ανθρώπων του φύλου μου.
- VII. Καθολικότητα του παρόντος: το σύνολο των ζωντανών ανθρώπινων όντων.

⁹⁶ Ako, P. Ιστορία της Οικολογίας, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, Παρατηρητής, (1991):170

⁹⁷ Primack, R., Cafaro, P., ο.π. σελ.3

⁹⁸ Krebs, A. Ethics of Nature: A Map, Berlin, De Gruyter, (1999):19

VIII. Καθολικότητα η οποία περιλαμβάνει το παρόν αλλά και το παρελθόν: το σύνολο των ζωντανών ανθρώπινων όντων στην παρούσα στιγμή αλλά και του παρελθόντος.

IX. Καθολικότητα η οποία περιλαμβάνει το παρόν αλλά και το μέλλον: το σύνολο των ζωντανών ανθρώπινων όντων στην παρούσα στιγμή, αλλά και στο μέλλον.

Από όλες αυτές τις ανθρωποκεντρικές θέσεις ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί η ένατη στην οποία περιλαμβάνεται το σύνολο των έμβιων όντων του παρόντος και του μέλλοντος. Η παραμέληση, αλλά και η αδιαφορία του δικαιώματος για μια καλύτερη ζωή για όσους θα έρθουν – γεννηθούν έπειτα από εμάς, οι οποίοι έχουν διαφορετική θέση σε σχέση με εμάς στο χρόνο, είναι σαν να παραμελούμε το δικαίωμα για μια καλύτερη ζωή σε όσους είναι σε διαφορετική θέση σε σχέση με εμάς στο χώρο, όπως είναι παραδείγματος χάριν οι άνθρωποι του τρίτου κόσμου. Στην περίπτωση που είναι ανήθικο το δεύτερο, τότε θα πρέπει και το πρώτο να είναι επίσης ανήθικο.⁹⁹

Τόσο η παραδοσιακή όσο και η νεωτερική φιλοσοφία αντιμετωπίζουν τη φύση με κριτήρια καθαρά ανθρωποκεντρικά. Ο κατεξοχήν ηθικός αξιολογητής τόσο του περιβάλλοντος όσο και των στοιχείων που το αποτελούν είναι ο άνθρωπος, κάτι που σημαίνει πως αποδίδεται στη φύση μια σχετική ηθική αξία η οποία αλλάζει, σύμφωνα με τις διαθέσεις, αλλά και τις ανάγκες του παρατηρητή – ανθρώπου. Αξιόλογο παράδειγμα αποτελεί η Καρτεσιανή άποψη κατά την οποία τα ζώα είναι τα ρομπότ της φύσης, δηλαδή, κάτι αντίστοιχο με τις μηχανές του σήμερα. Οι άνθρωποι συνήθως διαμορφώνουν τους διάφορους τρόπους συμπεριφοράς που έχουν, ανάλογα με τη μορφή που έχει η πραγματικότητά τους. Εάν η πραγματικότητα αυτών δεν έχει ουδεμία αξία εκτός αυτής την οποία της αποδίδει ο άνθρωπος, η συμπεριφορά αυτού (του ανθρώπου) είναι διαφορετική ριζικά από ότι θα ήταν σε εκείνη την περίπτωση όπου η φύση έχει εγγενείς αξίες.¹⁰⁰

Η περιβαλλοντική ανθρωποκεντρική ηθική ουσιαστικά αποτελεί ένα σύστημα από ιδέες το οποίο κατανοεί το φυσικό κόσμο σαν μια αποθήκη από υλικά, αξίας εργαλειακής, τα οποία δύναται να χρησιμοποιηθούν με τέτοιο τρόπο, ώστε η ευημερία

⁹⁹ Krebs, A. ο.π. σελ.20

¹⁰⁰ Μαρούλης, Α., κ.α. ο.π.

των ανθρώπων να μεγιστοποιηθεί. Δηλαδή, το μοναδικό ον – είδος επάνω στον πλανήτη με εγγενή αξία είναι οι άνθρωποι.¹⁰¹

Όπως αναφέρει και ο Benson φαινόμενα, για παράδειγμα, κοινωνικών προκαταλήψεων βάσει του έθνους ή και του φύλου, μπορούν να αντιμετωπιστούν με έκκληση σε αντιλήψεις και αρχές ηθικές περί δικαίου, οι οποίες ήδη υφίστανται εντός της παραδοσιακής ηθικής, δίχως να είναι απαραίτητη η απόρριψη και η αντικατάσταση αυτών με εντελώς νέες. Μπορεί, δηλαδή, να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που επιθυμείται, που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η ιδεαλλοντική προστασία δίχως την προσφυγή σε στοχασμούς φιλοσοφικούς – ακροθιγείς, μέσω των οποίων δημιουργούνται καινούργια προβλήματα, όπως αυτό της εξαντλητικής αιτιολόγησης της υιοθέτησης κάθε νέας - καινοτόμας αρχής.¹⁰²

Η ηθική της χρήσης του περιβάλλοντος ή του ανθρωποκεντρισμού βασίζεται σε ανθρωποκεντρική άποψη, πως η αξία των πόρων της γης είναι περιορισμένη. Το ανθρώπινο είδος εντός της ηθικής του ανθρωποκεντρισμού αντιμετωπίζεται ως ανώτερο ηθικά σε σχέση με τα μέρη της φύσης που είναι μη ανθρώπινα. Η ηθική της συντήρησης αποτελεί μια δεύτερη σχολή του ανθρωποκεντρισμού η οποία δίνει μεγαλύτερη σημασία στην οικολογική συντήρηση προς όφελος των ανθρώπων, σε σχέση με την εγγενή αξία που έχει οποιαδήποτε άλλη οντότητα. Εντός της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης, η ηθική ευθύνη βασίζεται στην εξασφάλιση πως οι γενεές του μέλλοντος κληρονομήσουν μια τράπεζα αειφόρο για τους φυσικούς πόρους, παρά μια παραδοχή των δικαιωμάτων που έχει η φύση. Δύναται, επίσης, η εγγενής αξία που έχει η φύση να μπορεί γενικότερα να διαδοθεί και όχι μόνο στα άτομα που είναι συνειδητοποιημένα, τα οποία ορίζουν τη λεγόμενη ηθική της ελευθεριάζουσας επέκτασης. Η συγκεκριμένη ηθική προσπαθεί να κάνει πράξη όχι μόνο στα ζώα την αρχή των μεμονωμένων δικαιωμάτων, αλλά και στο σύνολο των όντων και των αντικειμένων (π.χ. δένδρα, εγκαταστάσεις, βράχοι). Προϋπόθεση βασική είναι πως στο σύνολο τους οι οντότητες είναι αντάξιες μιας θέσης ηθικής η οποία στηρίζεται στο σεβασμό της δραστηριοποίησης της ύπαρξής τους.¹⁰³

¹⁰¹ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.45-46

¹⁰² Benson, J. *Environmental Ethics, An Introduction with Readings*, London, Routledge, (2001):32

¹⁰³ Μήλιου Β., ο.π. σελ.35-36

Ο ανθρωποκεντρισμός σε μια εκδοχή του πιο πεφωτισμένη λαμβάνει υπόψιν του και τα συμφέροντα που έχουν οι επόμενες ανθρώπινες γενεές. Η άποψη αυτή αναφέρεται και στον ορισμό που δίνεται για την αειφόρο ανάπτυξη, η οποία ικανοποιεί τις παροντικές ανάγκες, δίχως να υπονομεύει τη δυνατότητα να ικανοποιηθούν και οι μελλοντικές γενεές τις δικές τους ανάγκες.¹⁰⁴

Ο φωτισμένος διαφωτισμός στοχεύει στην ευνοϊκή και σωστή μεταχείριση του περιβάλλοντος με σκοπό την ωφέλεια του ανθρώπου. Αξιόλογο παράδειγμα αποτελεί η διάκριση του κυνηγιού, το οποίο γίνεται από τους ανθρώπους για αναψυχή και του κυνηγιού που πραγματοποιείτε από αυτούς για τροφή. Η μορφή αυτή ανθρωποκεντρισμού θεωρείται πως εμπεριέχει αρκετά στοιχεία της οικοκεντρικής θεωρίας, μιας και διαμορφώνει κριτήρια ηθικά για τις ανάγκες που είναι δυνατόν να ικανοποιηθούν δίνοντας, όμως, στα μη ανθρώπινα όντα αξία δευτερεύουσα.¹⁰⁵

Η περιβαλλοντική ηθική σε παλαιότερη θεώρησή της υποστήριζε πως η φύση υπάρχει για να εξυπηρετεί τους ανθρώπους και τους σκοπούς αυτών. Μια άποψη που έχει χαρακτηριστεί και ως ουμανιστική ηθική, μια άποψη η οποία δεν αποδέχεται την εσωτερική αξία της φύσης και θεωρεί πως η φύση αποκτά αξία μόνο, γιατί οι άνθρωποι της τη δίνουν. Στην περίπτωση αυτή μιλάμε για εργαλειακή αξία. Ηθική υπόσταση έχει μόνο ο άνθρωπος ως ηθικό ον σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση και για το λόγο αυτό ηθικές απαιτήσεις μπορούν να έχουν μόνο οι άνθρωποι. Σε αντίθεση με τη φύση η οποία δεν έχει ηθική υπόσταση αφού δεν έχει συνειδητή αίσθηση της χαράς, του πόνου της λύπης κλπ. Η ανθρωποκεντρική αυτή προσέγγιση προσπαθεί να επιτύχει την ευζωία των ανθρώπων, αδιαφορώντας για την ευζωία της φύσης, για τα πιθανά δηλαδή δικαιώματα των ζώων τα οποία χρησιμοποιούνται για να επιτευχθεί η ευζωία των ανθρώπων. Μετεξελισσόμενη αυτή η προσέγγιση έχει ως στόχο να επιτευχθούν οι στόχοι μιας οικονομικής κοινωνίας, αλλά και όλων των ηθικών ενδιαφερόντων, τα οποία αποσκοπούν στο να υποστηρίξουν μία υλιστική προσέγγιση του βιοτικού επιπέδου των ανθρώπων. Θα πρέπει να τονίσουμε, πως οι κανόνες που διαμορφώνει καθώς και η προσέγγιση αυτή, έχουν ως σκοπό την επίτευξη ενός καλού βιοτικού επιπέδου, αλλά και στην εξίσου ποσοτική και ποιοτική ικανοποίηση των επόμενων γενεών ως προς τις ανάγκες τους. Βέβαια, από αυτό δεν αναιρείται πως το τοπίο για την ανθρωποκεντρική

¹⁰⁴ Γεωργόπουλος Α., (2002), ο.π. σελ.49-51

¹⁰⁵ ECCAP Working Group 16, Ethics and Biodiversity, Regional Unit on Social and Human Sciences in Asia and the Pacific (RUSHSAP), Bangkok, UNESCO, (2011):18

προσέγγιση αποκτά αξία τη στιγμή που χρησιμοποιείται προς αναψυχή του ανθρώπου, το δένδρο όταν θα υλοτομηθεί κλπ, ενώ από μόνο του είτε το τοπίο είτε το δένδρο δεν έχει αξία.¹⁰⁶

Στην ανθρωποκεντρική θεωρία οι υποστηρικτές της θεωρούν πως γνήσια δικαιώματα ή εγγενή αξία έχουν μόνο οι άνθρωποι, μόνο και μόνο εξαιτίας του ορθολογισμού της ανθρώπινης φύσης. Συνεπώς, για αυτούς οποιαδήποτε συμπεριφορά προς το φυσικό κόσμο θεωρείται ηθικά αποδεκτή, εκτός αν η συμπεριφορά αυτή επηρεάζει και άλλους ανθρώπους.¹⁰⁷

Η βιωσιμότητα ως όρος εγείρεται στην περίπτωση που οι δραστηριότητες των ανθρώπων υπερβαίνουν τα όρια που ήδη υπάρχουν και έχει θέση η φύση για τα οικοσυστήματα που βρίσκονται στη γη. Σε αντίθετη περίπτωση, η διατύπωση του όρου θα ήταν ως: η βελτίωση της δραστηριότητας των ανθρώπων, αλλά και της κατανάλωσης των πόρων εντός των λογικών ορίων των φυσικών πόρων, οι οποίοι αντλούνται από τα φυσικά οικοσυστήματα. Σε πιο ανθρωποκεντρικά, αλλά και γενικότερα πλαίσια θα γινόταν να υποστηρίξουμε πως βιωσιμότητα - αειφορία είναι εκείνη η ανάπτυξη η οποία ικανοποιεί όλες τις ανάγκες που έχουν οι σύγχρονες γενεές, δίχως να καταπιέζει τις ανάγκες των γενεών του μέλλοντος. Ο ορισμός αυτός θεωρείται ο πιο παραδοσιακός πλέον και η χρήση του είναι εκτενής ως η πιο ακριβής επεξήγηση του όρου της αειφόρου ανάπτυξης διεθνώς. Αυτή η ορολογία είναι προϊόν καθαρά του ανθρωποκεντρικού μοντέλου σκέψης, αλλά και της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Τα συμπεράσματα τα οποία μπορούμε να εξάγουμε είναι αρκετά χρήσιμα.¹⁰⁸

Ο ανθρωποκεντρισμός αναγνωρίζει εγγενή αξία και ηθική υπόσταση μόνο στον άνθρωπο. Ο άνθρωπος αποτελεί το επίκεντρο, ενώ η φύση από την πλευρά της δημιουργήθηκε για να τη χρησιμοποιεί ο άνθρωπος ώστε να εκπληρώνει όλες τις ανάγκες, αλλά και τις επιθυμίες του. Ο άνθρωπος σύμφωνα με τη θεωρία αυτή δεν οφείλει να σέβεται τη φύση και τα μη ανθρώπινα όντα, μιας και σύμφωνα μ' αυτόν όλα αυτά δημιουργήθηκαν ως μέσα για να αυξάνει την ευημερία του. Για τον ανθρωποκεντρισμό προτεραιότητα έχει ο άνθρωπος δίχως να λαμβάνει υπόψη του τις συνέπειες για τα υπόλοιπα όντα και τον πλανήτη μας. Ο άνθρωπος, όμως, δεν μπορεί να

¹⁰⁶ Μπουραζάνης, Γ., (χ.χ.), Φυσικοί Πόροι, εκπαιδευτικό υλικό για τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης, πρόσβαση: 20.5.2018, <http://kdvm.gr/Media/Default/Pdf%20enotites/2.2.pdf>.

¹⁰⁷ Primack, R., Cafaro, P., ο.π. σελ.3

¹⁰⁸ Αποστολόπουλος, Π. Η αναγκαιότητα της σύγκρουσης και η σύγκρουση των αναγκών, Διπλωματική, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, (2005):7

διαχωριστεί από τη φύση και τον πλανήτη γενικότερα. Παρόλα αυτά σύμφωνα με τη σκέψη του ανθρωποκεντρισμού ο άνθρωπος είναι ανώτερος ηθικά, σε σύγκριση με μη ανθρώπινα μέρη της φύσης. Ουσιαστικά η φύση δεν έχει δικαιώματα αλλά ούτε και εμείς υποχρεώσεις προς αυτήν. Η επίτευξη της αιφόρου ανάπτυξης δεν είναι μια ιδέα προς χάριν της φύσης, των δικαιωμάτων και της ευθύνης που έχουμε για αυτήν, αλλά μια ηθική ευθύνη που έχουμε προς τις γενεές του μέλλοντος, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να ικανοποιούν και τις δικές τους ανάγκες στο μέλλον. Ο ανθρωποκεντρισμός, εν τέλει, ίσως και να ευθύνεται για την περιβαλλοντική καταστροφή αφού δικαιολογεί κατά κάποιο τρόπο την αλόγιστη κατάχρηση του ανθρώπου σε βάρος του πλανήτη, μιας και αυτή έγινε με σκοπό να επιτευχθεί η υποτιθέμενη καλύτερευση της ανθρώπινης ζωής στη γη.

2.2 Περιβαλλοντική βιοκεντρική ηθική

Κατά τη νεότερη προσέγγιση της βιοκεντρικής ηθικής, οποιοσδήποτε μη ανθρώπινος οργανισμός έχει αξία, και μόνο γιατί υπάρχει η λεγόμενη εγγενής αξία, δίχως να του την προσδίδει την αξία αυτή ο άνθρωπος. Κατά το Norton η εγγενής αξία που έχει ένα πράγμα είναι αυτή η αξία η οποία δε συνεισφέρει στην αξία που έχει κάποιο άλλο. Ενώ κατά τον Taylor θα πρέπει η εγγενής αξία να αναγνωρίζεται σε όλα τα όντα τα οποία έχουν ένα δικό τους καλό. Λέγοντας με ένα «δικό τους καλό», ουσιαστικά εννοείται πως έχουν κάποια συμφέροντα, που επιδιώκουν να πετύχουν και τα οποία οι περιβαλλοντικές συνθήκες, ή ο άνθρωπος μπορούν να αποτρέψουν ή να συνδράμουν. Συνεπώς, ο άνθρωπος οφείλει έναντι κάθε τέτοιου όντος να μην γίνεται εμπόδιο, στο να ικανοποιηθεί το δικό του καλό. Η βιοκεντρική ηθική έχει ως εξέλιξη της την οικοκεντρική ηθική, που αναφέρεται σε ομάδες οικοσυστημάτων και ειδών, σε μια προσπάθεια να ξεπεραστούν δυσκολίες όπως για παράδειγμα να απαντηθεί το ερώτημα στο τι πρέπει ο άνθρωπος να κάνει για ένα είδος το οποίο τείνει να εξαφανιστεί. Ο άνθρωπος σύμφωνα με τη βιοκεντρική θεωρία δεν αντιμετωπίζει ολόκληρο το είδος, αλλά το ον.¹⁰⁹

Στην εποχή του σήμερα πραγματοποιείται στροφή από την ανθρωποκεντρική θεώρηση στη βιοκεντρική όσον αφορά το φυσικό περιβάλλον. Πλέον, η φύση δεν είναι πολύτιμη επειδή είναι χρήσιμη στους ανθρώπους, αλλά γιατί διατηρεί επιπλέον μια εγγενή ηθική αξία αναλλοτρίωτη. Η παντοδυναμία της ανθρώπινης κριτικής ικανότητας και η παντοδυναμία του ανθρώπινου λόγου αμφισβητούνται και παράλληλα αναδύονται όλες οι αξίες οι οποίες περιέχονται αυτούσιες εντός των ίδιων των οικοσυστημάτων: ο Holmes Rolston ένας σύγχρονος φιλόσοφος, ο οποίος θεμελιώνει σε βάσεις στέρεες το ζητούμενο της βιοκεντρικής ηθικής φιλοσοφίας θα μας πει, ήρθε η ώρα να εξοικειωθούμε με διάφορους προβληματισμούς όπως για παράδειγμα το δικαίωμα ελευθερίας ενός βράχου ή μιας κότας.¹¹⁰

Πολλοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν πως ο βιοκεντρισμός ανήκει στις ονομαζόμενες ρηξικέλευθες ή αναθεωρητικές τάσεις ηθικής του περιβάλλοντος.

¹⁰⁹ Μπουραζάνης, Γ., (χ.χ.), Φυσικοί Πόροι, εκπαιδευτικό υλικό για τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης, πρόσβαση: 20.5.2018, <http://kdvm.gr/Media/Default/Pdf%20enotites/2.2.pdf>.

¹¹⁰ Μαρούλης, Α., κ.α. ο.π.

Ειδικότερα, προσπαθεί να ξεπεράσει τις εντολές του ανθρωποκεντρισμού και ουσιαστικά του συνιστά μια προσέγγιση δεοντοκρατική. Η Βιοκεντρική Περιβαλλοντική Ηθική περιστοιχίζει την ιδιότητα της ζωής με απόλυτη αξία και στηριζόμενη μόνο στο επιχείρημα πως αυτή η ιδιότητα χαρακτηρίζεται από αξία ηθική.¹¹¹

Βάσει συγκεκριμένων ιστορικών παραδειγμάτων το είδος ενός οργανισμού έχει πιο μεγάλη ηθική αξία για τον άνθρωπο, παρά τα ίδια τα άτομα τα οποία και αποτελούν το είδος. Κάποιες από τις δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζει η παραδοσιακή ηθική, είναι σχετικές με την κατοχύρωση της ηθικής υπόστασης του είδους. Σύμφωνα με τις θεωρήσεις της παραδοσιακής ηθικής το είδος είναι ένα στοιχείο στη φύση το οποίο δεν προσδιορίζεται απόλυτα και δεν έχει εαυτό. Το πόσο σημαντικό είναι το είδος γίνεται ιδιαίτερα κατανοητό εάν ληφθεί υπόψη πως το άτομο είναι αντιπροσώπευση, έκφραση του είδους. Το είδος βρίσκεται σε μια δυναμική σταθερά κατάσταση, ενώ στο πέρασμα του χρόνου εξελίσσεται, διαμορφώνοντας παράλληλα τα άτομα που το αποτελούν. Το είδος θα πρέπει να υπολογίζεται πιο πολύ ως ηθική υπόσταση, σε σύγκριση με τη διατήρηση της ακεραιότητας που έχει μια βιολογική μονάδα. Σκοτώνοντας ένα είδος, είναι το ίδιο σαν να σκοτώνεις το θάνατο και τη ζωή μαζί. Δηλαδή, δε μιλάμε για ένα θάνατο απλό, συνηθισμένο εντός των πλαισίων της φύσης, αλλά για μια πιο ευρεία καταστροφή, θα λέγαμε έναν υπερθάνατο. Σκοτώνοντας ένα είδος αφαιρείται το δικαίωμα των μελλοντικών γενιών του συγκεκριμένου είδους να γεννηθούν – να έρθουν στη ζωή και στη συνέχεια να πεθάνουν, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στο να διατηρηθεί η λειτουργικότητα της βιοτικής κοινότητας. Ενώ το άτομο μπορεί να αναπαραχθεί, δε συμβαίνει το ίδιο και με το είδος, αυτή η μοναδικότητα είναι ουσιαστικά το εργαλείο μέσω του οποίου αναβαθμίζεται στην ηθική αξιολογική κλίμακα.¹¹²

Η αντίληψη ότι η ιδιότητα της ζωής είναι εκείνη η οποία αποδίδει ηθική αξία απόλυτη στους φορείς αυτής, δεν είναι ικανή να υποδείξει τρόπους συμπεριφοράς συγκεκριμένους στην περίπτωση που δύο έμβια όντα θέσουν σε κίνδυνο το ένα τη ζωή του άλλου. Στην εν λόγω περίπτωση, έχουμε δύο απόλυτες αξίες βάσει του πλαισίου της Βιοκεντρικής Ηθικής, οι οποίες παλεύουν μεταξύ τους έχοντας ως σκοπό να εξαφανίσει η μία την άλλη. Σύμφωνα με τη βιοκεντρική αντίληψη και τους υπερασπιστές της, όλα

¹¹¹ Goodpaster, E. K. On Being Morally Considerable, *Journal of Philosophy*, (1978):310

¹¹² Μαρούλης, Α., κ.α. ο.π.

τα υπόλοιπα έμβια όντα εκτός του ανθρώπου έχουν συμμετοχή «ερήμην» στο πλέγμα αυτό της ηθικής. Επίσης, δίχως να το γνωρίζουν διαθέτουν ηθική αξία απόλυτη. Όμως, οι άνθρωποι οι οποίοι είναι τα μόνα στη γη ηθικά πρόσωπα και μπορούν να αντιληφθούν το γεγονός αυτό, υποχρεούνται να τους την αναγνωρίσουν, δίχως ταυτόχρονα να είναι τα ίδια υποχρεωμένα να την αντιληφθούν. Βάσει αυτών, στην περίπτωση που ένα λιοντάρι κυνηγάει μια αντιλόπη και βρίσκονται άνθρωποι στο σημείο εκείνο, δεν έχουν οι άνθρωποι αυτοί την ηθική υποχρέωση προς όφελος της αντιλόπης να παρέμβουν, αφού αυτά τα δύο όντα συμμετέχουν ερήμην στο πλέγμα αυτό της ηθικής. Επίσης, αν ο άνθρωπος παρενέβαινε, θα έσωζε ίσως την ζωή της αντιλόπης, όμως, με την πράξη του αυτή θα έθετε αυτόματα σε κίνδυνο τη ζωή του λιονταριού, αφού η κύρια τροφή του είναι η αντιλόπη.¹¹³

Η πιο θεμελιώδης αλήθεια, σύμφωνα με τον Schweitzer, την οποία καθένας μας θα πρέπει να συνειδητοποιήσει είναι πως: ο άνθρωπος ο οποίος υπάρχει ως σκεπτόμενη οντότητα διαισθάνεται πως είναι υποχρέωσή του να σέβεται κάθε έμβιο ον το ίδιο με τον εαυτό του. Ως σωστό αποδέχεται: την ανάπτυξη, την πρόοδο, αλλά και τη διατήρηση της ζωής. Ως λάθος απορρίπτει: την καταστολή, τον τραυματισμό και την καταστροφή της ανάπτυξης και προόδου της ζωής. Όλα τα έμβια όντα διαθέτουν μια έμφυτη αξία, που απαιτεί το σεβασμό όλων μας. Η ζωή αποτελεί έμπνευση και είναι αξία του ανθρώπινου σεβασμού. Θα μπορούσε φυσικά κάποιος να ρωτήσει: αξίζει η ζωή ενός μερμηγκιού, ή ενός ιού, όσο αξίζει η ανθρώπινη ζωή; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι πως η ηθική του σεβασμού προς τη ζωή, αλλά και γενικότερα η βιοκεντρική θεωρία δεν εκπροσωπούν συγκεκριμένο σύστημα ιδεών και αξιών, αλλά μια γενικότερη στάση και νοοτροπία απέναντι στο περιβάλλον και τη ζωή. Από τη νοοτροπία αυτή απορρέουν οι αντιδράσεις και οι απαντήσεις κάθε ανθρώπου απέναντι σε κάθε πρόβλημα σχετικό με την επιβίωση ή όχι ενός άλλου έμβιου όντος. Αυτή η θεωρία δεν αρνείται πως αρκετές φορές δεν μπορεί να αποφευχθεί ο θάνατος κάποιου έμβιου όντος, παρόλα αυτά προσθέτει πως το σημαντικό είναι κάθε φορά να δρούμε με συναίσθηση και υπευθυνότητα του τι πράττουμε. Έχοντας μια τέτοια νοοτροπία το

¹¹³ Παπανικολάου, Έ. Εισαγωγή στη θεωρία του Tom Regan, Πρακτικά 1ης ημερίδας περιβαλλοντικής ηθικής στην Ελλάδα, Αθήνα, , Ελληνοαμερικανική Ένωση, (2009):66

σίγουρο είναι πως αν δεν εκμηδενιστούν, θα ελαχιστοποιηθούν οι περιπτώσεις μη απαραίτητης και άσκοπης καταστροφής της οποιασδήποτε μορφής ζωής.¹¹⁴

Όσοι υποστηρίζουν τη βιοκεντρική άποψη, έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα πως η μεταχείριση – χρήση που κάνουμε στο φυσικό κόσμο είναι η ουσιαστική αιτία πρόκλησης των περιβαλλοντικών προβλημάτων, ενώ καταλήγουν πως το μόνο που θα σώσει τον πλανήτη, είναι μια θεμελιώδης αλλαγή αξιών και στάσης προς βιοκεντρικές κατευθύνσεις. Όλα τα πράγματα στο δίκτυο της ατμόσφαιρας έχουν εγγενείς σχέσεις μεταξύ τους. Η συμπεριφορά μας σε κάθε στιγμή πρέπει για όλες τις μορφές ζωής να αποδίδει σεβασμό, μια κατανόηση με τρόπο τέτοιο που να οδηγεί εν τέλει στην αποδοχή ίσων δικαιωμάτων για όλους στη ζωή αλλά και στην ευημερία. Έχουμε υποχρέωση να υιοθετήσουμε τη συμβίωση και την ποικιλότητα με όλες τις μορφές ζωής. Η ονομαζόμενη “πάλη για τη ζωή”, έχει χρέος πλέον να συσχετιστεί με τη συνύπαρξη και τη συνεργασία, μέσα από σχέσεις πολύπλοκες, παρά να εκδηλώνεται από τον άνθρωπο η υπεροψία του προς τη δική του κυριαρχία μέσα από καταπίεση προς τον άλλο και σκοτωμούς. Η νέα οικολογική σκέψη εκφράζεται καλύτερα από το «ζήσε και άσε τους άλλους να ζήσουν» παρά με τη θεωρία του μηδενικού αθροίσματος η οποία υποστηρίζει το «ή εσύ ή εγώ».¹¹⁵

Η βιοκεντρική θεωρία αποδίδει εγγενή αξία όχι μόνο στον άνθρωπο αλλά και σε όλα τα άλλα έμβια όντα, πλέον οι άνθρωποι έχουν υποχρέωση προς αυτά, ενώ η ζωή από μόνη της συνιστά ηθική αξία. Ο άνθρωπος οφείλει να σέβεται και να αποδέχεται το δικαίωμα όλων στη ζωή και στην ευημερία. Άρα στην περίπτωση που δύο έμβια όντα απειλούν, όπως στο παράδειγμα που αναφέρθηκε με το λιοντάρι και τη λεοπάρδαλη, το ένα τη ζωή του άλλου, είναι αδύνατον να υποδειχθούν τρόποι συμπεριφοράς συγκεκριμένοι από τον άνθρωπο.

¹¹⁴ Τερζίδης Χ. (2003), Θεωρίες περιβαλλοντικής ηθικής, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://docplayer.gr/7702375-Theories-perivallontikis-ithikis-terzidis-hrysovalantis-ergasia-sta-plaisia-toy-uathiatos-ygieini-kai-asfaleia-ton-ylikon-epivlepontes-kathigites.html>.

¹¹⁵ Ξάνθης, Α. (2014), Η φώκια μας, το βλέμμα της... και η εγγενής αξία, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://www.rodiaiki.gr/article/271873/h-fwkia-mas-to-blemma-ths-kai-h-eggenhs-axia>.

2.3 Περιβαλλοντική Οικοκεντρική ηθική

Η περιβαλλοντική οικοκεντρική ηθική ουσιαστικά υιοθετεί μια προσέγγιση πιο προοδευτική. Κατ' αυτή η οικόσφαιρα είναι που έχει απόλυτη ηθική αξία, μιας και τα μεμονωμένα όντα υπάρχουν μόνο σαν μέρη της οικόσφαιρας και δεν υφίστανται αυτόνομα. Για το λόγο αυτό η οικόσφαιρα ως σύνολο έχει απόλυτη ηθική αξία. Το σύνολο των όντων τα οποία τη συναπαρτίζουν αντλούν από το σύνολο την όποια ηθική αξία έχουν η οποία είναι σχετική.¹¹⁶ Μέσω της περιβαλλοντικής οικοκεντρικής ηθικής εξυψώνεται ουσιαστικά η οικόσφαιρα αφού αυτή έχει απόλυτη ηθική αξία, κάθε άλλο όν που την απαρτίζει ακόμα και ο άνθρωπος παρατηρούμε πως σύμφωνα με αυτή έχει σχετική ηθική αξία.

Έπειτα από λεπτομερείς αναλύσεις που πραγματοποίησαν οι υποστηρικτές του οικουμενισμού αποδεικνύονται ξεκάθαρα δύο πράγματα: α) το πλήθος των απόψεων σχετικά με τον τρόπο που θεμελιώνεται η περιβαλλοντική ηθική, κάτι που έχει ως συνέπεια να είναι εφικτή η δικαιολόγηση σύμφωνα με τις θεμελιώδεις αρχές των πολυποίκιλων στάσεων αναφορικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα. β) την ασάφεια που σχετίζεται με τους λόγους σύμφωνα με τους οποίους το περιβάλλον, είτε στο σύνολο του, είτε τα επιμέρους στοιχεία του δύναται να εμπλακούν σε κρίσεις ηθικές.¹¹⁷

Οι οικοκεντρικές θεωρίες βρίσκονται στην αντίθετη κατεύθυνση της ανθρωποκεντρικής παράδοσης, θεωρίες όπως του P. Taylor, “η ηθική της γης” του A. Leopold, βαθιά οικολογία του Arne Naess. Για τον P. Taylor οποιοσδήποτε ζωντανός οργανισμός αποτελεί τελεολογικό κέντρο ζωής που θα πρέπει να σεβόμαστε. Αντίστοιχα ο A. Leopold υποστήριξε πως η κοινότητα της γης συνιστάται από τους ανθρώπους, τους υπόλοιπους έμβιους οργανισμούς, αλλά και το φυσικό περιβάλλον γενικότερα. Δεν είναι κατακτητής ο άνθρωπος, είναι κοινοτικό μέλος το οποίο οφείλει να δείχνει σεβασμό στα άλλα μέλη, αλλά και στο σύνολο της κοινότητας. Ο Naess και ο Leopold αποδέχονται πως ο μη ανθρώπινος κόσμος έχει εγγενή αξία. Στο φιλοσοφικό στοχασμό, το κυριότερο θέμα για την περιβαλλοντική ηθική, είναι η συζήτηση που

¹¹⁶ Leopold, A. A Sand County Almanac, and Sketches Here and There, New York, Oxford University Press, (1968):224-225

¹¹⁷ Παπαγούνος, Γ. Το περιβάλλον ως περιβάλλον ηθικών κρίσεων, στο: Λάσκαρις Κ. (Επιμ.), Περιβαλλοντική Κρίση – Θέματα θεωρίας, μεθοδολογίας & ειδικών προσεγγίσεων, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή ΕΠΕ, (1993):173

αφορά την εγγενή αξία που έχει το φυσικό περιβάλλον. Το να αποδεχόμαστε την εγγενή αξία της φύσης ως όλο, καθώς και των μερών αυτής, γεννά υποχρεώσεις στον άνθρωπο απέναντι αυτής.¹¹⁸

Πλέον εγγενή αξία δεν έχουν μόνο οι άνθρωποι ή όλοι οι ζώντες οργανισμοί όπως στην ανθρωποκεντρική ηθική και τη βιοκεντρική αντίστοιχα. Εγγενή αξία πλέον στην οικοκεντρική ηθική έχουν οι άνθρωποι, οι λοιποί ζώντες οργανισμοί, αλλά και η φύση και τα μέρη αυτής. Πλέον ο άνθρωπος παύει να είναι το κυρίαρχο, και σε μια πιο δίκαιη παραδοχή, αυτή της οικοκεντρικής ηθικής, είναι μέλος της φύσης ο οποίος είναι υποχρεωμένος να σέβεται τα υπόλοιπα μέλη αυτής, αλλά και την ίδια τη φύση και να μην προβαίνει σε καταχρήσεις και εκμετάλλευση αυτών προς όφελος του.

Ο Α. Leopold υποστήριξε μια διατήρηση, αλλά και μια εκτίμηση των πραγμάτων «άγριο, φυσικό και ελεύθερο». Οι ανησυχίες του Leopold παρακινήθηκαν μέσω ενός συνδυασμού αισθητικών και ηθικών αντιδράσεων στη φύση, αλλά και μέσω μιας απόρριψης των ευθέως οικονομικών προσεγγίσεων στην αξία που έχουν τα φυσικά αντικείμενα. Σύμφωνα με αυτόν, η ηθική δύναται να περιγραφεί με όρους οικολογικούς, αλλά και φιλοσοφικούς. Η ηθική οικολογικά είναι ουσιαστικά ένας περιορισμός στην προσπάθεια η οποία γίνεται για την ύπαρξη, αλλά και περιορισμός στην ελευθερία της δράσης. Ενώ η ηθική φιλοσοφικά είναι η διαφοροποίηση ουσιαστικά της κοινωνικής συμπεριφοράς από την αντικοινωνική.¹¹⁹

Έχουν προταθεί δύο κριτήρια ως αναγκαία για να είναι δυνατόν να υποστηριχθεί πως έχουν εγγενή αξία και κάποια όντα μη ανθρώπινα. Πρώτον, αν οι οντότητες αυτές έχουν κάποιες σταθμισμένες, ορθολογικές προτιμήσεις, που ζητούν ικανοποίηση, δεύτερον, αν ένας πληθυσμός από οντότητες ή μια οντότητα αφεθεί απερίσπαστη, θα ευδοκιμήσει μέσα από την ανάπτυξη των έμφυτων ικανοτήτων και δυνατοτήτων αυτής.¹²⁰

Το ότι εκμεταλλευόμαστε το περιβάλλον, δε σημαίνει ότι σχεδιάστηκε με αυτό το σκοπό. Ο οικοκεντρισμός ισχυρίζεται πως τα φυσικά όντα δεν είναι προορισμένα για την εκπλήρωση κανενός σκοπού και δε διαθέτουν εντελέχεια που να σχετίζεται τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό με την ανθρώπινη ευημερία και ύπαρξη. Αυτές οι θέσεις ουσιαστικά υποδεικνύουν ότι ο φυσικός κόσμος διαθέτει αξία η οποία είναι ανεξάρτητη

¹¹⁸ Κεφαλογιάννη, χ.χ., ο.π.

¹¹⁹ Μαρούλης, Α., κ.α. ο.π.

¹²⁰ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.51-53

από τον άνθρωπο. Ωστόσο δε μας λένε τίποτα σχετικά με την ηθική στάση την οποία θα πρέπει να έχουμε απέναντι στο φυσικό κόσμο. Ο φυσικός κόσμος θα μπορούσε όντως να έχει ηθική αυτόνομη αξία, χωρίς αυτό να σημαίνει πως εμείς παράλληλα, έχουμε υποχρέωση να απέχουμε από την εκμετάλλευση αυτού. Η οικοκεντρική ηθική θα πρέπει να αποδείξει ότι είναι απόλυτη η αξία του φυσικού κόσμου, ταυτόσημη δηλαδή, ή και υπέρτερη από την αξία που αναγνωρίζεται στους ανθρώπους. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν είναι εύκολο εγχείρημα, αφού караδοκεί ο κίνδυνος ολίσθησης στον οικοφασισμό, ο οποίος αυτό που πρεσβεύει είναι: εφόσον ως όλον ο φυσικός κόσμος διαθέτει αξία απόλυτη, τότε ως μέλος του συνόλου αυτού ο άνθρωπος, θα διαθέτει ηθική αξία σχετική, που άμεσα εξαρτάται και απορρέει από τη συμμετοχή αυτού στο σύνολο της οικόσφαιρας.¹²¹

Η οικοκεντρική ηθική δίνει την ίδια αξία στον άνθρωπο με τα υπόλοιπα έμβια όντα, τη φύση και τα στοιχεία αυτής, δίχως όμως να το στοιχειοθετεί και κυρίως χωρίς να μας λέει ποια είναι η ηθική στάση την οποία θα πρέπει να κρατήσει ο άνθρωπος. Συνεπώς, γεννιούνται ερωτήματα όπως «έχει το δικαίωμα ο άνθρωπος να εκμεταλλεύεται τη φύση, τους λοιπούς έμβιους οργανισμούς»; Και αν ναι σε ποιο βαθμό;

Η επιλογή οικοκεντρικής ή ανθρωποκεντρικής προστασίας του περιβάλλοντος σχετίζεται με τον τελικό ουσιαστικά σκοπό της προστασίας, αν δηλαδή αντικείμενο προστασίας είναι η φύση στο σύνολό της, ή ο άνθρωπος. Η οικοκεντρική προσέγγιση θεωρεί την περιβαλλοντική προστασία ως αξία καθεαυτή, η οποία βασίζεται στην εγγενή αξία που έχουν τα μη ανθρώπινα όντα, καθώς και στα δικαιώματα που έχει η φύση. Από την άλλη, στην ανθρωποκεντρική προσέγγιση η περιβαλλοντική προστασία στοχεύει στην προστασία του περιβάλλοντος για χάριν του ανθρώπου.¹²²

Η φύση διαθέτει εγγενή αξία. Είτε τα ανθρώπινα συμφέροντα ικανοποιούνται είτε όχι, η φύση δε μπορεί να στερηθεί το δικαίωμα της λειτουργίας της καθώς και της ύπαρξής της. Η φύση έχει αυταξία! Διαθέτει δικά της αποκλειστικά συμφέροντα και δικαίωμα ικανοποίησης αυτών. Οι φιλόσοφοι του οικοκεντρισμού, πιστεύουν πως η

¹²¹ Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Οικοφασισμός: Η Περίπτωση του Kaarlo Pentti Linkola, Παπανικολάου, Ε. (επιμ.), Περιβάλλον – Κοινωνία – Ηθική, Τόμος Πρακτικών 2ης Διεθνούς Ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής, πρόσβαση: 4. 12.2018, <http://protopapadakis.gr/wp-content/uploads/2017/03/Evangelos-Protapapadakis-Ecofascism-The-case-of-Kaarlo-Pentti-Linkola-offprint.pdf>, (2010):80-81

¹²² Κουτούπα – Ρεγκάτου, Ε. *Δίκαιο του Περιβάλλοντος*, Αθήνα, , Σάκκουλας, (2005):4-5

ανθρωποκεντρική φιλοσοφία είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για την παγκόσμια οικολογική κρίση στις ημέρες μας. Η ιδεολογία είναι αυτή που παρέχει άλλοθι για κάθε είδους εκμετάλλευση της φύσης, με τη προϋπόθεση ότι δε θα φαινόταν να έχει αντίκτυπο αρνητικό στην ανθρώπινη κατάσταση. Ο φιλόσοφος που αρθρογράφησε επανειλημμένα τις οικοκεντρικές απόψεις είναι ο Arne Naess, ο οποίος οραματίστηκε μια πλανητική δημοκρατία, όπου το σύνολο των έμβιων όντων απολαμβάνουν το σεβασμό και τα δικαιώματά τους. Αυτή την ιδιότυπη κατάσταση την περιγράφει με τον όρο του βιοσφαιρικού εξισωτισμού.¹²³

Από τη μια πλευρά ο ανθρωποκεντρισμός δίνει υπεροχή στον άνθρωπο ως το απόλυτο ον το οποίο μπορεί να χρησιμοποιεί το σύνολο των έμβιων όντων και τη βίοςφαιρα προς ικανοποίηση των ανθρώπινων συμφερόντων του δίχως να λαμβάνει υπόψιν του τις συνέπειες. Μια ακραία θα λέγαμε στάση, που απέναντί της βρίσκεται ο οικοκεντρισμός στον οποίο η φύση αποκτά πλέον δικαιώματα και αξία. Δικαιώματα που είναι υποχρεωμένη βάσει αυτού η ανθρωπότητα να σέβεται και να υπερασπίζεται.

Ο οικοκεντρισμός σύμφωνα με τον Achterberg σημαίνει πως οι φυσικές ουσίες έπρεπε να έχουν ελευθερία στο να λειτουργούν ή να αναπτύσσονται πέρα και από την παρέμβαση του ανθρώπου. Από τον οικοκεντρισμό αναγνωρίζεται η ηθική υπόσταση όχι μόνο των ανθρώπινων όντων, αλλά και όλων των άλλων οργανισμών. Επίσης, εντός των πλαισίων του υψηλότερου διαρθρωτικού επιπέδου η φύση απέναντι στους μεμονωμένους οργανισμούς, για παράδειγμα στο επίπεδο των οικοσυστημάτων ή και των ειδών, έχει εγγενή αξία και αξίζει ηθικό σεβασμό.¹²⁴ Ο άνθρωπος πλέον θα πρέπει περιλαμβάνει εντός του δικού του «καλού» τι είναι καλό και για τον πλανήτη ευρύτερα.

Αν κανείς μελετήσει τους πρωτόγονους λαούς, θα παρατηρήσει χρήσιμες πρακτικές και αξίες για τη σχέση που έχει ο άνθρωπος με το φυσικό περιβάλλον. Μέσα από τις οικοκεντρικές αξίες οδηγούμαστε στην αναγνώριση μιας αρχής: πως από τη συνέχιση της ύπαρξης ζωής στον πλανήτη γη έχουν αμοιβαίο συμφέρον όλοι οι άνθρωποι πολιτισμοί, σε όλη την έκταση της ποικιλομορφίας αυτής τόσο για το καλό των ιδίων όσο και για το καλό του πλανήτη. Η φυσική τάση κάθε ανθρώπου είναι να

¹²³ Καραγεωργάκης, Στ., Λιθοξοΐδου, Λ., Αραμπατζίδου, Φ., Κουράκης, Κ., Γεωργόπουλος, Α. (χ.χ.), Περιβαλλοντική ηθική και στο σχολείο: η εκπαίδευση αξιών ανοίγει νέα μονοπάτια, πρόσβαση:2.8.2018, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ECD243/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B7%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%83%CF%84%CE%BF%20%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF.pdf>.

¹²⁴ Jürgen, S. Rainer, P., ο.π. σελ.28

συμβιώνει σε αρμονία με τα άλλα όντα και τους πολιτισμούς. Ο δρόμος της αρμονικής συνύπαρξης παρουσιάζεται μέσω των αρχών κοινής βάσης του βαθέως οικολογικού κινήματος. Δεν υπάρχει μονάχα μια τεχνολογία και φιλοσοφία εφαρμόσιμη στον πλανήτη, θα πρέπει να επιδιωχθεί η διαφορετικότητα σε όλα τα επίπεδα.¹²⁵

¹²⁵ Drengson, A. Ecophilosophy , Ecosophy and the Deep Ecology Movement: An Overview, *The Trumpeteer : Journal of Ecosophy*, (χ.χ.):110-111

2.4 Κοινωνική Οικολογία

Η κοινωνική οικολογία, θεωρεί πως ελευθερία σημαίνει στην ουσία αυτοκαθορισμός. Υπό αυτή την έννοια, αυτή παρουσιάζεται σε κάποιο βαθμό σε όλα τα επίπεδα του είναι: από τις αυτοσταθεροποιούμενες και αυτοοργανομένες τάσεις του ατόμου δια μέσου της ανάπτυξης, αλλά και του μεταβολισμού των ζωντανών οργανισμών, έως και τις πολυσύνθετες διεργασίες αυτοπραγμάτωσης των ανθρώπων, των οικοσυστημάτων, αλλά και των κοινωνιών και της ίδιας της βιόσφαιρας. Σύμφωνα με τον Bookchin, στην πιο σπερματική μορφή της η ελευθερία δηλώνει παρούσα στις κατευθυντήριες τάσεις της ζωής και κυρίως στις μεγάλες προσπάθειες ενός οργανισμού να αντισταθεί στις όποιες εξωτερικές δυνάμεις, οι οποίες προσπαθούν να αλλάξουν την ταυτότητά του. Η σπερματική αυτή ελευθερία, η οποία αναπτύσσεται για να γίνει τελικά η αυτογνωσία και η απρόσκοπτη βούληση, είναι ο στόχος μιας ανθρώπινης κοινότητας, η οποία είναι πλήρως ανεπτυγμένη. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να κοιτάξουμε ως ολιστική διαδικασία την πλανητική αυτή εξέλιξη και όχι μόνο ως ένα μηχανισμό προσαρμογής μεμονωμένων ειδών ή οργανισμών. Δεν εξελίσσονται μονάχα τα είδη συμβιωτικά και συνδυασμένα, αλλά ως σύνολο εξελίσσεται και το οικοσύστημα σ' έναν συγχρονισμό αμοιβαίο με τα είδη που το αποτελούν. Συνεπώς, όπως πριν περίπου έναν αιώνα είχε τονίσει ο Kropotkin, η προοδευτική ανάπτυξη της ελευθερίας είναι εξαρτώμενη από την ύπαρξη σε όλα τα επίπεδα της συμβιωτικής συνεργασίας. Οι πρόσφατες έρευνες, σύμφωνα με τον Bookchin, έδειξαν πως η αλληλοβοηθητική αυτή φυσιοκρατία δεν ισχύει μονάχα στις σχέσεις ανάμεσα στα είδη, αλλά ισχύει και μορφολογικά μέσα αλλά και ανάμεσα σε σύνθετες μορφολογικές μορφές.¹²⁶

Η θεωρία που διέπει την κοινωνική οικολογία κυρίως συνδέεται με το έργο του Murray Bookchin, στο οποίο διατυπώθηκαν οι θέσεις αυτής το 1965, προσκαλώντας σε μια νέα πνευματικότητα, η οποία θα αναπληρώνει την ιεραρχική νοοτροπία της ταξινόμησης σε υποτελείς και σε κυρίαρχους, εντός της ανθρώπινης κοινωνίας αλλά και ανάμεσα των διαφόρων μορφών ζωής, με νοοτροπία αλληλοβοήθειας και συνεργασίας, με μια ηθική αυτή της συμπληρωματικότητας. Η θεωρία αυτή, υποστηρίζει πως οι εθνικές, πολιτισμικές και οικονομικές συγκρούσεις βρίσκονται εντός του πυρήνα των

¹²⁶ Clark, J. (2018), Τι είναι η Κοινωνική Οικολογία, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://adespotosblog.wordpress.com/2018/10/19/ti-einai-h-koinwnikh-oikologia/>.

σπουδαιότερων οικολογικών ανισοροπιών, τις οποίες αντιμετωπίζουμε στις μέρες μας. Για το λόγο αυτό το κοινωνικό πεδίο είναι αυτό στο οποίο θα κριθεί ουσιαστικά το (οικολογικό) μέλλον του πλανήτη.¹²⁷

Ο όρος της κοινωνικής οικολογίας χρησιμοποιείται από τον Bookchin Μ. για τη θεωρία του, γιατί πιστεύει πως το κοινωνικό θα πρέπει να είναι το κύριο στοιχείο οποιασδήποτε οικολογικής σκέψης. Δεν μπορεί να γίνει διαχωρισμός της κοινωνίας με τη φύση, όπως δεν είναι δυνατόν να διαχωριστεί το σώμα από το νου.¹²⁸

Η διάκριση της κοινωνικής οικολογίας σε σχέση με τις υπόλοιπες περιβαλλοντικές φιλοσοφίες, έγκειται στο γεγονός πως τα δεινά του περιβάλλοντος εξετάζονται εντός του φίλτρου της ιεραρχικής δομής του κοινωνικού συνόλου. Ο Bookchin μάλιστα πιστεύει πως για την απαξιωτική συμπεριφορά που έχει ο άνθρωπος απέναντι στη φύση, ευθύνεται μεταξύ άλλων και η ιεραρχία. Η τάση που έχει ο άνθρωπος να κυριαρχεί επάνω στη φύση, είναι ουσιαστικά επακόλουθο της τάσης αυτού να κυριαρχεί επάνω στον άνθρωπο.¹²⁹

Σε αντίθεση με τον Μαρξ, ο Bookchin, πιστεύει πως προηγήθηκε η υπεροχή του ανθρώπου στον άνθρωπο, από την υπεροχή του ανθρώπου στη φύση, με αποτέλεσμα την ανάδειξη του κοινωνικού χαρακτήρα τον οποίο πρέπει να έχει στις ημέρες μας η οικολογία. Επίσης, τα οικολογικά προβλήματα ουσιαστικά είναι προβλήματα κοινωνικά, για αυτό θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ως τέτοια, εάν θέλουμε η οικολογική κρίση να ξεπεραστεί.¹³⁰ Ο Bookchin για να εξηγήσει την ουσία των προβλημάτων της κοινωνίας, αναζητά στην κοινωνία τις ρίζες της κυριαρχίας τις οποίες και εντοπίζει εν τέλει στη γεροντοκρατία. Η γεροντοκρατία για τον Bookchin ήταν η πρώτη ουσιαστικά μορφή εξουσίας. Οι γέροντες συγκέντρωναν συσσωρευμένη γνώση, με αποτέλεσμα να απολαμβάναν την εκτίμηση του συνόλου των υπολοίπων μελών της τότε κοινωνίας. Όπως ο Bookchin αναφέρει: «Οι γέροντες έκαναν χρήση του μονοπωλίου της γνώσης το οποίο διέθεταν και αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση της αρχαιότερης μορφής εξουσίας στην προϊστορία».¹³¹ Κάπως έτσι, παγιώθηκε η εξουσία με τις απαρχές της συγκρότησης των τότε κοινωνιών, με τη γεροντοκρατία, ή την ανδροκρατία, ή με την

¹²⁷ Μαρούλης, Α., κ.α. ο.π.

¹²⁸ Bookchin, Μ. Η Σύγχρονη Οικολογική Κρίση, μτφρ. Κορακιανίτης, Μ., Αθήνα, Βιβλιόπολις, (1993):35

¹²⁹ Bookchin, Μ. Οικολογία και Επαναστατική Σκέψη, στο Bookchin, Μ., Η Οικολογία της Ελευθερίας, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη, (1978):43

¹³⁰ Bookchin, Μ. (1993) ο.π. σελ.57

¹³¹ Bookchin, Μ. Ξαναφτιάχνοντας την Κοινωνία, μτφρ. Κυπριανίδης, Τ., Αθήνα, Εξάντας, (1993):113

εξουσία των θρησκευτικών ή στρατιωτικών ελίτ.¹³² Η κυριαρχία, όμως, αυτή εντός του εσωτερικού της κοινωνίας είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλών κοινωνικών προβλημάτων. Σύμφωνα με αυτή τη βάση, η δεχόμενη σύγκρουση ανάμεσα στη φύση και στην κοινωνία, ουσιαστικά είναι μια αντιπαράθεση η οποία προκύπτει εξαιτίας των εσωτερικών προβλημάτων της ίδιας της κοινωνίας. Συνεπώς, για να αντιμετωπιστεί η οικολογική κρίση, θα πρέπει να επιλυθούν πρώτα τα κοινωνικά προβλήματα.¹³³

Η κοινωνική οικολογία έχει επηρεαστεί από την κριτική θεωρία της σχολής της Φραγκφούρτης, βάσει της οποίας η εσωτερική ανθρώπινη φύση καταπιέζεται όταν η εξωτερική φύση είναι αντιληπτή ως πρώτη ύλη, η οποία προσφέρεται για κατανάλωση και παραγκωνίζονται με τον τρόπο αυτό οι εσωτερικές ανάγκες των ανθρώπων. Από τον Bookchin διακρίνεται η πρώτη φύση που είναι ο φυσικός κόσμος, ο οποίος μας περιβάλλει και η δεύτερη φύση που είναι ο ανθρώπινος πολιτισμός.¹³⁴

Η κοινωνική οικολογία είναι ένα είδος διαλεκτικού νατουραλισμού. Ο διαλεκτικός νατουραλισμός ουσιαστικά είναι μια διαλεκτική, η οποία απαντά σε ερωτήματα όπως ποια είναι η σχέση ανθρώπου φύσης, τι είναι η φύση, ενώ παράλληλα διερευνά τις σχέσεις όπως κοινωνίας – φύσης.¹³⁵

Ως οικολογική – κοινωνική συνείδηση δύναται να οριστεί ως το σύνολο των αντιληπτικών σχημάτων και ικανοτήτων, των επιθυμιών, των στάσεων, των φόβων, των προσανατολισμών, των προθέσεων δράσης και των αξιών, αναφορικά με το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον καθώς και με τη μεταξύ αυτών σχέση. Η οικολογική συνείδηση από πολιτιστικό κριτική πλευρά δεν απευθύνεται μονάχα στον τρόπο της επεξεργασίας ή στη μορφή της αντίληψης της οικολογικό-κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά ταυτόχρονα λειτουργεί ως σημείο δυσαρέσκειας κόντρα στον εκσυγχρονισμό και την νεωτερικότητα. Τόσο η διάσταση, αλλά και το περιεχόμενο της οικολογικής συνείδησης

¹³² Clark, J. Introduction, στο Michael E. Zimmerman (επ.), *Environmental Philosophy, From Animals Rights to Radical Ecology*, New Jersey, Prentice Hall, (1993):33-46

¹³³ Bookchin, M. (1993) ο.π. σελ.47

¹³⁴ Πρωτοπαπαδάκης, Ε. *Περιβαλλοντική Ηθική: Ο Άρνε Νες και η Βαθιά Οικολογία*, Αθήνα – Κομοτηνή, Σάκκουλα, (2008):142-143

¹³⁵ Καραγεωργάκης, Σ. *Περιβαλλοντική Ηθική και Πολιτική Οικολογία, Οι υποχρεώσεις μιας οικολογικής κοινωνίας απέναντι στον μη ανθρώπινο κόσμο*, Θεσσαλονίκη, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, (2006):200

μπορούν να ερμηνευτούν ως μια ιδιαίτερη μορφή αλλαγής νοοτροπίας αλλά και αντίληψης.¹³⁶

Η οικολογική συνείδηση, η οποία είναι διάσταση της συνολικής κοινωνικής συνείδησης, είναι όπως και η τελευταία μέρος από το σύνολο των ψυχικών και ιδεοδιανοητικών δραστηριοτήτων και λειτουργιών του ανθρώπου έναντι της κοινωνικής και φυσικής πραγματικότητας, που στοχεύει στη διαμόρφωση προσανατολισμών δράσης και στην οικειοποίηση γνώσης. Η συνείδηση, ως σύνθετη διαδικαστική – δυναμική σχέση σκέψεων, δράσης και στάσεων έναντι των όρων ύπαρξης, είναι μια δραστηριότητα που εμπεριέχει ως προϋπόθεση αυτής, αποτελέσματα προγενέστερης συνειδησιακής δραστηριότητας σε μορφή δομημένη. Συνεπώς, ταυτόχρονα είναι δυναμική διαδικασία και δομή, μεταβαλλόμενη και σταθερή.¹³⁷

Η ξεχωριστή σημασία που έχει η έννοια της κοινωνικής συνείδησης, αλλά και η προτίμηση αυτής σε σχέση με την έννοια «στάση» έγκειται στο γεγονός πως η δεύτερη περιλαμβάνεται στην πρώτη ως ένα σύστημα πολυδιάστατο με γνωστικά στοιχεία αξιολόγησης και δράσης, ενώ παράλληλα είναι πιο ακριβής και διευρυμένη. Η ακρίβεια αυτής οφείλεται στο ότι περιέχει την πλευρά του σχηματισμού των στάσεων μέσω αξιολογήσεων, αντιλήψεων και εμπειριών. Δηλαδή, η έννοια που έχει η κοινωνική συνείδηση υπερισχύει της έννοιας που έχει η στάση, η οποία ουσιαστικά πιάνει μονάχα τα αποτελέσματα σε επίπεδο εμπειρικής εφαρμογής, ενώ αντίθετα η πρώτη πιάνει το μεταβαλλόμενο, το δυναμικό, το παραμένον και σχετικά σταθερό.¹³⁸

Σύμφωνα με την κοινωνική οικολογία, θα λέγαμε πως στο σύνολό τους όλα τα παγκόσμια προβλήματα συμπεριλαμβανομένου και τα οικολογικά έχουν λύση η οποία μπορεί να επιτευχθεί με την αλλαγή της κοινωνίας στο σύνολό της. Θα πρέπει κατά κάποιο τρόπο να γίνει αναγέννηση της κοινωνίας μας σε μια κοινωνία ευαισθητοποιημένη οικολογικά, που να στοχεύει στο να μπει ένα τέλος στα περιβαλλοντικά προβλήματα, προβλήματα που μαστίζουν τις κοινωνίες. Η κοινωνική οικολογία σωστά θεωρεί πως αρμόδιοι για να έρθει η αλλαγή αυτή είναι τα μέρη που ζουν στην κοινωνία, οι άνθρωποι και συνεπώς η άμεση διοίκηση αυτών που είναι οι

¹³⁶ Παπαϊωάννου, Σ., Σερντεδάκης, Ν., Τσιώλης, Γ. (1998), Κοινωνική - οικολογική συνείδηση και πράξη. Το παράδειγμα των κατοίκων της επαρχίας κυδωνιάς δυτικής Κρήτης, πρόσβαση: 28.1.2018, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/viewFile/7316/7036.pdf>.

¹³⁷ Papaioannou, S. Arbeitsorientierung und Gesellschaftsbewußtsein von Gastarbeitern in der Bundesrepublik Deutschland, Frankfurt a/M.: New York, (1983):187

¹³⁸ Papaioannou, S. ο.π. σελ.192

Δήμοι και οι Περιφέρειες (Τοπική Αυτοδιοίκηση Α' και Β' βαθμού) παραγκωνίζοντας κατά κάποιο τρόπο το κράτος. Δίχως την αλλαγή νοοτροπίας και στάσεις αυτών, η αλλαγή δεν μπορεί να επιτευχθεί.

2.5 Βαθιά οικολογία

Μια από τις κυριότερες πηγές έμπνευσης, πίσω από την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης και της αναθεώρησης της παραδοσιακής ηθικής σκέψης, είναι η επιστήμη της οικολογίας, ή τουλάχιστον, της ιδέας που προέρχεται από αυτή. Μια έννοια κλειδί είναι αυτή του οικολογικού συστήματος, μια ένωση των φυτικών και ζωικών πληθυσμών καθώς και των ανόργανων στοιχείων. Όλα αυτά συνδέονται μεταξύ τους με πολύπλοκες σχέσεις αλληλεξάρτησης, όπου το ένα χρειάζεται και βασίζει την ύπαρξή του στο άλλο, ενώ εκτελεί τη δική του λειτουργία στη διατήρηση του συστήματος.¹³⁹

Η Βαθιά Οικολογία είναι δημιούργημα του Νορβηγού φιλοσόφου Άρνε Νες, συγκροτήθηκε από αυτόν το 1972 και αποτελεί σημείο συνάντησης στοχαστών με ποικίλες και εντελώς ξένες μεταξύ τους ιδεολογικές αφετηρίες.¹⁴⁰

Περιγράφοντας τη Βαθιά Οικολογία ως πνευματικό κίνημα πιθανότατα μεταχειριζόμαστε τον πλέον κατάλληλο όρο. Κι αυτό γιατί η Βαθιά Οικολογία είναι ταυτόχρονα φιλοσοφική ανάλυση, συνδυάζοντας οντολογική ανάλυση και ηθική διδασκαλία, αλλά και κοινωνικό κίνημα με συγκεκριμένες όσο και δυναμικές εμφανίσεις. Ο υποστηρικτής της Βαθιάς Οικολογίας αναλαμβάνει την υποχρέωση της συνακόλουθης δράσης, εάν βέβαια επιθυμεί η διάνοια του να βρίσκεται σε συναλληλία με την πράξη του. Για το λόγο αυτό, η Βαθιά Οικολογία στις μέρες μας δεν είναι αντικείμενο μόνο της ακαδημαϊκής κοινότητας, αλλά και της πολιτικής κόνιστρας, με την εμφάνιση των πράσινων κομμάτων και πολιτικών στην Ευρώπη κυρίως, όσο και της ακτιβιστικής δράσης οργανώσεων όπως η Greenpeace και η Earth First! που δραστηριοποιούνται σε παγκόσμια κλίμακα.¹⁴¹

Στο σημείο αυτό θα αναφέρουμε τη διάκριση ανάμεσα στη Βαθιά και τη Ρηχή περιβαλλοντική διάσταση που εισήχθη από το Νες το 1973. Σύμφωνα με αυτή τη διάκριση, η ρηχή άποψη για τα περιβαλλοντικά πράγματα αντιτίθεται περισσότερο, στη ρύπανση και τη σπατάλη των φυσικών πόρων. Σκοπεύει στην προστασία και την καλύτερευση της υγείας και της ευημερίας των ανθρώπων στις ανεπτυγμένες χώρες. Η βαθιά άποψη περισσότερο επικεντρώνεται σε ολιστικού τύπου μη ανθρωποκεντρικές

¹³⁹ Benson, J. ο.π. σελ.122

¹⁴⁰ Πρωτοπαπαδάκης Ε., ο.π. σελ.35

¹⁴¹ Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Οικολογική Ηθική, Αθήνα – Κομοτηνή, Σάκκουλα, (2005):101-102

απόψεις, όπου ο άνθρωπος θεωρείται αξεδιάλυτα δεμένος και οργανικό κομμάτι της φύσης, σε αντίθεση με την εικόνα του ανθρώπου που διαχειρίζεται το περιβάλλον, όπως υπαινίσσεται η ρηχή άποψη.¹⁴²

Για πολλούς υπάρχει κάτι το μυστηριώδες σχετικά με τη Βαθιά Οικολογία, το οποίο αρχίζει από το ίδιο το όνομα της και φθάνει μέχρι το περιεχόμενο των ιδεών με τις οποίες αυτή η άποψη έχει σχετισθεί. Η βαθιά οικολογία έχει συναφθεί με τρεις βασικές ιδέες. Η πρώτη είναι η ιδέα της αναζήτησης βαθύτερων αιτιών ως προς τη σχέση μας με το περιβάλλον. Η δεύτερη βασική ιδέα της βαθιάς οικολογίας είναι η προσπάθεια να αντικαταστήσουμε τους ανθρωποκεντρικούς τρόπους σκέψης, αξιολόγησης και πράξεως (δηλαδή τους σχετιζόμενους με την ανθρώπινη αντίληψη περί των πραγμάτων) με τους οικοκεντρικούς (δηλαδή αυτούς που βλέπουν τα πράγματα από τη σκοπιά της φύσης). Τέλος, η Τρίτη βασική ιδέα της βαθιάς οικολογίας είναι αυτή της καλλιέργειας μιας ειδικής προσέγγισης και προσωπικής στάσης στη σχέση μας με το περιβάλλον, την οποία ο Άρνε Νες χαρακτηρίζει ως «αυτοπραγμάτωση».¹⁴³

Οι θέσεις της Βαθιάς Οικολογίας διατυπώθηκαν από τον Άρνε Νες το 1984 και σε καμιά περίπτωση δεν συνιστούν κάποιο ιδιότυπο σύμβολο πίστεως. Στόχος του Νες είναι, άλλωστε, το θεωρητικό του οικοδόμημα να είναι όσο περισσότερο γίνεται πολυσυλλεκτικό και ως εκ τούτου καταδικάζει απερίφραστα το δογματισμό. Οι θέσεις αυτές είναι οκτώ και αποτελούν απλώς, ένα χαλαρό σύστημα δεικτών, το οποίο καθορίζει το βαθμό κατά τον οποίο το ηθικό πρόσωπο δύναται να προσχωρήσει στο σύστημα της Βαθιάς Οικολογίας. Όπως είναι εύλογο, ο Νες πιστεύει πως η δόμηση του συστήματος του είναι τέτοια, ώστε σχεδόν οποιοσδήποτε θα μπορούσε να υιοθετήσει τις αρχές του.¹⁴⁴

Πρώτη αρχή του Νες: «Η ευημερία και η άνθηση της ανθρώπινης και μη ανθρώπινης ζωής στη γη έχουν απόλυτη αξία. Η αξία αυτή είναι ανεξάρτητη από τη χρησιμότητα του μη ανθρώπινου κόσμου, στους ανθρώπινους σκοπούς».¹⁴⁵

¹⁴² Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.279

¹⁴³ Fox, W. Βαθιά Οικολογία και αρετολογία στο Οικολογικές Αξίες. Αθήνα, (2002):89-90

¹⁴⁴ Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Οικοφασισμός: Η Περίπτωση του Kaarlo Pentti Linkola, Παπανικολάου, Ε. (επιμ.), Περιβάλλον – Κοινωνία – Ηθική, Τόμος Πρακτικών 2ης Διεθνούς Ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής, πρόσβαση: 4. 12.2018, <http://protopapadakis.gr/wp-content/uploads/2017/03/Evangelos-Protapapadakis-Ecofascism-The-case-of-Kaarlo-Pentti-Linkola-offprint.pdf>, (2010):69

¹⁴⁵ Πρωτοπαπαδάκης Ε., ο.π. (2008) σελ.40

Στη θέση αυτή ο Άρνε Νες, αναγνωρίζει ηθική αξία σε κάθε μορφή ζωής, αποσυνδέοντας την ηθική αξιολόγηση από την όποια χρησιμότητα τα όντα ενδέχεται να έχουν για τον άνθρωπο. Η αξία αυτή αποτελεί θα λέγαμε εγγενές και σταθερό κατηγορημα της ουσίας τους, είναι με άλλα λόγια, απόλυτη.¹⁴⁶ Όλα τα όντα, έμβια ή μη έχουν αξία καθαρά δική τους, ανεξάρτητα από το βαθμό της χρησιμότητας τους για τον άνθρωπο.¹⁴⁷

Στην ουσία, αυτή η θέση είναι η απόρριψη του ανθρωποκεντρισμού. Οι ανθρώπινες αλλά και μη ανθρώπινες μορφές ζωής του πλανήτη, πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ευδοκιμήσουν. Οι άνθρωποι δεν είναι τα μόνα πλάσματα που έχουν αξία πάνω στη γη και επομένως η ρήση «μέτρον πάντων άνθρωπος» θα πρέπει να αναθεωρηθεί. Ο όρος ζωή, χρησιμοποιείται με την πολύ ευρεία έννοια, για να συμπεριλάβει και οντότητες που οι βιολόγοι πιο αυστηρά ταξινομούν ως αβιοτικές, π.χ. ποτάμια, τοπία, οικοσυστήματα.¹⁴⁸

Έτσι η πρώτη αυτή παραδοχή είναι συνδεδεμένη με τις προσωπικές φιλοσοφικές πεποιθήσεις του Νες. Κατ' αυτόν η ζωή στο σύνολο της διορθώνεται μέσα από εσώτερες στενές σχέσεις των όντων οι οποίες υφίστανται παντού. Ο όρος ζωή καλύπτει οργανισμούς αλλά και φυσικές υπάρξεις. Η διευρυμένη χρήση του όρου ζωή, υποδηλώνει πως οτιδήποτε υπάρχει, αξίζει τον σεβασμό μας, κατά συνέπεια δεν δικαιώνεται η καθαρά χρηστική του αξιολόγηση.¹⁴⁹

Ο Νες, επιλέγει να στηριχτεί στην ιδιότητα της ζωής, ώστε να περιβάλλει με απόλυτη αξία το φυσικό κόσμο, χρησιμοποιώντας, μάλιστα, τον όρο ζωή ως ταυτόσημο με τον όρο ύπαρξη, αφού εναλλάσσει αδιακρίτως τους όρους μη ανθρώπινη ζωή και μη ανθρώπινος κόσμος. Εκείνο που στην ουσία λέει ο Νες είναι, όπως ήδη προαναφέρθηκε, πως οφείλουμε να σεβόμαστε οτιδήποτε υπάρχει. Κι αν τον ρωτούσαν για ποιόν λόγο οφείλουμε να σεβόμαστε οτιδήποτε υπάρχει, εκείνος θα απαντούσε: «Διότι η ίδια η ύπαρξη αφ' εαυτής διαθέτει απόλυτη ηθική αξία». Με άλλα λόγια οφείλουμε να σεβόμαστε οτιδήποτε υπάρχει. Αυτό, όμως, είναι ο ορισμός της

¹⁴⁶ Ο.π. σελ.41-42

¹⁴⁷ Πρωτοπαπαδάκης, Ε. (2005) ο.π.σελ.116-117

¹⁴⁸ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.282-283

¹⁴⁹ Πρωτοπαπαδάκης, Ε. (2005) ο.π.σελ.122-123

φυσιοκρατικής πλάνης και, τέλος πάντων, δεν συνιστά ούτε κατ' ελάχιστον αποτελεσματική και πειστική ηθική τεκμηρίωση.¹⁵⁰

Δεύτερη αρχή του Νες: «Ο πλούτος και η ποικιλία των μορφών ζωής συνεισφέρουν στην πραγμάτωση αυτής της αξίας και, επιπλέον, αποτελούν αξίες καθ' αυτές».¹⁵¹

Η δεύτερη αυτή θέση τονίζει έμμεσα πως οι αποκαλούμενες απλές, κατώτερες ή πρωτόγονες μορφές ζωής, όπως τα είδη φυτών και ζώων, συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στη ζωή. Συνεπώς η οπτική μας θα πρέπει να μετασχηματιστεί και αντί να θεωρεί την εξέλιξη ως μια πορεία από κατώτερες προς ανώτερες μορφές ζωής, όπως γινόταν παραδοσιακά, θα πρέπει να συλλάβει απλούστατα ως μια μεγαλειώδη παραγωγή μυριάδων μορφών ζωής.¹⁵² Έτσι αναγνωρίζεται η ποικιλία των μορφών ζωής ως αξία καθ' αυτή.¹⁵³ Αναγνωρίζεται η αξία στη βιοποικιλομορφία, η οποία αντιμετωπίζεται ως κατάσταση από την οποία τα όντα αντλούν ωφέληματα. Η ύπαρξη βιοποικιλομορφίας των όντων ως εκ τούτου, η διακύβευση της θέτει εν κινδύνω τα συμφέροντα αυτά. Αυτό είναι και το σημείο όπου ο Νες συμπληρώνει, ομολογουμένως χωρίς η θέση του να διαθέτει κάποια προφανή ή εύλογη αιτιολόγηση, πως η βιοποικιλομορφία αποτελεί αξία καθ' αυτήν. Η ερμηνεία που από πολλούς δίδεται στη διατύπωση αυτή είναι πως ο Νες αντιλαμβάνεται τη βιοποικιλομορφία ως την ίδια τη ζωή και όχι απλώς ως μορφή της, ή μια από τις πολλές ενδεχόμενες καταστάσεις, οι οποίες είναι δυνατόν να προκύψουν στο πλαίσιο της. Η ελάττωση της βιοποικιλομορφίας υποβαθμίζει και εκφυλλίζει τη ζωή, ενώ η άρση της, την εξαφανίζει.¹⁵⁴

Η βιοποικιλομορφία, είναι μια αναμφισβήτητη ηθική αξία, καθότι είναι απαραίτητη για την πραγμάτωση των όντων. Η διατήρηση και ο σεβασμός της ποικιλίας των μορφών ζωής διακρίνεται από απόλυτη ηθική αξία, επειδή όχι μόνο επιτρέπει στα όντα να αυτοπραγματώνονται αλλά και γιατί η βιοποικιλομορφία είναι η ίδια η ζωή και η ύπαρξη.¹⁵⁵

Η θεωρία της βιοποικιλομορφίας ως ηθικής αρχής, παράλληλα, προασπίζει τη διαφορετικότητα, αφού αυτή είναι που επιτρέπει την ταύτιση, διαδικασία που, οδηγεί

¹⁵⁰ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (χ.χ.) ο.π.σελ.73

¹⁵¹ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2008) ο.π. σελ.40

¹⁵² Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.283-284

¹⁵³ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2005) ο.π.σελ.123

¹⁵⁴ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2008) ο.π. σελ.42

¹⁵⁵ Ο.π. σελ.59

άμεσα στη διεύρυνση του εαυτού μας και κατά συνέπεια, στην αυτοπραγμάτωση. Η προάσπιση της ετερότητας δεν αποτελεί απλώς ηθική νόρμα, αλλά κατά το Νορβηγό φιλόσοφο ανταποκρίνεται σε μια έμφυτη τάση του ανθρώπου, στο βαθμό που και η ίδια η ταύτιση αποτελεί φυσική ροπή. Με άλλα λόγια, δεν απαιτείται η προσφυγή σε κάποιο ηθικό αξίωμα, ώστε να σεβόμαστε και να προασπίζουμε τα συμφέροντα αυτού που θεωρούμε διαφορετικό. Το μόνο που χρειάζεται είναι να ενεργούμε, απλώς σύμφωνα με τη φύση μας.¹⁵⁶

Τρίτη αρχή του Νες: «Οι άνθρωποι δεν έχουν το δικαίωμα να ελαττώνουν την ποιότητα και την ποικιλία της ζωής επί του πλανήτη, παρά μόνο για να ικανοποιούν ζωτικές ανάγκες».¹⁵⁷

Ο Νες θεωρεί στις περισσότερες των περιπτώσεων τη βιοποικιλομορφία θεμιτή, ίσως μάλιστα και ιδεώδη. Εκτός αυτού και δεδομένου του γεγονότος πως η μοναδική απειλή για τη βιοποικιλομορφία είναι η ανθρώπινη παρουσία μπορεί να προβληθεί, διαφαίνεται ότι θεωρεί τη βιοποικιλομορφία μάλλον φυσική κατάσταση, ενώ αφύσικη είναι η ανθρώπινη επενέργεια που την περιορίζει. Συνοψίζοντας, λοιπόν, η κατάσταση σύμφωνα με το Νες έχει κατά το μάλλον ή ήττον ως εξής: η φύση, αυτόνομος οργανισμός που περιλαμβάνει και ενσωματώνει όλα τα όντα, διατηρούσε και προωθούσε την ιδεώδη κατάσταση της βιοποικιλομορφίας επί εκατομμύρια χρόνια. Όλα αυτά άλλαξαν άρδην επί τα χείρω όταν ένα από τα όντα, ο άνθρωπος έπαψε να λειτουργεί αποκλειστικά ως φυσικό ον, ανέπτυξε κοινωνική οργάνωση και απομακρύνθηκε από τη φυσική πραγματικότητα. Η αυτονόμηση αυτή διέστρεψε τη φύση του και τον οδήγησε να στραφεί ενάντια στην ίδια τη μητέρα του, τη φύση και σε ότι αυτή ως τότε ως κόρη οφθαλμού διαφύλαγε, τη βιοποικιλομορφία.¹⁵⁸

Η Τρίτη αυτή θέση απαξιώνει ηθικώς, δυνάμει των προαναφερθέντων, την όποια υποβάθμιση του φυσικού κόσμου ή την ελάττωση της βιοποικιλότητας από τον άνθρωπο, με εξαίρεση την περίπτωση κατά την οποία υπάρχει ανάγκη να καλυφθούν ζωτικές ανάγκες.¹⁵⁹

Ο όρος ζωτική ανάγκη έχει μείνει επίτηδες αόριστος για να υπάρχει χώρος για διάφορες ερμηνείες του. Πάντως, η καταναλωτική κοινωνία φαίνεται να έχει συσκοτίσει τη διαφορά μεταξύ των ζωτικών αναγκών και των μη ζωτικών. Όταν καταφέρνουμε να

¹⁵⁶ Ο.π.σελ.63

¹⁵⁷ Ο.π.σελ.40

¹⁵⁸ Ο.π.σελ.105-106

¹⁵⁹ Ο.π.σελ.42

διακρίνουμε ανάμεσα στα δύο είδη αναγκών, τότε ίσως πλησιάζουμε προς περισσότερο βιώσιμες μορφές ευτυχίας και χαράς. Εννοείται πως οριστική, τελεσίδικη και μόνιμη διάκριση μεταξύ αυτών των δύο κατηγοριών αναγκών δεν μπορεί να γίνει. Μια ανάγκη μπορεί μέσα σε ένα κοινοτικό πλαίσιο να είναι ζωτική, αλλά μέσα σε ένα άλλο να μην είναι. Μια άσπρη γούνα από πολική αρκούδα σημαίνει πολύ διαφορετικά πράγματα για τον ή την Εσκιμώο που τη φοράει και για μια κυρία της μεγαλοαστικής τάξης στην εύκρατη ζώνη.¹⁶⁰

Έτσι οι ζωτικές ανάγκες δεν είναι για όλους τους ανθρώπους οι ίδιες, διότι στην αξιολόγηση μιας ανάγκης ως ζωτικής παρεμβάλλονται πολιτισμικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί και πολλές φορές συναισθηματικοί παράγοντες. Η αοριστία αυτή, όπως προαναφέραμε είναι σκόπιμη και αυτό γιατί ο Νες εξασφαλίζει την αναθεωρησιμότητα της βαθιάς οικολογίας και την κατά περίπτωση εφαρμογή της. Τονίζει με έμφαση πως το κίνημά του δεν είναι δογματικό και μονοδιάστατο, αντίθετα επιδιώκει τη διαρκή προσαρμογή του στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και τη μεγαλύτερη δυνατή συναίνεση, αφού απευθύνεται σε μια παγκόσμια κοινότητα όπου εφιλοχωρούν πολυποίκιλα κοινωνικά, πολιτικά, πολιτιστικά και άλλα υπόβαθρα.¹⁶¹

Τέταρτη αρχή του Νες: «Η άνθηση της ανθρώπινης ζωής και του πολιτισμού, είναι συμβατή με την ουσιαστική μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού. Η άνθηση των μη ανθρώπινων μορφών ζωής, απαιτεί μια τέτοια μείωση».¹⁶²

Η θέση αυτή συνιστά και προκρίνει τη μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού, ως τρόπο βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης του ανθρώπου και ανάπτυξης του πολιτισμού του, αλλά και ως μέσο άρσης των δυσμενών επιπτώσεων της ανθρώπινης παρουσίας και δράσης επί του φυσικού κόσμου.¹⁶³

Αν λάβουμε υπόψη τα άλλα είδη, αμέσως θα αναγνωρίσουμε πως οι άνθρωποι είναι ήδη πολλοί. Ήδη έχουμε συντελέσει στην εξαφάνιση πάρα πολλών ειδών και το μέλλον προοιωνίζεται πολύ χειρότερο. Ακόμα και για τους ήδη ζώντες ανθρώπους, η αύξηση των ανθρώπινων αριθμών μέλλει να προκαλέσει περισσότερη δυστυχία. Επομένως πρέπει να επιδιώξουμε μια βαθμιαία μείωση του πληθυσμού.¹⁶⁴ Στη διατύπωση του εν λόγω όρου είναι εμφανής η επιρροή της μαλθουσιανής σκέψης.

¹⁶⁰ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.285-286

¹⁶¹ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2005) ο.π.σελ.123

¹⁶² Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2008) ο.π. σελ.40,41

¹⁶³ Ο.π. σελ.43-44

¹⁶⁴ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.286-287

Αυτός, όμως δεν είναι ο σημαντικότερος προβληματισμός που προκαλεί ο όρος. Είναι ορατή η πλήρης απουσία κάποιας πρότασης σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο μια τέτοια μείωση θα επιτευχθεί.¹⁶⁵

Είναι σαφές πως, στο πλαίσιο της βαθιάς οικολογίας, η μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού λειτουργεί ως ηθικό πρόσταγμα και ένα ηθικό πρόσταγμα μπορεί να αφορά μόνο στα όντα που κοινωνούν της ηθικής, δηλαδή στους ανθρώπους. Πίσω από τις φράσεις είναι «συμβατή» και «απαιτεί» διαγράφεται έντονα ένα πρέπει. Ο ηθικός σκοπός είναι υψηλός: η ευημερία της ανθρώπινης ζωής, του πολιτισμού και της μη, ανθρώπινης ζωής.¹⁶⁶

Με ποιόν όμως τρόπο, θα επέλθει η μείωση του σε ανεκτά για τα οικοσυστήματα επίπεδα; Και αν η ανάγκη μείωσης του ανθρώπινου πληθυσμού είναι επιτακτική, μπορούμε να καταφύγουμε στη θανάτωση ανθρώπων; Ποια από τα υφιστάμενα καθήκοντα των ηθικών όντων έχουν προτεραιότητα, όταν για παράδειγμα το τελευταίο αρσενικό ενός σπάνιου είδους αρπακτικού επιχειρεί να τραφεί με ένα συνάνθρωπό μας; Σε τέτοια ερωτήματα τόσο η ηθική της γης, όσο και η βαθιά οικολογία δυσκολεύονται να παράσχουν πειστικές απαντήσεις.¹⁶⁷

Πέμπτη αρχή του Νες: «Η παρατηρούμενη στις μέρες μας ανθρώπινη παρέμβαση στο μη, ανθρώπινο φυσικό κόσμο είναι υπερβολική, και η κατάσταση ταχύτατα επιδεινώνεται».¹⁶⁸

Τόσο στην τέταρτη όσο και στην Πέμπτη θέση διαπιστώνεται πως για την άνθιση του πολιτισμού, αλλά και τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος ανέπαφου, είναι ουσιώδης η μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού, καθώς και συνακόλουθη μείωση της παρέμβασης στο φυσικό περιβάλλον.¹⁶⁹

Το σύνθημα της μη παρέμβασης δεν σημαίνει πως οι άνθρωποι δε θα πρέπει να μετασχηματίζουν μερικά οικοσυστήματα, όπως άλλωστε κάνουν άλλα είδη. Το επίμαχο θέμα αφορά τη φύση και την έκταση αυτής της παρέμβασης. Η καταστροφή της άγριας φύσης, ειδικά στις βιομηχανικές χώρες, ήταν υπερβολική, ως αντίδοτο σε αυτήν την καταστροφική πορεία προτείνεται η δημιουργία πολύ μεγάλων άγριων εκτάσεων, ώστε να μπορέσει να εξακολουθήσει η βιολογική ιστορία μέσα από την αδιατάρακτη και

¹⁶⁵ Πρωτοπαπαδάκης Ε., ο.π. (2008) σελ.43-44

¹⁶⁶ Ο.π. σελ.128-129

¹⁶⁷ Ο.π. σελ.89

¹⁶⁸ Ο.π. σελ.41

¹⁶⁹ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2005) ο.π.σελ.124

ακατάπαυστη συνέχιση της φυσικής εξέλιξης των ειδών, αλλά και της ζωής των αυτόχθονων ανθρώπων.¹⁷⁰

Μια άλλη καταστροφική ανθρώπινη παρέμβαση είναι αυτή που αφορά την τεχνολογία. Πολλά είδη τεχνολογίας αποσταθεροποιούν τους φυσικούς κύκλους, όπως οι μυριάδες χημικές ουσίες που εξαπολύονται στο περιβάλλον, ειδικότερα μάλιστα αυτές που συνδέονται με τη γεωργική παραγωγή.¹⁷¹

Έκτη αρχή του Νες: «Επομένως οι πολιτικές πρέπει να μεταβληθούν. Οι πολιτικές αυτές αφορούν στη βασική οικονομία, στις τεχνολογικές και ιδεολογικές δομές. Η κατάσταση που θα προκύψει από τις μεταβολές αυτές θα έχει ουσιαστικές διαφορές από την υφιστάμενη».¹⁷²

Η βαθιά οικολογία προβάλλει την εκπαίδευση ως μέσω ελέγχου του πληθυσμού, όπως και την οικονομική ανάπτυξη, καθώς στατιστικά στοιχειοθετείται πως αμφότερα έχουν ως αποτέλεσμα χαμηλότερα ποσοστά γεννήσεων. Ο έλεγχος του πληθυσμού θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να επέλθει σταδιακά και με ανθρώπινο τρόπο. Η βαθιά οικολογία αντιστρατεύεται κάθε μορφή βίας και καταναγκασμού.¹⁷³

Η οικονομική ανάπτυξη, όπως την έχουμε βιώσει μέχρι σήμερα, είναι ασυμβίβαστη με όλα τα προηγούμενα σημεία. Η ιδεολογία της κατανάλωσης φαίνεται να είναι ανίκητη λόγω της κοινωνικής ακτινοβολίας που τη συνοδεύει. Οποιοδήποτε είδους εναλλακτική οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να εφαρμοστεί διεθνώς για να έχει ελπίδες ευτυχίας. Δεδομένης της αποτελεσματικότητας των μέτρων που προωθούνται από τις δυτικές κυβερνήσεις μέσω των τριτοκοσμικών κυβερνήσεων στις υποανάπτυκτες χώρες, ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων πρέπει να είναι αναβαθμισμένος. Η προώθηση ήπιων, ενδιάμεσων, ή εναλλακτικών τεχνολογιών είναι βήματα προς την κατεύθυνση μιας εναλλακτικής οικονομικής ανάπτυξης.¹⁷⁴

Έβδομη αρχή του Νες: «Η διαφοροποίηση στις ιδεολογικές δομές θα αφορά κυρίως στην υψηλότερη ιεράρχηση της ποιότητας ζωής (τη διαβίωση, δηλαδή, σε καταστάσεις εγγενούς αξίας) σε σχέση με την προσκόλληση στη διαρκή άνοδο του

¹⁷⁰ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.287-288

¹⁷¹ Ο.π. σελ.288

¹⁷² Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2008) ο.π. σελ.41

¹⁷³ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2005) ο.π.σελ.125

¹⁷⁴ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.288-289

βιοτικού επιπέδου. Πρέπει να επέλθει βαθιά συνειδητοποίηση της διαφοράς του «υψηλού από το ωραίο».¹⁷⁵

Οι οικονομολόγοι υποβάλλουν σε κριτική τον όρο «ποιότητα ζωής», διότι υποτίθεται πως είναι αόριστος. Στην πραγματικότητα τον αποστρέφονται, γιατί δεν μπορούν να τον μετρήσουν. Δεν είναι μετρήσιμος από τη φύση του, παρ' όλα αυτά είναι πολύ σχετικός με την ιδεολογία του καταναλωτισμού, η οποία τελικά παράγει έλλειψη ικανοποίησης. Η μετακίνηση προς αυξημένη ποιότητα ζωής και όχι αυξημένο όγκο καταναλωτικών αγαθών οδηγεί σε μεγαλύτερη ευτυχία. Αυτή η τελευταία διαπίστωση έχει μεγάλη σημασία, διότι οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι για αλλαγή μόνο όταν φαντάζονται πως με αυτές τις αλλαγές η ζωή τους θα καλυτερεύσει. Η βαθιά οικολογία αντίθετα με ότι της καταμαρτυρούν, δεν ζητάει από τους ανθρώπους θυσίες, αλλά οδηγεί προς μεγαλύτερη ικανοποίηση και ευτυχία.¹⁷⁶

Ο Νες κάνει λόγο για τη διάκριση του ωραίου από το υψηλό. Είναι προφανές πως παρότι ως αισθητικές αξίες τόσο το ωραίο, όσο και το υψηλό, μπορούν να αναλυθούν και να χρησιμοποιηθούν, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να θεμελιώσουν περιβαλλοντική ηθική οποιασδήποτε μορφής και αυτό γιατί η έννοια του κάλους προκύπτει από τη συνάντηση της συνείδησης με το αντικείμενο, είναι με άλλα λόγια, καθαρά υποκειμενική και ως εκ τούτου, εντελώς ασαφής.¹⁷⁷

Όγδοη αρχή του Νες: «Τέλος, όσοι προσυπογράφουν τα προαναφερθέντα σημεία υποχρεούνται, άμεσα ή έμμεσα, να προσπαθήσουν ώστε να επέλθουν οι απαραίτητες μεταβολές».¹⁷⁸

Εδώ λοιπόν, παρουσιάζεται ως ηθική υποχρέωση η άμεση δράση για την επιβολή των απαραίτητων μεταβολών. Ο άνθρωπος πρέπει να ενεργεί σύμφωνα με την ιδεολογία του για να μην βρίσκεται σε διάσταση με τον ίδιο του τον εαυτό. Αν ενεργεί ενάντια στις πεποιθήσεις του έρχεται σε αντίθεση με τον εαυτό του, στην περίπτωση που δεν ενεργεί καθόλου βιώνει συναισθήματα έλλειψης, ανεπάρκειας και απογοήτευσης.¹⁷⁹

Βλέπουμε πως η θέση αυτή είναι πολύ σαφής ως προς την υποχρέωση μας να κάνουμε κάτι, αλλά δεν διευκρινίζει τι, ούτε θέτει προτεραιότητες. Ο Νες αφήνει το

¹⁷⁵ Πρωτοπαπαδάκης Ε., ο.π. (2008) σελ.41

¹⁷⁶ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.289

¹⁷⁷ Πρωτοπαπαδάκης Ε., ο.π. (2008) σελ.91

¹⁷⁸ Ο.π. σελ.41

¹⁷⁹ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2005) ο.π.σελ.125

ζήτημα αυτό ανοιχτό, το μέτωπο της περιβαλλοντικής κρίσης είναι μακρύ και ποικίλο, υπάρχει θέση για οποιονδήποτε. Ο Mc Laughlin προσθέτει πως σ' αυτό το σημείο οι προτεραιότητες δεν μπορούν να γίνουν πιο συγκεκριμένες. Ναι μεν, τα προβλήματα της οικονομικής ανάπτυξης και του καταναλωτισμού φαίνεται ότι είναι τα κυρίαρχα, αλλά κανένας δεν φαίνεται να ξέρει ακόμα τι είδους αλλαγές είναι απαραίτητες.¹⁸⁰

Η προσωπική δράση συνίσταται στην υιοθέτηση ενός προσωπικού τρόπου ζωής, ο οποίος θα είναι σε συμφωνία με τις αρχές της βαθιάς οικολογίας. Στις προτεινόμενες όμως στάσεις ζωής, θα μπορούσαν να συμπεριλαμβάνονται «η επιλογή των απλών έναντι των σύνθετων μέσων, η αποφυγή δραστηριοτήτων, οι οποίες δεν ενέχουν εγγενή αξία, ή απέχουν από τους βασικούς στόχους του ανθρώπου, η απόρριψη του καταναλωτισμού, η εκτίμηση των πολιτισμικών διαφορών, η καλλιέργεια της κοινοτικής ζωής αντί της κοινωνικής, η παραγωγή μικρής κλίμακας για κάλυψη απλώς των βασικών αναγκών, η υποστήριξη μη βίαιων άμεσων αντιδράσεων όταν άλλα μέσα αποτυγχάνουν, κ.α.». ¹⁸¹

Ο Νες θεωρεί πως το σύστημα αυτό, αρχών που προτείνει μπορεί να λειτουργήσει ως κοινός τόπος, ως σημείο σύγκλισης των κάθε λογής ηθικών θεωριών, και με τον τρόπο αυτό θα αποτελέσει το στέρεο έδαφος επί του οποίου θα θεμελιωθεί μια παγκοσμιοποιημένη περιβαλλοντική ηθική. Οι αρχές αυτές της βαθιάς οικολογίας, κατά τον Νες, είναι από τη φύση τους κοινής αποδοχής, με αποτέλεσμα το ηθικό σύστημα που συγκροτούν να μπορεί να γίνεται αποδεκτό από την πλειονότητα των ηθικών προσώπων και να καταστεί παγκόσμιο.¹⁸²

Η βαθιά οικολογία ουσιαστικά είναι ένα πολύπλευρο πνευματικό κίνημα, το οποίο έχει πολλές αλλά και διαφορετικές πτυχές. Η Βαθιά Οικολογία δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση συστηματοποιημένο δόγμα, ή μία ιδεολογία καλά συγκροτημένη, την οποία είτε απορρίπτουμε, είτε την αποδεχόμαστε ως έχει. Τέλος, το κοινό των υποστηρικτών της Βαθιάς Οικολογίας θα πρέπει να αναζητηθεί σε ένα επίπεδο δευτερεύον στο οποίο υπάρχει συμφωνία στη σχέση του ανθρώπου με τη φύση.¹⁸³

Μέσω των αρχών του Νες στη Βαθιά Οικολογία η ανθρώπινη καθώς και η μη ανθρώπινη ζωή, τα έμβια και μη όντα στον πλανήτη μας, έχουν απόλυτη αξία η οποία

¹⁸⁰ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.290

¹⁸¹ Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2005) ο.π.σελ.126

¹⁸² Πρωτοπαπαδάκης Ε., (χ.χ.) ο.π.σελ.70

¹⁸³ Naess, Arne Οι Θεμελιακές Αρχές της Βαθιάς Οικολογίας, στο Κοινωνία και Φύση, τόμος 1^{ος}, (1992):126

είναι ανεξάρτητη από τη χρησιμότητα που έχουν στον άνθρωπο, μια θέση που έρχεται σε αντίθεση με τη θέση του ανθρωποκεντρισμού. Ηθική αξία αποτελεί πλέον αναμφισβήτητα και η βιοποικιλότητα, το ανθρώπινο γένος δεν έχει το δικαίωμα πλέον να μειώνει την ποικιλία αλλά και την ποιότητα επάνω στη γη, θα πρέπει να αρχίσει να σέβεται τη φύση και να παρεμβαίνει σ' αυτή για να ικανοποιεί μόνο τις ζωτικές ανάγκες του. Η μείωση του πληθυσμού θεωρούν πως θα βοηθήσει σ' αυτό, άποψη η οποία θα έλεγα πως δεν αποτελεί λύση, μιας και ναι μεν θα μειωθεί η παρέμβαση στο περιβάλλον αλλά δίχως την αλλαγή νοοτροπίας δεν αποτελεί λύση. Θα πρέπει να γίνει ριζική αλλαγή στις πολιτικές, την εκπαίδευση τη νοοτροπία αλλά και τις αξίες των ανθρώπων. Η ανθρωπότητα θα πρέπει να συνειδητοποιήσει πως υπάρχει διαφορά μεταξύ ωραίου και του υψηλής ποιότητας και θα πρέπει να επιλέξει το δρόμο που πραγματικά θα οδηγήσει στη καλύτερη ζωή τους και στο δρόμο προς την ευδαιμονία. Οι παρεμβάσεις των οποίων θα πρέπει να γίνουν άμεσα προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι αναγκαίες μεταβολές.

2.6 Ηθική της γης

Ο Leopold στο άρθρο του «Η Ηθική της Γής» αναφέρει πως η διεύρυνση της ηθικής κοινότητας ιστορικά, αποτελεί διαδικασία εξέλιξης οικολογικής, που πραγματώνεται σε ηθικά στάδια. Αρχικά το πρώτο στάδιο σχετίζεται με τη διεύρυνση της ηθικής κοινότητας, έτσι που όλα τα ανθρώπινα όντα να περιλαμβάνονται σ' αυτή. Δηλαδή, η ηθική ως προς τους άλλους ανθρώπους. Το δεύτερο ηθικό στάδιο αποτελεί την προσπάθεια που έκαναν τα ηθικά συστήματα να βάλουν σε τάξη τις σχέσεις ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία. Τέλος, στο τρίτο στάδιο περιλαμβάνεται η διεύρυνση της ηθικής κοινότητας με τέτοιο τρόπο που να αναγνωρίζονται καθήκοντα ηθικά προς τα αντικείμενα και τα μη ανθρώπινα όντα. Για να πραγματοποιηθεί το τρίτο στάδιο θα πρέπει ήδη να έχουν πραγματοποιηθεί τα δύο πρώτα στάδια.¹⁸⁴

Σύμφωνα με το Leopold στην περιβαλλοντική ηθική η αυτοανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί διαμέσου της μεγαλύτερης προσοχής, αλλά και πιο καλής γνώσης της φύσης. Η κατάχρηση της γης που κάνουμε οφείλεται στο ότι τη θεωρούμε δικό μας εμπόρευμα. Για το λόγο αυτό, προτείνεται από αυτόν μια δράση αλτρουιστική ηθική σε αντίθεση με την εγωιστική δράση που υποστηρίζεται από τους οικονομολόγους. Ο Leopold θεωρεί ότι η ζωή των ανθρώπων δεν πρέπει να βασίζεται σε αποκτήματα υλικά, αλλά αντιθέτως να προσπαθεί διαρκώς να ζει μια ζωή που να είναι πλούσια σε αντίληψη και γνώση του περιβάλλοντος.¹⁸⁵

Η φράση η οποία εμπεριέχει την κύρια θέση του Leopold είναι: κάθε πρόβλημα θα πρέπει να ερευνάται από την άποψη εκείνη που είναι αισθητικά και ηθικά σωστή και παράλληλα είναι επωφελής οικονομικά. Καθότι, ένα πράγμα θεωρείται σωστό αν αυτό είναι ικανό να διασφαλίσει τη διατήρηση της ομορφιάς, της ακεραιότητας και της σταθερότητας της βιοτικής κοινότητας. Ενώ, είναι λάθος όταν αυτό κατευθύνει προς το αντίθετο.¹⁸⁶

Η θεωρία αυτή, διευρύνεται και πλέον συμπεριλαμβάνει όλη τη γη (ζώα, φυτά, έδαφος κλπ.). Ο άνθρωπος είναι μέλος της κοινότητας αυτής στην οποία υποχρεούται να

¹⁸⁴ Leopold, A. 'The Land Ethic' In A Sand Country Almanac and Sketches Here and There, New York : Oxford University Press, (1948):95-98

¹⁸⁵ Cafaro, P. Thoreau, Leopold, and Carson: Toward an Environmental Virtue Ethics, Environmental Ethics, (2001):7-8

¹⁸⁶ Jürgen, S. Rainer, P., ο.π. σελ.28-29

επιδεικνύει προς τα άλλα μέλη αυτής, τον ανάλογο σεβασμό. Είναι υποχρεωμένο να λειτουργεί με γνώμονα τη διασφάλιση και τη διατήρηση της ομορφιάς, της ακεραιότητας και της σταθερότητας της κοινωνίας αυτής. Και φυσικά ταυτόχρονα να είναι οικονομικά επωφελής δίχως ο άνθρωπος να πράττει καταχράζοντας τη γη προς όφελος δικό του.

2.7 Οικοφεμινισμός

Το ξεκίνημα του οικοφεμινισμού πηγάζει από την ιδέα πως η φύση αποτελεί ένα ζήτημα φεμινιστικό. Η εξήγηση στηρίζεται στη φεμινιστική φιλοσοφία βάσει της οποίας, η σύνδεση ανάμεσα στη φύση και τη γυναίκα είναι ισχυρή, αυτό οφείλεται στο ότι η γυναίκα μέσω της γέννας είναι εκείνη η οποία δίνει ουσιαστικά ζωή, βοηθώντας με τον τρόπο αυτό να αναπλαστεί η φύση. Δίχως τις γυναίκες, τα θηλυκά ζώα και φυτά, ο πλανήτης δε θα διαιωνιζόταν – εξελισσόταν. Επίσης, οι γυναίκες και τα θηλυκά ζώα έχοντας τη μητρική ιδιότητα μπορούν να προσφέρουν μεγαλύτερη φροντίδα, προστασία και αγάπη στους απογόνους τους, αλλά και στη φύση. Σαν δράση με στόχο την περιβαλλοντική προστασία, χρονολογείται ανεπίσημα το 1974 όταν στην Ινδία είκοσι επτά γυναίκες στην πόλη Reni αυτενέργησαν αποτελεσματικά ώστε να σταματήσει το κόψιμο των δέντρων. Οι γυναίκες αυτές αγκάλιαζαν το κάθε δέντρο που προοριζόταν για κοπή ώστε να το προστατέψουν. Η πρωτοβουλία τους αυτή ακολουθήθηκε από πολλούς ανθρώπους και πήρε τον τίτλο «Chirko», που σημαίνει στην Ινδία αγκαλιά. Μέσω της ειρηνικής αυτής διαμαρτυρίας διασώθηκαν 12.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα υδρογραφικής λεκάνης και δάσους.¹⁸⁷

Ο Οικοφεμινισμός έχει ως κεντρική του θέση οι τάσεις καταπίεσης που επικρατούν στον περιβάλλοντα κόσμο να έχουν άμεση συνάφεια με τις ανάλογες τάσεις καταπίεσης προς οτιδήποτε διαφοροποιείται, όπως για παράδειγμα: ταξικές διακρίσεις, ρατσισμός κλπ. Οι οικοφεμινίστριες μάλιστα υποστηρίζουν πως οι ρίζες της καταπίεσης του ετέρου βρίσκονται στην καταπίεση που δέχονται οι γυναίκες από τους άντρες.¹⁸⁸

Το κίνημα αυτό του οικοφεμινισμού για τις πιο πολλές φεμινίστριες προκύπτει από την ιδιαίτερη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη γυναίκα και τη φύση. Με βάση την Carolyn Merchant, η φύση από την αρχαιότητα παρομοιάζεται σαν την τροφό μητέρα που έχει ως στόχο την ικανοποίηση των αναγκών των παιδιών της, δηλαδή των ανθρώπων. Αυτή η σχέση προκύπτει μέσω των θρησκευτικών πεποιθήσεων της μητέρας φύσης, που κυριαρχούσε περίπου πριν την κάθοδο των Δωριέων και έως τη καταστροφή

¹⁸⁷ Pertiçaș, D. C. Aspects of ecofeminism in Romania, *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, (2014):516

¹⁸⁸ Πρωτοπαπαδάκης Ε., ο.π. (2008) σελ.132-133

του Μηκηναϊκού πολιτισμού. Στη συνέχεια, στην αρχαία Ελλάδα, έχουμε τη λατρεία της γης ως θεότητα που συνδέεται μάλιστα με το θηλυκό στοιχείο.¹⁸⁹

Ως όρος ο Οικοφεμινισμός εμφανίστηκε για πρώτη φορά στα γραπτά της Françoise d' Eaubonne που δήλωνε πως η καταστροφή της γης οφείλεται ουσιαστικά σε ένα κίνητρο, αυτό του κέρδους το οποίο κληρονομείται δια μέσου της αντρικής δύναμης και προσκαλούσε όλες τις γυναίκες του πλανήτη μας σε μια επανάσταση οικολογική για τη διάσωση της γης.¹⁹⁰ Ο οικοφεμινισμός αποτέλεσε αντικείμενο επεξεργασίας τόσο από την Ynestra King, καθώς και από τη Ρόζμαρι Ρούθερ, η τελευταία μάλιστα θεωρούσε ότι με τον οικοφεμινισμό θα ανατρέπονταν βασικές αξίες της μοντέρνας κοινωνίας. Ο οικοφεμινισμός μετατράπηκε σε κίνημα το 1980, που εκπροσωπούσε διαφορετικές ομάδες γυναικών.¹⁹¹

Στον οικοφεμινισμό οι γυναίκες έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο, η φύση ως γένος θηλυκό είναι η μητέρα των ανθρώπων και συνεπώς έχει την ευθύνη για την ικανοποίηση των αναγκών των παιδιών της. Η αντρική δύναμη συνδέεται με το κίνητρο του κέρδους, στο οποίο οφείλεται σύμφωνα με τον οικοφεμινισμό η πλανητική καταστροφή. Οι οικοφεμινίστριες θεωρούν πως η περιφρόνηση και η αδιαφορία προς το περιβάλλον είναι μια από τις αιτίες ύπαρξης αδικιών, κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων κ.α. Η περιβαλλοντική καταστροφή βάσει αυτών συνδέεται με την πατριαρχία, ουσιαστικά αφού σ' αυτήν οφείλεται κατά την άποψή τους η εκμετάλλευση τόσο των γυναικών όσο και του περιβάλλοντος. Κατά την άποψη μου η θεωρία αυτή είναι λίγο μονόπλευρη, ρίχνει το βάρος στους άντρες στην πραγματικότητα, όμως, η περιβαλλοντική καταστροφή οφείλεται, στην απληστία, την αδιαφορία, αλλά και την περιφρόνηση όλων των ανθρώπων, κανείς δεν μπορεί να απαλλαγθεί της ευθύνης της καταστροφής της φύσης, αλλά και της υποχρέωση που έχουμε προς αυτή σε σχέση με την προστασία της.

¹⁸⁹ Καραγεωργάκης Σ., ο.π. σελ. 106-107

¹⁹⁰ Roach, C. *Mother/Nature: Popular culture and environmental ethics*, Bloomington, Indiana University Press, (2003):41

¹⁹¹ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.352

2.8 Καντ

Η σκέψη του Κάντ έχει ως αφετηρία πως η καλή βούληση είναι το μόνο καλό. «Ο χαρακτήρας, τα ταλέντα, η τύχη και ο αυτοέλεγχος είναι ικανά να χρησιμοποιηθούν για σκοπούς κακούς, καθότι ακόμα και η ευτυχία είναι δυνατόν να διαφθείρει». Το να παραχθεί μια καλή βούληση, κάτι το οποίο επιτυγχάνεται με το λόγο, δεν είναι το μέσο για να επιτευχθεί κάποιος απώτερος σκοπός, αλλά η ίδια η βούληση αποτελεί «καλή καθ' εαυτήν». Δηλαδή, η καλή βούληση είναι αυτή που αποτελεί το ύψιστο αγαθό, ενώ λειτουργεί και σαν προϋπόθεση για όλα τα άλλα αγαθά, ακόμα και γι' αυτό της ευδαιμονίας.¹⁹²

Οι ηθικές μας αρχές, σύμφωνα με τον Καντ, προέρχονται αποκλειστικά και μόνο από την αυτόνομη λειτουργία του ορθού λόγου, ενώ παράλληλα μας αφήνουν να ελέγχουμε τις εσωτερικές τυφλές παρορμήσεις μας.¹⁹³ Η ηθική του Κάντ είναι καθολική και έχει κοινές αρχές. Επίσης, η ηθική πράξη δεν αποτελεί το μέσο ώστε να επιτευχθεί κάποιος άλλος ανώτερος σκοπός, όπως η ανθρώπινη ευδαιμονία για παράδειγμα, αλλά είναι σκοπός. Αυτός ο σκοπός υπάρχει εντός της ίδιας της ηθικής πράξης, η οποία είναι αυτόνομη. Επίσης, δεν ενεργούμε με τρόπο ηθικό διότι, εξωτερικοί παράγοντες μας το επιβάλλουν, η ηθική πράξη αποτελεί έκφραση ουσιαστικά της ελευθερίας του υποκειμένου. Δηλαδή, είναι ελεύθερο το υποκείμενο να επιλέξει το ίδιο το περιεχόμενο που θα έχει η ηθική πράξη. Αν, όμως, το επιλέξει τότε είναι αναγκασμένο να ενεργεί και να λειτουργεί σύμφωνα με τον τρόπο τον οποίο επέλεξε. Πλέον, θα αποτελεί κανόνα από τον οποίο δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να παρεκκλίνει το υποκείμενο και είναι απαγορευτική η οποιαδήποτε αναθεώρηση. Γι' αυτό η Καντιανή ηθική είναι αυστηρή και βασίζεται στην αρχή της αναγκαιότητας. Απέναντι στο νόμο τον ηθικό είναι ίσοι όλοι και είναι υποχρεωμένοι όλοι να το σέβονται, δίχως να έχουν τη δυνατότητα να τον τροποποιήσουν.¹⁹⁴

Η Καντιανή ηθική χαρακτηρίζεται από μια αυστηρότητα, ενώ η ηθική πράξη η οποία αποτελεί σκοπό, είναι ουσιαστικά έκφραση της ελευθερίας του ανθρώπου, ο

¹⁹² Kenny, A. Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας, μεταφρ. Δ. Ρισσάκη, Αθήνα, Νεφέλη, (2005):262

¹⁹³ Βιρβιδάκης Σ., Καρασμάνης Β., Τουρνά Χ., ο.π. σελ.16

¹⁹⁴ Βαλλιάνος, Π. (2004) *Φιλοσοφία στην Ευρώπη*, Τόμος Γ', Πάτρα, ΕΑΠ, (2004):42-45

οποίος επιλέγει ο ίδιος το περιεχόμενο να μην, από την άλλη όμως όταν επιλέξει το περιεχόμενο της ηθικής πράξης δεν έχει το δικαίωμα να παρεκκλίνει.

Εκείνο το οποίο προέβαλε ως «κατηγορική επιταγή» για όλη την ηθική ο Κάντ είναι ο κανόνας: «Να ενεργείς με τρόπο ώστε όλα όσα θέλεις ταυτόχρονα να μπορούν να είναι χρήσιμα σαν βασική αρχή της οικουμενικής νομοθεσίας», θα πρέπει να τονίσουμε πως δεν απαίτησε ουδεμία κύρωση εκ των άνω, έτσι ώστε να αναγνωριστεί σαν υποχρεωτική. Μάλιστα υποστήριξε ότι ήταν μια «κατηγορία» της δικής μας νόησης, μια απαραίτητη μορφή συλλογισμού, η οποία δεν προέρχεται από καμία ωφελμιστική σκέψη.¹⁹⁵ Η κατηγορική προσταγή αποτελεί την ανάγκη για συμμόρφωση του καθενός με καθαρή καθολικότητα του νόμου. Συνεπώς, η κατηγορική προσταγή είναι: πράττε βάσει μόνο εκείνης της αρχής, η οποία θέλεις ταυτόχρονα να καταστεί και καθολικός νόμος.¹⁹⁶

Βάσει του Κάντ, «πιθανόν τίποτε δεν μπορούμε να συλλάβουμε στον κόσμο ή έξω απ' αυτόν, που να μπορεί να ονομαστεί καλό απλώς, δηλαδή χωρίς επιθετικό προσδιορισμό, εκτός από μια καλή θέληση», δηλαδή ορθολογική, αλλά και ελεύθερη θέληση. Οτιδήποτε στον κόσμο για τον Καντ έχει αξία σχετική και μόνο, μια ελεύθερη και ορθολογική προσωπικότητα έχει αξία απόλυτη αφ' εαυτής. Άρα, η ορθολογική και ελεύθερη θέληση, η οποία έχει αξία απόλυτη, είναι το αντικείμενο που έχει το ηθικό καθήκον. Ο ηθικός νόμος ουσιαστικά είναι: να είσαι ορθολογικός και ελεύθερος. Αφού αυτός ο ηθικός νόμος εγκαθιδρύθηκε, ο Κάντ διατυπώνει για πρώτη φορά την ηθική διαγωγή: «Να δρας με τέτοιο τρόπο που να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα, στο πρόσωπο σου αλλά και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, συγχρόνως πάντα σαν σκοπό και ποτέ ως μέσον μόνο»¹⁹⁷ ή πιο απλά «σε όλα τα θέματα τα οποία σχετίζονται με την κοινωνία, στο μυαλό σου να έχεις και τα συμφέροντα αυτής της κοινωνίας και όχι μόνο το δικό σου εαυτό».¹⁹⁸

Η ηθική πράξη είναι σκοπός σύμφωνα με την Καντιανή θεωρία. Το περιεχόμενο αυτής επιλέγεται ελεύθερα από το υποκείμενο, το οποίο, όμως, υποχρεούται να το εφαρμόζει χωρίς ουδεμία παρέκκλιση. Ουσιαστικά, δηλαδή, ενώ υπάρχει η ελευθερία στην επιλογή της ηθικής πράξης από τον άνθρωπο, από την άλλη βάσει της Καντιανής ηθικής υπάρχει ταυτόχρονα και μια αυστηρότητα αφού δεν

¹⁹⁵ Kropotkin, P., ο.π. σελ.31

¹⁹⁶ Kenny, A. ο.π. σελ.262-265

¹⁹⁷ Kropotkin, P., ο.π. σελ. 189

¹⁹⁸ Kropotkin, P., ο.π. σελ. 195

δικαιούται να παρεκκλίνει. Όσον αφορά την «κατηγορική επιταγή», η οποία αποτελεί κανόνα όχι όμως και υποχρέωση, τα άτομα θα πρέπει να ενεργούν βάσει μιας αρχής η οποία θέλουν να γίνει νόμος καθολικός.

Το να πράττει κάποιος από καθήκον, ουσιαστικά πράττει σεβόμενος τον ηθικό νόμο έτσι ώστε να επιδιώκει η δική του αρχή να είναι καθολικός νόμος. Έχω ηθικό χρέος να ενεργώ με τρόπο τέτοιο, ώστε να μπορώ να θέλω να αποτελέσει ο υποκειμενικός γνώμονας ένας νόμος καθολικός.¹⁹⁹ Αυτό αποτελεί από τον Καντ την κατηγορική προσταγή.²⁰⁰ Ο ηθικός νόμος σαν έννοια υφίσταται μονάχα σε ένα ον λογικό.²⁰¹ Ενώ η αναγκαιότητα μιας πράξης είναι θα λέγαμε το καθήκον το οποίο προέρχεται από σεβασμό προς τον ηθικό νόμο.²⁰²

Για τον λόγο αυτό απαιτείται ο άνθρωπος να μελετήσει τη φύση και να γνωρίσει τις δυνατότητες, βάσει των οποίων, είτε από το θεό, είτε από τον κοσμικό λόγο, έχει προκαθοριστεί η εξέλιξη των πραγμάτων και των γεγονότων, ώστε να εναρμονιστεί εν τέλει ο άνθρωπος με τη φύση. Στην περίπτωση που ο άνθρωπος εναντιωθεί στη φύση μέσω των δράσεων του, είναι σίγουρο πως δε θα έχει αποτέλεσμα η πράξη του, αφού το να ζει σε αρμονία ο άνθρωπος με την φύση, αποτελεί πρωταρχικό όρο για την εξασφάλιση της ευτυχίας.²⁰³

Η κατηγορική επιταγή του Καντ πρεσβεύει την καθολικότητα του νόμου, οι άνθρωποι θα πρέπει να πράττουν σύμφωνα με εκείνη την αρχή που επιθυμούν να γίνει νόμος για όλους. Πλέον οι άνθρωποι θα έχουν καθήκον να λειτουργούν κοιτώντας όχι το δικό τους συμφέρον μόνο, αλλά και τι είναι καλό και για το σύνολο της κοινωνίας. Συνεπώς, ο άνθρωπος έχει υποχρέωση και καθήκον να σέβεται τη φύση αφού ο σεβασμός προς αυτή θα έχει ως αποτέλεσμα την αρμονία ανθρώπου – φύσης που είναι η βάση για την εξασφάλιση της ευημερίας των ανθρώπων.

Ο Καντ υποστηρίζει πως ο άνθρωπος θα πρέπει να ενεργεί με βάση την επιταγή του δέοντος και αυτό γιατί απλά επιβάλλεται από το βαθύτερο καθαρό εαυτό του. Η ανθρώπινη λογικότητα έχει ως προϊόν την καλή θέληση, η οποία αποτελεί την πηγή του

¹⁹⁹ Kant, I. Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών, Αθήνα, Δωδώνη, (1984):45

²⁰⁰ Kenny, A. ο.π. σελ.263

²⁰¹ Kant, I., ο.π. σελ.44

²⁰² Ο.π. σελ.43

²⁰³ Καραβάς, Η., Σταλιάς, Σ. Σκοτάδι πάνω από την πόλη: η γνώση απέναντι στην πίστη, Αθήνα, CreateSpace, (2008):250

καθήκοντος και η οποία καθορίζεται από το νόμο τον ηθικό, ο οποίος υφίσταται σε όλα τα έλλογα όντα. Η ηθική ορίζεται από τον Κάντ, ως η επιστήμη των νόμων της ηθικής θέλησης – της ελευθερίας, ενώ η ηθικότητα ορίζεται από αυτόν σαν μια πάλη μεταξύ των ορμών της αισθητικότητας και των επιταγών της συνείδησης. Συνεπώς, διαχωρίζεται από τον Καντ ριζικά η ηθική από τη μεταφυσική και την ψυχολογία. Ο ηθικός χαρακτήρας της πράξης θεωρεί πως έχει ως κριτήριο το εσωτερικό φρόνημα, το σεβασμό δηλαδή στο καθήκον το οποίο υπαγορεύεται από τον ηθικό νόμο, ο οποίος αποτελεί αξίωμα του πρακτικού λόγου και κατευθύνει όχι τα συναισθήματα τον υπολογισμό ή τις κλίσεις, αλλά την καθαρή θέληση. Δηλαδή, είναι μια τυπική ηθική αντιστροφή του μέχρι τότε ηθικού στοχασμού, ο οποίος άσκησε στη Γερμανία, καθώς και σε άλλες χώρες επίδραση, καθώς και το φιλοσοφικό ενδιαφέρον το οποίο προκαλεί και παραμένει μέχρι σήμερα αμείωτο.²⁰⁴

Η κανονιστική ηθική περιλαμβάνει τόσο την προσέγγιση του απόλυτου κανόνα, όσο και την ωφελμιστική προσέγγιση. Όσον αφορά την πρώτη προσέγγιση, του απόλυτου κανόνα, εφαρμόζεται στην Καντιανή ηθική φιλοσοφία όπως ήδη αναφέραμε.²⁰⁵ Στην περίπτωση αυτή, το χαρακτηριστικό είναι πως η βασική ηθική αρχή ή κανόνας γίνεται αποδεκτή και η εφαρμογή της πραγματοποιείται δίχως καμία εξαίρεση. Η ηθική καθολική αρχή ή κανόνας δύναται να έχει απόλυτο βάρος σε σύγκριση με άλλες αρχές, παρόλα αυτά απαιτείται να υπάρχει μια περιγραφή του είδους της δράσης αυτού σε επίπεδο κανονιστικό.²⁰⁶ Από την πλευρά της η ωφελμιστική προσέγγιση δέχεται πως εκείνο που καθορίζει την ηθική ποιότητα οποιασδήποτε δράσης, δηλαδή, αυτό που καθορίζει πως κάτι είναι σωστό ή λάθος, είναι οι συνέπειες αυτού. Η σωστή δράση έχει ως κριτήριο την επίτευξη της πιο μεγάλης ευτυχίας για τον πιο μεγάλο αριθμό ανθρώπων.²⁰⁷ Παρόλα αυτά μια ηθική θεωρία που είναι επαρκής

²⁰⁴ <https://sciencearchives.wordpress.com/2015/01/05/%CE%B7-%CE%B8-%CE%B9-%CE%BA-%CE%AE-%CF%86-%CE%B9-%CE%BB-%CE%BF%CF%83-%CE%BF%CF%86-%CE%AF-%CE%B1-%CF%84-%CE%BF%CF%85-%CE%BA-%CE%B1-%CE%BD%CF%84/>

²⁰⁵ Boyle, J. An absolute approach. In: Kuhse, H., Singer, P. (eds). A Companion to Bioethics. Malden, MA: Blackwell, (2005):72

²⁰⁶ Donagan, A. The Theory of Morality, Chicago, University of Chicago, (1977):66-68

²⁰⁷ Mackie, J.L., Ethics, Inventing Right and Wrong, England, Penguin Books, (1990):125

χαρακτηρίζεται από τη σημασία των ενσωματωμένων σ' αυτή κανόνων, αλλά και τη βαρύτητα που έχουν οι συνέπειες των πράξεων.²⁰⁸

Ο Καντ θεωρεί αντίστοιχα τον άνθρωπο ως αυτοσκοπό, αντίθετα με τα ζώα τα οποία θεωρεί πως είναι απλώς τα μέσα για να επιτευχθεί η ανθρώπινη ικανοποίηση. Για το λόγο αυτό, άμεσες υποχρεώσεις απέναντι στα ζώα δεν υπάρχουν. Ακόμα και αν κάποιος κακομεταχειριστεί ένα ζώο, θα είναι υπόλογος απέναντι μόνο στην ανθρωπότητα και αυτό γιατί η απάνθρωπη αυτή συμπεριφορά του μέσα στον ίδιο του τον εαυτό πλήγωσε την ανθρώπινη ουσία. Επειδή, όμως, η ορθολογικότητα ορίζεται από τον Καντ ως η ικανότητα που έχει κάποιος να προχωρά από τις λεπτομέρειες στις γενικές έννοιες, ενώ παράλληλα πιστεύει πως δεν χρησιμοποιούνται σύμβολα από τα ζώα, καταλήγει πως τα ζώα δεν αποτελούν αξία ηθικής θεώρησης και αυτό γιατί δεν κατέχουν τα ζώα τη συμβολική δομή που έχει η γλώσσα και η οποία είναι αναγκαία για την έκταση αφηρημένων εννοιών.²⁰⁹

Τα όντα χωρίζονται από τον Καντ σε πράγματα που έχουν αξία σχετική μονάχα ως μέσα, αλλά και σε πρόσωπα, τα οποία είναι αυτοσκοποί και όχι μονάχα μέσα. Ως αυτοσκοπός, υπάρχει μονάχα η έλλογη φύση και ο άνθρωπος, ο οποίος είναι και το μόνο έλλογο ον και έχει υποχρεώσεις μονάχα απέναντι στους συνανθρώπους του.²¹⁰

Η κατηγορική προσταγή του Καντ, που είναι όπως ήδη αναφέρθηκε: «δράσε με τρόπο τέτοιο, που η δράση σου να δύναται να γίνει νόμος παγκόσμιος, ή απόφυγε τη χρησιμοποίηση του ανθρώπου ως μέσο για την ικανοποίηση κάποιου σκοπού, γιατί ο κάθε άνθρωπος αποτελεί αυτοσκοπό και έχει εγγενή αξία», θεωρείται για ηθικές αποφάσεις άριστη βάση. Αν εξαιρέσουμε τη χριστιανική ηθική η οποία θεωρεί τον άνθρωπο ως εικόνα θεού, η καντιανή ηθική έχει αναγάγει στο ανώτερο κατ' ανθρώπων σημείο τον άνθρωπο, να θεωρεί τον άνθρωπο ως εκπρόσωπο του ανθρώπινου γένους, μέσω της πράξης του να θεσμοθετεί έτσι ώστε να ενεργεί ως παγκόσμιος νομοθέτης, ενώ η πράξη του να δύναται να γίνει νόμος παγκόσμιος, αιώνιος, ή ακόμα και φυσικός. Όλα τα παραπάνω ανάγουν ουσιαστικά τον Καντ στον κατ' εξοχή φιλόσοφο ο οποίος μπορεί να κατευθύνει ηθικά την ανθρωπότητα, έτσι ώστε ο άνθρωπος να ανέβει στο πιο

²⁰⁸ Hare, RM. A Utilitarian approach, In: Kuhse H. Singer, P. (eds). A Companion to Bioethics. Malden, Blackwell, MA, (2005):80

²⁰⁹ Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.46-48

²¹⁰ Καραγεωργάκης Σ., ο.π. σελ.67

ψηλό βάθος της αξιοπρέπειας και να συλλάβει το μέγεθος της αξίας που έχει ο άνθρωπος, αλλά και η μεγαλοσύνη του.²¹¹

Τα ζώα για τον Καντ αποτελούν μέσα και όχι αυτοσκοπός όπως ο άνθρωπος, ουσιαστικά τα ζώα έχουν σχετική αξία, σε αντίθεση με τους ανθρώπους που έχουν αξία εγγενή, αφού εκείνος είναι αυτός που χρησιμοποιεί το λόγο και νομοθετεί, ώστε οι πράξεις του να αποτελέσουν νόμο παγκόσμιο. Στην Καντιανή θεωρία διακρίνουμε διάχυτο τον ανθρωποκεντρισμό σε μια ήπια θα λέγαμε μορφή του.

²¹¹ Παπαντωνίου, Σ. ο.π.

2.9 Ωφελιμισμός Τζέρεμι Μπένθαμ και ο Τζον Στιούαρτ Μιλλ

Ο ωφελιμισμός είναι μια αιτιώδης θεωρία, η οποία έχει ως ασχολία την ισορροπία μεταξύ της ευχαρίστησης και του πόνου. Υποτίθεται πως τα συμφέροντα των αισθανόμενων όντων θα μπορούσαν να επηρεαστούν από μια δράση. Επίσης, τα συμφέροντα αυτά των αισθανόμενων όντων στα οποία συγκαταλέγονται και των μη ανθρωπόμορφων, θα πρέπει κατά τη διάρκεια της αξιολόγησης μιας πράξης ως λανθασμένης ή σωστής να λαμβάνονται υπόψη. Πολλοί ωφελιμιστές εκ των οποίων και ο Singer ισχυρίζονται πως η ικανοποίηση των συμφερόντων ή η εμπειρία της ευχαρίστησης, ως τέτοια έχει αξία εγγενή, ενώ δεν αναγνωρίζουν εγγενή αξία στα όντα τα οποία συμμετέχουν στις σχέσεις αυτές. Για τον Singer, αλλά και για τους άλλους ωφελιμιστές, τα μη αισθανόμενα στο περιβάλλον αντικείμενα, όπως τα βουνά, το τοπίο, τα ποτάμια, τα φυτά, δεν έχουν εγγενή αξία και αν έχουν κάποια αξία αυτή είναι μόνο εργαλειακή, γιατί χρησιμοποιείται μονάχα για να ικανοποιηθούν τα αισθανόμενα όντα. Μέσω της ωφελιμιστικής εξίσωσης, μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα πως μια δράση η οποία προκαλεί στα μεμονωμένα ζώα βλάβη, μπορεί να είναι σωστή, γιατί υπερικχύουν τα συμφέροντα κάποιου άλλου από τα συμφέροντα των ζώων τα οποία επηρεάστηκαν.²¹²

Ο ωφελιμισμός αποτέλεσε φιλοσοφικό ρεύμα το οποίο λειτουργούσε κριτικά και αντισταθμιστικά στο θρησκευτικό φανατισμό και την παραδοσιοκρατία του 18^{ου} αιώνα. Εμφανίστηκε στις αρχές του 19ου αιώνα και είχε ως βασικούς εκπροσώπους του, τους James Mill και Jeremy Bentham, πολλοί ήταν αυτοί μάλιστα που το θεώρησαν ως εναλλακτική θεωρία σχετικά με την ανθρώπινη φύση.²¹³ Κύρια αξία του ωφελιμισμού αποτελεί η πίστη στον ορθό λόγο, ενώ η κύρια πεποίθηση των οπαδών αυτού είναι η άποψη πως διαθέτουν τα πλήρη εφόδια τα οποία είναι απαραίτητα για την επαρκή εξήγηση της ανθρώπινης ψυχής. Οι πεποιθήσεις αυτών είχαν ως αποτέλεσμα να καταλήξουν στον ονομαζόμενο «ευδαιμονικό λογισμό»,²¹⁴ του οποίου βασικός ρόλος ήταν να υπολογίζει με ακρίβεια την ποσότητα της απόλαυσης, ή και του πόνου που

²¹² Jürgen, S. Rainer, P., ο.π. σελ.26-27

²¹³ Heywood, A. Εισαγωγή στην Πολιτική, μτφρ., Καράμπελας, Γ. Αθήνα, Πόλις, (2006):70

²¹⁴ Μαρκέτος, Σ. Ευρωπαϊκά Ιδεολογικά Ρεύματα κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα και τη μετασοβιετική περίοδο, τ., Α', Πάτρα, Ε.Α.Π., (2000):81

προκαλούσε η σε κάθε περίπτωση ανθρώπινη πράξη και φυσικά να βρει τρόπους, οι οποίοι να μεγιστοποιούν την απόλαυση και να ελαχιστοποιούν τον πόνο. Οι άνθρωποι ενεργούν με τρόπο τέτοιο που να κατορθώσουν να αυξήσουν την ωφελιμότητα που θα έχουν, λειτουργούν, δηλαδή, σύμφωνα με την αρχή της ωφελιμότητας, μια αρχή που ταυτόχρονα αποτελεί και την ηθική αξία. Άρα, ο υπέρτατος σκοπός που έχει ο ωφελιμισμός είναι η αναμόρφωση ουσιαστικά των κοινωνικών θεσμών με σταθμιστή «την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ευτυχία για όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους».²¹⁵

Ο ιδρυτής του ωφελιμισμού ήταν ο Bentham ο οποίος διακήρυσσε πως κάθε πράξη είχε σαν πρωταρχικό σκοπό της, την επίτευξη της πιο μεγάλης δυνατής ευτυχίας για το μέγιστο αριθμό ανθρώπων. Η πιο πάνω αρχή είναι γνωστή ως η αρχή της «ωφέλειας». Ο ωφελιμισμός αποτελεί μια θεωρία συνεπειοκρατική, η οποία κρίνει τις πράξεις σύμφωνα με τις συνέπειες που έχουν για το άτομο ή και το σύνολο των ατόμων. Συνεπώς, η πράξη αποτιμάται από τις δυσάρεστες ή τις ευχάριστες συνέπειες αυτής. Η ηδονή αποτελεί το κίνητρο που έχει η πράξη, ενώ η ωφέλεια αποτελεί το κριτήριο της ηθικής αξιολόγησης αυτής.²¹⁶

Το κριτήριο της ηθικότητας είναι η ποσότητα της ωφέλειας που αποκομίζεται από μια πράξη, ή και από την υιοθέτηση καθορισμένων κανόνων καθοδήγησης των συγκεκριμένων πράξεων. Σύμφωνα με τους ωφελιμιστές, «ωφέλεια» είναι η πραγμάτωση του αγαθού που αφορά τον μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Ο προσδιορισμός του αγαθού γίνεται μέσα από ένα πρίσμα ηδονοκρατικό ως ευτυχία και μάλιστα θεωρούμενη ως η συνισταμένη των ηδονών.²¹⁷

Χωρίς αμφισβήτηση είναι το γεγονός πως οι άνθρωποι επιδιώκουν μέσω των πράξεων τους την ευτυχία. Αν οι πράξεις αυτές, είναι σωστές ηθικά ή είναι λανθασμένες μπορεί να κριθεί από τις συνέπειες αυτών. Ο Bentham πιστεύοντας πως η ευτυχία περιλαμβάνει το στοιχείο αυτό της ηδονής, προτείνει από την πλευρά του ένα υπολογιστικό – αριθμητικό σύστημα ηδονών, έτσι ώστε να κριθεί η ανθρώπινη πράξη ως προς την ηθικότητά της. Το μέγεθος που έχει η ηδονή πιο συγκεκριμένα καθορίζεται

²¹⁵ Kymlicka, W. Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας – Μια εισαγωγή, Μτφρ. Μολυβάς Γ., Αθήνα, ΠΟΛΙΣ, (2005):92,166

²¹⁶ Δραγώνα-Μονάχου Μ., ο.π.116

²¹⁷ Βιρβιδάκης, Σ. *Εισαγωγή στην Ηθική Φιλοσοφία, Μέρος Α΄*, Αθήνα, Σημειώσεις Πανεπιστημιακών Παραδόσεων, (1996):46

από τη διάρκεια της, τη βεβαιότητα της, την έντασή της, από το αν τίθεται στο εγγύς ή ακόμα και στο απώτερο μέλλον σε σύγκριση με το χρόνο στον οποίο λαμβάνει χώρα ο υπολογισμός αυτής, την έκταση αυτής, τη γονιμότητα αυτής, την καθαρότητά της (δηλαδή αν προκαλούνται παράλληλα και δυσάρεστα συναισθήματα), καθώς και την έκταση αυτής (δηλαδή αν μπορεί να προκαλέσει και σε άλλα άτομα, ηδονικές καταστάσεις, εκτός των ατόμων τα οποία άμεσα σχετίζονται με την ηδονική πράξη).²¹⁸

Κατά τον ωφελιμισμό εγγενή αξία διαθέτουν μονάχα τα αισθάνοντα όντα, σε αντίθεση με τα μη αισθάνοντα αντικείμενα της φύσης που διαθέτουν μονάχα εργαλειακή αξία, αφού αυτά χρησιμοποιούνται ουσιαστικά για την ικανοποίηση των ανθρώπινων όντων. Ο ωφελιμισμός είναι αυτός που υποστηρίζει, πως οι άνθρωποι θα πρέπει να πράττουν έτσι, ώστε να κατορθώσουν να αυξήσουν την ωφελιμιστικότητα που θα έχουν, τη μεγαλύτερη δηλαδή ευτυχία για αυτούς, αλλά και για το μέγιστο αριθμό ανθρώπων. Με άλλα λόγια σύμφωνα με τον Bentham, το κίνητρο για τις πράξεις θεωρείται η ηδονή, ενώ η αποτίμηση – αξιολόγηση της πράξης πραγματοποιείται από την ωφέλεια που θα έχουν τα άτομα από την πράξη αυτή. Αν οι πράξεις οδηγούν τον άνθρωπο στη μεγιστοποίηση της ηδονής του και συνεπώς της ευτυχίας του, τότε οι πράξεις του θεωρούνται ηθικά σωστές και το αντίθετο.

Ο Mill, όμως, απορρίπτει τον ποσοτικό αυτό υπολογισμό των ηδονών, ο οποίος διατυπώνει στο έργο του γνωστό ως «Ωφελιμισμός», την έμμεση κριτική του προς τον Bentham: Η παραδοχή πως ορισμένα είδη ηδονής είναι πιο αξιόλογα και επιθυμητά σε σχέση με άλλα συμφωνεί απόλυτα με την αρχή εκείνη της ωφέλειας. Τη στιγμή που όταν αξιολογούμε άλλα πράγματα συνυπολογίζουμε την ποσότητα με την ποιότητα θα ήταν άτοπο να θεωρούμε πως η αξιολόγηση των ηδονών θα πρέπει αποκλειστικά και μόνο να εξαρτάται από την ποσότητα αυτών.²¹⁹ Χαρακτήρισε, επίσης, τον άνθρωπο σαν προοδευτικό ον, το οποίο δεν υπολογίζει τα συμφέροντα και τις ηδονές του μηχανικά, αντιθέτως, αναζητά την αυτοανάπτυξή του. Το ον αυτό δεν είναι ούτε ανταγωνιστικό, αλλά ταυτόχρονα δε νιώθει ευτυχία με την αποτυχία των άλλων προκειμένου το ίδιο να επιτύχει τις επιδιώξεις του, όπως ο Bentham ισχυρίστηκε. Δηλαδή, κάνει προσπάθεια ώστε να εναρμονιστούν οι στόχοι και οι προσπάθειές του με αυτά των υπόλοιπων συνανθρώπων του.²²⁰

²¹⁸ Πελεgrίνης, Θ. Ηθική Φιλοσοφία, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (1997):101

²¹⁹ Mill, J. S. Ωφελιμισμός, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια: Φ. Παιονίδης, Αθήνα, Πόλις, (2002):119-120

²²⁰ Ο.π. σελ.119-120

Ο Mill στο «περί ελευθερίας» αναφέρεται στο θέμα σχετικά με την οριοθέτηση της επέμβασης του κράτους, θέτοντας το ερώτημα για το κατά πόσο πρέπει να φροντίζει ή να κάνει η κυβέρνηση, για να γίνει κάτι το οποίο θα ωφελήσει τα άτομα, ή να μην συμμετέχει αφήνοντας τους ενδιαφερομένους να το κάνουν ατομικά ή εκούσια συνασπιζόμενοι οι ίδιοι.²²¹

Η κατευθυντήρια γραμμή στο περί ελευθερίας είναι να περιοριστεί ο έλεγχος της προσωπικότητας που γινόταν από την κοινή γνώμη, γι' αυτήν την αρχή του ο συγγραφέας θεωρήθηκε καινοτόμος. Επίσης, το δικαίωμα αυτό αυτομάτως αποτελεί για κάθε άτομο και υποχρέωση. Την ανάγκη που υπάρχει για ελευθερία επιλογής, σκέψης και έκφρασης, την αιτιολογεί ο Berlin: ...ο άνθρωπος είναι διαφορετικός από τα ζώα, και αυτό δεν οφείλεται στο ότι έχει το χάρισμα του λόγου ή στο γεγονός πως επινοεί μεθόδους και εργαλεία, αλλά ο κύριος λόγος είναι ότι είναι ικανός να επιλέξει και αυτό γιατί είναι περισσότερο άνθρωπος, όταν αυτός επιλέγει και όχι όταν αυτός επιλέγεται δίχως τη θέλησή του, γιατί δεν είναι το άλογο, αλλά ο αναβάτης, επειδή δεν επιδιώκει απλώς μέσα, αλλά σκοπούς που οποιοσδήποτε επιδιώκει με τον ιδιαίτερο δικό του τρόπο και όσο περισσότεροι είναι αυτοί οι τρόποι αλλά και διαφορετικοί, τόσο πιο πλούσια γίνεται η ανθρώπινη ζωή.²²²

Το κριτήριο της δικαιοσύνης στον ωφελιμισμό ουσιαστικά είναι η επίτευξη του πιο μεγάλου αγαθού για τον πιο μεγάλο αριθμό ατόμων. Βάσει του πρακτικού του ωφελιμισμού, δίκαιη θεωρείται η πράξη μόνο αν αυτή που μεγιστοποιεί την ευημερία στο σύνολο της κοινωνίας. Στον κανονιστικό ωφελιμισμό, θεωρείται δίκαιη μια πράξη μόνο αν όταν εναρμονίζεται με τους κανόνες και κάνει μέγιστη την ευημερία στο σύνολο της κοινωνίας. Η ενίσχυση της ωφελιμιστικής ιδέας πραγματοποιείται από τον τρόπο που συνδέονται οι δύο βασικές έννοιες της ηθικής, της έννοιας δηλαδή του αγαθού και του ορθού. Βάσει του τρόπου σύνδεσης τον οποίο υιοθετεί η τελειοκρατία, ο ορισμός του αγαθού πραγματοποιείται χωρίς να εξαρτάται από το ορθό, ενώ σαν ορθό ορίζεται εκείνο το οποίο μεγιστοποιεί το αγαθό.²²³ Ανάμεσα στις υφιστάμενες εναλλακτικές λύσεις προτείνεται η πράξη εκείνη η οποία παράγει το πιο πολύ αγαθό ή τόσο αγαθό όσο παράγει και όποια άλλη πράξη.²²⁴

²²¹ Mill, J. S. *Περί Ελευθερίας*, Μετάφραση: Ν. Μπαλής, Αθήνα, Επίκουρος, (1983):181

²²² Berlin, I. *Τέσσερα Δοκίμια Περί Ελευθερίας*, 20. σελ. 340 Berlin Isaiah, «Τέσσερα Δοκίμια Περί Ελευθερίας», Μετάφρ. Παπαδημητρίου Γ., Αθήνα, Scripta, (2001):340

²²³ Frankena, WK. *Ethics*. Engelwood Cliffs, NJ, Prentice Hall, (1963):13

²²⁴ Rawls, J. *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Αθήνα, Πόλις, (2001):54

Για να προσδιοριστεί αν μια πράξη είναι ορθή ηθικά, δηλαδή κλίνει προς την πιο μεγάλη ευτυχία για τον πιο μεγάλο αριθμό ανθρώπων, θα πρέπει αρχικά να εξεταστεί το πρόσωπο το οποίο πιο άμεσα επηρεάζεται μέσω της πράξης αυτής και να υπολογιστούν τα πιο κάτω μεγέθη: α) της κάθε ηδονής η οποία αρχικά θα προκληθεί, β) του κάθε πόνου που αρχικά θα προκληθεί, γ) της οποιασδήποτε επόμενης ηδονής, η οποία φαινομενικά είναι αποτέλεσμα της αρχικής ηδονής δ) του οποιουδήποτε επόμενου πόνου ο οποίος προκύπτει φαινομενικά από τον αρχικό πόνο. Σταθμίζοντας τα πιο πάνω, ανακαλύπτουμε αν η πράξη τείνει προς το συνολικό όφελος – αγαθή τάση - σε σύγκριση με τα συμφέροντα του πιο πάνω προσώπου ή αν δεν τείνει προς το συνολικό όφελος – κακή τάση. Στη συνέχεια, θα πρέπει να γίνει επανάληψη της διαδικασίας για τα άτομα που μπορεί από την πράξη να θίγονται συμφέροντα. Στο τέλος, προσθέτονται εκείνα τα ποσά τα οποία εκφράζουν τις συνολικές αγαθές τάσεις ως προς κάθε πρόσωπο, καθώς και εκείνα τα ποσά τα οποία εκφράζουν τις συνολικές κακές τάσεις και ζυγίζονται τα δύο αυτά αποτελέσματα. Στην περίπτωση που αυτά γέρνουν στην πλευρά της ηδονής, τότε η πράξη θα έχει γενική αγαθή τάση σε σχέση με το σύνολο των εμπλεκόμενων ατόμων, ενώ στην περίπτωση που γέρνουν στην πλευρά του πόνου, τότε η πράξη θα έχει γενική κακή τάση, σε σχέση με το πιο πάνω σύνολο. Στη πρώτη περίπτωση συνεπώς, εκτελούμε την πράξη σε αντίθεση με τη δεύτερη περίπτωση την οποία αποφεύγουμε. Αναμενόμενο όμως είναι η διαδικασία αυτή να μην εφαρμόζεται αυστηρά σε κάθε νομική απόφαση ή ηθική κρίση, θα πρέπει όμως η διαδικασία αυτή να προσεγγίζεται όσο περισσότερο γίνεται. Επίσης, η εφαρμογή αυτής μπορεί να πραγματοποιείται σε όλες τις περιπτώσεις στις οποίες εμφανίζονται, είτε ηδονές, είτε πόνοι, υπό οποιαδήποτε μορφή όπως π.χ. όφελος, κέρδος, χαρά, ευκολία, απολαβές, πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα, αδικία, δυσκολία, δυστυχία, ζημιά κλπ.²²⁵

Μολονότι η προσέγγιση του Bentham στηρίζεται κυρίως σε κριτήρια ποσοτικά, υπολογίζει δηλαδή έχοντας ως γνώμονα το μέγεθος και την ποσότητα των ηδονών, η προσέγγιση του Mill στηρίζεται επιπλέον και σε ποιοτικά κριτήρια δηλαδή έχοντας ως γνώμονα και την ποιότητα των ηδονών. Σύμφωνα με τον Mill αφού στους υπόλοιπους τομείς αξιολόγησης λαμβάνεται η ποιότητα εξίσου υπ' όψιν με την ποσότητα, θα ήταν παράλογο στην περίπτωση της εκτίμησης των ηδονών να βασιζόμαστε μόνο στην ποσότητα αυτών. Έτσι, βάσει της αρχής του ωφελιμισμού είναι συμβατό να

²²⁵ Bentham, J. (1970), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, London, The Athlone Press, (1970):38-40

αναγνωρίσουμε πως ορισμένα είδη ηδονών είναι περισσότερο αξιόλογα, αλλά και επιθυμητά σε σχέση με κάποια άλλα. Όσοι έχουν τη δυνατότητα να απολαμβάνουν και να αναγνωρίζουν, είναι σίγουρο πως προτιμούν το επίπεδο εκείνο ύπαρξης το οποίο χαρακτηρίζεται από τις πιο υψηλές ικανότητες. Άρα, πάρα πολλοί λίγοι άνθρωποι είναι αυτοί οι οποίοι θα συναινούσαν στο να μετατραπούν σε κάποιο κατώτερο ζώο για να απολαύσουν τις ζωώδεις ηδονές πληρέστερα και κανένας άνθρωπος ευφυής δε θα συναινούσε στο να γίνει πιο χαζός, μάλιστα δε θα συναινούσε ακόμα και στην περίπτωση που θα ήταν σίγουρος πως με το να γίνει πιο χαζός, θα ήταν πιο πολύ ικανοποιημένος σε σχέση με τη μοίρα του απ' ότι είναι τώρα. Χαρακτηριστικά ο Mill λέει: «Καλύτερα ένας άνθρωπος δυσχεστημένος παρά ένας χοίρος ευτυχισμένος, πιο καλά να είσαι ο Σωκράτης και να είσαι δυστυχισμένος από το να είσαι ένας ευτυχισμένος ανόητος». Στην περίπτωση που ο χοίρος ή ο ανόητος πιστεύουν ακριβώς το αντίθετο, θα οφείλεται στο γεγονός πως γνωρίζουν τα πράγματα από τη δική τους σκοπιά και μόνο. Όμως η άλλη πλευρά η ανώτερη είναι εκείνη που έχει την πιο πλήρη γνώση όσον αφορά και τις δύο καταστάσεις.²²⁶

Ο Mill αναφέρει πως στην πρακτική τους ζωή οι άνθρωποι υπόκεινται “στη σιωπηλή επίδραση κάποιας αρχής, η οποία δεν είναι φανερά αναγνωρισμένη”. Η αρχή αυτή είναι εκείνη της ωφελιμότητας, η αρχή της πιο μεγάλης ευτυχίας όπως την ονόμαζε ο Bentham. Όλες οι ηθικές ειδικές διδασκαλίες, μέχρι και αυτές που με ακραία περιφρόνηση δεν αποδέχονται την αυθεντία της αρχής της ωφελιμότητας, έχουν είτε ηθελημένα είτε όχι, υποστεί την επίδραση της αρχής αυτής. Αυτό γιατί στη φύση του ο άνθρωπος έχει την τάση να έχει ως σκοπό της ζωής του την ευτυχία και να εκτιμά εκείνες τις πράξεις οι οποίες είναι ωφέλιμες από αυτή την άποψη.²²⁷

Ο Ωφελιμισμός δεν κρίνει μια πράξη ως προς το περιεχόμενό της, δηλαδή το αν υπάρχει ή όχι εγγενής αξία στην ίδια τη φύση αυτής, αλλά κρίνει μόνο το αποτέλεσμα αυτής. Δύναται να γίνει διαχωρισμός του Ωφελιμισμού σε δύο μέρη: την ερμηνεία της ευημερίας των ανθρώπων, ή της ωφελιμότητας αυτών και την προτροπή για μεγιστοποίηση της ωφελιμότητας με οποιονδήποτε τρόπο κι αν αυτή έχει οριστεί, δίνοντας ίδια βαρύτητα στην όποια ωφελιμότητα του κάθε ατόμου.²²⁸

²²⁶ Mill, J.S. “Utilitarianism” στο J. S. Mill and J. Bentham, *Utilitarianism and Other Essays*, London, edited by Alan Ryan Penguin Books, (1987):279-281

²²⁷ Παπανούτσου, Ε. Π. Ηθική, Αθήνα, Ικαρος, (1948):237

²²⁸ Kymlicka, W., ο.π. σελ96

Ο ωφελιμισμός προσανατολίζεται προς μια ευδαιμονία της οποίας προϋπόθεση είναι η πραγμάτωση αξιών εντός ενός κοινωνικού συνόλου. Στον ωφελιμισμό του Bentham, ο οποίος έχει αφετηρία την ιδέα εκείνη, της ποσοτικοποίησης των αισθημάτων δυσαρέσκειας – ηδονής, υπάρχουν ήδη αξιολογικά στοιχεία. Ως σκοπός της νομοθεσίας, ορίζεται από τον Bentham η ευτυχία της κοινότητας, όσο για την ευτυχία που επιδιώκεται για μία μειονότητα, η οποία ελαττώνει και ζημιώνει την ευτυχία της πλειοψηφίας – πλειονότητας τη θεωρεί ως ψευδή σκοπό. Με τον τρόπο αυτό ο Bentham εισαγάγει στη θεωρία του μια κριτική διάσταση, η οποία αμφισβητεί την εξουσία στην περίπτωση που αυτή τείνει στην κατεύθυνση υποστήριξης των προνομίων των λίγων εις βάρος των πολλών. Η ευδαιμονία της κοινωνίας αυξάνει μέσω της εξασφάλισης της ευμάρειας, της ισότητας της διατροφής, αλλά και της ασφάλειας για το σύνολο της κοινωνίας και μειώνεται από την άνιση κατανομή όλων αυτών των μέσων που εξασφαλίζουν την ευτυχία, αλλά και το άνισο μοίρασμα εξουσίας. Μέσω των ιδεών αυτών του Bentham προκύπτει μια κριτική των αριστοκρατικών και μοναρχικών πολιτευμάτων και παράλληλα εκφράζεται το αίτημα για διαμόρφωση τέτοιων θεσμών, οι οποίοι να έχουν και τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων.²²⁹

Ο ωφελιμισμός βάση του Bentham εκφράζει μια ακραία θα λέγαμε θέση. Η ηδονή του ανθρώπου και η μεγιστοποίηση αυτής προτάσσεται πάνω από όλα, καθετί άλλο που εμπεριέχεται στη φύση υποβαθμίζεται και μπορεί αλόγιστα να χρησιμοποιηθεί από τον άνθρωπο προκειμένου να ευτυχίσει. Μάλιστα η ευτυχία – ηδονή κατά τον Bentham μετριέται ποσοτικά και όχι ποιοτικά. Η πρόταση αυτή του Bentham ουσιαστικά εφαρμόστηκε στην ανθρωπότητα και στον πλανήτη μας. Ο άνθρωπος προκειμένου να μεγιστοποιήσει την ευδαιμονία – ευτυχία εκμεταλλεύτηκε τη φύση σπαταλώντας αλόγιστα τους πόρους αυτής, με σκοπό το κέρδος το οποίο θα έφερνε δήθεν την ευτυχία για ένα μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας, δίχως να σκεφτεί το μέλλον του, αλλά και τις μελλοντικές γενεές. Αποτέλεσμα αυτού οι συνέπειες να ταλαιπωρούν τις τωρινές γενεές, αλλά και τις μελλοντικές. Επίσης, η απληστία των ανθρώπων προσπαθώντας να βρουν τη μέγιστη ευτυχία δια μέσου του κέρδους και της ευκολίας, οδήγησαν το περιβάλλον, την οικονομία και την κοινωνία μας, σε μια κατάσταση δίχως επιστροφή, όπου κρούεται ο κώδωνας πλέον του κινδύνου. Ως λύση στην κατάσταση που έχει δημιουργηθεί προτάσσεται η αειφόρος ανάπτυξη. Ο Mill από την πλευρά του

²²⁹ Ψυχοπαίδης, Κ. (1989), Ωφελιμιστική πολιτική θεωρία και αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση, πρόσβαση: 28. 12.2018, <https://adiotos.wordpress.com/2013/09/14/representative-governance/>.

κάνει ένα βήμα και πλέον η ευτυχία δεν μετριέται μόνο ποσοτικά, αλλά και ποιοτικά. Ο ωφελιμισμός αν και μια πράξη δεν την κρίνει ως προς το αν η αξία της είναι εγγενής, αλλά ως προς το αποτέλεσμα αυτής, δε λαμβάνει υπόψη του πως το αποτέλεσμα και οι συνέπειες αυτού μπορεί να είναι πολύ μακρινές, τόσο που ο άνθρωπος να μην δύναται να τις προβλέψει.

3. Αειφόρος Ανάπτυξης

3.1 Λίγα λόγια για το περιβάλλον και την ανάπτυξη

Στην εποχή μας είναι ορατά τα προβλήματα από το υποβαθμισμένο περιβάλλον και αποτελούν απειλή για την υγεία μας, αλλά και γενικότερα για την ποιότητα της ζωής μας. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν πλέον επεκταθεί παγκοσμίως και είναι σαφές, πως για παράδειγμα, το κλίμα της Ινδίας επηρεάζεται από τη βιομηχανική δραστηριότητα στις Η.Π.Α. Όμως, τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν είναι δυνατόν να λυθούν μέσω τεχνικών μέσων. Τα προβλήματα που επιβαρύνουν το περιβάλλον έχουν βαθύτερες αιτίες, όπως σύνθετα κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα. Η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί φλέγον θέμα συζήτησης σε ανεπτυγμένα κράτη όπως η Ελλάδα, αφού είναι σίγουρο πως τα αποτελέσματα υποβάθμισης του περιβάλλοντος επηρεάζουν και θα επηρεάζουν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων στο μέλλον. Πλέον, τη μεγαλύτερη πρόκληση για την ανθρωπότητα αποτελεί η διατήρηση μιας αποδεκτής ποιότητας ζωής, μέσω της οποίας θα προστατεύονται ταυτόχρονα τα φυσικά συστήματα, που μας παρέχουν τους κατάλληλους πόρους, ώστε να διατηρηθεί η ζωή επάνω στη γη.²³⁰

Τι είναι όμως το περιβάλλον; Περιβάλλον είναι ότι βρίσκεται γύρω μας, όλος ο κόσμος ο οποίος μας περιβάλλει. Ένας πρώτος διαχωρισμός του περιβάλλοντος, είναι αυτός μεταξύ του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Οτιδήποτε είναι δημιουργία της φύσης, αποτελεί το φυσικό περιβάλλον, ενώ οτιδήποτε δημιουργήθηκε από την ανθρώπινη παρέμβαση και δραστηριότητα αποτελεί το ανθρωπογενές περιβάλλον.²³¹ Από την πρώτη διάσκεψη για το ανθρώπινο περιβάλλον στη Στοκχόλμη, φάνηκε ολοκάθαρα πως η προσπάθεια να διατηρηθεί το φυσικό περιβάλλον και να προστατευτεί η ανθρώπινη υγεία, δεν είναι δυνατόν να είναι αποκομμένη από τα μεγάλα

²³⁰ Αμπελιώτης Κ. Περιβάλλον – Οικολογία, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, (2008):6

²³¹ Ο.π. σελ. 7

προβλήματα επιβίωσης που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι πολλών περιοχών στον πλανήτη και ήταν αποτέλεσμα της καθυστερημένης οικονομικής τους ανάπτυξης.²³²

Το πρόβλημα της έκθεσης του περιβάλλοντος στις φυσικές καταστροφές υπήρξε πάντα, όπως πλημμύρες, πυρκαγιές, διάβρωση εδάφους κλπ. Η φύση από μόνη της με νόμους και ρυθμούς δικούς της, κατόρθωνε κάθε φορά να ξεπερνά αυτές τις φυσικές καταστροφές. Η επίδραση του ανθρώπου στο περιβάλλον έχει προκαλέσει μόνιμες διαταραχές στα τοπικά οικοσυστήματα, ενώ απειλείται να διαταραχθεί οριστικά η ισορροπία της φύσης, όπου θα είναι απρόβλεπτες οι συνέπειες σ' αυτή, τον άνθρωπο, το κλίμα κλπ. Καθημερινά ο ατμοσφαιρικός αέρας, το έδαφος, αλλά και τα νερά επιβαρύνονται με μεγάλες ποσότητες από διάφορους ρύπους. Η περιβαλλοντική ρύπανση επιδρά ορατά στους ανθρώπους (π.χ. διάφορα προβλήματα υγείας), την πανίδα (π.χ. διάφορα είδη εξαφανίζονται), και τη χλωρίδα (π.χ. καταστρέφονται δάση εξαιτίας όξινης βροχής), ενώ, επιστήμονες κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου για μελλοντικές μεταβολές του κλίματος, που θα έχουν σαν συνέπεια να εμφανιστούν διάφορα καταστροφικά φαινόμενα. Τόσο το έδαφος, όσο και τα υπόγεια νερά έχουν επιβαρυνθεί από την επιβάρυνση με χημικά λιπάσματα των καλλιεργήσιμων εδαφών, που χρησιμοποιούνται ώστε η γεωργική παραγωγή να αυξηθεί, καθώς και την απόθεση καθημερινά εκατομμυρίων τόνων απορριμμάτων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία διαταραχών στα τοπικά οικοσυστήματα. Η ζωή των ανθρώπων επιβαρύνεται καθημερινά από τον θόρυβο στα αστικά κέντρα, ενώ χιλιάδες τόνοι από επικίνδυνα χημικά, καθημερινά μεταφέρονται για να καλύψουν τις ανάγκες παραγωγής αγαθών, σαν πρώτες ύλες, απορρίμματα, απόβλητα κλπ. Η φύση και ο άνθρωπος απειλείται από επικίνδυνες ακτινοβολίες, ενώ ταυτόχρονα ειδήσεις οικολογικών καταστροφών, κάνουν τον γύρω του κόσμου.²³³

Τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα, αλλά και προβλήματα των φυσικών πόρων, θα λέγαμε πως συνοψίζονται στα πιο κάτω: ατμοσφαιρική ρύπανση, μείωση

²³² Ο.π. σελ 10

²³³ Λύτρας Θ., (2003), Ρύπανση του Περιβάλλοντος και Αστική Ευθύνη, πρόσβαση 10/2/2016, <http://www.enas.gr/lytras.pdf>.

βιοποικιλότητας, ρύπανση υδάτων, παραγωγή αποβλήτων²³⁴ και τέλος το ζήτημα που αφορά τον υπερπληθυσμό στον πλανήτη.²³⁵

Με δεδομένο πως το πρόβλημα για την προστασία του περιβάλλοντος επεκτείνεται και εκτός των συνόρων των κρατών, έχει αναγνωριστεί από τη διεθνή κοινότητα, η παγκόσμια διάσταση που έχει πάρει το πρόβλημα αυτό, κάτι που επιβεβαιώνουν οι διεθνείς συνθήκες που αφορούν την περιβαλλοντική προστασία.²³⁶

Τα συγγράμματα των δεκαετιών του 1960 και 1970, τα οποία αναφέρονταν στη σχέση ανθρώπου – πλανήτη γη, ήταν επιφορτισμένα με εσχατολογικές προφητείες και απαισιοδοξία όσον αφορά το μέλλον. Οι βασικές συνιστώσες οι οποίες δρομολογούσαν την «κινδυνώδη» αυτή πορεία για την ανθρωπότητα, ήταν τρεις: η μεγάλη και εμφανής αδιαφορία των κατοίκων στη Γη, η έλλειψη της γνώσης από την ακαδημαϊκή κοινότητα, όσον αφορά τους φυσικούς νόμους, καθώς και η μυωπική θεώρηση σε σχέση με περιβαλλοντικά θέματα που χαρακτήριζε την κυβερνώσα τάξη²³⁷ (Γεωργόπουλος, 2006:27). Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος ως προϊόν του χρόνου, άρχισε να παίρνει ανεξέλεγκτες, αλλά και επικίνδυνες διαστάσεις, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα, πολλοί περιβαλλοντολόγοι και επιστήμονες να υποστηρίζουν ότι δεν είναι βιώσιμος ο τρόπος που χρησιμοποιείται ο πλανήτης μας για το είδος μας, αλλά και για άλλα είδη τα οποία μειώνουμε ή και εξαφανίζουμε.²³⁸

Όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες επιδρούν με κάποιο τρόπο στη φύση και το περιβάλλον, επιδράσεις που αλλοιώνουν το φυσικό περιβάλλον. Αλλοιώσεις που πολλές φορές δεν είναι ορατές, ή μετρήσιμες άμεσα και τα αποτελέσματα αυτών να εμφανίζονται στο μέλλον. Η ανάπτυξη της οικονομικής – αναπτυξιακής δραστηριότητας τις πιο πολλές φορές επιβαρύνει το φυσικό περιβάλλον, ενώ οι φυσικοί πόροι υποβαθμίζονται. Η συνεχής ελάττωση των φυσικών πόρων θεωρείται ως αντιοικονομική διαδικασία μακροπρόθεσμα. Βάσει της θεωρίας αυτής, η

²³⁴ Miller G. T. Βιώνοντας στο περιβάλλον II, έκδοση 9η, Μετφρ. Ταλαντοπούλου Μ., Αθήνα, ΙΩΝ, (1999):17

²³⁵ Δεμερτζής Ν. *Πολιτική Επικοινωνία: Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο*, Αθήνα, Παπαζήσης, (2002):284

²³⁶ Καράκωστας Ι. *Περιβάλλον και Δίκαιο, : Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, (2011):543

²³⁷ Γεωργόπουλος Α. *Γη, ένας μικρός και εύθραυστος πλανήτης*, Αθήνα, Gutenberg, (2006):27

²³⁸ Miller G. T., ο.π. σελ.4

περιβαλλοντική προστασία και η οικονομική ανάπτυξη είναι αλληλένδετες και αποτελούν προϋπόθεση η μία για την άλλη.²³⁹

Ως πηγή του κακού, για τα κακώς κείμενα που αφορούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα, θα μπορούσε να θεωρηθεί η ελλιπής πληροφόρηση, ή ακόμα και παραπληροφόρηση του κοινού. Για την πλειοψηφία των ανθρώπων, οι αβεβαιότητες που είναι συνέπεια των περιβαλλοντικών και άλλων διακινδυνεύσεων, προκύπτουν από τα ειδησεογραφικά μέσα και κυρίως από την τηλεόραση.²⁴⁰

Η έννοια της αιφόρου ανάπτυξης είναι πλέον η απάντηση του δυσεπίλυτου προβλήματος το οποίο αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα σήμερα. Το ερώτημα που δημιουργείται είναι επιβράδυνση της ανάπτυξης; Η περιβαλλοντική επιβάρυνση με όλες της συνέπειες αυτής για τις παρούσες, αλλά και τις μελλοντικές γενεές; Η φιλοσοφία της αιφόρου ανάπτυξης στηρίζεται στην παραδοχή, πως δεν είναι ανεξάντλητος πόρος το φυσικό περιβάλλον, αλλά αντιθέτως αποτελεί ένα περιορισμένο οικονομικό αγαθό, που για τη σωστή χρήση του, είναι απαραίτητος ένας μακροπρόθεσμος αναπτυξιακός σχεδιασμός.²⁴¹

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα πλέον έχουν παγκόσμια επέκταση, απειλητική για τη φύση και τον άνθρωπο, ως βαθύτερες αιτίες αυτών αποτελούν σύνθετα θα λέγαμε οικονομικά, αλλά και κοινωνικά φαινόμενα. Οι άνθρωποι θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν πως η περιβαλλοντική προστασία αποτελεί προϋπόθεση για να επιτευχθεί η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη. Όμως πως μπορεί να επιτευχθεί αυτό; Από ανέκαθεν η ηθική τόσο στην πολιτική όσο και στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη της ανάπτυξης. Από την άλλη πλευρά τα περιβαλλοντικά προβλήματα προκύπτουν εξαιτίας διαφόρων ανθρώπινων επιλογών, όμως, δεν πρέπει να ξεχνούμε πως εμείς οι άνθρωποι έχουμε έμφυτη την περιβαλλοντική συνείδηση η οποία χτίζεται και διδάσκεται σιγά σιγά, ώστε εν τέλει να μετατραπεί αυτή σε περιβαλλοντική ηθική. Μια περιβαλλοντική ηθική η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για τη δημιουργία μιας πολιτικής που θα στοχεύει στην προστασία του περιβάλλοντος. Στο σύνολο της η ανθρωπότητα μαστιζείται από

²³⁹ Αιγινίτη Μ. *Χρηματοοικονομική λογιστική και περιβαλλοντισμός: διερεύνηση της χρηματοοικονομικής αποτύπωσης περιβαλλοντικών πληροφοριών και μέτρησης της επίδοσης των εισηγμένων επιχειρήσεων στο Χ.Α.Α.*, (Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2009):23

²⁴⁰ Δεμερτζής Ν., ο.π. σελ.338

²⁴¹ Αρταβάνη Μ. (χ.χ.), *Η περιφερειακή διάσταση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας*, πρόσβαση 30/04/2015, http://grsa.prd.uth.gr/conf2013/98_artavani_ersagr13.pdf.

περιβαλλοντικά προβλήματα όπως προαναφέραμε, τα οποία συνδέονται άμεσα με πολλά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα, αποτέλεσμα αυτού θα πρέπει άμεσα να επαναπροσδιοριστεί η σχέση της φύσης με τον άνθρωπο, ενώ παράλληλα θα πρέπει νέες ηθικές αξίες να δημιουργηθούν. Εν κατακλείδι για την επίτευξη της περιβαλλοντικής προστασίας, αλλά και της ανάπτυξης, η περιβαλλοντική ηθική αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση. Μέσω αυτής μπορεί να επέλθει ο σεβασμός τόσο προς τη φύση όσο και τη ζωή γενικότερα και να αναβιώσουν οι υποχρεώσεις και τα καθήκοντα που οι άνθρωποι έχουν προς το παγκόσμιο οικοσύστημα.

3.2 Ιστορική Αναδρομή

Μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, η έννοια περιβάλλον αποτέλεσε αντικείμενο διεξοδικότερης νομικής αντιμετώπισης. Σήμερα, γνωρίζουμε εκ του ασφαλούς ότι ως περιβάλλον νοείται το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων, που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες.²⁴²

Η έννοια της αιφόρου ανάπτυξης-αιφορίας εισέρχεται σιωπηλά στο περιβαλλοντικό κίνημα, χωρίς όμως να κατονομάζεται στη δεκαετία του '60 όπου και καταγγέλλονται θέματα σχετικά με τις δυσάρεστες επιπτώσεις, που έχει η οικονομική ανάπτυξη στο περιβάλλον, αλλά και την κοινωνία. Η αναπτυξιακή ιδεολογία καταγγέλλεται από το περιβαλλοντικό κίνημα ως βασική αιτία για τα κοινωνικά, αλλά και περιβαλλοντικά προβλήματα και θέτει ως αίτημα, να επαναπροσδιοριστεί η έννοια της προόδου και της ανάπτυξης.²⁴³

Στη δεκαετία του '70, εισάγεται η έννοια της αιφορίας φανερά και εκδίδονται τα βιβλία των Αμερικανών περιβαλλοντολόγων Pirages (1977) και Brown (1980), τα οποία και περιέχουν στον τίτλο τους την έννοια της αιφορίας. Οι διεθνείς οργανισμοί, το UNEP, το WWF και η IUCN το 1980, εκπονούν την «παγκόσμια στρατηγική για τη διατήρηση», ενώ παράλληλα προτείνουν την ανάγκη σύζευξης της διατήρησης της φύσης με την οικονομική ανάπτυξη, υποστηρίζοντας πως το περιβάλλον και η ανάπτυξη δεν πρέπει να είναι αντίθετες έννοιες, αλλά συμπληρωματικές.²⁴⁴

Το 1972 έγινε η πρώτη αναφορά διεθνώς, σχετικά με τη δυσάρεστη κατάσταση που βρισκόταν ήδη το περιβάλλον, από ομάδα βιομηχάνων, αλλά και επιστημόνων, η γνωστή ομάδα της Ρώμης, όπου στην αναφορά αυτής «τα όρια της μεγέθυνσης», τονίζεται πως η άσχημη κατάσταση στους πεπερασμένους πόρους ήταν συνέπεια της εκθετικής μεγέθυνσης του πληθυσμού παγκοσμίως, καθώς και των βιομηχανιών, αλλά

²⁴² Δερβιτσιώτης Α. *Περιβάλλον και πυρηνική ενέργεια, Διεθνής Περιβαλλοντική Πολιτική: Αναμετρήσεις με το Μέλλον*, Περιοδική Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 5^{ος} τόμος, (2013):2

²⁴³ Φλογαίτη Ε. *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία.*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (2009):77

²⁴⁴ Ο.π. σελ.81

και της εξαντλήσεως των πόρων. Κατέληγε, πως εάν δεν παρθούν μέτρα, το μέγεθος της υποβάθμισης του περιβάλλοντος που θα προκληθεί θα είναι τέτοιο, που θα απειλεί την ύπαρξη των ανθρώπων στον πλανήτη γη.²⁴⁵

Σημαντική, όμως, ήταν για την περιβαλλοντική πολιτική της Ευρώπης το 1974 η Συνέλευση που έκαναν τα κράτη μέλη της Ευρώπης, στην οποία αναγνώρισαν την ανάγκη για μια κοινή πολιτική περιβάλλοντος στην Ευρώπη, ενώ υποστήριξαν με Διακήρυξη την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής, τόσο στη χωροταξική όσο και την οικονομική πολιτική. Στο επόμενο έτος, που ήταν παγκοσμίως το έτος για την προστασία της Αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, στο Διεθνές Συνέδριο που έγινε στο Άμστερνταμ, σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά, παρουσιάστηκαν τα πλέον προχωρημένα σε τεχνικές και ιδεολογία, παραδείγματα αστικών αναπλάσεων, που κεντρικός άξονας αυτών ήταν αυτός της προστασίας των ιστορικών κέντρων. Ταυτόχρονα, εμφανίστηκαν εξειδικευμένες και θεσμικές ρυθμίσεις, σχετικές με το περιβάλλον σε αρκετές χώρες σε επίπεδο εθνικό, όπως για παράδειγμα στην Ιαπωνία, τη Σουηδία, την Ουγγαρία κλπ.²⁴⁶

Το 1983, συγκροτείται από τον ΟΗΕ η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (WCED), που είχε ως στόχο τη διαμόρφωση προτάσεων και την επεξεργασία στρατηγικών, που σχετίζονταν με την άρση της αντίθεσης μεταξύ της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης. Το 1987, γίνεται η δημοσίευση της έκθεσης της επιτροπής με τίτλο ««Το κοινό μας μέλλον», γνωστή ως «Brundtland report», όπου γίνεται ανάλυση της σφαιρικής αλληλεξάρτησης της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος. Επίσης, στην έκθεση αυτή γίνεται προώθηση της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης, ως μελλοντικής αναπτυξιακής και περιβαλλοντικής πολιτικής, για τη διεθνή κοινότητα, ενώ πλέον, η αειφόρος ανάπτυξη αποτελεί βασικό άξονα ανάλυσης, αλλά και πολιτικής των Ηνωμένων Εθνών για θέματα ανάπτυξης, αλλά και περιβάλλοντος.²⁴⁷ Εμφανίζεται πλέον, επιτακτική η ανάγκη για ένα μοντέλο ανάπτυξης, το οποίο να είναι ταυτόχρονα βιώσιμο με όρους περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς.²⁴⁸

²⁴⁵ Λαμπριανίδης Λ. Οικονομική Γεωγραφία: Στοιχεία Θεωρίας και Εμπειρικά Παραδείγματα, Αθήνα, Πατάκη, (2001):210

²⁴⁶ Σιούτη Γ. Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλα, (2003):15-23

²⁴⁷ Φλογαΐτη Ε., ο.π. σελ.81

²⁴⁸ Μπλούχου Α. Βιώσιμη Ανάπτυξη Περιφερειακής Ενότητας Ροδόπης, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (2012):12

Πρώιμη συζήτηση της αειφόρου ανάπτυξης υπήρξε στο Ρίο το 1992 στη Διάσκεψη Κορυφής. Αποτέλεσμα αυτής ήταν η δημιουργία συμφωνιών σε σημαντικά ζητήματα, όπως είναι η εκδάσωση, η απερημοποίηση, οι κλιματικές αλλαγές και η δημιουργία γενικής στρατηγικής, προκειμένου να αντιμετωπιστούν περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά θέματα. Η στρατηγική αυτή εμπεριέχεται στην Ατζέντα 21. Δυστυχώς, όμως, το ενδιαφέρον άρχισε σταδιακά να μειώνεται. Η πολυμερή αυτή συμφωνία που αφορούσε για τις κλιματικές αλλαγές σε ηπιότερη μορφή, σε σχέση με αυτή που είχε αρχικά, αναμένει την επικαιροποίηση της, από ένα ικανό πλήθος χωρών. Όμως, παρόμοια ήταν και η διαδρομή που ακολουθήθηκε προκειμένου να υλοποιηθεί η Ατζέντα 21, με αποτέλεσμα να καταγραφούν πολύ μικρά, αλλά και ελάχιστα βήματα. Κατά τη δεκαετία μεταξύ της διάσκεψης του Ρίου και της διάσκεψης του Γιοχάνεσμπουργκ, σημαντικότερα βήματα που έγιναν ήταν οι προσπάθειες που έγιναν συστηματικά για τον προσδιορισμό της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης, σε επίπεδο πρακτικό, αλλά και ερευνητικό, πολιτικής παρέμβασης. Στο διάλογο αυτό, ο οποίος ήταν δημόσιος, συμμετείχαν φορείς του ιδιωτικού τομέα, της τοπικής αυτοδιοίκησης, διεθνείς οργανισμοί, αλλά και μη-κυβερνητικές οργανώσεις.²⁴⁹

Το 2009, το συμβούλιο που αποτελείτο από τους υπουργούς των χωρών που ήταν μέλη του ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης), στο οποίο συμμετείχε και η χώρα μας, υπογράφηκε η «Διακήρυξη της πράσινης ανάπτυξης», όπου αναγνωρίστηκε από τις χώρες μέλη, πως οι έννοιες «πράσινη» και «μεγέθυνση», μπορούν να συμβαδίζουν, ενώ ταυτόχρονα διακήρυξε πως θα ενισχυθούν όλες οι προσπάθειες που κάνουν για να εφαρμοστούν στρατηγικές πράσινης ανάπτυξης, ενώ παράλληλα θα γίνει ενθάρρυνση των πράσινων επενδυτών καθώς και της βιώσιμης διαχώρισης των φυσικών πόρων.²⁵⁰

3.3 Έννοια – ορισμός αειφόρου ανάπτυξης

Ο όρος της αειφόρου ανάπτυξης προέρχεται από τη μετάφραση των αγγλικών λέξεων “sustainable Development”, εναλλακτικοί ορισμοί της αειφόρου ανάπτυξης στην ελληνική βιβλιογραφία είναι αυτοί της βιώσιμης, της πράσινης και της υποστηρίξιμης

²⁴⁹ Παπανδρέου Α., Σαρτζετάκης Ε. (2002), Βιώσιμη Ανάπτυξη: Οικονομική Επιστήμη και Διεθνές Θεσμικό Πλαίσιο, πρόσβαση 10/2/2016, [users.uom.gr/~esartz/teaching/genvecon/SD\(PapSartz\).doc](http://users.uom.gr/~esartz/teaching/genvecon/SD(PapSartz).doc), σελ.2

²⁵⁰ Value Del, Πράσινη και Αειφόρος Ανάπτυξη, πρόσβαση:21.5.2015, <http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>, (2010):5

ανάπτυξης. Οι διαφορετικοί ορισμοί αυτοί χρησιμοποιούνται καθότι δεν είναι πάντα εφικτό να γίνει μετάφραση του όρου “sustainable Development” στην ελληνική γλώσσα, ώστε να αποδίδεται απόλυτα η έννοια του όρου.²⁵¹

Επίσης, ο όρος της Αειφόρου Ανάπτυξης νοηματοδοτείται πιο πολύ ως κανόνας ηθικός και λιγότερο ως όρος επιστημονικός, γιατί εκτός από τη σύνδεση αυτής με την οικολογία, αλλά και την παγκόσμια περιβαλλοντική κρίση, έχει άμεση σύνδεση με τις ιδέες και τις αξίες της ειρήνης, της δικαιοσύνης και των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Το περιβάλλον, οι θεσμοί, η οικονομία και η κοινωνία, αποτελούν για την Αειφόρο Ανάπτυξη βασικούς πυλώνες, ενώ η εκπαίδευση είναι ο κύριος μοχλός για την ανάπτυξη ικανοτήτων και δεξιοτήτων, για την οικοδόμηση των γνώσεων, καθώς και τη διαμόρφωση θετικών συμπεριφορών και στάσεων, απέναντι στο περιβάλλον, αλλά και την καλλιέργεια των ανθρώπινων αξιών.²⁵²

Επικρατέστερος ορισμός της αειφόρου ανάπτυξης είναι αυτός της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη:

*«Αειφόρος ανάπτυξη είναι αυτή που καλύπτει τις παροντικές ανάγκες, χωρίς να υποθηκευτεί η δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες. (Είναι) μια διαδικασία μετασχηματισμού όπου η εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης και οι προσαρμογές στο θεσμικό πλαίσιο εναρμονίζονται και ανυψώνουν τις σημερινές και μελλοντικές δυνατότητες να ικανοποιηθούν οι ανθρώπινες ανάγκες και φιλοδοξίες».*²⁵³

Το να ικανοποιούνται οι απαιτήσεις της παρούσας γενεάς νοείται ικανοποίηση.²⁵⁴

- Των οικονομικών αναγκών, δηλαδή στην εξασφάλιση βιοτικού επιπέδου υψηλού, ή να υπάρχουν διαθέσιμα εισοδήματα, ασφαλιστική κάλυψη για χρονικά διαστήματα ασθενείας, ανεργίας, συνταξιοδότησης κλπ.
- Πολιτιστικών και κοινωνιών αναγκών, αλλά και την εξασφάλιση υγείων συνθηκών για τη διαβίωση των ανθρώπων. Σ’ αυτές, περιλαμβάνονται οι

²⁵¹ Ανδριώτης Κ. *Αειφορία και Εναλλακτικός Τουρισμός*, Αθήνα: Σταμούλη, (2008):38

²⁵² Σπυροπούλου Δ., Στεφανόπουλος Ν., Μαρδίρης, Θ. (χ.χ.), Περιβάλλον και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη: Πίσω από τις Γραμμές, πρόσβαση 10/5/2016, http://www.kpe.gr/proceedings/Spyropoulou_et_al.pdf.

²⁵³ WCED (World Commission on Environment and Development) *Our common future*, Oxford, Oxford University Press, (1987):43

²⁵⁴ Πετρουλάκης Ν. (χ.χ.), *Η Διακήρυξη του Ρίο για το περιβάλλον και την ανάπτυξη*, Χανιά: Χανιώτικα νέα, πρόσβαση 10/2/2015, <http://www.haniotika-nea.gr/65273-i-diakiruksi-tou-rio-gia-to-periballon-kai-tin-anaptuksi/>.

ανάγκες για ασφαλή, σίγουρη, οικονομικά ανεκτή και υγιεινή κατοικία σε έναν οικισμό, ο οποίος θα διαθέτει αποχέτευση, παροχή πόσιμου νερού, οργανισμούς υγείας, συγκοινωνιακή εξυπηρέτηση, σχολεία, δημόσιες υπηρεσίες, παιδικούς σταθμούς κ.α., η οποία θα είναι προφυλαγμένη από κάθε περιβαλλοντική πηγή κινδύνου. Επίσης, θα πρέπει να υπάρχουν οι κατάλληλες δυνατότητες, ώστε ν' αντιμετωπίζονται οι ειδικές ανάγκες των παιδιών και των ατόμων της τρίτης ηλικίας, καθώς και βοηθοί για την επίβλεψη των βρεφών. Για την επίτευξη όλων αυτών θα πρέπει γίνει δίκαιη κατανομή των εισοδημάτων μεταξύ των κρατών, αλλά και μέσα σε κάθε κράτος.

- Και των πολιτικών αναγκών. Δηλαδή, να εξασφαλιστεί η πλήρης ελευθερία της συμμετοχής των πολιτών, όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων για θέματα τοπικά και εθνικά, εντός του πλαισίου του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Για το Wced η αειφόρος ανάπτυξη απαιτεί μια διαδικασία αλλαγής, όπου ενοποιείται η οικονομική ευημερία με την περιβαλλοντική ακεραιότητα, έτσι ώστε να προάγεται η κοινωνική ισονομία και να διαφυλάσσεται ο πολιτισμός μιας κοινωνίας. Βάσει αυτού, μέσω της αειφόρου ανάπτυξης τονίζεται η αλληλεξάρτηση του φυσικού περιβάλλοντος με την κοινωνία και την οικονομία.²⁵⁵ Αν και υπάρχει, ίσως, δυσκολία στο να διατυπωθεί ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός για την κοινωνική αειφόρος ανάπτυξη, υπάρχει ομοφωνία σχετικά με το σκοπό της, ο οποίος είναι η διασφάλιση της ικανότητας που έχουν οι άνθρωποι κάθε γενιάς να επιβιώνουν και να ευημερούν.²⁵⁶

Τον πιο πάνω ορισμό συμπληρώνει ο ορισμός IUCN (International Union for Conservation of Nature - Διεθνής Ένωση για την Προστασία της Φύσης), UNEP (United Nations Environmental Programme -Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών), WWF (World Wildlife Fund - Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση):

*«Η ανάπτυξη είναι αειφόρος όταν βελτιώνει την ποιότητα ζωής στο πλαίσιο των ορίων που θέτει η φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων που υποστηρίζουν τη ζωή».*²⁵⁷

Στον πρώτο ορισμό τονίζεται η ανάγκη για αλληλεγγύη, αλλά και υπευθυνότητα ανάμεσα στις γενεές, ενώ ο δεύτερος τονίζει την περιβαλλοντική διάσταση.

²⁵⁵ Ανδριώτης Κ., ο.π. σελ. 229

²⁵⁶ Magis K., Shinn C. Emergent Principles of Social Sustainability. In J. Dillard, V. Dujon and M. King, Understanding the social dimension of sustainability, New York, Routledge, (2009):38

²⁵⁷ Γεωργόπουλος Α. Γη, Ένας Μικρός και Εύθραυστος Πλανήτης, Αθήνα, Gutenberg, (1998):33

Η θέση αυτή επαληθεύεται αν αναλύσουμε τα συνθετικά του όρου. Η αειφορία εκπροσωπεί την ιδέα της διατήρησης – επιβίωσης, αλλά και τη διαφύλαξη των φυσικών πόρων, ενώ η ανάπτυξη εκπροσωπεί την ιδέα της παρέμβασης του ανθρώπου στη φύση.²⁵⁸

Προσπάθησαν και άλλοι να ορίσουν την αειφορία, την οποία συσχετίζουν τόσο με την ορθή χρήση των πόρων, όσο και με θέματα σχετικά με τη δικαιοσύνη. Η αειφόρος ανάπτυξη σχετίζεται άμεσα με πόρους, όπως είναι το περιβάλλον και η ενέργεια, πόροι οι οποίοι παίζουν βασικό ρόλο στη συνεχή ανάπτυξή της ανθρωπότητας. Η χρήση των φυσικών πόρων είναι απαραίτητη, χωρίς όμως να βλάπτουν το περιβάλλον και να είναι επικίνδυνο γι' αυτό, έτσι ώστε να είναι οι ανάγκες τόσο της μελλοντικής, όσο και της τωρινής κοινωνίας κατανοητές. Σχετικά με το συσχετισμό της αειφόρου ανάπτυξης με τη δικαιοσύνη, τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα, επικρατεί πως ο όρος της αειφόρου ανάπτυξης είναι όρος τεχνικός που κυρίως αφορά τεχνολογία, εξειδικευμένη γνώση, αλλά και εξειδίκευση. Σε μια κοινωνία για να επιτευχθεί εξολοκλήρου η αειφορική ανάπτυξη μέσα σ' αυτή, θα πρέπει αυτή να είναι οικολογικά δυναμική, δίκαιη κοινωνικά, οικονομικά βιώσιμη και θα πρέπει να διατηρείται ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας που έχει.²⁵⁹

Οι δυσκολίες στο να κατανοηθεί η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης, οφείλονται, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνουν πολλοί μελετητές, στο ότι τόσο το συγκεκριμένο νόημα της, αλλά και οι πρακτικές της εφαρμογές, είναι αρκετά δυναμικές σαν αποτέλεσμα της συνεχούς αναζήτησης ισορροπίας στις μεταβαλλόμενες περιβαλλοντικές συνθήκες. Οι δυσκολίες που προκύπτουν για να κατανοηθεί η έννοια της αειφορίας, όπως επισημαίνεται από αρκετούς μελετητές, οφείλονται, στο γεγονός πως το συγκεκριμένο νόημά της, αλλά και οι πρακτικές εφαρμογές της είναι: πολύ δυναμικές (αποτέλεσμα της συνεχούς αναζήτησης ισορροπίας στις διάφορες μεταβαλλόμενες συνθήκες περιβάλλοντος), αρκετά ασαφείς (εξαιτίας του γεγονότος πως στηρίζεται σε πιο μακροπρόθεσμους, αλλά και αφηρημένους στόχους) και ιδιαίτερα αμφισβητήσιμες (σαν συνέπεια του πλήθους των ανθρώπινων αντιλήψεων, αξιών,

²⁵⁸ Χαϊνταρλής Μ. Αειφορία, αειφόρος ανάπτυξη και δίκαιο, Περιβάλλον και Δίκαιο, Τεύχος 4/2001, (2001):520

²⁵⁹ Φουφλή Σ., Καπαρέλος Λ. Αειφόρος και βιώσιμη ανάπτυξη και οι επιπτώσεις της στις νέες επιχειρήσεις, Αθήνα, ΤΕΙ Πειραιά, (2016):9-10

καθώς και των αντικρουόμενων πολιτικών συμφερόντων τα οποία και συνδέονται με την έννοια της αειφορίας).²⁶⁰

Η αειφορία δίνει προτεραιότητα στην ποιότητα ζωής των ανθρώπων, αλλά και του πλανήτη. Δίνεται έμφαση σε : 1) καλύτερα επίπεδα κοινωνικής, αλλά και οικονομικής ευημερίας, για όσους είναι λιγότερο προνομιούχοι, 2) στην προστασία της βιόσφαιρας και 3) στο γεγονός πως οι γενιές του μέλλοντος θα πρέπει να είναι κληρονόμοι του ίδιου τουλάχιστον πλούτου (φυσικού και ανθρωπογενή), όσου έχουμε κληρονομήσει και εμείς σήμερα.²⁶¹

Από καθαρά περιβαλλοντική πλευρά, αειφόρος ανάπτυξη νοείται η διασφάλιση παραγωγής τροφής, συνεπώς και προστασία από τη διάβρωση του εδάφους, η παύση χρήσης λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, ή έστω η ελαχιστοποίηση αυτών, η αποτελεσματική χρήση των αποθεμάτων νερού και χρήση της γεωργικής γης, καθώς και αύξηση των αποδόσεων μέσω της τεχνολογίας. Η προστασία του περιβάλλοντος είναι απαραίτητη από τις μεγάλες αλλαγές στη σύσταση της ατμόσφαιρας, οι οποίες έχουν ως συνέπεια τις αλλαγές του κλίματος παγκοσμίως, μέσω των οποίων θα χειροτέρευε για τις επόμενες γενεές η «Γη».²⁶²

Η αειφορική/βιώσιμη διαχείριση φυσικών πόρων είναι σε αρμονία με την προστασία του περιβάλλοντος από άποψη ποσοτική και ποιοτική, αφού στόχος της αειφόρου/ βιώσιμης ανάπτυξης είναι να χρησιμοποιούνται οι φυσικοί πόροι ως σημείο ανταχής αυτών. Η βελτίωση, καθώς και η διαφύλαξη του περιβάλλοντος, σαν κύριος στόχος, όσον αφορά τον αναπτυξιακό σχεδιασμό, αποτελεί για την αειφορία αντικειμενικό στόχο, με αποτέλεσμα η οικονομική ανάπτυξη να είναι βιώσιμη.²⁶³

Είναι μια δυναμική, αλλά και εξελισσόμενη έννοια, πηγή εσωτερικών, αλλά και εξωτερικών συγκρούσεων με αντιφάσεις, όπως όμως τονίζει ο Kofi Annan είναι η μεγαλύτερη πρόκληση του αιώνα « ... η πιο μεγάλη πρόκληση του αιώνα είναι να

²⁶⁰ Τσιάρας Σ. Προοπτικές για Βιώσιμη ή Αειφόρο Ανάπτυξη στον Δήμο Πιερίων, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, (2010):13

²⁶¹ Δίτσιου Μ. (2006) *Η Δεκαετία της Εκπαίδευσης για την Βιώσιμη Ανάπτυξη. Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, πρόσβαση 4/05/2015, <http://www.peakmagazine.gr/sites/default/files/issues/pdf/peakpet36.pdf>.

²⁶² Γεωργόπουλος Α., ο.π. σελ.62-63

²⁶³ Αιγινίτη Μ., ο.π. σελ 23

πάρουμε μια ιδέα που φαίνεται αφηρημένη *την αειφόρο ανάπτυξη* και να τη μετατρέψουμε σε πραγματικότητα για όλους τους ανθρώπους όλου του κόσμου». ²⁶⁴

Η αειφόρος ανάπτυξη δεν αποτελεί ενδιαφέρον για τους περιβαλλοντολόγους, αλλά αποτελεί ενδιαφέρον για όλους τους κλάδους των επιστημών, όπου κάθε ένας από αυτούς από την πλευρά του δικού του γνωσιολογικού υπόβαθρου, προτείνει τα κατάλληλα εργαλεία, ώστε να επιτευχθεί ο στόχος για την αειφόρο ανάπτυξη. Δε θα ήταν, όμως, θετικά τα αποτελέσματα της ανάπτυξης, αν η δράση των επιστημονικών κλάδων χαρακτηρίζεται από αυτονομία, δίχως να λαμβάνουν υπόψη τους και όλους τους υπόλοιπους κλάδους. Οι κοινωνικοί, πολιτισμικοί, αλλά και άλλοι παράγοντες αλληλεπιδρούν και αλληλοσυμπληρώνονται ο ένας με τον άλλο, διαμορφώνοντας με τον τρόπο αυτό το τελικό αποτέλεσμα. Η πολύ καλή επικοινωνία, αλλά και συνεργασία, είναι που θα οδηγήσουν στη σωστή ιεράρχηση των αναγκών, έτσι ώστε να γίνεται εφαρμογή των κατάλληλων δράσεων, την κατάλληλη χρονική στιγμή, στην κατάλληλη περιοχή. ²⁶⁵

Η αειφόρος ανάπτυξη αποτελεί νέο επίπεδο αναζητήσεων και έρευνας, σε επίπεδο θεωρίας αλλά και πολιτικών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός πως αποπειράται να συνδυάσει τους τρεις άξονες: της οικονομίας, του περιβάλλοντος και της κοινωνίας, αλλά και στο γεγονός ότι ασχολείται με τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των παραπάνω. Η ανάλυση αυτών των σχέσεων και η επιστημονική θεμελίωση είναι ένα δυσχερές εγχείρημα εξαιτίας του ότι προϋποθέτει ανάλυση, αλλά και σύνθεση εννοιών και κατηγοριών, προερχόμενοι από διαφορετικούς κλάδους. ²⁶⁶

Η επιστημονική αναζήτηση και ο διάλογος, ο οποίος ξεκίνησε σχετικά με την αειφόρο (βιώσιμη) ανάπτυξη, καθώς και του όρου της, συνεχίζει να υπάρχει και στις ημέρες μας, ο οποίος μάλιστα συνοδεύεται με εντάσεις και αντιπαραθέσεις, όλα αυτά συνεισέφεραν στη μελέτη του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης παρέχοντας πολλά σημαντικά στοιχεία. Η επίδραση που έχει η αειφόρος ανάπτυξη είναι όλο και πιο πολύ εμφανής, στις αποφάσεις τις πολιτικές, αλλά και στις απαιτήσεις των περιβαλλοντικών κινημάτων και της κοινής γνώμης. Ο βαθμός, όμως, αποδοχής της αειφόρου ανάπτυξης

²⁶⁴ Ταμουτσέλη Κ. (2006), Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφορία. Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, πρόσβαση 10/4/2016, <http://www.peakmagazine.gr/sites/default/files/issues/pdf/peakpet36.pdf>.

²⁶⁵ Μητούλα Ρ. Βιώσιμη Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση & Ανασυγκρότηση του Ελληνικού Αστικού Περιβάλλοντος, Αθήνα, Σταμούλης, (2006):27

²⁶⁶ Δημαδά, Ζ., *Οικονομία Ανάπτυξη Περιβάλλον*, Αθήνα, Παπαζήση, (2008):160

είναι μεταβαλλόμενος στο χρόνο και κατά το πέρασμα αυτού, διαφοροποιείται, καθοριζόμενος από πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες. Συγκεκριμένα, αφορά τέσσερα αλληλοεξαρτώμενα συστήματα.²⁶⁷

- Τα φυσικά, που παρέχουν υποστήριξη ζωτική σε όλα τα άβια ή έμβια όντα.
- Τα οικονομικά, που διαμορφώνονται και διαμορφώνουν όλες τις παραγωγικές διαδικασίες, ενώ καθορίζουν τα διάφορα πρότυπα που εξασφαλίζουν πόρους στους ανθρώπους.
- Τα κοινωνικά, που παρέχουν διάφορους τρόπους στους ανθρώπους, να ζουν μαζί με ισότητα, ειρηνικά και κυρίως με σεβασμό προς τα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Τα πολιτικά, έτσι ώστε να παίρνονται αποφάσεις σχετικά με τον τρόπο που τα οικονομικά και κοινωνικά συστήματα, αξιοποιούν – χρησιμοποιούν, αλλά και αλληλεπιδρούν, στο περιβάλλον.

Τόσο στην έννοια της αιφόρου ανάπτυξης όσο και στον ορισμό αυτής διακρίνουμε διάχυτο το στοιχείο της ηθικής. Παρατηρούμε πως η βάση ουσιαστικά για την επίτευξη αυτής βρίσκεται σε διάφορες ηθικές αρχές και θεωρίες, μερικές από τις οποίες θα εξετάσουμε πιο κάτω σε σχέση με την αιφόρο ανάπτυξη.

Στον ορισμό, αλλά και την έννοια της αιφόρου ανάπτυξης παρατηρούμε διάχυτη την ανθρωποκεντρική ηθική. Ουσιαστικά η ηθική ευθύνη των ανθρώπων δεν προέρχεται από την αποδοχή των δικαιωμάτων που έχει η φύση, αλλά στην ηθική ευθύνη που έχουν οι άνθρωποι ως προς τις μελλοντικές γενεές. Παρατηρούμε πως η φύση δεν έχει δικαιώματα, ουσιαστικά μέσω της αιφόρου ανάπτυξης αναγνωρίζεται να κατέχει εγγενή αξία μόνο ο άνθρωπος, ενώ ο φυσικός κόσμος έχει εργαλειακή αξία, η φύση είναι μια αποθήκη υλικών απαραίτητων για την επιβίωση και την ευημερία των ανθρώπων στον πλανήτη. Μέσω της αιφόρου ανάπτυξης ο άνθρωπος θα αρχίσει να διαχειρίζεται τη φύση και τους πόρους αυτής με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτευχθεί η ασφάλεια για τον ίδιο τον άνθρωπο στο παρόν και στο μέλλον. Συνεπώς, η ανθρωποκεντρική θεώρηση που διέπει τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση είναι διάχυτη στην αιφόρο ανάπτυξη. Η επίτευξη της αιφορίας είναι σκοπός όχι για χάριν της φύσης, αλλά για χάριν των ανθρώπων και μόνο, προκειμένου να επιτευχθεί η

²⁶⁷ Σπυροπούλου Δ., Στεφανόπουλος Ν., Μαρδίρης, Θ., ο.π.

ευημερία τόσο των παροντικών όσο και των μελλοντικών γενεών. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω πως και η περιβαλλοντική καταστροφή ουσιαστικά είναι αποτέλεσμα πράξεων που βασίζονται στον ανθρωποκεντρισμό. Ο άνθρωπος προκειμένου να καλυτερεύσει δήθεν τη ζωή του, οδηγήθηκε σε καταχρηστικές πράξεις εις βάρος της φύσης, καθώς σημασία είχε μόνο ο άνθρωπος και η υποτιθέμενη ευημερία του. Ίσως τελικά, θα έπρεπε μέσω της αειφόρου ανάπτυξης να δοθεί μεγαλύτερη αξία στο φυσικό περιβάλλον προς χάριν του ιδίου και όχι μόνο προς χάριν του ανθρώπου.

Επίσης, παρατηρούμε πως η αρχή της αειφορίας έχει ως ηθική βάση τη διαγενεακή δικαιοσύνη, αφού οι άνθρωποι του παρόντος θα πρέπει να ενεργούν με τρόπο τέτοιο, ώστε να μην εξαντλούν τους φυσικούς πόρους για τις επόμενες γενεές. Οι γενεές του σήμερα θα πρέπει να μην εξαντλούν τους πόρους και τις υπηρεσίες του φυσικού κόσμου προς τιμήν της καλύτερευσης της ζωής τους χωρίς να λαμβάνουν υπόψιν τους και τις μελλοντικές γενεές. Η μη ύπαρξη διαγενεακής δικαιοσύνης ουσιαστικά είναι και η βασική αιτία για τα περιβαλλοντικά προβλήματα που ταλανίζουν τον πλανήτη μας. Οι άνθρωποι ως άπληστα όντα καταχράζονταν την εξουσία που είχαν στη γη προς χάριν της υποτιθέμενης ανάπτυξής τους, δίχως να λαμβάνουν υπόψιν τους τη ζωή των μελλοντικών ανθρώπων. Οι συνέπειες των πράξεων αυτών του ανθρώπου είναι καθημερινά ορατές και πλέον κρούεται ο κώδωνας του κινδύνου, ο οποίος κάνει επιτακτική την ανάγκη της αειφόρου ανάπτυξης.

Μια άλλη θεωρία στην οποία στηρίζεται η αειφόρος ανάπτυξη είναι η θεωρία του ωφελιμισμού. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή όπως έχουμε ήδη αναφέρει, μια πράξη αξιολογείται με το αν οι συνέπειες αυτής είναι καλές ή κακές για το σύνολο των ατόμων που επηρεάζονται από την πράξη αυτή. Στην περίπτωση της αειφόρου ανάπτυξης τα άτομα του μέλλοντος είναι το ίδιο σημαντικά με τα άτομα του παρόντος και αντιμετωπίζονται ουσιαστικά ως σύνολο και οι πράξεις των τωρινών γενεών θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψιν και τις επιπτώσεις αυτών στις μελλοντικές γενεές.

Μια άλλη θεωρία στην οποία ορατά βασίζεται η αειφόρος ανάπτυξη και ιδιαίτερα όσον αφορά τα δικαιώματα των επόμενων γενεών είναι αυτή του κοινωνικού συμβολαίου, όπου οποιαδήποτε ηθική απόφαση στηρίζεται σε μια συμφωνία μεταξύ των ατόμων μιας κοινωνίας, δηλαδή ένα κοινωνικό συμβόλαιο. Με βάση τη συμφωνία αυτή σε ισότιμη αρχή κάθε γενιά είναι ικανή να αποφασίσει το μέρος της φύσης που θα σώσει και θα αφήσει ως κληρονομιά για την επόμενη γενιά.

Παρατηρούμε λοιπόν, πως τόσο η έννοια όσο και η εφαρμογή της αειφόρου ανάπτυξης έχει ως βάση θεωρίες τις περιβαλλοντικής ηθικής, δίχως το κομμάτι της ηθικής η αειφόρος ανάπτυξη στον πλανήτη μας έχει ελάχιστες πιθανότητες να εφαρμοστεί.

3.4 Η ανάγκη για αειφορία

Η διαρκής υποβάθμιση του περιβάλλοντος, σε συνδυασμό με την πολυπλοκότητα του, συνέβαλλαν στη διαπίστωση πως κανένα μέτρο περιβαλλοντικής προστασίας, ή νομοθετική ρύθμιση, δεν έχουν την ικανότητα να βοηθήσουν στην προστασία και βελτίωση αυτού. Επίσης, δεν επαρκούν για την επίτευξη της βιωσιμότητας αν οι ίδιοι οι πολίτες δεν αλλάξουν. Αν δηλαδή, δε διαμορφωθούν πολίτες, οι οποίοι θα έχουν υπεύθυνη περιβαλλοντική συμπεριφορά, με την οποία θα πραγματοποιηθεί η κινητοποίηση τους σε δράσεις, ενέργειες, για τη διατήρηση και προστασία του περιβάλλοντος, έτσι ώστε οι συνθήκες ζωής τους να βελτιωθούν βάσει της αειφόρου ανάπτυξης.²⁶⁸

Η έννοια της ανάπτυξης είναι διαχρονικά συνυφασμένη με την κάλυψη των υλικών αναγκών του ανθρώπου, μέσω της εργασιακής διαδικασίας με την καλύτερη δυνατή χρήση των φυσικών πόρων. Η πρόοδος, αλλά και η ανάπτυξη του ανθρώπου, μέσω της γνώσης και της επιστήμης απαιτούσε την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και συνεπώς τον έλεγχο της φύσης από τον άνθρωπο.²⁶⁹

Τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα, προέρχονται από την υπέρμετρη κατανάλωση των φυσικών πόρων, καθώς και την περιβαλλοντική ρύπανση.²⁷⁰ Τόσο η βιομηχανική, όσο και η τεχνολογική ανάπτυξη που έγινε σε συνδυασμό με τη μεγάλη αύξηση του πληθυσμού στη γη, είχαν ως αποτέλεσμα να διαταραχθεί η ισορροπία του φυσικού περιβάλλοντος. Ο άνθρωπος στοχεύοντας στην ανάπτυξη, άρχισε να εκμεταλλεύεται αλόγιστα τις πρώτες ύλες, να παράγει, αλλά και να καταναλώνει όλο και περισσότερα προϊόντα, τα οποία πολλές φορές μάλιστα αποδείχθηκαν άχρηστα, έως ότου να εμφανιστεί το περιβαλλοντικό πρόβλημα.²⁷¹

Η αειφορία σκοπό έχει να διασφαλίσει την ικανότητα που έχει η γη να ωφελεί όλες τις μορφές ύπαρξης, ενώ βασίζεται στο σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και στις αρχές της δημοκρατίας. Ως στόχος της αειφόρου ανάπτυξης είναι να

²⁶⁸ Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (ΥΠΠ), Συνοπτικό κείμενο στρατηγικού σχεδιασμού για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση με επίκεντρο την Αειφόρο Ανάπτυξη, Λευκωσία, ΥΠΠ, (2007):4

²⁶⁹ Oates, W. The economics of the Environment, Edward Elgar: Aldeshot UK, (1992)34-37

²⁷⁰ Κοσμάκη Π. Πρόλογος στο Ανδρεαδάκης Α., Βάρφη Α.-Ζ., Γιαννακούρου Γ., Κοϊμτζόγλου, Ι., Νικολάου, Κ., Χριστούλας, Δ., Εισαγωγή στο Φυσικό και Ανθρωπογενές Περιβάλλον: Το Ανθρωπογενές Περιβάλλον, Πάτρα, ΕΑΠ, (1999):15

²⁷¹ Πολυδωρόπουλος Π., Σταυροπούλου Ο. Γνώση και διαχείριση του Περιβάλλοντος, Αθήνα, Γκιούρδας, (2004):2

βελτιώνεται συνεχώς η ποιότητα ζωής και οι συνθήκες διαβίωσης επάνω στη γη, τόσο για το όφελος της τωρινής γενιάς, όσο και των μελλοντικών γενεών. Για το λόγο αυτό προωθείται από την αειφορία μια δυναμική οικονομία στην οποία θα υπάρχει πλήρης απασχόληση για τα άτομα, εκπαίδευση υψηλού επιπέδου, θα προστατεύεται η υγεία, θα υπάρχει κοινωνική και εδαφική συνοχή, αλλά και προστασία του περιβάλλοντος, σε έναν πλανήτη ασφαλή και ειρηνικό που θα σέβεται ταυτόχρονα την πολιτιστική ποικιλομορφία.²⁷²

Δυστυχώς, ο άνθρωπος ξέχασε ότι και ο ίδιος αποτελεί μέρος της φύσης,²⁷³ με αποτέλεσμα τα δώρα που απόκτησε, εξαιτίας της όλο και βαθύτερης γνώσης του για τη φύση, του περιβάλλοντός του, της χημείας του, της ιατρικής του, όλα όσα έμοιαζαν πως θα μπορούσαν να ελαττώσουν τις ανθρώπινες ταλαιπωρίες, να τείνουν να οδηγήσουν την ανθρωπότητα στην καταστροφή.²⁷⁴

Ο «πολιτισμένος άνθρωπος» καταναλώνει περισσότερες πρώτες ύλες, ενέργεια και τροφή από ό,τι χρειάζεται και ρυπαίνει το περιβάλλον με τα απόβλητα που παράγει, ενώ με την παρέμβαση του ανθρώπου στους διάφορους βιογεωφυσικοχημικούς κύκλους, οδηγεί στη διαταραχή των οικοσυστημάτων και στη ροή ύλης και ενέργειας, π.χ. τα λιπάσματα ρυπαίνουν το έδαφος, το νερό και έμμεσα τον αέρα.²⁷⁵ Η ασύδοτη αυτή συμπεριφορά των ανθρώπων συνεχίζεται μέχρι και τις μέρες μας, αφού τα κυρίαρχα ιδεολογικά συστήματα των τελευταίων δεκαετιών, βασίζονται σε οικονομίες σπατάλης φυσικών πόρων και όχι σε οικονομίες ανακύκλωσης.

*«Ο πολιτισμένος άνθρωπος, που ερημώνει με τυφλό βανδαλισμό το φυσικό του περίγυρο από τον οποίο αντλεί τη διατροφή του, απειλεί τον εαυτό του με οικολογική καταστροφή. Όταν οι οικονομικές συνέπειες του βανδαλισμού αυτού θ' αρχίσουν να γίνονται αισθητές, ο άνθρωπος θα αναγνωρίσει μάλλον το σφάλμα του, αλλά τότε ίσως να είναι πολύ αργά».*²⁷⁶

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν οξυνθεί στις ημέρες μας, που πλέον η αειφορία προτάσσεται σαν επιτακτική ανάγκη. Για την εφαρμογή αυτής, όμως, θα πρέπει να συνεργαστούμε όλοι οι πολίτες αλλάζοντας και αποκτώντας υπεύθυνη

²⁷² Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Επανεξέταση της στρατηγικής της ΕΕ για την αειφόρο ανάπτυξη - Ανανεωμένη στρατηγική, Βρυξέλλες, (2006):19

²⁷³ Gruil, Herbert X. Ένας Πλανήτης Ληλατείται – Οικολογία και Οικονομία, Αθήνα, Νότος, (1982):28

²⁷⁴ Lorenz, K. Τα 8 Θανάσιμα Αμαρτήματα του Πολιτισμού μας, Αθήνα. Θυμάρι, (1979):34

²⁷⁵ Λύρας Γ., Περιβαλλοντική Ομάδα 3ου Γυμνασίου Πατρών, Πάτρα, ΙΔΕΚΕ, (2000):7,9

²⁷⁶ Lorenz, K., ο.π. σελ.49

περιβαλλοντική συμπεριφορά, αποκτώντας μια νέα νοοτροπία βασισμένη όχι στον εξαναγκασμό, αλλά στην ηθική υποχρέωση που έχουμε στις παροντικές, αλλά και στις μελλοντικές γενεές. Όπως ορίζει και η κοινωνική οικολογία θα πρέπει η κοινωνία να αλλάξει στο σύνολό της, προκειμένου να επιλυθούν τα διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα που μαστίζουν την ανθρωπότητα και να επιτευχθεί η αειφορία στον πλανήτη μας. Θα πρέπει τα μέλη και η άμεση διοίκηση (Δήμοι, Περιφέρειες) να ευαισθητοποιηθούν οικολογικά, ώστε εντέλει να επιτευχθεί η στροφή προς την αειφόρο ανάπτυξη.

3.5 Τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα

Τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι:²⁷⁷

1. Το ενεργειακό πρόβλημα, το οποίο κυρίως προήλθε από την αλόγιστη ενεργειακή κατανάλωση.
2. Η ατμοσφαιρική ρύπανση, που είχε ως συνέπεια την όξινη βροχή, την τρύπα του όζοντος, την ενδυνάμωση του φαινομένου του θερμοκηπίου, τις κλιματικές αλλαγές και τέλος τα ακραία καιρικά φαινόμενα.
3. Η υποβάθμιση του νερού τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά.
4. Η υποβάθμιση του εδάφους τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά.
5. Τα αστικά, αλλά και βιομηχανικά απορρίμματα και απόβλητα.
6. Ο θόρυβος (οδικός-κυκλοφοριακός, βιομηχανικός, θόρυβος Εγκαταστάσεων κλπ.).
7. Τέλος, η οπτικό-αισθητική ρύπανση. Πολλά έργα των ανθρώπων έχουν ως χαρακτηριστικό τη διάχυση στο περιβάλλον αντιαισθητικών εικόνων εγκατάλειψης «άχρηστων» πραγμάτων, που έχουν επιπτώσεις στον ψυχισμό των κατοίκων.

Εξαιτίας των πιο πάνω περιβαλλοντικών προβλημάτων, τίθεται σε κίνδυνο η βιωσιμότητα των οικοσυστημάτων της γης, με αποτέλεσμα να είναι αναγκαία η υιοθέτηση της αειφόρου ανάπτυξης στον τρόπο ζωής των ανθρώπων.

Η συμπεριφορά, αλλά και οι επιλογές του ανθρώπου σχετικά με το περιβάλλον, είναι ανησυχητικές με αποτέλεσμα να δημιουργείται επιτακτική ανάγκη επαναπροσδιορισμού των επιλογών του, με στόχο μια αειφόρο ανάπτυξη, μια αειφόρο κοινωνία, ένα αειφόρο – βιώσιμο μέλλον. Απαιτείται να παρθούν μέτρα παγκοσμίως, καθώς έχουμε αύξηση της αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών, ενώ πλέον, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας αποτελεί γεγονός. Όλες οι χώρες έχουν δικαίωμα για ανάπτυξη, αλλά και ευημερία. Η ανάπτυξη η οποία διασφαλίζει καλύτερη ποιότητα στη ζωή των ανθρώπων, στην υγεία, στην παιδεία, στην ασφάλεια, στη διάρκεια ζωής, στην αισθητική, στον πολιτισμό, αλλά και το σεβασμό στο περιβάλλον είναι η αειφόρος

²⁷⁷ Οργανόπουλος, Γ. (χ.χ.), Αειφορία-Αειφόρος Ανάπτυξη: Αναγκαιότητα Ορισμός», πρόσβαση 10/2/2015, http://users.sch.gr/organopoulos/genika/aeiforia_aeiforos_anaptyxi_organop_.pdf.

ανάπτυξη, η οποία λαμβάνει υπόψη της οικονομικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές παραμέτρους.²⁷⁸

Σαν πηγή του κακού όσον αφορά όλα τα περιβαλλοντικά προβλήματα και δεινά, θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι η παραπληροφόρηση και η ελλιπής πληροφόρηση του κοινού.²⁷⁹ Έτσι, για παράδειγμα, η τρύπα του όζοντος που είναι ένα από τα πιο σοβαρά περιβαλλοντικά προβλήματα, παρουσιάζεται έτσι ώστε, οι επιπτώσεις της καταστροφής της φύσης να φαίνονται πιο πολύ δυνητικές και όχι πραγματικές, είτε παρουσιάζεται με τρόπο τέτοιο που να φαίνεται πως η κατάσταση είναι υπό έλεγχο, με αποτέλεσμα να γίνονται ελάχιστες οι πιθανότητες να εκδηλωθούν διαφορετικές στάσεις από το κοινό, σχετικά με το πρόβλημα αυτό. Αν το σοβαρό αυτό πρόβλημα παρουσιάζόταν στις πραγματικές διαστάσεις του, η πιθανότητα να ευαισθητοποιηθεί το κοινό, αλλά και να υιοθετήσει στάσεις που προστατεύουν το περιβάλλον και δεν το επιβαρύνουν, θα ήταν μεγαλύτερη.²⁸⁰

Τα οικολογικά προβλήματα ενώνονται σε ένα πλαίσιο ανομοιογενές, γιατί η κατασκευή της πραγματικότητας αποτελεί ιεραρχική διαδικασία, όσον αφορά το επίπεδο του λόγου, αλλά και της πράξης, στο οποίο διάφορες εκδοχές της φύσης ανταγωνίζονται, ενώ η αντίληψη όσον αφορά το περιβάλλον ως πρόβλημα κοινωνικό είναι διαφορετική. Πιο συγκεκριμένα, η φύση για κάποιους θεωρείται ως ηθικό μέγεθος, για κάποιους άλλους εκλαμβάνεται με όρους φυσιολατρικούς, τέλος, για κάποιους, εκλαμβάνεται ως νέο πεδίο πολιτικών και κοινωνικών αγώνων.²⁸¹

Τα πιο πάνω περιβαλλοντικά προβλήματα και όχι μόνο δημιουργήθηκαν από τον ίδιο τον άνθρωπο ο οποίος διατηρώντας μια ανθρωποκεντρική στάση, εκμεταλλεύτηκε τη φύση θεωρώντας πως έτσι θα οδηγηθεί στην ευημερία και την ανάπτυξη. Μια ωφελμιστική στάση θεωρώντας πως αυτός ο δρόμος ανάπτυξης και δήθεν προόδου αυξάνει την ωφελιμότητά του και είναι ο δρόμος που προσφέρει τη μεγαλύτερη ευτυχία για τους περισσότερους ανθρώπους. Οι άνθρωποι θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν το μέγεθος της περιβαλλοντικής καταστροφής και τις απειλές που παραμονεύουν. Θα πρέπει η κοινωνική δικαιοσύνη να επικρατήσει στον πλανήτη μας και να συνειδητοποιήσουμε πως δικαίωμα στην ανάπτυξη και την ευημερία έχουν όλοι οι άνθρωποι. Η αειφόρος ανάπτυξη αποτελεί τη μοναδική λύση πλέον, την οποία θα πρέπει

²⁷⁸ Κούσουλας Γ. Προσέγγιση στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Αθήνα, ΕΚΚΕ, (2008):17

²⁷⁹ Δεμερτζής Ν., ο.π. σελ.338

²⁸⁰ Ο.π. σελ.362

²⁸¹ Ο.π. σελ.366

ο άνθρωπος να αποδεχτεί και να καθιερώσει σαν αρχή, μια αρχή βάση της οποίας μόνο θα πρέπει να πράττουμε και η οποία θα επιθυμεί να γίνει καθολικός νόμος όπως ορίζει και η κατηγορική προσταγή του Καντ.

3.6 Απειλές που πρέπει να αντιμετωπιστούν

Για την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης η Ε.Ε. βάζει ως στόχο να αντιμετωπιστούν έξι κύριες πηγές απειλών:²⁸²

- τις κλιματικές αλλαγές που επηρεάζουν την αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη, αλλά και τη δημιουργία ακραίων καιρικών φαινομένων.
- Η πληθυσμιακή γήρανση.
- Ο κοινωνικός αποκλεισμός, καθώς και η φτώχεια.
- Κίνδυνοι που απειλούν τη δημόσια υγεία εξαιτίας ανθεκτικών ασθενειών στα αντιβιοτικά, καθώς και η χρησιμοποίηση στη ζωή καθημερινά χημικών ουσιών.
- Το κυκλοφοριακό πρόβλημα στις αστικές περιοχές ,καθώς και η ρύπανση εξαιτίας των μέσων μεταφοράς.

3.7 Οι αρχές της αειφόρου ανάπτυξης

Ο Δέκλερης δημιούργησε ένα σύστημα με δώδεκα αρχές, οι οποίες καλύπτουν όλα τα κύρια προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ οικοσυστημάτων και ανθρωπογενών συστημάτων. Οι αρχές αυτές είναι:²⁸³

- Η αρχή της δημόσιας οικολογικής τάξης, σύμφωνα με την οποία η αειφόρος ανάπτυξη είναι ουσιαστικά ευθύνη του κράτους.
- Η αρχή της βιωσιμότητας, κατά την οποία απαγορεύεται η υποβάθμιση και μείωση του φυσικού κεφαλαίου που απομένει.
- Η αρχή φέρουσας ικανότητας των φυσικών οικοσυστημάτων και των ανθρωπογενών.
- Η αρχή που αφορά την αποκατάσταση των οικοσυστημάτων που έχουν πληγεί.

²⁸² ISTOS, *Επιστημονική μελέτη και μεθοδολογία με θέμα: Οικονομικό, Κοινωνικό και Περιβαλλοντικό Αποτύπωμα*, Τμήμα Περιβάλλοντος, Μυτιλήνη, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, (2005):17-18

²⁸³ Καραπάνου Β. *Η Βιώσιμη Ανάπτυξη μέσα από το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για τους Ανθρώπινους Οικισμούς*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (χ.χ.):23

- Η αρχή η οποία προστατεύει τη βιοποικιλότητα, ώστε να διατηρηθεί η ισορροπία στα οικοσυστήματα.
- Η αρχή που υποστηρίζει την κοινή φυσική κληρονομιά, σύμφωνα με την οποία στα φυσικά αγαθά έχουν δικαίωμα όλοι.
- Η αρχή βάσει της οποίας τα ευπαθή οικοσυστήματα αναπτύσσονται ήπια.
- Η αρχή χωρονομίας όπου επιβάλλεται ο συνολικός σχεδιασμός ανθρωπογενών, αλλά και φυσικών οικοσυστημάτων, ώστε να εξασφαλιστεί η ισορροπία.
- Η αρχή που σχετίζεται με την πολιτιστική κληρονομιά, η οποία αναφέρεται στην προστασία των ανθρωπογενών συστημάτων.
- Η αρχή του αειφόρου αστικού περιβάλλοντος, επιδίωξη της οποίας είναι να αντιμετωπιστεί η υποβάθμιση στα αστικά κέντρα και να βελτιωθεί σ' αυτά η ποιότητα ζωής. Το φυσικό κάλλος προστατεύεται με την 11^η αρχή στην οποία εξυπηρετείται η διατήρηση και η προστασία του τοπίου. Τέλος, η 12^η αρχή είναι αυτή της συνείδησης των ανθρώπων, σε σχέση με την οικολογία, αφού αποτελούν ζωτικό στοιχείο ώστε να διατηρηθεί το περιβάλλον.

3.8 Στόχοι της αειφόρου ανάπτυξης

Οι στόχοι της αειφόρου ανάπτυξης μέσω των οποίων θα αλλάξουμε τον κόσμο είναι:²⁸⁴

- Δίνεται τέλος σε κάθε μορφή φτώχειας στον κόσμο.
- Βελτιώνεται η διατροφή καθώς και η βιώσιμη γεωργία, ενώ παράλληλα δίνεται ένα τέλος όσον αφορά την πείνα στον πλανήτη, αφού επιτυγχάνεται επισιτιστική ασφάλεια.
- Διασφαλίζεται η υγεία στη ζωή και προάγεται η ευημερία όλων, ανεξαρτήτως ηλικίας.
- Διασφαλίζεται η ποιοτική, ελεύθερη, αλλά και η ισότιμη εκπαίδευση και προάγεται η δια βίου μάθηση.
- Επιτυγχάνεται η χειραφέτηση των γυναικών, καθώς και των κοριτσιών και η ισότητα των δύο φύλων.

²⁸⁴

https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=7

- Διασφαλίζεται η διαθεσιμότητα, καθώς και η βιώσιμη διαχείριση των εγκαταστάσεων υγιεινής και του νερού για όλον τον κόσμο.
- Διασφαλίζεται για όλους η πρόσβαση σε βιώσιμη, οικονομική, σύγχρονη και αξιόπιστη ενέργεια.
- Προάγεται για όλους η διαρκής, δίχως αποκλεισμούς, βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, καθώς και η αξιοπρεπής και πλήρης εργασία.
- Οικοδομούνται υποδομές ανθεκτικές, ενώ προάγεται η βιώσιμη και ανοιχτή βιομηχανοποίηση. Ενθαρρύνεται η καινοτομία.
- Μείωση της ανισότητας μεταξύ, αλλά και εντός των χωρών.
- Δημιουργούνται προσαρμοστικές, ασφαλείς βιώσιμες πόλεις, καθώς και ανθρώπινοι οικισμοί, δίχως αποκλεισμούς.
- Διασφαλίζονται μέθοδοι παραγωγής και η βιώσιμη κατανάλωση.
- Προστατεύονται και χρησιμοποιούνται με τρόπο βιώσιμο οι ωκεανοί, οι θάλασσες και οι θαλάσσιοι πόροι για αειφόρο ανάπτυξη.
- Τα μέσα εφαρμογής ενισχύονται και ανανεώνεται η παγκόσμια συνεργασία περί αειφόρου αναπτύξεως.
- Άμεσα αναλαμβάνεται δράση, ώστε να καταπολεμηθεί η κλιματική αλλαγή, αλλά και οι συνέπειες αυτής.
- Προωθείται η βιώσιμη πλέον χρήση των δασών, αλλά και χερσαίων οικοσυστημάτων, καταπολεμάται η ερημοποίηση και αναστρέφεται η υποβάθμιση της βιοποικιλότητας, καθώς και του εδάφους.
- Προάγονται οι ειρηνικές κοινωνίες δίχως αποκλεισμούς, ενώ παρέχεται για όλους η πρόσβαση οποιουδήποτε στη δικαιοσύνη και οικοδομούνται σε όλα τα επίπεδα αποτελεσματικοί θεσμοί.

Οι στόχοι της αειφόρου ανάπτυξης παρατηρούμε πως ουσιαστικά βασίζονται στην περιβαλλοντική και κοινωνική δικαιοσύνη. Για την επίτευξη των πιο πάνω στόχων θα πρέπει η άνιση κατανομή των δυσάρεστων επιπτώσεων και επιβαρύνσεων του περιβάλλοντος να εκλείψει, το δικαίωμα σε ένα υγιεινό και καθαρό περιβάλλον είναι αναμφισβήτητο δικαίωμα όλων των ανθρώπων παγκοσμίως. Παράλληλα θα πρέπει να γίνεται σωστή και δίκαιη κατανομή του πλούτου, καθώς και ίση πρόσβαση σε αγαθά όπως η στέγαση, η εκπαίδευση κλπ. Όλα αυτά πλέον για την επίτευξη των στόχων της

αιεφόρου ανάπτυξης θα πρέπει να γίνουν πράξη και να επέλθει η πραγματική ισότητα μεταξύ των ατόμων. Όμως, παρατηρούμε πως τα στοιχεία του ανθρωποκεντρισμού είναι διάχυτα ακόμα και στους στόχους της αιεφόρου ανάπτυξης, όλα γίνονται προς χάριν του ανθρώπου, η ευημερία του ανθρώπου είναι ο απώτερος σκοπός, ο σεβασμός του ανθρώπου προς τη φύση που θα προκύψει μέσω των επιτεύξεων των στόχων της αιεφορίας, γίνεται αποκλειστικά και μόνο προκειμένου να εξαλειφθούν οι κίνδυνοι για τον ίδιο τον άνθρωπο και τη ζωή του. Ίσως, βέβαια, οι στόχοι αυτοί να δίνουν έμφαση στον άνθρωπο και την προστασία του, βάζοντας σε δεύτερη μοίρα τα δικαιώματα που έχει το φυσικό περιβάλλον, προκειμένου να ευαισθητοποιηθεί και να συνειδητοποιήσει την αναγκαιότητα της αιεφορίας. Για παράδειγμα αν η αιεφορία ήταν επιτακτική ανάγκη για τη διάσωση απλά και μόνο των δασών, κανείς ίσως δε θα ενδιαφερόταν για την εφαρμογή της, αν, όμως, η διάσωση των δασών πρέπει να γίνει προκειμένου να αποφευχθούν δυσάρεστες συνέπειες για τον άνθρωπο και τη ζωή του (π.χ. πλημμύρες), τότε υπάρχει για τον άνθρωπο ένας σημαντικός για τα μάτια του λόγος στροφής και ώθησης προς την αιεφορία.

3.9 Απαραίτητες προϋποθέσεις για την αειφόρο ανάπτυξη

Προϋπόθεση για να επιτύχει η εφαρμογή του προτύπου της αειφόρου ανάπτυξης είναι:²⁸⁵

- Ο ρυθμός της χρήσης των ανανεώσιμων φυσικών πόρων, να είναι μικρότερος από αυτούς που χρειάζεται η φύση για να ανανεώσει αυτούς τους πόρους.
- Φυσικοί πόροι που δεν είναι ανανεώσιμοι, να μη χρησιμοποιούνται πιο γρήγορα από ότι τους υποκαθιστά η τεχνολογία.
- Θα πρέπει πλέον να λαμβάνεται υπόψη ότι τα οικοσυστήματα διαθέτουν την ικανότητα της απορρόφησης, αλλά και του αυτοκαθαρισμού.

Όλοι οι λαοί θα πρέπει να συνεργαστούν για τη μείωση των ανισοτήτων μεταξύ αναπτυγμένων και υπό ανάπτυξη χωρών σ' όλα τα επίπεδα όσον αφορά τους φυσικούς πόρους και τη διαβίωση. Άλλη αναγκαία προϋπόθεση για την αειφορία, είναι η αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης μέσω της ανάπτυξης νέων τεχνολογιών, μέσω των οποίων θα παραχθεί ηλεκτρική ενέργεια, καθώς και της χρήσης των ήπιων μορφών ενέργειας, που είναι οικονομικές, δεν εξαντλούνται και είναι φιλικές στο περιβάλλον. Επίσης, η συμμετοχή όλων σε συλλογικό επίπεδο, αλλά και ατομικό, είναι αναγκαία. Η πολιτεία είναι υποχρεωμένη να ενημερώνει τους πολίτες, οι οποίοι θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικές με το περιβάλλον και την προστασία του, ώστε να γνωρίζουν τις συνέπειες των ενεργειών τους και να παίρνουν τα μέτρα που απαιτούνται για την προστασία αυτών και των συνανθρώπων τους. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η καθιέρωση εθνικής και παγκόσμιας νομοθεσίας, ώστε να κατοχυρώνονται τα κράτη από φυσικές καταστροφές, που δημιουργούν άλλα κράτη και να επιβάλλονται αποζημιώσεις σε τυχόν ζημιές που θα προκληθούν. Όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος, βασικό ρόλο παίζει και η συμμετοχή των τοπικών παραγόντων, αλλά και των ντόπιων πληθυσμών, καθώς η διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος σε καλή κατάσταση έχει άμεση σχέση με τον πολιτισμό και τα έθιμα κάθε χώρας. Τέλος, οι αναπτυγμένες χώρες θα πρέπει να αναλάβουν την ευθύνη τους και να υποστηρίξουν οικονομικά, αλλά και με

²⁸⁵ Κούσουλας Γ., ο.π. σελ.18

τεχνογνωσία τις υποβαθμισμένες χώρες για την ανάπτυξή τους, δίχως να υπάρχουν αρνητικές συνέπειες για το περιβάλλον.²⁸⁶

Πλέον μπορούμε να βαδίσουμε σε μια εύλογη αιεφόρο ανάπτυξη, αν και ακόμα ο δρόμος είναι ανηφορικός και ο πραγματικός λόγος φυσικά, δεν είναι η κρίση που διανύουμε και επιβραδύνει τα γεγονότα.²⁸⁷

Ουσιαστικά στις προϋποθέσεις για την ύπαρξη αιεφορίας στον πλανήτη μας εμπεριέχονται η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Μέσω αυτού του κοινωνικού συμβολαίου – μιας συμφωνίας, μπορεί να επέλθει η συνεργασία που απαιτείται μεταξύ των λαών γενικότερα για την επίτευξη της αιεφορίας, βασιζόμενη στην κοινωνική δικαιοσύνη ώστε να επέλθει ο σεβασμός του ανθρώπου προς τη φύση ο οποίος είναι αναγκαίος για την ύπαρξη των προϋποθέσεων της αιεφορίας.

3.10 Δικαίωμα στην αιεφόρο ανάπτυξη και στο Περιβάλλον

Πολλοί πολιτικοί από χώρες του Νότου στα τέλη της δεκαετίας του 1970, προσπάθησαν να φέρουν στο προσκήνιο το θέμα της ανάπτυξης σαν κομμάτι του νεώτερου προβληματισμού σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, διακηρύσσοντας μάλιστα το ανθρώπινο αυτό δικαίωμα στην ανάπτυξη.²⁸⁸

Οι αρχηγοί των κυβερνήσεων – κρατών στην Αφρική το 1981 ενστερνίστηκαν με βάση το χάρτη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και των λαών, το καθολικό δικαίωμα όλων των ανθρώπων για κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη, καθώς και το καθήκον των κρατών να διασφαλίσουν τη χρήση αυτού του δικαιώματος, μέσω λήψης διμερών, αλλά και πολυμερών μέτρων. Όμως, τα κράτη του βορρά δεν είχαν το αίσθημα της ανάγκης να αποδεχθούν υποχρεώσεις που θα απέρρεαν από μια περιφερειακή συνθήκη για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Για το λόγο αυτό, δόθηκε μεγαλύτερη προσοχή, στη σύνταξη της διακήρυξης των Ηνωμένων Εθνών για το δικαίωμα στην ανάπτυξη, η οποία προετοιμάστηκε το 1986 από τη γενική συνέλευση του ΟΗΕ. Στη διακήρυξη αυτή ορίζεται το δικαίωμα στην ανάπτυξη σαν ένα αυθαίρετο

²⁸⁶ Ομάδα:Surfers, Αειφόρος Ανάπτυξη, Αθήνα, Υπουργείο Παιδείας, (χ.χ.):11-12

²⁸⁷ Pesenti, C. Το μονοπάτι που οδηγεί στην αιεφορία, sdVision Περιοδικό Αειφόρου Ανάπτυξης, (2011):3

²⁸⁸ Abendroth W., Lenk K. Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη, Θεσσαλονίκη, (1983):77-110

δικαίωμα υπό την έννοια πως όλοι οι άνθρωποι, δικαιούνται να συμμετέχουν, να απολαμβάνουν και να συνεισφέρουν κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ανάπτυξη μέσα στα πλαίσια της οποίας όλες οι θεμελιώδεις ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα θα εκπληρώνονται.²⁸⁹

Η ανθρώπινη αξία έχει συνδεθεί με τον κοινωνικό, φυσικό, πολιτιστικό, αλλά και οικονομικό χώρο, εντός του οποίου γεννιέται, αλλά και αναπτύσσεται, η ανθρώπινη προσωπικότητα. Η προσωπικότητα, όμως, δεν μπορεί να εξασφαλιστεί δίχως ταυτόχρονα να προστατεύεται το περιβάλλον, το οποίο είναι η υποδομή για την υγιή και ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Το περιβάλλον και η προσωπικότητα, ενώ διακρίνονται συνταγματικά, αποτελούν μεταξύ τους αδιαίρετη ενότητα, υπό την έννοια πως κάθε φορά που το περιβάλλον υποβαθμίζεται, η αξία του ανθρώπου, αλλά και η προσωπικότητα αυτού προσβάλλεται.²⁹⁰

Μέσω του Συντάγματος και του άρθρου 24 κατοχυρώνεται το δικαίωμα του ανθρώπου για ένα υγιεινό περιβάλλον, οικολογικά ισορροπημένο, σαν προϋπόθεση για την ανθρώπινη υγεία και ζωή γενικότερα, σαν προϋπόθεση όμως και για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ως ένα αγαθό αυτοτελούς αξίας για την ανθρώπινη ύπαρξη. Οι δείκτες ποιότητας για τα περιβαλλοντικά αγαθά, που πρέπει να επιτύχουμε για να είναι υγιεινό το περιβάλλον και ισορροπημένο οικολογικά, δεν είναι έργο των νομικών, είναι έργο, όμως, ατόμων που εκπροσωπούν άλλους επιστημονικούς κλάδους. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια έχει απαιτήσεις, οι οποίες προσδιορίζονται βάσει αξιολογήσεων, που μεταβάλλονται ανά τόπο και χρόνο. Συνεπώς, ο ορισμός για το αντικείμενο όσον αφορά το δικαίωμα στο περιβάλλον είναι ευρύς, έτσι ώστε να περικλείει όλα τα στοιχεία τα οποία συνθέτουν το ζωτικό χώρο των ανθρώπων σε ευρεία έννοια. Αποτέλεσμα αυτού είναι να παρουσιάζει μια αοριστία που μπορεί να φέρει δυσκολίες στο να υλοποιηθεί η προστασία. Επίσης, με την κατοχύρωση της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης, που επήλθε με την αναθεώρηση του συντάγματος, αν και εξελίσσεται το καθεστώς που ισχύει για την προστασία στη χώρα μας σημαντικά, παρόλα αυτά δεν υπάρχει πρόοδος όσον αφορά το βαθμό αοριστίας για το δικαίωμα του άρθρου 24. Είναι μια αρχή, η οποία σύμφωνα με τον ορισμό της, επιτάσσεται η στάθμιση της περιβαλλοντικής προστασίας

²⁸⁹ Μαρκοπούλου Μ.-Ε. Η διπλωματία ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον 21ο αιώνα, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2006):53

²⁹⁰ Καράκωστας Ι. ο.π.σελ.170

με την οικονομική ανάπτυξη. Επίσης, η δυσκολία της συγκεκριμενοποίησης της έννοιας, καθώς και η ανάγκη του συσχετισμού αυτής με άλλες επιστημονικές εξωνομικές κρίσεις, κυρίως οικονομικής υφής, θεωρούνται δεδομένες.²⁹¹

Η νομολογία του ΣτΕ αναγνωρίζει σε αποφάσεις του, το δικαίωμα της χρησιμοποίησης του φυσικού περιβάλλοντος (ΣτΕ 3521/1992) σαν εκδήλωση του δικαιώματος στην προσωπικότητα. Επίσης, όσον αφορά τα πολιτικά δικαστήρια αποδέχονται την τριτενέργεια, στο άρθρο 24 του Συντάγματος και στις διατάξεις του Αστικού Κώδικα περί της προσωπικότητας (αρθ.57ΑΚ). Στην απόφαση με αρ.336/1992 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Χαλκίδος, για πρώτη φορά αναγνωρίζεται στα πολιτικά δικαστήρια ένα αναπόσπαστο τμήμα της προστασίας, που αφορά την προσωπικότητα και είναι το κοινωνικό δικαίωμα σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Τέλος, έχουμε την απόφαση με αρ. 306/1992 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Χαλκίδος με την οποία θεμελιώνεται η αξίωση που αφορά τη χρήση κοινόχρηστων πραγμάτων, στο γενικό δικαίωμα που αφορά την προσωπικότητα.²⁹²

Στη χώρα μας, όσον αφορά το δικαίωμα στο περιβάλλον και την κατοχύρωσή του, γίνεται όλο και πιο ουσιαστική, αφού τα μέλη της κοινωνίας μας, αλλά και οι ευρύτερες ομάδες μέσα σ' αυτή, αντιλαμβάνονται πλέον καλύτερα το ρόλο της προστασίας του περιβάλλοντος, συνδυασμένο με τους δύο άλλους πυλώνες που είναι η κοινωνική ευημερία και η οικονομική ανάπτυξη. Η διεπιστημονικότητα προάγεται μέσω της προσπάθειας σύνδεσης της ισχύουσας νομοθεσίας που αφορά το περιβάλλον, με τις εξελίξεις στις φυσικές επιστήμες, το γεγονός αυτό είναι στοιχείο για την εξέλιξη τόσο της γνώσης, όσο και του δικαίου, εν αναμονή των σύγχρονων προκλήσεων στους περιβαλλοντικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς τομείς. Η αειφόρος ανάπτυξη αποτελεί δέσμευση για τις επόμενες γενιές κάτι που προσδίδει στην περιβαλλοντική νομοθεσία για το σήμερα χαρακτήρα κανονιστικό, ενώ για το αύριο έναν χαρακτήρα πραγματικό.²⁹³

²⁹¹ Καράκωστας Ι. (2006), *Περιβάλλον και Δίκαιο*, πρόσβαση 17/04/2015, https://ocw.aoc.ntua.gr/modules/document/file.php/SEMFE139/4b._constitutional_right_to_environment-karakostas.pdf.

²⁹² Σκούρτος Μ., Σοφούλης, Κ. Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα, Αθήνα, Τυπωθήτω, (1995):62-63,71

²⁹³ Μέλλιου Ε., Ψήμματος Θ. (2015), Δικαίωμα στο Περιβάλλον: η αρχή της αειφορίας στην ελληνική έννομη τάξη 70, Πρακτικά του 1ου Διεθνούς συνεδρίου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη από το Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας, πρόσβαση 10/2/2016, <http://www.ihu.edu.gr/icsd/docs/eisagogi-sti-viosimi-anaptyxi.pdf>.

Το δικαίωμα σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά και το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου για ένα υγιεινό – οικολογικά – ισορροπημένο περιβάλλον, παρατηρούμε ότι κατοχυρώνεται νομολογικά και συνταγματικά. Ουσιαστικά το δικαίωμα αυτό του ανθρώπου έχει ως βάση την περιβαλλοντική δικαιοσύνη σύμφωνα με την οποία δε θα πρέπει να γίνονται αδικίες κατά την κατανομή των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων. Θα πρέπει να εκλείψουν φαινόμενα κατάχρησης εξουσίας, που οι φτωχοί είναι δέκτες των συνεπειών από την καταστροφή του περιβάλλοντος, που προκλήθηκε εξαιτίας της απληστίας των άλλων.

3.11 Ήπια και Ισχυρή Αειφόρος Ανάπτυξη.

Κάθε άτομο το οποίο νοιάζεται και ενδιαφέρεται για το περιβάλλον και γύρω από αυτό και κάνει προσπάθειες για τη βελτίωση μιας προβληματικής κατάστασης, δε θα πρέπει να στοχεύει σε αποτελέσματα βραχυπρόθεσμα, αλλά να προβαίνει στις κατάλληλες πρακτικές, που θα αποβλέπουν στην αειφορία αυτής της κατάστασης. Στη χώρα μας, η αειφορία, ορίζεται ως η ικανότητα που έχει μια κατάσταση να λειτουργεί, αλλά και να διατηρείται για πάντα. Το περιεχόμενο της έννοιας είναι διττό, αφού σ' αυτή συμπεριλαμβάνονται όλες οι καταστάσεις που σχετίζονται με τη ζωή, καθώς και κάθε έκφραση του πολιτισμού των ανθρώπων που προβλέπουν στην ισότητα, τη δημοκρατία και την ελευθερία. Η αειφορία, όμως, δεν αποτελεί απλή διαδικασία για να επιτευχθεί μία αειφόρος κατάσταση, πρέπει να προσεγγιστεί ολιστικά, αλλά και από διάφορες απόψεις οικονομικές, τεχνοκρατικές, ανθρωπιστικές, έτσι ώστε να διασφαλιστεί αυτή, για τη ζωή τόσο του ανθρώπου, αλλά και των υπόλοιπων οργανισμών.²⁹⁴

Η ολιστική προσέγγιση αντίθετα με την αποσπασματική προσέγγιση απορρέει από τη φιλοσοφική τοποθέτηση πώς η πραγματικότητα είναι αδιαίρετη και ενιαία. Αποτελείται από κοινωνικό – οικολογικά, ή κοινωνικό περιβαλλοντικά συστήματα, στα οποία εμπλέκονται ταυτόχρονα πολλά επίπεδα.²⁹⁵

Σχετικά με την αειφορία είναι δυνατόν να καταγραφούν δύο όψεις αειφορίας: η ήπια και η ισχυρή. Η ήπια αειφορία ψάχνει τη λύση για κάθε πρόβλημα στην οικονομία και την τεχνολογία. Σ' αυτήν την αειφορία, δεν είναι κυρίαρχη ιδεολογία η προστασία του περιβάλλοντος, αλλά σέβεται απλά μέχρι κάποιο βαθμό το περιβάλλον και τα περιβαλλοντικά όμως όρια, δίχως να θυσιάζει την τεχνολογική και την οικονομική μεγέθυνση γι' αυτά. Από την άλλη πλευρά βρίσκεται η οικολογική ή ισχυρή αειφορία, της οποίας άξονας είναι οι οικολογικές διεργασίες, ενώ αποβλέπει στην καλύτερευση της ζωής του ανθρώπου, αλλά και της ποιότητας του περιβάλλοντος.²⁹⁶

²⁹⁴ Δημητρίου Α. *Περιβαλλοντική εκπαίδευση: περιβάλλον και αειφορία. Θεωρητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη, . Επίκεντρο, (2009):122-123

²⁹⁵ Καπετανάκη Ε. *Ημερίδα τουρισμός και οικολογία, τουρισμός, περιβάλλον και τοπική ανάπτυξη: ζητήματα αειφόρου διακυβέρνησης*, Χανιά, Οικολόγοι Πράσινοι, (2008):4

²⁹⁶ Γαζιώτου, Κ. *Εκπαίδευση μικρών παιδιών και μελλοντικών εκπαιδευτικών για το περιβάλλον και την αειφορία. Δράση στην κοινότητα με την τεχνική του καθοδηγούμενου οραματισμού. Η περίπτωση του αστικού περιβάλλοντος*, Αλεξανδρούπολη, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, (2014):18-19

3.11.1 Κύρια χαρακτηριστικά ήπιας αειφορίας

Τα κύρια χαρακτηριστικά της ήπιας αειφορίας είναι:²⁹⁷

- Μέσω αυτής συνδέεται η οικονομική μεγέθυνση με την οικονομική ανάπτυξη και συνδιαλέγεται με την προστασία του περιβάλλοντος.
- Κυρίως, δέχεται την εκδοχή που έχουν οι αναπτυγμένες χώρες και η οποία είναι βασισμένη στην προστασία των φυσικών πόρων.
- Μέσω αυτής ευνοείται η συγκέντρωση εξουσίας σε επιχειρήσεις, αλλά και κυβερνήσεις, από τις οποίες τίθενται στόχοι, επεξεργάζονται πολιτικές και στρατηγικές, τις οποίες προωθούν στη συνέχεια, που σκοπό έχουν να τις εφαρμόσουν.
- Ερμηνεύει την αειφορία εντός της οποίας περιλαμβάνεται η τεχνοκεντρική παράμετρος, κυρίως όσον αφορά το περιβάλλον με έμφαση στην περιβαλλοντική προστασία.

Στην ήπια μορφή αειφορίας παρατηρούμε πως το ενδιαφέρον δεν είναι στραμμένο εξ ολοκλήρου προς τον άνθρωπο σαν σύνολο, αλλά αντιθέτως ευνοείται η συγκέντρωση εξουσίας σε συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, ενώ δε λαμβάνεται καμιά ιδιαίτερη μνεία για τους φτωχούς λαούς, αφού στόχος της ουσιαστικά είναι η λύση οικονομικών και τεχνολογικών προβλημάτων, ενώ δεν κυριαρχεί η ιδεολογία της προστασίας του περιβάλλοντος, υπάρχει απλά ένας μικρός σεβασμός προς αυτό και καμιά ουσιαστική ηθική υποχρέωση.

3.11.2 Κύρια χαρακτηριστικά ισχυρής αειφορίας

Τα κύρια χαρακτηριστικά της ισχυρής αειφορίας είναι:²⁹⁸

²⁹⁷ Μαρτσάκη Α., Δρύλλης Γ. Αειφόρος Ανάπτυξη στην Ε.Ε.: ανάλυση βασικών οικονομικών παραμέτρων, Ηράκλειο, ΤΕΙ Κρήτης, (2014):16

²⁹⁸ Μαρτσάκη Α., Δρύλλης Γ. ο.π. σελ.16-17

- Αποδέχεται στην ανάπτυξη την παρουσία περιβαλλοντικών ορίων με τρόπο τέτοιο, ώστε οι παρεμβάσεις στο περιβάλλον να μην οδηγούν σε ζημιές ή και παρεμβάσεις.
- Δέχεται στην ανάπτυξη την παρουσία ορίων, έτσι ώστε να μην εγκυμονούνται κίνδυνοι και ζημιές από τις περιβαλλοντικές παρεμβάσεις.
- Λαμβάνεται υπόψη η νότια εκδοχή που αφορά την αιεφόρο ανάπτυξη, την εκδοχή δηλαδή, των φτωχών χωρών όπου εκτός από την περιβαλλοντική προστασία, δίνεται βαρύτητα και στην ανακατανομή των φυσικών πηγών πλούτου παγκοσμίως, με σκοπό την εξάλειψη της φτώχειας από την ανθρωπότητα.
- Ευνοείται η συγκέντρωση εξουσίας στη βάση, που υπάρχει συμμετοχή των πολιτών για τη λήψη των αποφάσεων, αλλά και στη διαμόρφωση πολιτικών και στόχων.
- Δίνεται ερμηνεία στην οποία εμπεριέχεται, εκτός από την προστασία του περιβάλλοντος, η εκρίζωση της ανισότητας και της φτώχειας, η εκπαίδευση, η υγεία και εκφράζεται η ποιότητα της ζωής, η ευτυχία, αλλά και η ευημερία των κοινωνιών.

Από την πλευρά της η ισχυρή αιεφορία θεωρώ πως έχει πιο σωστή κατεύθυνση. Βασίζεται κατά κάποιο τρόπο στην κοινωνική δικαιοσύνη μέσω του σκοπού της για ανακατανομή των φυσικών πηγών πλούτου, την εξάλειψη της φτώχειας και ουσιαστικά αποδέχεται την ηθική υποχρέωση των ανθρώπων να σέβονται τον φυσικό κόσμο – περιβάλλον και να το προστατεύουν.

4. Το τρίπτυχο της αειφορίας

4.1 Οι τρεις πυλώνες

Όσον αφορά την αειφορία, καθώς και την αειφόρο ανάπτυξη υπάρχουν διαξιφισμοί και αντιπαραθέσεις στο χώρο της επιστήμης, αλλά και της κοινωνίας, παρόλα αυτά διαμορφώθηκε στις διασκέψεις μια επίσημη εκδοχή, στην οποία οι τρεις πυλώνες οι οποίοι ισότιμα στηρίζουν την αειφόρο ανάπτυξη σε όλα τα επίπεδα οικιακό, τοπικό, εθνικό και διεθνές είναι η κοινωνία, το περιβάλλον και η οικονομία. Οι τρεις πυλώνες αυτοί αποτελούν αλληλοεξαρτώμενα συστήματα, των οποίων η καλή λειτουργία είναι απαραίτητη συνθήκη ώστε να επιτευχθεί η αειφορία.²⁹⁹ Αν κάποια από τις παραμέτρους υστερεί σε σύγκριση με τις άλλες ή ακόμα και αν βλάπτεται από τις άλλες παραμέτρους, τότε η αειφόρος ανάπτυξη δεν μπορεί να προχωρήσει, αφού συνδέεται άμεσα με την ισορροπία και την ισότητα ανάμεσα στις γενιές.³⁰⁰

Όπως διαπιστώνεται οι ορισμοί που διατυπώθηκαν από φόρουμ, είτε ακαδημαϊκά είτε ιδεολογικά, αλλά και από θεσμικά όργανα, για την αειφορία είναι άνω των εκατό, όπου γίνεται προσπάθεια ερμηνείας της έννοιας, καθώς και προσπάθεια να εντοπιστεί ο αρμόδιος φορέας ενσωμάτωσης αυτής στην κοινωνία. Ένα κοινό σημείο στις προσπάθειες αυτές, είναι η παραδοχή αλληλεπίδρασης της προστασίας του περιβάλλοντος, της συνοχής της κοινωνίας, αλλά και της οικονομικής ανάπτυξης. Ο Elkington όρισε την αλληλεπίδραση αυτή ως τρίπτυχο της αειφορίας, το οποίο ενσωματώνει την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης στις δραστηριότητες των επιχειρήσεων και στηρίζεται στους τρεις αυτούς πυλώνες της οικονομίας, της κοινωνίας αλλά και του περιβάλλοντος.³⁰¹

Οι Hinterberger & Luks, αποτύπωσαν γραφικά την αειφόρο ανάπτυξη, όπου την περιέγραψαν σαν ένα τρίγωνο, όπου στις κορυφές του οποίου βρίσκονται οι διαστάσεις της αειφόρου ανάπτυξης: περιβαλλοντική διατήρηση, κοινωνική ισότητα και οικονομική αποτελεσματικότητα. Μέσω των πλευρών του τριγώνου, φανερώνεται η σύνδεση των διαστάσεων ενώ τα βέλη μας δείχνουν την φορά των αλληλεπιδράσεων.³⁰²

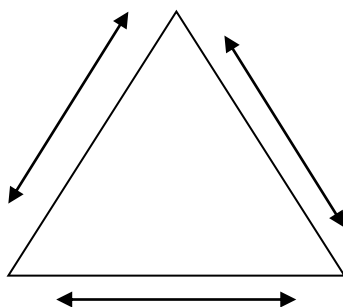
²⁹⁹ Φλογαΐτη Ε., ο.π. σελ.98

³⁰⁰ Κουρούτος Β., κ.α. Περιβαλλοντική εκπαίδευση και εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξης σε προστατευόμενες περιοχές, Αθήνα, ΥΠΕΘ, (2008):71

³⁰¹ Καλογρίδου Φ. *Πράσινη ηγεσία και αειφόρος παραγωγή*, Αθήνα, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, (2014):4

³⁰² Τσαντίλης Δ., κ.α. Οι δρόμοι της αειφορίας, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (2003):48

Οικολογία

Κοινωνία

Οικονομία

σχ.1

Υποστηρίζεται από τον Τσαντίλη,³⁰³ πως αυτές οι διαστάσεις δεν είναι εφικτό να αλληλοσυμπληρώνονται αυτόματα, για το λόγο αυτό απαιτείται η ύπαρξη συνδετικού κρίκου, όπως κοινά σημεία αναφοράς και δράσης. Οι θεσμοί είναι αυτοί που έχουν αναλάβει το ρόλο αυτό, όπου εντός του πλαισίου αυτών, θα πρέπει να αποφασίζεται, αξιολογείται και διαμορφώνεται οποιαδήποτε αλληλεπίδραση των άλλων διαστάσεων.

Στο τρίπτυχο αυτό ενσωματώνονται βασικές αρχές στο επίκεντρο των οποίων αποδίδεται η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης. Η ανάπτυξη μέσω της αειφορίας έχει ως συνακόλουθο τη συμμόρφωση με όλους αυτούς τους οικονομικούς, περιβαλλοντικούς, και κοινωνικούς περιορισμούς. Αναφερόμαστε σε έννοιες μεταξύ τους αλληλένδετες, οι οποίες ποτέ δεν αναπτύσσονται η μια ενάντια της άλλης.³⁰⁴

Συνεπώς, θα λέγαμε πως θα πρέπει κάθε φορά να τηρούνται τα παρακάτω τρία λειτουργικά κριτήρια:³⁰⁵

Οι οικονομικοί στόχοι θα πρέπει να μεγιστοποιούνται μόνο εάν παράλληλα ικανοποιούνται και οι κοινωνικοί και περιβαλλοντικοί περιορισμοί.

³⁰³ Ο.π. σελ.58

³⁰⁴ Στίγκα Ε. Συμβολή στη διερεύνηση των οικονομικών και πολιτικών προοπτικών εξέλιξης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας την ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Ελλάδας, Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, (2014):26

³⁰⁵ Πανατσά Β.Μ., ο.π. σελ.27

- Αντίστοιχα, τα περιβαλλοντικά οφέλη δεν είναι απαραίτητο να μεγιστοποιούνται, δίχως παράλληλα να ικανοποιούνται οι κοινωνικοί και οικονομικοί περιορισμοί.
- Τέλος, η μεγιστοποίηση των κοινωνικών ωφελειών δε θα πρέπει να πραγματοποιείται δίχως την παράλληλη ικανοποίηση των περιβαλλοντικών και οικονομικών περιορισμών.

4.1.1 Ο πυλώνας «Πλανήτης», περιβαλλοντική διάσταση

Χρονικά τον πρώτο πυλώνα αποτελεί το περιβάλλον, το οποίο εννοιολογικά συνδέθηκε με την αειφόρο ανάπτυξη. Τον 19^ο αιώνα, πολύ πριν να εισαχθεί ο όρος τη αειφόρου ανάπτυξης, εκφράστηκε η ανησυχία για την ικανότητα που έχει η βιόσφαιρα, ώστε να υποστηρίξει τη συνεχή αύξηση του ανθρώπινου πληθυσμού. Αργότερα αναδείχθηκε η ανάγκη υιοθέτησης όρων αειφόρου ανάπτυξης λόγω σοβαρών απειλών για το περιβάλλον, αλλά και τον άνθρωπο, οι οποίες οφείλονταν στην ανθρώπινη δραστηριότητα, όπως για παράδειγμα η εξάντληση των γεωργικών και αλιευτικών εκτάσεων, η υπερθέρμανση του πλανήτη και η καταστροφή του όζοντος.³⁰⁶

Ο συγκεκριμένος πυλώνας κατορθώνει την ισορροπία μεταξύ των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων και των ικανοτήτων που έχει η γη να μεταφέρει περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις. Επίσης, αναφέρεται σε περιβαλλοντικές πρακτικές βιώσιμες, που στοχεύουν στην ελάττωση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος.³⁰⁷

Το φυσικό περιβάλλον δύναται να βελτιώσει την ευημερία των ανθρώπων και να τους υποστηρίξει, επίσης, είναι ικανό να αυτό - ανανεώνεται και να ανακυκλώνεται από την ίδια την ανθρώπινη παρέμβαση. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί η μεγάλη σημασία της ικανότητας που έχει για ανακύκλωση του φυσικού κεφαλαίου, έτσι ώστε οι σύγχρονες και μελλοντικές γενεές, να υποστηριχθούν και κυρίως να διασφαλιστούν.³⁰⁸

Οι οικονομολόγοι αναγνωρίζουν τους φυσικούς πόρους σαν κρίσιμες εισροές όσον αφορά τις πιο πολλές παραγωγικές διαδικασίες, εμπεριέχοντας και μη ανανεώσιμους πόρους, όπως όλες τις μορφές ενέργειας και τα δένδρα. Πρόσφατα

³⁰⁶ Ο.π. σελ.28

³⁰⁷ Καλογρίδου Φ., ο.π. σελ.4

³⁰⁸ Pearce D. Warford J. World without endQ Economics, Enviroment and sustainable development, London, Earthscan, (1992):67-79

τέθηκαν και οι περιβαλλοντικοί πόροι κάτω από το μικροσκόπιο. Υπηρεσίες άμεσης ανθρώπινης κατανάλωσης και χρήσης παρέχονται από τους φυσικούς πόρους, συνδυαζόμενες με τις διαδικασίες παραγωγής και κατανάλωσης. Οι διαδικασίες παραγωγής έχουν σχέση με τη βιολογική βάση της ζωής των ανθρώπων, της ευημερίας αυτών, αλλά και της δυνατότητας απόλαυσης από τους ανθρώπους. Η περιβαλλοντική αυτή διαδικασία θα πρέπει να βρίσκει τρόπους να αποκαθιστά και να ενισχύει τη βίοςφαιρα, καθώς και να μην την καταστρέφει, αφού όλα τα είδη είναι εξαρτώμενα από αυτή. Θα πρέπει να διατηρείται σταθερή βάση για τους πόρους από το περιβαλλοντικό αειφόρο σύστημα, όπου θα πρέπει να αποφεύγεται η υπερεκμετάλλευση ανανεώσιμων πόρων και να ελαττώνονται οι μη ανανεώσιμοι πόροι, διαδικασία η οποία περιλαμβάνει τη διατήρηση της ατμοσφαιρικής σταθερότητας, της βιοποικιλότητας, καθώς και των υπόλοιπων λειτουργιών των οικοσυστημάτων.³⁰⁹

Ο πυλώνας πλανήτης είναι ένας εκ των τριών που αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη της αειφορίας. Στο συγκεκριμένο πυλώνα είναι εμφανής η σύνδεση του με την περιβαλλοντική οικοκεντρική ηθική, αλλά και την ηθική της γης. Μέσω αυτού η οικόσφαιρα, ως σύνολο πλέον, έχει απόλυτη ηθική αξία, ενώ κάθε άλλο ον αυτής έχει ηθική αξία. Ο άνθρωπος οφείλει να δείχνει το σεβασμό του και προς τα άλλα μέλη, αλλά και το σύνολο της κοινότητας στην οποία βιώνει. Ο άνθρωπος θα πρέπει να λειτουργεί, ώστε να διασφαλίζεται και να διατηρείται η σταθερότητα, η ακεραιότητα, αλλά και η ομορφιά της κοινωνίας, ταυτόχρονα να είναι και οικονομικά επωφελής, χωρίς όμως να γίνεται κατάχρηση της γης από τον άνθρωπο προς όφελος του. Ως κοινότητα νοείται η γη την οποία απαρτίζουν οι άνθρωποι, οι λοιποί έμβιοι οργανισμοί και το φυσικό περιβάλλον γενικότερα. Η φύση έχει πλέον εγγενή αξία όπως και τα μέρη αυτής, κάτι που δημιουργεί υποχρεώσεις στον άνθρωπο απέναντι στη φύση. Ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης και όχι το κυρίαρχο ον, είναι υποχρεωμένος να σέβεται και τα υπόλοιπα μέρη της φύσης και όχι να τα εκμεταλλεύεται, προκειμένου να αποκομίσει οποιοδήποτε όφελος για τον εαυτό του. Το φυσικό περιβάλλον αν αφεθεί ελεύθερο δίχως ανθρώπινες παρεμβάσεις, έχει την ικανότητα να ευδοκιμήσει από μόνο του και διαθέτει αξία από μόνο του, η οποία είναι ανεξάρτητη από τον άνθρωπο. Ουσιαστικά μέσω του πυλώνα πλανήτης η φύση αποκτά ίση αξία με τον άνθρωπο, μιας

³⁰⁹ Σταθοπούλου Ε. Ο Θεσμός των Οικοβιομηχανικών Πάρκων, η Αειφόρος Ανάπτυξη και η Διασύνδεση τους, Μυτιλήνη, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, (2005):117-118

και όπως ήδη έχουμε αναφέρει η αειφόρος ανάπτυξη δεν μπορεί να αναπτυχθεί, αν ένας από τους τρεις πυλώνες υστερεί ή βλάπτεται από τους άλλους δύο.

4.1.2 Πυλώνας «Άνθρωποι» - κοινωνική διάσταση»

Η κοινωνική διάσταση στηρίζεται στην κοινωνική συνοχή και δικαιοσύνη. Στόχος της είναι η προώθηση μιας δίκαιης, δημοκρατικής, ασφαλούς και υγιούς κοινωνίας, η οποία στηρίζεται στην κοινωνική συνοχή και ένταξη, σέβεται την πολιτισμική ποικιλομορφία, αλλά και τα θεμελιώδη δικαιώματα, καταπολεμά όλες τις μορφές διάκρισης και διασφαλίζεται μέσω αυτής η ισότητα των ανθρώπων.³¹⁰

Ο κοινωνικός πυλώνας προέκυψε από τη συνειδητοποίηση πως τα διάφορα προβλήματα σχετικά με το περιβάλλον επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την ποιότητα της ζωής των ανθρώπων. Παρατηρήθηκε από τους ίδιους τους ανθρώπους πως ένα μεγάλο ποσοστό των φτωχών γίνονταν πλέον φτωχότεροι. Ενώ κάποιοι εξ αυτών υπέφεραν εξαιτίας των κατεστραμμένων δασών ή της μείωσης αποθεμάτων των ψαριών. Επίσης, κάποιοι καθίστανται φτωχότεροι λόγω της επανεγκατάστασης τους, προκειμένου να διευκολυνθούν αναπτυξιακά έργα. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν πολλοί άνθρωποι να επηρεάζονται αρνητικά εξαιτίας της ρύπανσης.³¹¹

Ο πρώτος αυτός πυλώνας απευθύνεται στις επωφελείς, αλλά και δίκαιες επιχειρηματικές πρακτικές σχετικές με την εργασία, αλλά και την τοπική κοινότητα, όπου η επιχείρηση δραστηριοποιείται. Στην κοινωνική αυτή δομή, είναι αλληλοεξαρτώμενες η ευημερία των εργαζομένων με την ευημερία της επιχείρησης, στην οποία προωθούνται τόσο τα ανθρώπινα, όσο και τα εργασιακά δικαιώματα, η υγιεινή, η ασφάλεια και η δίκαιη μεταχείριση.³¹²

Η κοινωνική διάσταση διαφέρει από την περιβαλλοντική διάσταση, αφού οι κατευθύνσεις που στηρίζεται είναι: η πρώτη η οποία αναφέρεται σε συλλογικό, αλλά και ατομικό επίπεδο και η δεύτερη η οποία αναφέρεται σε ερμηνείες, αλλά και αντιλήψεις των αντικειμενικών κοινωνικών συνθηκών που τροποποιούν τη συμπεριφορά του ατόμου, αλλά και των κοινωνικών ομάδων. Το κοινωνικό γίνεσθαι στηρίζει τις πραγματικές κοινωνικές καταστάσεις, ενώ λόγω της φύσης τους τα

³¹⁰ Πούλιος Ι., κ.α. (2016), Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη, πρόσβαση 8/2/2016, <http://hdl.handle.net/11419/2394>.

³¹¹ Rogers P., Jalal K., Boyd J. An introduction to sustainable development, London Earthscan, (2008):10

³¹² Καλογρίδου Φ., ο.π. σελ.4

κοινωνικά φαινόμενα (άυλα), δεν μπορούν εύκολα να αναλυθούν και να συλλεχθούν ποσοτικά. Για τη διαμόρφωση της αειφόρου ανάπτυξης ως έννοια είναι απαραίτητο να αναγνωριστεί η κοινωνική διάσταση της ανάπτυξης. Προϋπόθεση για τη διάσταση αυτή της αειφορίας, είναι η ερμηνεία της περιβαλλοντικής και οικονομικής διάστασης να λαμβάνει υπόψη τους κοινωνικούς παράγοντες.³¹³

Ο πυλώνας αυτός έχει ως επίκεντρο αποκλειστικά τον άνθρωπο και στηρίζεται στην κοινωνική δικαιοσύνη, στοχεύει δηλαδή στην προώθηση μιας δημοκρατικής, δίκαιης, υγιούς και ασφαλούς κοινωνίας που σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων και καταπολεμά κάθε είδους διάκριση, ενώ παράλληλα διασφαλίζεται μέσω αυτής η ισότητα των ανθρώπων. Βάσει του πυλώνα αυτού, αλλά και της κοινωνικής δικαιοσύνης τα περιβαλλοντικά προβλήματα και τη ρύπανση δεν πρέπει να τα επωμίζονται ορισμένες μόνο ομάδες ανθρώπων, θα πρέπει να κυριαρχεί η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων και να έχουν τα ίδια δικαιώματα στην υγεία, την ασφάλεια, την εργασία κλπ. Συνεπώς, για να επιτευχθεί η αειφορία θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν πλέον και οι κοινωνικοί παράγοντες, εκτός από τους περιβαλλοντικούς και τους οικονομικούς.

4.1.3 Ο πυλώνας οικονομία – κέρδος

Ακολουθεί ένας άλλος πυλώνας, αυτός του κέρδους, ο οποίος απευθύνεται σε μια επιχείρηση όσον αφορά τις οικονομικές της δραστηριότητες, οι οποίες θα πρέπει να έχουν ως στόχο να δημιουργηθεί ευημερία στους εργαζόμενους, στην επιχείρηση, αλλά και στην τοπική κοινωνία μέσω του λογιστικού κέρδους.³¹⁴

Η οικονομική αυτή διάσταση, έχει σχέση με την ανάπτυξη οικονομικών συστημάτων, που θα έχουν ως σκοπό την αυτοσυντήρηση, αλλά και τη σταθερότητα και θα παρέχουν στα άτομα μια ποιότητα ζωής αρκετά ικανοποιητική. Η περιβαλλοντική αυτή διάσταση, εμπεριέχει τις επιχειρήσεις που παρέχουν υλική αξία, την ανάπτυξη της οικονομίας, αλλά και την αύξηση των οικονομικών κύκλων σε ισορροπία πάντα με τον κοινωνικό και οικονομικό άξονα. Ο δομικός μετασχηματισμός των οικονομιών, αλλά και η ανάπτυξή τους, πάντα θεωρείτο ως κεντρικός πυρήνας, ο οποίος είναι βασική

³¹³ Σταθοπούλου Ε. ο.π. σελ.19

³¹⁴ Καλογρίδου Φ. ο.π.σελ.4

προϋπόθεση, για να εκπληρωθούν οι ανθρώπινες ανάγκες και να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής των ανθρώπων.³¹⁵

Ένα σημαντικό μέρος από τα κρίσιμα προβλήματα που ταλαιπωρούν στις ημέρες μας την ανθρωπότητα, προέρχεται από την μη βιώσιμη λογική, βάση της οποίας δεκαετίες τώρα λειτουργεί ο κόσμος των επιχειρήσεων, που έχει ως μοναδική επιδίωξη του, τη μεγιστοποίηση του κέρδους, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη το κόστος που μπορεί να προκύψει, όσον αφορά το περιβάλλον, αλλά και την κοινωνία. Η ανησυχία που σχετιζόταν με τις συνέπειες αυτής της ανεξέλεγκτης οικονομικής δραστηριότητας, είχε ως αποτέλεσμα την αποδοχή της ανάγκης να υιοθετηθούν στρατηγικές προς μια αειφόρο οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική ανάπτυξη. Δηλαδή, φάνηκε πως, για τη στροφή σε ένα αειφόρο μέλλον, απαιτείται η επανεξέταση των πιο σημαντικών στοιχείων της οικονομικής θεωρίας, καθώς και η επέκταση της οικονομικής θέασης, έτσι ώστε, να λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές προοπτικές. Το υψηλό επίπεδο ζωής, η οικονομική ευημερία, η πλήρης απασχόληση, αλλά και η ποιότητα εργασίας, αποτελούν το νέο στόχο της οικονομικής δράσης.³¹⁶

Η αειφόρος ανάπτυξη παρουσιάζεται σαν μια δικλείδα ασφαλείας, για τη διασφάλιση όλων των θέσεων εργασίας οι οποίες απειλούνται, ή ακόμα δικλείδα ασφαλείας αποτελεί και για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, έτσι ώστε να κερδηθεί ξανά η αναπτυξιακή ορμή, η οποία απαιτείται για να ξεπεραστεί η κρίση. Οι θέσεις αυτές εργασίας απευθύνονται σε τομείς της οικονομίας, οι οποίοι δεν έχουν παραλύσει τελείως από την κρίση, ή κρίνονται απαραίτητοι για να καταπολεμηθούν οι κλιματικές αλλαγές. Καθόλου τυχαίο άλλωστε, πως στην νέα πολιτική απασχόλησης, βρίσκονται στην πρώτη γραμμή οι τομείς οι οποίοι μας κατευθύνουν σε μια χαμηλής έντασης άνθρακα οικονομία. Οι τεχνολογίες που προσφέρουν εξοικονόμηση ενέργειας, οι πράσινες μεταφορές, καθώς και οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας παρουσιάζονται πλέον σαν το μαγικό ραβδί με το οποίο μπορεί να δοθεί ελπίδα σε έναν απαισιόδοξο και φοβισμένο κόσμο. Πολλές υποσχέσεις, όμως, για το μέλλον δίνουν και οι συναφείς δραστηριότητες οι οποίες σχετίζονται με τη βιολογική γεωργία, εναλλακτική διαχείριση

³¹⁵ Σταθοπούλου Ε. ο.π. σελ.17

³¹⁶ Πανατσά, Β. Μ. Διερεύνηση αντιλήψεων προπτυχιακών εκπαιδευτικών σχετικά με τις κοινωνικές όψεις της αστικής βιωσιμότητας και ο ρόλος της εκπαίδευσης, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, (2016):29-30

απορριμμάτων, την προστασία της βιοποικιλότητας, τον οικότουρισμό και τα προϊόντα της πράσινης χημείας.³¹⁷

Το κράτος παρεμβαίνει, είτε άμεσα, είτε έμμεσα στην οικονομία. Άμεσα παρεμβαίνει όταν η εμπλοκή του κράτους είναι άμεση στην οικονομία με την επιβολή απαγορεύσεων, ή και όταν παρέχει το ίδιο περιβαλλοντικές υπηρεσίες, είτε τέλος, με το να προσδιορίζει συγκεκριμένα μέσα για τη διαχείριση του περιβάλλοντος, ή τα επίπεδα καθαριότητας. Το κράτος προωθεί έμμεσα διάφορα οικονομικά κίνητρα, ώστε να μειωθεί η ρύπανση που προκαλείται από τις επιχειρήσεις ή και για να ενσωματώσει το περιβαλλοντικό κόστος στο μηχανισμό των τιμών.³¹⁸

Καθώς τα χρόνια περνούν η έννοια της ευημερίας εμπλουτίζεται και με άλλες μεταβλητές, οι οποίες περιλαμβάνουν δείκτες ποσοτικούς, αλλά και ποιοτικούς, που σχετίζονται με τη μείωση της θνησιμότητας, την πιο καλή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, την ελάττωση της ανεργίας και του αναλφαβητισμού, που είχε σαν αποτέλεσμα ο πυλώνας της οικονομίας να γίνεται πιο συμβατός, αλλά και συμπληρωματικός με τον πυλώνα κοινωνία.³¹⁹

Μέχρι τώρα ο άνθρωπος είχε συσχετίσει την ανάπτυξη με την οικονομία, θεωρώντας πως η αύξηση της οικονομίας με οποιοδήποτε, όπως αποδείχτηκε, τίμημα φέρνει την ανάπτυξη. Πλέον, ο άνθρωπος μέσω της αειφορίας επιδιώκει το κέρδος (πυλώνας οικονομία) μέσω δραστηριοτήτων που στοχεύουν σε μια ικανοποίηση της ζωής των ανθρώπων λαμβάνοντας πλέον υπόψιν και τους άλλους δύο πυλώνες περιβάλλον, κοινωνία.

³¹⁷ Ψωμάς Σ. Πράσινη Ανάπτυξη και νέες θέσεις εργασίας, Αθήνα, Greenpeace, (2009):5

³¹⁸ Δημαδά Ζ., ο.π. σελ. 60-61

³¹⁹ ο.π. σελ. 176

5. Εκπαίδευση - Περιβάλλον και Αειφορία

5.1 Τυπική – άτυπη - μη τυπική εκπαίδευση

Την τυπική εκπαίδευση αποτελεί, το δομημένο ιεραρχικά και βαθμολογούμενο χρονολογικά εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο ξεκινά από το νηπιαγωγείο έως το πανεπιστήμιο,³²⁰ εντός του οποίου περιλαμβάνονται εκτός από τις γενικές ακαδημαϊκές σπουδές, ποικίλα εξειδικευμένα προγράμματα και εκπαιδευτικοί οργανισμοί, πλήρους απασχόλησης επαγγελματικής και τεχνολογικής εκπαίδευσης.³²¹

Βάσει της τυπικής εκπαίδευσης και των αρχών της Αειφόρου Ανάπτυξης, τα περιβαλλοντικά θέματα δεν εξετάζονταν μόνο σαν φυσικά φαινόμενα, αλλά και σαν πολιτικό-κοινωνικά ζητήματα. Η μάθηση αυτή απαιτεί προσέγγιση διεπιστημονική, ώστε να συνδράμουν στο να κατανοηθεί το εύρος της έννοιας της αειφορίας, όσο το δυνατόν σε πιο πολλά επιστημονικά πεδία. Επίσης, αν κάποιος πρόκειται να αντιμετωπίσει, αλλά και να αντιληφθεί πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα, θα πρέπει να έχει καταφέρει να αναπτύξει συγκεκριμένες ικανότητες. Οι κύριες ικανότητες οι οποίες καλλιεργούνται από την Εκπαίδευση Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΑΑ) είναι: η συνεργασία, η κριτική σκέψη, η δημιουργική σκέψη, η συστηματική σκέψη, η αποτελεσματική επικοινωνία, μέσω του προφορικού, αλλά και του γραπτού λόγου, η λήψη αποφάσεων, η χρήση νέων τεχνολογιών, η επίλυση προβλημάτων και η διαχείριση συγκρούσεων, καθώς και η ικανότητα πρόληψης και πρόβλεψης καταστάσεων, που έχουν οι εκπαιδευόμενοι.³²²

Κάθε συστηματική, οργανωμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα, η οποία δεν πραγματοποιείται εντός του πλαισίου του τυπικού συστήματος, προκειμένου να παρασχεθούν επιλεγμένοι τύποι μάθησης σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, παιδιά και ενήλικους, αποτελεί τη μη-τυπική εκπαίδευση. Βάσει του πιο πάνω ορισμού

³²⁰ Coombs P. H., Ahmed M. *Attacking Rural Poverty: How Non-formal Education Can Help*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, (1974):7-9

³²¹ Κασσιμάτης Β. *Διαναπηρικός οδηγός εξειδίκευσης :Νοητική Υστέρηση*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2007):14

³²² Λιαράκου Γ., Φλογαΐτη, Ε. *Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, Αθήνα, Νήσος, (2007):106

στη μη – τυπική εκπαίδευση περιλαμβάνονται για παράδειγμα προγράμματα αλφαριθμητισμού για ενήλικους, ο οικογενειακός προγραμματισμός, προγράμματα εκπαίδευσης για τους αγρότες κλπ.³²³

Τέλος, άτυπη εκπαίδευση είναι η πραγματικά δια βίου διαδικασία, μέσω της οποίας τα άτομα αποκτούν στάσεις συμπεριφοράς, αξίες, γνώσεις και δεξιότητες, μέσα από τις εκπαιδευτικές επιρροές, αλλά και τις καθημερινές εμπειρίες του περιβάλλοντος τους (οικογένεια, μέσα μαζικής ενημέρωσης, εργασία, γείτονες, αγορά, παιχνίδι).³²⁴

Ουσιαστικά ο πιο πάνω διαχωρισμός στην εκπαίδευση είναι διοικητικός σε μεγάλο βαθμό. Η τυπική εκπαίδευση έχει άμεση σύνδεση με σχολεία, αλλά και εκπαιδευτικά ιδρύματα, η μη τυπική εκπαίδευση με ομάδες των πολιτιστικών κέντρων, αλλά και άλλους οργανισμούς και τέλος η άτυπη εκπαίδευση καλύπτει όλα όσα δεν εμπεριέχονται πιο πάνω, όπως για παράδειγμα αλληλεπίδραση με τους φίλους, την οικογένεια και τους συνεργάτες.

Αυτός όμως ο διαχωρισμός δεν είναι τόσο ξεκάθαρος στην περίπτωση που οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες που οργανώνουν οι άνθρωποι, είναι εντός των πλαισίων της καθημερινότητας τους. Στις περιπτώσεις αυτές, είναι δυνατόν να υπάρξει αλληλοεπικάλυψη των όρων της τυπικής και της μη τυπικής εκπαίδευσης, με αποτέλεσμα να προκληθεί σύγχυση.³²⁵

Η εκπαίδευση στην οποία συμπεριλαμβάνεται η τυπική εκπαίδευση, αλλά και η ενημέρωση του κοινού και η κατάρτιση αυτού, είναι εκείνη η διαδικασία μέσω της οποίας τόσο οι άνθρωποι, αλλά και οι κοινωνίες μπορούν να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητές τους. Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην προώθηση της αειφορίας και στη βελτίωση του τρόπου μέσω του οποίου αντιμετωπίζονται από τον άνθρωπο θέματα σχετικά με το περιβάλλον και την ανάπτυξη, είναι πολύ σημαντικός. Αν και η περιβαλλοντική εκπαίδευση υποστηρίζεται από τη βασική εκπαίδευση, θα πρέπει να γίνει ενσωμάτωση της πρώτης στην εκπαίδευση ως απαραίτητο τμήμα στη μάθηση. Για να αλλάξει η στάση των ανθρώπων και να έχουν την ικανότητα να αποτιμούν και να αντιμετωπίζουν προβλήματα που σχετίζονται με την αειφόρο ανάπτυξη, αναγκαίες είναι η τυπική και η μη τυπική εκπαίδευση. Για την επίτευξη τους, όμως, σημαντικό ρόλο παίζουν η ηθική, αλλά και περιβαλλοντική επίγνωση, ώστε να αποκτηθούν αξίες

³²³ Coombs P. H., Ahmed M., ο.π. σελ.7-9

³²⁴ Κασιμάτης Β., ο.π.

³²⁵ Ο.π.σελ.15

στάσεις, συμπεριφορές και ικανότητες, συμβατές με την αειφόρο ανάπτυξη και να υπάρχει η αποτελεσματική συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων. Για να έχει θετικά αποτελέσματα η εκπαίδευση που απευθύνεται στην ανάπτυξη και το περιβάλλον θα πρέπει αυτή να ασχολείται με τη δυναμική του φυσικό - βιολογικού και κοινωνικό – οικονομικού περιβάλλοντος, καθώς και με την ανάπτυξη των ανθρώπων. Επίσης, θα πρέπει αυτή να ενσωματωθεί σε όλους τους επιστημονικούς κλάδους και να γίνει χρήση αποτελεσματικών μέσων, για την επικοινωνία, καθώς και μέθοδοι της μη τυπικής – τυπικής εκπαίδευσης.³²⁶

³²⁶ <http://kpe-kastor.kas.sch.gr/peekpe/text/agenda.htm>

5.2 Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Π.Ε.) ως όρος πρωτοεμφανίστηκε στο Παρίσι το έτος 1948 στη διάσκεψη Παγκόσμιας Ένωσης, που αφορούσε τη φύση όπου και διατυπώθηκε από τον Thomas Pritchard.³²⁷

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως ιδέα αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1960. Ήταν η απάντηση στα αυξανόμενα περιβαλλοντικά προβλήματα. Η αναγνώριση και η υιοθέτηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από Διεθνείς Οργανισμούς ήταν καθοριστική, ώστε να αναπτυχθεί και να διαδοθεί σε διάφορες χώρες του κόσμου.

Με πρωτοβουλία του ΙΕΕΡ, του UNEP και της UNESCO ακολούθησαν διασκέψεις, καθώς και διεθνείς συναντήσεις, όπου σε συνεργασία με τις εθνικές επιτροπές των κρατών, διαμόρφωσαν την ταυτότητα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Π.Ε.), ως προς την έννοια, το μεθοδολογικό και θεωρητικό πλαίσιο, καθώς και τον τρόπο εφαρμογής αυτής στα διάφορα κράτη. Το έτος 1970, στη Νεβάδα των ΗΠΑ, γίνεται για πρώτη φορά διεθνής συνάντηση, που είχε ως θέμα την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.³²⁸

Στη συνάντηση αυτή διατυπώθηκε ο δημοφιλέστερος ορισμός της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης ως εξής: «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι μια διαδικασία αναγνώρισης αξιών και διασαφήνισης εννοιών, έτσι ώστε να αναπτυχθούν οι αναγκαίες δεξιότητες και στάσεις για την κατανόηση και εκτίμηση των σχέσεων ανάμεσα στον άνθρωπο, τον πολιτισμό του και το βιοφυσικό του περιβάλλον. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση συνεπάγεται άσκηση στη λήψη αποφάσεων και στη διαμόρφωση από το ίδιο το άτομο, ενός κώδικα συμπεριφοράς, γύρω από τα θέματα που αφορούν την ποιότητα του περιβάλλοντος».³²⁹

Ορόσημο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, αποτελεί η «Χάρτα του Βελιγραδίου» το 1975, η οποία αποτελεί την πρώτη παγκόσμια διακήρυξη προβολής της ανανεωτικής όψης της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Σύμφωνα με αυτή, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση έχει σκοπό: τη διαμόρφωση ενός παγκόσμιου πληθυσμού,

³²⁷ Σκαναβή - Τσαμπούκου, Κ. Περιβάλλον και Κοινωνία: Μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη, Αθήνα, Καλειδοσκόπιο, (2004):81

³²⁸ Κούσουλας Γ., ο.π. σελ.6

³²⁹ Παπαδημητρίου Β. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο. Μια διαχρονική Θεώρηση, Αθήνα, Τυπωθήτω, (2006):50

ο οποίος να έχει επίγνωση και να ενδιαφέρεται για το περιβάλλον και τα προβλήματα που συνδέονται με αυτό και ο οποίος να κατέχει γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις, κίνητρα και να δεσμεύεται να εργαστεί ατομικά και συλλογικά, για την επίλυση των σύγχρονων προβλημάτων και την παρεμπόδιση νέων».³³⁰

Βάσει του ορισμού της UNESCO το 1977 η περιβαλλοντική εκπαίδευση είναι εκείνη μέσω της οποίας προωθείται η ανάπτυξη της σαφούς αντίληψης, αλλά και του ενδιαφέροντος για την κοινωνική, οικονομική, αλλά και οικολογική αλληλεξάρτηση, τόσο σε αστικές όσο και σε αγροτικές περιοχές. Επίσης, μέσω αυτής παρέχεται σε κάθε άτομο η δυνατότητα απόκτησης αξιών, γνώσεων, αφοσίωσης, δεξιοτήτων και στάσεων, που χρειάζονται για την καλύτερη προστασία του περιβάλλοντος. Ενώ ταυτόχρονα, συμβάλλει στο να δημιουργηθούν νέα πρότυπα συμπεριφοράς των ατόμων, των ομάδων και των κοινωνιών όσον αφορά το περιβάλλον³³¹

5.3 Σύνδεση περιβαλλοντικής εκπαίδευσης με την εκπαίδευση αειφόρου ανάπτυξης

Το 1992 στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη στο Ρίο, τονίστηκε η αλληλοεξαρτώμενη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην ευημερία των ανθρώπων και στην ευημερία του περιβάλλοντος, τότε ο όρος Περιβαλλοντική Εκπαίδευση συνδέθηκε με τον όρο Αειφόρο Ανάπτυξη,³³² όπου στη συνέχεια εξελίχθηκε σε Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (UNESCO, 1997).

Η Περιβαλλοντική εκπαίδευση, μετεξελίχθηκε στην εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη, της οποίας όμως ο προσανατολισμός είναι ευρύτερος, αφού συμπεριλαμβάνονται σ' αυτή και άλλες θεματικές ενότητες, όπως είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, η εκπαίδευση για την ειρήνη, για την υγεία και τη διαφορετικότητα. Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης και οι αρχές της στο διδακτικό μαθησιακό πεδίο εκπαίδευση και περιβάλλον φανερώνουν τη συμπυκνωμένη εμπειρία τριών αιώνων που προσδιορίζεται χρονικά από την περίοδο που εμφανίστηκε στην Ευρώπη μεγάλη έλλειψη ξυλείας. Καθώς ο πλανήτης, όμως, δοκιμάζεται από πολλές έντονες αλλαγές,

³³⁰ UNESCO, The Belgrade Charter, Paris, UNESCO, (1976):15

³³¹ Καλαϊτζίδης Δ., Ουζούνης Κ., Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Θεωρία και Πράξη, Ξάνθη, Σπανίδα, (2000):61

³³² Ταμουτσέλη Κ., ο.π.

ενώ ταυτόχρονα η κοινή γνώμη είναι διχασμένη λόγω της επιστημονικής αβεβαιότητας όσον αφορά το μέλλον αυτού, επανέρχεται στο προσκήνιο η έννοια της αειφορίας, ενώ η εκπαίδευση για την αειφορία, θεωρείται η πιο ιδανική απάντηση για να αντιμετωπιστεί η περιβαλλοντική κρίση, αλλά και η κρίση των αξιών.³³³

Στη σύνδεση Περιβαλλοντικής Ανάπτυξης και της Αειφόρου Ανάπτυξης, βοήθησαν οι συστάσεις που εμπεριέχονταν στην Agenda 21 στο κεφ. 36 που αποτελεί ίσως το πιο ολοκληρωμένο, αλλά και μακροπρόθεσμο πρόγραμμα Αειφόρου Ανάπτυξης. Το πρόγραμμα αυτό έχει ηθική, αλλά και επιστημονική αντίληψη για τον κόσμο που αφορούσε την έννοια της ισότητας, αλλά και τις θεωρίες θέρμανσης του πλανήτη. Η εκπαίδευση είναι ζωτικής σημασίας, ώστε να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη, καθώς και για να βελτιωθεί η ικανότητα των ανθρώπων ώστε να αντιμετωπίσουν το περιβάλλον, αλλά και θέματα ανάπτυξης.

Το 1997 πραγματοποιήθηκε στην πόλη της Θεσσαλονίκης ένα διεθνές συνέδριο για το Περιβάλλον και την Κοινωνία: «εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση των πολιτών για την αειφόρο ανάπτυξη». Ο στόχος ήταν η ανάδειξη του ρόλου της εκπαίδευσης για την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης, καθώς και να μελετηθεί η καθοριστική συμβολή της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σ' αυτή την κατεύθυνση.³³⁴

Το 2002 κηρύσσεται η δεκαετία 2005-2014 από την UNESCO ως η δεκαετία για την «Εκπαίδευση Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΑΑ)». Η εκπαίδευση έχει κυρίαρχη σημασία στο να επιτευχθεί περιβαλλοντική και ηθική αντίληψη αξιών, αλλά και στάσεων, δεξιοτήτων, αλλά και συμπεριφορών, που θα συμφωνούν με την αειφόρο ανάπτυξη.³³⁵

Ο σκοπός είναι μέσα σε αυτή τη δεκαετία να ενσωματωθούν οι αξίες και οι πρακτικές της αειφόρου ανάπτυξης, εντός όλων των μορφών εκπαίδευσης, που θα βοηθήσει στην αλλαγή συμπεριφορών προς τη διαμόρφωση ενός αειφόρου – βιώσιμου μέλλοντος, με όρους περιβαλλοντικής ισότητας, οικονομικής αειφορίας και δίκαιης κοινωνίας, για τις μελλοντικές, αλλά και τωρινές γενεές.³³⁶

³³³ ΕΣΠΑ, (2007-2013), *Πρόγραμμα σπουδών του διδακτικού – μαθησιακού πεδίου: Περιβάλλον και Εκπαίδευση για την αειφόρο Ανάπτυξη*, Αθήνα, Υπουργείο Παιδείας & Δια βίου μάθησης.

³³⁴ Κουρούτος Β., Μαντζάρα Μ., Σκούλλος Μ., Αλάμπη Α., Μαλωτίδη Β., Ψαλλιδάς Β. *Περιβαλλοντική εκπαίδευση και εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη σε προστατευόμενες περιοχές*, Αθήνα, ΥΠΕΘ, (2008):71

³³⁵ UNESCO, *Education for Sustainability – From Rio to Johannesburg: Lessons learnt from a decade of commitment*, Unesco Education Sector, Paris, (2002):4

³³⁶ UNESCO, *UN Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014 International Implementation of the World Summit on Sustainable Development*,: United Nations, New York, (2005):5

Στα τέλη του 1976 κάνει την εμφάνιση της η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Τη σχολική χρονιά 1980-1981 το Υ.Π.Ε.Π.Θ και το Κ.Ε.Μ.Ε παίρνουν πρωτοβουλία και εισάγεται η περιβαλλοντική εκπαίδευση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ως προαιρετική εκπαιδευτική καινοτομία. Νόμος σταθμός για την περιβαλλοντική εκπαίδευση στην Ελλάδα αποτελεί ο ν.1892/90.³³⁷

Η σχέση της σύνδεσης της εκπαίδευσης για την αειφόρο ανάπτυξη με την περιβαλλοντική εκπαίδευση δεν είναι εντελώς αποσαφηνισμένη, αντιθέτως είναι εμφανής η ύπαρξη διαφωνίας ανάμεσα στους μελετητές του χώρου, ορισμένοι μάλιστα υποστηρίζουν πως η εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη δε διαφοροποιείται ποιοτικά σε σχέση με την περιβαλλοντική εκπαίδευση, αλλά αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους και ένα από τα βασικά ενδιαφέροντα της πρώτης.³³⁸

Για άλλους πάλι η αειφόρος εκπαίδευση είναι το κυρίαρχο ρεύμα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, το οποίο δίνει έμφαση στην κατανόηση των πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών επιρροών στο περιβάλλον, αλλά και στην προώθηση της ευθύνης, της κατάλληλης δράσης και του ενδιαφέροντος των μαθητών. Τέλος, έχουμε εκείνους από τους οποίους υποστηρίζεται πως η αειφόρος εκπαίδευση θα πρέπει να θεωρείται κάτι το εντελώς διαφορετικό από την περιβαλλοντική εκπαίδευση, της οποίας το κύριο ενδιαφέρον είναι το φυσικό περιβάλλον, καθώς και θέματα όπως η προστασία και η διατήρηση, αλλά και ο ανθρώπινος αντίκτυπος.³³⁹

Η εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη είναι ουσιαστικά μια δια βίου εκπαιδευτική διαδικασία με χαρακτήρα τυπικό, άτυπο και μη τυπικό, που ξεκινά στα πρώιμα χρόνια των παιδιών και επεκτείνεται στην ανώτατη εκπαίδευση, αλλά και την εκπαίδευση ενηλίκων. Ουσιαστικά είναι σχετική με το χαρακτήρα της μάθησης, όπου οι μαθητές εκτός από εμπειρίες και γνώσεις για το μέλλον, διαμορφώνουν και τις συνθήκες με τρόπο δημιουργικό και εποικοδομητικό. Η ενσωμάτωση αυτής στη σχολική διαδικασία στηρίζεται στη βιωματική εμπειρική μάθηση, εξετάζοντας πραγματικές καταστάσεις, ενώ η μαθησιακή διαδικασία η οποία οργανώνεται σε πεδία εξωτερικά αποσκοπεί στο να κινητοποιηθούν οι μαθητές σε ζητήματα περιβαλλοντικά κοινωνικού χαρακτήρα, τα οποία δεν προκαθορίζονται, όμως, στο αναλυτικό πρόγραμμα, αλλά πηγάζουν αυτά από τις προσωπικές τους ανάγκες, δεξιότητες και ενδιαφέροντα. Τα

³³⁷ Κούσουλας Γ., ο.π. σελ.6

³³⁸ Πανατσά Β.Μ., ο.π. σελ.49

³³⁹ Summers M., Corney G., Childs A. Student teachers' conceptions of sustainable development: the starting-points of geographers and scientists, *Educational Research*. (2004):166

σχολεία στα οποία επιλέχθηκε η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη σαν κεντρικό κομμάτι στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό τους, έχουν ως σκοπό την ανάπτυξη ενεργούς δράσης και συμμετοχής των μαθητών τους, μέσω των πολύπλοκων οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών και πολιτικών διαστάσεων της, που στοχεύει σε έναν αειφόρο τρόπο ζωής. Γενικά επαναπροσεγγίζουν όλες τις παιδαγωγικές αρχές και τα ζητήματα υπό το φως αυτής, δηλαδή της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη, που θα πρέπει αυτή να εισχωρήσει σε όλων των επιπέδων τα προγράμματα, στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, στην επαγγελματική εκπαίδευση, αλλά και στη διαρκή εκπαίδευση των υπεύθυνων και των στελεχών για τη λήψη αποφάσεων.³⁴⁰

Τα κύρια στοιχεία της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη είναι: η δημοκρατία, η περιβαλλοντική ποιότητα και η ανθρώπινη ισότητα. Όταν στην εκπαιδευτική διαδικασία εισάγονται θέματα που σχετίζονται με το περιβάλλον, αναδεικνύονται ταυτόχρονα και θέματα που αφορούν την κοινωνική δικαιοσύνη, τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, θέματα πολύ σημαντικά για την αειφόρο ανάπτυξη.³⁴¹

Ο στόχος της αειφορίας ως συμπεριφορά και τρόπο σκέψης είναι η δημιουργία ατόμων ηθικών, προσωπικά ικανοποιημένων και ενδυναμωμένων, καθώς και να δημιουργήσει κοινότητες στηριζόμενες στην αλληλεγγύη, τη δικαιοσύνη και την ανεκτικότητα, κοινωνίες διεπόμενες από δίκαιους και διαφανείς θεσμούς, καθώς και περιβαλλοντικές πρακτικές, οι οποίες, υποστηρίζουν και σέβονται τη ζωή.³⁴²

Στη χώρα μας, η ένταξη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και συνεπώς της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη στο σύστημα εκπαίδευσης αντικατοπτρίζει τις αντίστοιχες εξελίξεις στον ευρωπαϊκό, αλλά και στο διεθνή χώρο. Οι διαδικασίες για την ενσωμάτωση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης ξεκίνησαν περί τα τέλη της δεκαετίας του 1970, ενώ την επόμενη δεκαετία άρχισαν να εφαρμόζονται τα πρώτα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε επίπεδο πειραματικό. Αρχές της δεκαετίας του 1990, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

³⁴⁰ Φανιουδάκη Ε., Μια περιβαλλοντική προσέγγιση με φόντο την Αειφορία, Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΠΕΕΚΠΕ, Βόλος, (2015):4

³⁴¹ Fien J., Tilbury D. The critical challenge of sustainability, in D., Tilbury, R., Stevenson, J. Fien, & D. Schreuder (eds), Education and sustainability. Responding to the global Challenge, Switzerland, IUCN, Gland, (2002):9

³⁴² UNESCO, (2005) ο.π. σελ. 10

εισάγεται επίσημα ύστερα από ψήφιση νόμου, στο ελληνικό αναλυτικό πρόγραμμα (Ν. 1892/90 - Φ.Ε.Κ 101 τ.Α'/1990).

Η συνεργασία, η κοινή ευθύνη και ηγεσία όλων των σχετικών κρατικών υπηρεσιών πρέπει να αναγνωριστούν ως ένας σημαντικός μηχανισμός καλής διακυβέρνησης, ο οποίος πρέπει να ενισχυθεί. Ειδικά, τα Υπουργεία Παιδείας και Περιβάλλοντος πρέπει να συνεργάζονται και να αναλάβουν ηγετικό ρόλο, εγκαινιάζοντας και ενθαρρύνοντας την παραπέρα ενσωμάτωση των κύριων ζητημάτων της Αειφόρου Ανάπτυξης στην πολιτική της τυπικής εκπαίδευσης, όπως και στα προγράμματα και στο περιεχόμενο των σπουδών σε όλα τα επίπεδα. Πρέπει ακόμα να αξιολογούν την εφαρμογή της Στρατηγικής. Παρόλα αυτά, η στενή και αποτελεσματική συνεργασία τους και με άλλες δημόσιες αρχές, όπως και με άλλους εταίρους είναι, επίσης, αναγκαία, ιδιαίτερα με αρχές υπεύθυνες για την οικονομία.³⁴³

Το μοντέλο αυτό της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης πλέον έχει επικρατήσει τόσο μέσα όσο και έξω από τα ελληνικά σχολεία και αποτυπώνει τη συντηρητική αυτή στροφή της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, σε σύγκριση με τα πρώτα χρόνια διαμόρφωσής της. Η κυριαρχία των τεχνοκρατικών λύσεων, αλλά και της φιλικής συμπεριφοράς του πολίτη προς το περιβάλλον ως μονάδα αντιμετώπισης των προβλημάτων του περιβάλλοντος, η έλλειψη της δυνατότητας εστίασης στην πολιτική και κοινωνική διάσταση της οικολογικής κρίσης, αλλά και η έλλειψη της δυνατότητας αμφισβήτησης των κατεστημένων κοινωνικών και πολιτικών δομών, οι οποίες έχουν ευθύνη όσον αφορά το περιβαλλοντικό ζήτημα, είναι η βάση για τη σχεδίαση, αλλά και την υλοποίηση των προγραμμάτων της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.³⁴⁴

Μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων και υπουργικών αποφάσεων, ιδρύονται, αλλά και λειτουργούν οι βασικοί θεσμοί οι οποίοι στηρίζουν την υλοποίηση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία, οι υπεύθυνοι περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ). Η θεσμοθέτηση των ΚΠΕ πραγματοποιήθηκε με τον ν.1892/90 και ιδρύθηκαν με αποφάσεις του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Στη χώρα μας λειτουργούν 54 ΚΠΕ, που στηρίζουν την περιβαλλοντική εκπαίδευση προσφέροντας επιμορφωτικά και

³⁴³ UNECE, Στρατηγική της Unesco για την εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Ηνωμένα Έθνη, (2005):10

³⁴⁴ Τσεβρένη Ι., Η ανάγκη για μία περιβαλλοντική εκπαίδευση προσανατολισμένη στη δράση, Θεσσαλονίκη, ΠΕΚΠΕ, (2009):10

εκπαιδευτικά προγράμματα, εκπαιδευτικό υλικό, δραστηριότητες, δίκτυα, αλλά και συνεργασίες τόσο σε τοπικό, εθνικό αλλά και διεθνές πεδίο.³⁴⁵

³⁴⁵Κατσακιώρη Μ., Φλογαΐτη Ε., Παπαδημητρίου Β.
Μελέτη εκπόνησης επιχειρησιακού σχεδίου για την εκπαίδευση στην
αειφόρο ανάπτυξη, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ, (2008):33

5.4 Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ)

Η εισαγωγή την πρώτη φορά στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας των καινοτόμων στρατηγικών μεθόδων και προσεγγίσεων της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης βρήκε εφαρμογή σε προγράμματα ΚΠΕ και επιχείρησαν να προσθέσουν στη μάθηση ένα ανανεωτικό περιεχόμενο, αλλά και να βοηθήσουν στην προώθηση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και στη συνέχεια της Εκπαίδευσης Αειφόρου Ανάπτυξης στην τοπική εκπαίδευση. Η δημιουργία αυτών συνδέεται και με το αίτημα για την αξιοποίηση της ανάγκης για δημιουργία εναλλακτικών χώρων (εκτός τάξης), που θα χρησιμοποιηθούν για τη διερεύνηση περιβαλλοντικών θεμάτων, αλλά και με το αίτημα για την αξιοποίηση εξωτερικών μαθησιακών περιβαλλόντων. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα των ΚΠΕ είναι διαμορφωμένα έτσι, ώστε να βασίζονται στην εκπαίδευση μέσα στο και για το περιβάλλον, μάλιστα η διάσταση αυτή έχει υιοθετηθεί από αυτά σε μεγάλο βαθμό, τόσο στο σχεδιασμό, όσο και στην υλοποίησή τους. Επίσης, τα εκπαιδευτικά προγράμματα είναι διαμορφωμένα σε μαθησιακό περιβάλλον κατάλληλο και η συνεργασία με τους μαθητές, τους εκπαιδευτικούς, τις τοπικές κοινωνίες, αλλά και τους υπεύθυνους περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, αποσκοπούν στην επίτευξη των στόχων της αειφόρου ανάπτυξης. όμως, αντίστοιχα είναι και τα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που πραγματοποιούνται στα σχολεία, όπου ταυτόχρονα με περιβαλλοντικά θέματα εξετάζονται και θέματα όπως της δικαιοσύνης, του πολιτισμού, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κλπ.³⁴⁶

Η λειτουργία των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στη χώρα μας πραγματοποιείται πάνω από μια εικοσαετία. Τα Κ.Π.Ε. αποτελούν φορείς εκπαίδευσης εντός του πλαισίου του εκπαιδευτικού συστήματος, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν την αρχή, αλλά και τη βάση μιας κοινωνίας μελλοντικής, η οποία θα δοξάζει και θα σέβεται τη φύση.³⁴⁷

Τα ΚΠΕ ή αλλιώς Κέντρα Διά Βίου Μάθησης για το Περιβάλλον & την Αειφορία (ΚΔΒΜΠΑ) έχουν πολλαπλούς ρόλους και αποτελούν ξεχωριστές

³⁴⁶ Φανιουδάκη Ε., ο.π. σελ.5

³⁴⁷ Μπερελής Β. (2012), Η περιβαλλοντική εκπαίδευση και τα κέντρα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, πρόσβαση 17/2/2016, <http://hellanicus.lib.aegean.gr/handle/11610/10448>.

Εκπαιδευτικές Δομές – Μονάδες. Απευθύνονται τόσο σε ανήλικους (Π.Ε., Ε.Α.Α.), αλλά και σε ενήλικες (επιμόρφωση των εκπαιδευτικών όσον αφορά την περιβαλλοντική εκπαίδευση, καθώς και ευαισθητοποίηση/ενημέρωση φορέων και μελών της τοπικής κοινωνίας σε περιβαλλοντικά θέματα). Η Παιδαγωγική ομάδα κάθε ΚΔΒΜΠΑ αποτελείται από εκπαιδευτικούς, τόσο της Α/θμιας, όσο και της Β/θμιας εκπαίδευσης, είναι πενταμελής, είτε επταμελής, είτε εννεαμελής, βάσει των χρόνων λειτουργίας, καθώς και το έργο το οποίο έχει παρουσιάσει το κάθε ΚΠΕ.³⁴⁸

Η στελέχωση των ΚΠΕ γίνεται σε μεγάλο βαθμό από καταρτισμένους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι τρέφουν μεγάλη αγάπη γι' αυτό που κάνουν. Επίσης, τα προγράμματα βασίζονται σε σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις, καθώς και σε έγκυρη επιστημονική γνώση. Οι εκπαιδευτικοί των ΚΠΕ, συνεργαζόμενοι με τους υπεύθυνους περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, με Πανεπιστήμια, αλλά και φορείς εμπειρικής γνώσης, σχεδιάζουν τα προγράμματα αυτά. Οι στόχοι των προγραμμάτων είναι σαφείς και βασίζονται στο τοπικό περιβάλλον με μια ματιά πλανητική στη δυναμική της ομάδας, τις αρχές βιωσιμότητας, τις ιδέες και τις επιθυμίες τους, καθώς και την προϋπάρχουσα εμπειρία. Το πλαίσιο των προγραμμάτων αυτών είναι οργανωμένο, ταυτόχρονα όμως είναι και ευέλικτα, ώστε να ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα των παιδιών.³⁴⁹

5.4.1 Αντικείμενο εργασίας της Παιδαγωγικής Ομάδας των ΚΠΕ

Το αντικείμενο εργασίας της Παιδαγωγικής Ομάδας κάθε ΚΠΕ είναι.³⁵⁰

- Η εκπαίδευση των μαθητών όσον αφορά θέματα ανθρωπογενούς ή φυσικού περιβάλλοντος. Επίσης, σχεδιάζουν, αλλά και υλοποιούν ημερήσια ή και πολυήμερα προγράμματα, αποτελούμενα από τμήματα 30 έως 40 μαθητών με 3 έως 4 εκπαιδευτικούς συνοδούς.
- Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Εισαγωγική Π.Ε. για όσους εκπαιδευτικούς δεν έχουν εμπειρία σχετική με αυτή, δευτέρου επιπέδου για εκπαιδευτικούς που έχουν εμπειρία στην Π.Ε. και τρίτου επιπέδου που αφορά τα στελέχη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

³⁴⁸ Οργανόπουλος Γ. (2013), Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, πρόσβαση 10/7/2016, <http://users.sch.gr/organopoulos/kpe/kpe.htm>.

³⁴⁹ Τσουβάλη Κ. Πού πατάει και πού πηγαίνει η Π.Ε, Θεσσαλονίκη, ΠΕΚΠΕ, (2009):20

³⁵⁰ Οργανόπουλος Γ., ο.π.

5.5 Γνωρίσματα εκπαίδευσης αειφόρου ανάπτυξης (Ε.Α.Α.)

Η εκπαίδευση αειφόρου ανάπτυξης είναι:³⁵¹

1. Ολιστική. Από την ΕΑΑ προωθείται μια προσέγγιση ολιστική της παιδαγωγικής πράξης, αλλά και των εννοιών της αειφορίας και του περιβάλλοντος.
2. Συστηματική. Από την προσέγγιση αυτή δίνεται έμφαση πιο πολύ στις σχέσεις παρά στα στοιχεία, καθώς και στα σχήματα εξέλιξης και αλλαγής από τη στασιμότητα.
3. Διεπιστημονική. Η καλλιέργεια συστηματικής σκέψης, αλλά και η ολιστική προσέγγιση, τις οποίες και προσβύει η Ε.Α.Α., συνδυάζονται με επιλογές μεθόδων, συγκεκριμένες όσον αφορά τον τρόπο που προσεγγίζεται η γνώση. Η προσέγγιση που επιτρέπει την πλήρη κατανόηση των σύνθετων και πολύπλοκων ζητημάτων, τα οποία θέτει η αειφορία είναι η διεπιστημονικότητα.
4. Διαθεματική. Η διάθρωση ενός προγράμματος περί συγκεκριμένων θεμάτων και ζητημάτων αποτελεί τη διαθεματικότητα, η οποία αποτελεί έναν αναγκαίο όρο για την άσκηση διεπιστημονικότητας, όσον αφορά το πεδίο της πρακτικής του σχολείου.
5. Ενδυναμωτική και κριτική. Μέσω αυτής καλλιεργείται η ικανότητα για ενδεδεγμένη σκέψη, όσον αφορά θέσεις, διαδικασίες, απόψεις σχετικές με θέματα ελέγχου και εξουσίας και αφετέρου ευνοείται η δέσμευση για δράση που προσανατολίζεται στη δημιουργία μιας αληθινά δημοκρατικής κοινωνίας, καθώς και στην κοινωνική αλλαγή για το καλό όλων.
6. Προσανατολισμένη στις αξίες. Η πλήρης κατανόηση των διαφορετικών αξιών είναι αναγκαία προϋπόθεση της κριτικής ανάλυσης εκείνων των αξιών, που υπάρχουν στη ρίζα των κοινωνικών και περιβαλλοντικών θεμάτων, αυτών που στηρίζουν τις επιλογές, τις προτάσεις, αλλά και τις αποφάσεις που αφορούν την επίτευξη της αειφορίας.

³⁵¹Κατσακιώρη
ο.π. σελ.26-27.

Μ.,

Φλογαΐτη

Ε.,

Παπαδημητρίου

Β.

7. Πολιτική αλλά και προσανατολισμένη στη δράση. Μέσω αυτής καλλιεργούνται συναισθήματα τόσο προσωπικής, όσο και συλλογικής δέσμευσης, αλλά και ικανότητες ανάληψης και σχεδιασμού κατάλληλης δράσης που αφορούν αλλαγές στην κοινωνική, εκπαιδευτική και περιβαλλοντική πραγματικότητα.
8. Διαρκής, αλλά και δια βίου. Ο χαρακτήρας της ΕΑΑ στην τυπική εκπαίδευση θα πρέπει να είναι διαρκής και αποσπασματικός και θα πρέπει να γίνει επέκταση αυτής, στη μη τυπική, αλλά και άτυπη εκπαίδευση.

5.6 Αξίες αειφόρου εκπαίδευσης

Η κυριότερη αξία της εκπαίδευσης για την αειφορία, είναι εκείνη της αλληλεγγύης, η οποία έχει την ικανότητα να διασφαλίσει δικαιώματα πρωταρχικά, όπως αυτά της ισότητας, της ελευθερίας και της οικολογικής βιωσιμότητας. Η αξία αυτή συνυπάρχει με άλλες αξίες, όπως εκείνες της ανεκτικότητας, της αυτονομίας, της δημοκρατίας και της υπευθυνότητας.³⁵²

Οι βασικές αξίες που προωθεί η εκπαίδευση αειφόρου ανάπτυξης είναι:³⁵³

α) Ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών, καθώς και η δέσμευση για διαγενεακή υπευθυνότητα,

β) ο σεβασμός στην αξιοπρέπεια και στα ανθρώπινα δικαιώματα όλων των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο και δέσμευση για κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη προς όλους.

γ) Ο σεβασμός και η φροντίδα για την ευρύτερη κοινωνία σε όλη της την πολυμορφία, η οποία περιλαμβάνει την προστασία και αποκατάσταση των οικοσυστημάτων του πλανήτη.

δ) Τέλος, σεβασμός στην πολιτιστική ποικιλότητα και δέσμευση για τη δημιουργία τοπικά και παγκόσμια, ενός πολιτισμού ανεκτικότητας και ειρήνης, χωρίς βία.

³⁵² Φλογαίτη Ε. Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (2006):233

³⁵³ Πλακονούρη Δ., κ.α. Περιβαλλοντικές Αναζητήσεις και προβληματισμοί στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση Ν. Μεσσηνίας, Καλαμάτα, Λεβέντη, (2009):12

Σκοπός της διδασκαλίας των αξιών αυτών είναι να δημιουργηθούν πολίτες οι οποίοι θα προσβλέπουν, αλλά και θα αγωνίζονται για κοινωνική αλλαγή και χειραφέτηση και θα αντιμάχονται σε κάθε προσπάθεια τυφλής υπακοής και χειραγώγησης.³⁵⁴ Ο ρόλος της εκπαίδευσης θα πρέπει να είναι απελευθερωτικός, συνεπώς η αειφόρος εκπαίδευση θα πρέπει να είναι μια διαδικασία και όχι ένας ακόμα πολιτικός μοχλός, που θα εξυπηρετεί την υπάρχουσα κατάσταση και θα διαιωνίζει αυτό που λέμε 'σύστημα'.

Για την αλλαγή της σχέσης ανθρώπου - φύσης και τη διαμόρφωση μιας περιβαλλοντικής ηθικής μέσω της εκπαίδευσης, πρέπει να γίνει διδαχή ορισμένων αξιών, όπως της υπευθυνότητας, ή της δικαιοσύνης στο φυσικό κόσμο.³⁵⁵ Ο σχολικός χώρος μπορεί να αποτελέσει ένα πολύτιμο εργαλείο στο δρόμο προς την αειφόρο ανάπτυξη, μέσω του σχεδιασμού του, του μεγέθους του, των χαρακτηριστικών του, καθώς και του τρόπου που διευθύνεται, ρυθμίζεται χρησιμοποιείται και γίνεται αντιληπτός από τους μαθητές, ασκώντας σημαντική επίδραση στη ζωή και την εργασία του σχολείου, καθώς και στην ποιότητα εκπαίδευσης που παρέχεται στους μαθητές. Συνεπώς, μέσω της εκπαίδευσης μπορεί να ανοιχτεί ο δρόμος για να χτιστεί ένα μέλλον για όλους, που να στηρίζεται σε όρους αειφορίας.³⁵⁶

Σύμφωνα με την Agenda 21 κεφ.36 παρ.3, η εκπαίδευση για την ανάπτυξη του ανθρώπου, αλλά και το περιβάλλον θα είναι αποτελεσματική αν: «...ενσωματωθεί σε όλους τους επιστημονικούς κλάδους και πρέπει να χρησιμοποιεί μεθόδους της τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης...»

Στην εκπαίδευση για το περιβάλλον χρησιμοποιείται το ίδιο το περιβάλλον, καθώς και γενικά θέματα μέσα από τον πραγματικό κόσμο της μάθησης. Επίσης, προάγει τη μάθηση στηριζόμενη στην πρακτική εμπειρία και προάγει την ανάπτυξη δεξιοτήτων για την οργάνωση των δεδομένων, τα οποία συγκεντρώνουν μέσω της επιτόπιας διερεύνησης οι εκπαιδευόμενοι. Ενώ παράλληλα προωθεί την ευαισθητοποίηση για το περιβάλλον και την αισθητική εκτίμηση αυτού.³⁵⁷

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την περιβαλλοντική εκπαίδευση σε σχέση με κάθε άλλη εκπαιδευτική κίνηση, είναι η «εκπαίδευση για χάρη του περιβάλλοντος». Βασικός στόχος της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη

³⁵⁴ Φλογαΐτη Ε., ο.π. σελ.231,233

³⁵⁵ Φανιουδάκη Ε., ο.π. σελ.4

³⁵⁶ Χατζηλεοντιάδου Σ., Δουλάμη Ε. (χ.χ.), Αειφόρο Σχολείο, Αλεξανδρούπολη, (χ.χ.):2

³⁵⁷ Παπαδημητρίου Β. ο.π. σελ.60

αξιών, καθώς και στάσεων, οι οποίες σχετίζονται με το περιβάλλον και οδηγούν σε υπεύθυνη περιβαλλοντική συμπεριφορά.³⁵⁸

³⁵⁸ Σκαναβή - Τσαμπούκου, Κ. ο.π. σελ.27

5.7 Στοχοθεσία στην εκπαίδευση αειφόρου ανάπτυξης (ΕΑΑ)

Πρόκληση αποτελεί στην εκπαίδευση αειφόρου ανάπτυξης (ΕΑΑ), ο αποτελεσματικός προγραμματισμός κάθε μαθήματος, ακόμα και όταν οι στόχοι που επιδιώκονται, καθώς και τα μαθησιακά αποτελέσματα είναι από όλους αποδεκτά. Εξαιτίας της πολυπλοκότητας των θεμάτων με τα οποία ασχολείται, δημιουργούνται δυσκολίες, με αντιπαραθετικό χαρακτήρα και δημιουργούν την ανάγκη να προσαρμοστεί η γνώση στα διαφορετικά πεδία και επίπεδα στόχων, τα οποία πρέπει να επιδιωχθούν. Η πιο απαιτητική και σύνθετη επιδίωξη που έχει η ΕΑΑ, είναι ο γενικός σκοπός αυτής, όπως αυτός διατυπώθηκε στο νέο αναλυτικό πρόγραμμα της ΕΑΑ.³⁵⁹

Ο κύριος σκοπός που έχει το πρόγραμμα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και για την Εκπαίδευση Αειφόρου Ανάπτυξης είναι να αναπτυχθεί ένα αειφόρο σχολείο, που θα είναι ικανό να δημιουργήσει αυτόνομους και ενεργούς πολίτες με ευαισθησία για το περιβάλλον και οι οποίοι διαθέτουν την κατάλληλη γνώση, συνειδητοποιημένοι ως προς τη σοβαρότητα των συγκεκριμένων ζητημάτων, κυρίως όμως πολίτες που έχουν τη θέληση, αλλά και τις απαραίτητες ικανότητες, ώστε να γίνουν οι ίδιοι παράγοντες αλλαγών σε μια κατεύθυνση για την επίλυσή τους. Η ανταπόκριση των πολιτών αυτών δεν είναι παθητική και δεν προσαρμόζονται σε επιταγές και επιλογές κέντρων εξουσίας, αλλά αντίθετα σκέπτονται και διερευνούν κριτικά, συμμετέχουν ενεργά στη λήψη αποφάσεων, αναλαμβάνουν κάθε ευθύνη τους, παρεμβαίνουν δημοκρατικά και δυναμικά στα δρώμενα της κοινωνίας, στοχεύουν στις αλλαγές που είναι απαραίτητες, αλλά και διαμορφώνουν συνθήκες αειφόρου ανάπτυξης.³⁶⁰

³⁵⁹ Κάτζη Χ. (χ.χ.), *Αειφόρος Ανάπτυξη και Εκπαίδευση*, πρόσβαση 19/10/2016, http://www.ncu.org.cy/induction/files/booklet_chapter-1Chrysanthi.pdf.

³⁶⁰ Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (ΥΠΠ), Πρόγραμμα Σπουδών: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση/Εκπαίδευση για Αειφόρο Ανάπτυξη, Λευκωσία, ΥΠΠ, (2009):8

5.8 Συμπεράσματα – σκέψεις

Προκειμένου να επιτευχθεί η αιεφόρος ανάπτυξη προτάσσετε επιβεβλημένη η περιβαλλοντική εκπαίδευση, αλλά και η εκπαίδευση στην αιεφόρο ανάπτυξη. Μέσω αυτών θα αποκτήσουν οι νέες γενιές ηθικές αξίες, στάσεις, ικανότητες, αλλά και ένα ήθος απέναντι στο περιβάλλον. Το σχολείο είναι το καλύτερο μέσον για τη μετάδοση αξιών, οι δάσκαλοι αποτελούν πρότυπα προς μίμηση για τους μαθητές, στους οποίους μπορούν να μεταδώσουν και να προωθήσουν μέσω του έργου τους ηθικές αξίες, οι οποίες εκλείπουν και οι οποίες αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις, αν επιθυμούμε να μιλάμε για ένα μέλλον στηριγμένο στην αιεφορία.

Οι αξίες που μεταδίδονται μέσω της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα παιδιά μπορούν να βοηθήσουν στο να οικοδομηθεί μια θετική συμπεριφορά από μέρους των παροντικών και μελλοντικών γενεών απέναντι στο περιβάλλον, αξίες που δυστυχώς στις ημέρες μας εκλείπουν. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα αποτελούν σε μεγάλο βαθμό προβλήματα ηθικά, για το λόγο αυτό θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη δημιουργία βάσης αξιών, για τη δημιουργία ενός περιβαλλοντικού ήθους, το οποίο θα εμπερικλείει όλες τις μορφές ζωής. Επίσης, στην αιεφόρο εκπαίδευση εμπεριέχονται στοιχεία της κοινωνικής δικαιοσύνης, όπως της δημοκρατίας, της ισότητας, της περιβαλλοντικής ποιότητας και σκοπός της είναι η δημιουργία κοινωνιών οι οποίες να διέπονται από διαφανείς και δίκαιους θεσμούς, αλλά και περιβαλλοντικές πρακτικές που θα σέβονται και θα υποστηρίζουν τη ζωή, αλλά και το φυσικό περιβάλλον γενικότερα.

Οι στάσεις και οι αξίες των ανθρώπων διαμορφώνονται από μικρές ηλικίες, συνεπώς, οι δάσκαλοι μέσω της συμπεριφοράς τους μπορούν να στρέψουν τα παιδιά προς τον οικοκεντρισμό, να τα ωθήσουν δηλαδή να αγαπήσουν πραγματικά τη φύση και το περιβάλλον της και να συνειδητοποιήσουν πως έχουν ηθικές υποχρεώσεις προς αυτή, όχι μόνο προς χάριν των ανθρώπων, αλλά προς χάριν της ίδιας της φύσης. Με τον τρόπο αυτό οι άνθρωποι μεγαλώνοντας δε θα υιοθετούν πλέον ανθρωποκεντρικές τάσεις, που μέχρι τώρα επικρατούσαν, γιατί η πραγματική ανάπτυξη, αλλά και η ευημερία στον άνθρωπο έρχεται μέσα από το σεβασμό προς το φυσικό περιβάλλον, το οποίο άλλωστε δίνει ζωή στον άνθρωπο.

6. Διεθνείς πρωτοβουλίες - Σταθμοί στον διεθνή διάλογο για την αειφόρο ανάπτυξη

6.1 Πρωτοβουλίες - Σταθμοί

Τα τελευταία χρόνια είναι εμφανές πως η διεθνής κοινότητα έχει την ικανότητα να συζητάει, αλλά και να συντάσσει σε βάθος επεξεργασμένες περιβαλλοντικές συνθήκες, ενώ είναι αδύναμη να κατευθύνει ως προς την εφαρμογή τους. Επιπλέον, οι αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες δε θέλουν να αναλάβουν τις υποχρεώσεις που έχουν, τόσο στη διεθνή κοινότητα, όσο τον υπόλοιπο κόσμο. Συγκεκριμένα, παρατηρείται έλλειψη πολιτικής βούλησης από την πλευρά των κρατών σχετικά με την καταβολή των χρηματοδοτικών εισφορών τους στο Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και το Παγκόσμιο Περιβαλλοντικό Ταμείο. Οι βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες δεν αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις που έχουν για παροχή τεχνικής και οικονομικής βοήθειας στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, κάτι που συγκρούεται με το περιεχόμενο των διεθνών συμβάσεων, τις οποίες έχουν υπογράψει και δεσμευτεί μέσω αυτών σε μια σειρά βοηθητικών μέτρων στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Σε σύγκρουση, όμως, έρχεται και με την κύρια κατευθυντήρια αρχή για διεθνή συνεργασία σε ζητήματα αειφόρου ανάπτυξης. Επίσης, θα πρέπει να υπογραμμιστεί η έλλειψη ύπαρξης μηχανισμών συμμόρφωσης βάσει των κανόνων διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου. Ενώ έλλειψη υπάρχει και στους αποτελεσματικούς μηχανισμούς για την ενσωμάτωση περιβαλλοντικών παραμέτρων, σε μηχανισμούς που λαμβάνονται αποφάσεις των παγκόσμιων οικονομικών θεσμών.³⁶¹

³⁶¹ Δαλίπη Ε. *Διακυβέρνηση Τοπίου*, Χανιά, Πολυτεχνείο Κρήτης, (2011):74-75

6.1.1 Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης και η Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας

Η εξάντληση των φυσικών πόρων, οι επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, αλλά και η συνεχώς αυξημένη πολυπλοκότητα των θεμάτων που είναι σχετικά με το περιβάλλον, αλλά και την ανάπτυξη, οδήγησαν σε ένα αυξημένο ενδιαφέρον από την πλευρά της διεθνούς κοινότητας για τα θέματα αυτά. Η αειφόρος ανάπτυξη, η περιβαλλοντική προστασία, καθώς και η ανάπτυξη η οποία πραγματοποιείται μέσω της ισότιμης και παράλληλης προώθησης των τριών πυλώνων, του περιβάλλοντος, της κοινωνίας και της οικονομίας δεν αποτελούν πρόσφατες ανάγκες. Η σύνοδος του ΟΗΕ σχετικά με το περιβάλλον, που έγινε στη Στοκχόλμη το 1972, αποτέλεσε τον πρώτο σημαντικό σταθμό, βάσει του οποίου εδραιώθηκε η σημασία του περιβάλλοντος παγκοσμίως. Η σύνοδος αυτή ήταν πολύ σημαντική, αφού μέσω αυτής εκτός από την υιοθέτηση του σχεδίου δράσης και την πολιτική Διακήρυξης ιδρύθηκε το πρόγραμμα του ΟΗΕ για το περιβάλλον.³⁶²

Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, ή αλλιώς η Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για το ανθρώπινο περιβάλλον, αποτελεί δήλωση, αποτελούμενη από ένα προοίμιο, καθώς και 26 αρχές, οι οποίες πραγματεύονται τους τρόπους μέσω των οποίων θα εξασφαλιστεί η διατήρηση, αλλά και η βελτίωση του περιβάλλοντος για τον άνθρωπο. Ουσιαστικά η Διακήρυξη αυτή αποτελεί ολοκληρωμένη επιβεβαίωση του δικαιώματος του ανθρώπου για έναν βιώσιμο κόσμο.³⁶³

Η διακήρυξη της Στοκχόλμης αναγνωρίζεται ως απαρχή του σύγχρονου κινήματος για την πολιτική αντιμετώπιση και τη δημόσια ενημέρωση σε σχέση με τα περιβαλλοντικά ζητήματα παγκοσμίως. Πλέον η παγκόσμια κοινότητα αρχίζει να αντιλαμβάνεται πως δεν είναι ανεξάντλητοι οι φυσικοί πόροι, παρά το γεγονός πως βιώνουν μια μεταπολεμική περίοδο, η οποία χαρακτηρίζεται από αφθονία, καθώς και πως οι πόροι αυτοί θα πρέπει στο όνομα της περίφημης αειφόρου ανάπτυξης να διαφυλάσσονται. Ταυτόχρονα, κατανοεί πως θα πρέπει να ενθαρρυνθεί η

³⁶² Παπαϊωάννου Μ., Μαυροειδής, Η. Βιώσιμη Ανάπτυξη. Διεθνείς και Ευρωπαϊκές εξελίξεις και προοπτικές, Αθήνα, ΤΕΕ, (2005):2

³⁶³ Rowland W. The Plot to Save the World, Clarke, Irwin, & Company Ltd., Toronto/Vancouver, (1973):38

περιβαλλοντική εκπαίδευση έτσι ώστε να αποκτήσει ο άνθρωπος περιβαλλοντική συνείδηση.³⁶⁴

Στις συζητήσεις και τις διαβουλεύσεις οι οποίες ακολούθησαν στη διάρκεια του συνεδρίου αυτού της Στοκχόλμης, δημιουργήθηκε ο όρος της οικοανάπτυξης για να περιγραφεί η διαδικασία της οικολογικής ανάπτυξης, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν η θετική διαχείριση του περιβάλλοντος για όφελος του ανθρώπου.³⁶⁵

Το οίκο, ως πρόθεμα, χρησιμοποιείται για να εκφράσει την οικολογική και την οικονομική διάσταση, που έχει ο όρος οικοανάπτυξη.³⁶⁶ (Colby, 1991:193) Η οικοανάπτυξη έχει ως επίκεντρο την ικανοποίηση των βασικών αναγκών που έχει ο άνθρωπος, σε ένα φιλικό ως προς το περιβάλλον σύστημα παραγωγής.³⁶⁷

Οι στόχοι και οι σκοποί της Διεθνούς Οργάνωσης της Εργασίας επεκτάθηκαν μέσω της Διακήρυξης της Φιλαδέλφειας, “ βασιζόμενη στη σχέση ανάμεσα στην εργασία και τα οικονομικά, χρηματοπιστωτικά και κοινωνικά προβλήματα” και περιγράφει τις αρχές βάσει των οποίων θα πρέπει να διέπονται οι εθνικές πολιτικές των μελών της.³⁶⁸

Μια κύρια βασική πεποίθηση, η οποία κυριαρχεί πίσω απ’ αυτή τη Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας, είναι πως η επίτευξη της ειρήνης μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο εάν στηρίζεται στην “κοινωνική δικαιοσύνη”, η οποία ως έννοια είναι ευρύτερη από αυτή των “ανθρώπινων δικαιωμάτων” και η οποία είναι εστιασμένη στην ικανοποίηση των ανθρώπινων προσδοκιών, σαν μια πάλη ανάμεσα στο άτομο και το κράτος.³⁶⁹

Επίσης, θα πρέπει να αναφέρουμε τη θετική τάση που υπάρχει ανάμεσα στις δύο διακηρύξεις όσον αφορά την οικονομική ανάπτυξη. Από τη Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας ζητείται η επέκταση της διεθνούς οικονομίας για να βελτιωθεί η ανθρώπινη ευημερία και να δημιουργηθούν περισσότερες θέσεις εργασίας, ενώ, η

³⁶⁴ Μπάρτζης Κ. (2016), Ανακύκλωση: Είναι καθαρά θέμα συνείδησης!, πρόσβαση 10/3/2016, <https://www.heg.edu.gr/anakyklosi-ine-kathara-thema-synidisis/>.

³⁶⁵ United Nations Environment Programme (UNEP), *The Environment in 1982: Retrospect and Prospect*, United Nations Environment Programme (UNEP), Nairobi, (1982a):7

³⁶⁶ Colby M. E. *Environmental Management in Development: The Evolution of Paradigms*, Ecological Economics, (1991):193

³⁶⁷ Nayar K. R. *Politics of Sustainable Development*, Economic and Political Weekly, (1994):1327

³⁶⁸ Bartolomei de la Cruz H., von Potobsky G., Swepston L. *The International Labour Organization: The International Standards System and Basic Human Rights*, Boulder, West view Press, (1996):5

³⁶⁹ Ο.π. σελ.5

Διακήρυξη της Στοκχόλμης δηλώνει πως η οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να γίνει με τέτοιο τρόπο, ώστε να προστατεύεται ταυτόχρονα και το περιβάλλον.³⁷⁰

Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης όπως παρατηρούμε στηρίζεται ουσιαστικά στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Όλοι οι πολίτες και γενικότερα οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα για ένα υγιές και καθαρό περιβάλλον. Η αειφόρος ανάπτυξη είναι δικαίωμα όλων μας, πλέον με τη Διακήρυξη αυτή συνειδητοποιούμε πως οι φυσικοί πόροι δεν είναι ανεξάντλητοι και η αειφορία προτάσσεται σαν μοναδική λύση. Ουσιαστικά, όμως, στη Διακήρυξη αυτή υπάρχει μια ανθρωποκεντρική διάθεση, μιας και η θετική διαχείριση του περιβάλλοντος που προτάσσεται είναι καθαρά και μόνο για το ανθρώπινο όφελος, προσδίδοντας εγγενή αξία στον άνθρωπο, ενώ η προστασία του περιβάλλοντος είναι επιβεβλημένη πλέον, προκειμένου να προστατευτεί και να οδηγηθεί στην ανάπτυξη ο ίδιος ο άνθρωπος. Στη Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας εμπεριέχεται η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι μια επέκταση θα λέγαμε της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, αφού αποτελεί μια ευρύτερη έννοια μιλώντας για την επίτευξη της ανθρώπινης παγκόσμιας ευημερίας γενικότερα, χωρίς, όμως, να θέτει ως απαραίτητη προϋπόθεση και την προστασία του περιβάλλοντος.

³⁷⁰ Ο.π. σελ.7

6.1.2 Επιτροπή Brundtland και το Κοινό μας Μέλλον

Η επιτροπή Brundtland ουσιαστικά ήταν μια κλήση επείγουσα από τη γενική συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών για:³⁷¹

- Να προταθούν μακροπρόθεσμες περιβαλλοντικές στρατηγικές σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη, έως το 2000, αλλά και μετέπειτα.
- Να συσταθούν ορισμένες αρχές.
- Να εξεταστούν μέσα πιο αποτελεσματικά με τις περιβαλλοντικές ανησυχίες.
- Να καθοριστούν αρχές και να υπερνικηθούν πάγιες αντιλήψεις καταβάλλοντας προσπάθειες, ώστε να παρθούν μέτρα δράσης για το περιβάλλον.

Στην πρώτη συνεδρίαση που έγινε από την Επιτροπή, εγκρίθηκε από το συμβούλιο η εντολή για:³⁷²

- Επανεξέταση των κρίσιμων ζητημάτων που αφορούσαν το περιβάλλον και την ανάπτυξη, καθώς και διατύπωση καινοτόμων, συγκεκριμένων και ρεαλιστικών προτάσεων δράσης, για την αντιμετώπιση αυτών.
- Να ενισχυθεί η διεθνής συνεργασία για το περιβάλλον, αλλά και την ανάπτυξη και να αξιολογηθούν και να προταθούν καινούργιες μορφές συνεργασίας, οι οποίες ξεφεύγουν σε σχέση με τα υπάρχοντα πρότυπα, αλλά και τις εκδηλώσεις και τις πολιτικές επιρροής, στην κατεύθυνση εκείνη που χρειάζεται αλλαγή.
- Αύξηση του επιπέδου κατανόησης και δέσμευσης για δράση, από την πλευρά των επιχειρήσεων, των ιδιωτών, των εθελοντικών οργανώσεων, των κυβερνήσεων και ιδρυμάτων.

³⁷¹ Καρβούνης Γ. (χ.χ.), *Κλιματική αλλαγή, βιώσιμη ανάπτυξη και πράσινη οικονομία στην Ελλάδα και την Ευρώπη (1923-2011)*, πρόσβαση 17/1/2017, <https://energy-economy.wikispaces.com/file/view/H+Εκθεση+Brundtland+I.ppt>.

³⁷² WCED, ο.π. σελ.363

Από το 1984 έως το 1987, η Επιτροπή συμβουλευόταν, αλλά και υποστηριζόταν από πάρα πολλά άτομα, οργανισμούς και ιδρύματα από όλον τον κόσμο.³⁷³

Μείζων στόχος της επιτροπής Brundtland, ήταν η ανάπτυξη, η οποία στόχευε στην ικανοποίηση των ανθρώπινων προσδοκιών και αναγκών. Εν συνεχεία, είδε την αειφόρο ανάπτυξη σαν μια διαδικασία αλλαγής, στην οποία η κατεύθυνση των επενδύσεων, η εκμετάλλευση των πόρων, ο προσανατολισμός των θεσμικών αλλαγών και της τεχνολογικής ανάπτυξης γίνονται με συνέπειες στις ανάγκες του παρόντος, αλλά και του μέλλοντος.³⁷⁴

Η παγκόσμια επιτροπή για την ανάπτυξη και το περιβάλλον προέβαλε την αειφόρο ανάπτυξη σαν τη σύγχρονη απάντηση στα προβλήματα εκείνα των υλικών ορίων της μεγέθυνσης της οικονομίας. Η αειφόρος ανάπτυξη έχει στόχο τη σωστή διαχείριση των φυσικών πόρων, έτσι, ώστε να γίνεται κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών του παρόντος, ιδιαίτερα η κάλυψη των αναγκών των φτωχότερων στρωμάτων, καθώς και του τρίτου κόσμου, δίχως όμως να υπονομεύεται η κάλυψη των μελλοντικών αναγκών. Η αειφορία, σαν μια προσπάθεια συμβιβασμού όλων των αντιθέσεων ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και το περιβάλλον είναι μια μετριοπαθής φίλο - περιβαλλοντική και αναπτυξιακή προσέγγιση, η οποία είναι σε αντίθεση με ακραίες αναπτυξιακές και οικολογικές απόψεις και δεν ταυτίζεται με τις οικολογικές απόψεις της οικοανάπτυξης.³⁷⁵

Μέσω της επιτροπής αυτής μπορούμε να πούμε πως δίνεται μια κατηγορική προσταγή, η οποία αποτελεί ανάγκη για συμμόρφωση όλων σε έναν καθολικό νόμο, όπως συναντήσαμε και στη θεωρία του Καντ. Δίνεται εντολή για διεθνή και όχι μόνο συνεργασίες σχετικά με το περιβάλλον, για δέσμευση δράσης από τα κράτη, τις επιχειρήσεις, τα ιδρύματα, αλλά γενικότερα όλων των ανθρώπων σε ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον και την ανάπτυξη προτείνοντας συγκεκριμένες δράσεις για την επίλυση αυτών, ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών και προσδοκιών για το παρόν και το μέλλον. Δίνει έμφαση στην κάλυψη των αναγκών των φτωχότερων πληθυσμών και του τρίτου κόσμου επιδιώκοντας την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης.

³⁷³ WCED, ο.π. σελ.359

³⁷⁴ Ο.π.σελ.9

³⁷⁵ Ομαδα:Surfers, ο.π.σελ.11

6.1.3 Η Διάσκεψη και η Διακήρυξη του Ρίο

Στο Ρίο της Βραζιλίας το 1992, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών συγκάλεσε *Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών*, που αφορούσε την ανάπτυξη και το περιβάλλον. Η απόφαση αυτή να διεξαχθεί το συνέδριο αυτό σε μια αναπτυσσόμενη χώρα, η οποία είχε πραγματοποιήσει σπουδαία πρόοδο σε θέματα σχετικά με το περιβάλλον, μετά το συνέδριο στη Στοκχόλμη το 1972, ήταν συμβολική, αλλά και τεράστιας πολιτικής σημασίας.³⁷⁶

Στη Διάσκεψη του Ρίο υπογράφηκε η γνωστή διακήρυξη του Ρίο, στην οποία οι υπογράφωντες έθεσαν ως στόχο για πρώτη φορά την αειφόρο ανάπτυξη του πλανήτη μας. Η κατάληξη της διάσκεψης ήταν ένα έγγραφο 250 σελίδων όπου περιλαμβάνονταν 2500 συστάσεις, που αφορούν τον κοινωνικό και οικονομικό τομέα για τον 21^ο αιώνα, που στοχεύει στην επίτευξη μιας βιώσιμης ανάπτυξης με ταυτόχρονη προστασία του περιβάλλοντος. Η φιλοδοξία του εγχειριδίου αυτού ήταν να γίνει οδηγός για όλες τις τοπικές, αλλά και τις περιφερειακές Διακήρυξης, παρέχοντάς τους την ευχέρεια να προσαρμόσουν αυτό στις συνθήκες, οι οποίες επικρατούν στην περιοχή τους και μέσω αυτού να υλοποιήσουν τους στόχους τους.³⁷⁷

Στο Ρίο ήταν η πρώτη φορά που έγινε σύνδεση της έννοιας του περιβάλλοντος με την κοινωνική, αλλά και οικονομική ανάπτυξη. Επίσης, αναγνωρίστηκε πως θα πρέπει να γίνει σταθεροποίηση της συγκέντρωσης των αερίων που προέρχονται από το φαινόμενο του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα, σε τέτοιο επίπεδο που το κλίμα δε θα επηρεάζεται. Τα θέματα με τα οποία απασχολήθηκαν οι συμμετέχοντες στη Διάσκεψη, από τις 3 έως 14 Ιουνίου του 1992, σχετίζονταν με τη διεθνή συνεργασία για την αειφόρο ανάπτυξη, την ανθρώπινη υγεία και τη δημογραφική δυναμική, προσπαθώντας να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων στον πλανήτη. Επίσης, ασχολήθηκαν με τη διαχείριση και συντήρηση των πόρων σχετικά με την ανάπτυξη του εδάφους, της ατμόσφαιρας, της βιοποικιλότητας, της γεωργίας, των ωκεανών, των χημικών και τοξικών ουσιών, των επιβλαβών στερεών, καθώς και των ραδιενεργών αποβλήτων, αλλά και της βιοτεχνολογίας. Σπουδαίο ρόλο έπαιξε η ενίσχυση του ρόλου

³⁷⁶ McCormick J. *The Global Environmental Movement*, Second Edition, New York, John Wiley & Sons, (1995):260

³⁷⁷ Μητούλα Ρ., ο.π. σελ.35

διαφόρων σημαντικών ομάδων, όπως αυτών των τοπικών αρχών, αλλά και συνδικάτων, των κυβερνητικών οργανώσεων, καθώς και της τεχνολογικής και επιστημονικής κοινότητας. Επίσης, κατοχυρώθηκαν η θέσπιση νομικών οργάνων και ιδρυμάτων, οι οικονομικοί πόροι, καθώς και η δημόσια κατάρτιση και ευαισθητοποίηση, προκειμένου να γίνει εφαρμογή των 27 άρθρων που ψηφίστηκαν και τα οποία αποτέλεσαν την «Ατζέντα 21».³⁷⁸

Η παγκόσμια Διάσκεψη στο Ρίο, είκοσι χρόνια μετά από τη Σύνοδο της Στοκχόλμης, ισχυροποίησε τις σχέσεις ανάμεσα στο περιβάλλον και την ανάπτυξη και έφερε σε πρώτο πλάνο τα θέματα του περιβάλλοντος, εισάγοντάς τα ταυτόχρονα στην προβληματική της αειφόρου ανάπτυξης, τα οποία έως τότε ήταν πιο πολύ σχετικά με την ισόρροπη σχέση κοινωνίας και οικονομίας. Το κυριότερο αποτέλεσμα του Ρίο ήταν η σύνταξη της γνωστής έκθεσης η οποία ονομάστηκε Ατζέντα 21, η οποία αναφέρεται στους στόχους, αλλά και τις υποχρεώσεις της Διεθνούς Κοινότητας, ώστε να επιτευχθεί μια καλύτερη ζωή, αλλά και στους στόχους της αειφόρου ανάπτυξης για τον 21ο αιώνα. Στην έκθεση αυτή περιλαμβάνονται 40 κεφάλαια, τα οποία καλύπτουν το σύνολο των θεμάτων που σχετίζονται με το τρίπτυχο Περιβάλλον – Κοινωνία – Οικονομία, που ξεκινούν από την καταπολέμηση της φτώχειας, μέχρι ζητήματα που αφορούν την ανάγκη δημιουργίας κατάλληλων θεσμών και την αναπτυξιακή συνεργασία.³⁷⁹

Επίσης, η Διάσκεψη αυτή οδήγησε στη θέσπιση τριών βασικών Παγκόσμιων Συμβάσεων για το περιβάλλον, των οποίων ο ΟΗΕ είναι θεματοφύλακας: α) η Σύμβαση μέσω της οποίας προστατεύεται η Βιολογική Ποικιλότητα, β) η Σύμβαση που αφορά την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, καθώς και γ) τη Σύμβαση που αφορά την καταπολέμηση της απερίμωσης. Στη διάσκεψη αυτή του Ρίο πάρθηκε απόφαση για τη θεσμοθέτηση, αλλά και την ίδρυση της γνωστής επιτροπής για τη βιώσιμη ανάπτυξη (CSD), η οποία συνέρχεται μια φορά το χρόνο στη Νέα Υόρκη και παρακολουθεί την υλοποίηση των στόχων που εμπεριέχονται στην Ατζέντα 21. Πρωτοπόρος, όμως, ήταν η Διάσκεψη του Ρίο, γιατί εξαιτίας αυτής ήρθαν στο τραπέζι εκπρόσωποι όλων των κοινωνικών εταίρων, από την επιστημονική και ακαδημαϊκή κοινότητα, μη κυβερνητικοί οργανισμοί, κυβερνήσεις, ο ιδιωτικός τομέας, Διεθνή Ινστιτούτα και

³⁷⁸ Διμέλλη Δ. Οικολογική Συμπεριφορά των Πόλεων, Οι Διεθνείς Διασκέψεις για το Περιβάλλον, Αθήνα, Μετσόβιο Πολυτεχνείο, (2008):64-65

³⁷⁹ Παπαϊωάννου Μ., Μαυροειδής, Η. ο.π. σελ.2

Οργανισμοί, για να συζητήσουν, αλλά και να διαπραγματευτούν όλα τα θέματα της διάσκεψης. Επίσης, στη Διάσκεψη αυτή αποφασίστηκε πως η πρόοδος για την υλοποίηση των στόχων θα ήταν θέμα εξέτασης 10 χρόνια αργότερα το 2002, όπου και πραγματοποιήθηκε στο Γιοχάνεσμπουργκ, η Παγκόσμια Διάσκεψη για την αειφόρο-Βιώσιμη Ανάπτυξη.³⁸⁰

Η συνδιάσκεψη στο Ρίο αποτέλεσε ένα κορυφαίο διεθνές πολιτικό γεγονός. Εκτός από την υιοθέτηση της Agenda 21, συμφωνήθηκε η Συνθήκη σχετικά με τη Βιοποικιλότητα, η Σύμβαση για τις Κλιματικές Αλλαγές, η Διακήρυξη του Ρίο για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον και η Δήλωση Αρχών για τα Δάση. Το κυριότερο επίτευγμα, όμως, ήταν πως έγινε αποδεκτό, πως το αναπτυξιακό φαινόμενο βασίζεται στους τρεις πυλώνες, τον περιβαλλοντικό, τον οικονομικό και τον κοινωνικό, δίχως καμία ιεράρχηση μεταξύ αυτών, σε ισότιμη βάση με στόχο την αειφόρο ολοκλήρωση του.³⁸¹

Με μια κριτική ματιά στη Διακήρυξη του Ρίου και στις αρχές της αποκαλύπτονται αδυναμίες στους συμβιβασμούς, οι οποίες έγιναν για να καταστεί πολιτικά αποδεκτή και εύγεστη.³⁸² Βασικό σημείο καμπής των διαπραγματεύσεων της Διακήρυξης υπήρξε η επιτυχία που είχαν τα αναπτυσσόμενα έθνη να τοποθετήσουν σε πρώτη γραμμή των σκέψεων το δικαίωμά τους στην ανάπτυξη. Το γεγονός πως αναγνωρίζεται ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι απαραίτητο να αναπτυχθούν, σήμαινε πως η Διακήρυξη του Ρίου ουσιαστικά μετατράπηκε σε μια διακήρυξη, όχι για το περιβάλλον, αλλά για την ανάπτυξη.³⁸³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, πως μόνο 14 κράτη είχαν ενεργό ρόλο όσον αφορά τη σύνταξη της Διακήρυξης του Ρίου.³⁸⁴

Οι μέχρι τώρα διεθνείς πρωτοβουλίες είχαν ως επίκεντρο τον άνθρωπο και την ανάπτυξη αυτού, με τη διάσκεψη του Ρίου και τη σύνταξη της Αντζέντα 21 ουσιαστικά το φυσικό περιβάλλον αποκτά εγγενή αξία, ενώ παρατηρούμε πως βάσει αυτής είναι η οικοκεντρική ηθική σε σχέση με τη μέχρι τότε ανθρωποκεντρική ηθική την οποία

³⁸⁰ Ο.π. σελ.2-3

³⁸¹ Τσάλτας Γ. Η ιστορική εξέλιξη της έννοιας της ανάπτυξης μέσα από τη δράση και τη θεσμική συμβολή του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Αθήνα, Σάκκουλα, (2006):89-90

³⁸² Grubb M., Koch M., Munson A., Sullivan F., Thomson K. The Earth Summit agreements : a guide and assessment : an analysis of the Rio '92 UN Conference on Environment and Development, London, Earthscan Publications Ltd., (1993):80

³⁸³ Sachs W. Rio +10 and the North-South Divide, Heinrich Boll Foundation, Berlin, (2001):5

³⁸⁴ Wirth D. A. The Rio Declaration on Environment and Development: Two Steps Forward and One Back, or Vice Versa?, Georgia, Law Review, (1995):606

εμπεριείχαν οι ως τότε διεθνείς πρωτοβουλίες. Το αναπτυξιακό φαινόμενο βασίζεται σε ισότιμή βάση και στους τρεις πυλώνες περιβάλλον – κοινωνία – οικονομία όπως ορίζει και η αειφόρος ανάπτυξη, κάτι που μέχρι τότε δεν υφίστανται μιας και ο πυλώνας περιβάλλον δεν είχε συνδεθεί με την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη. Ο άνθρωπος πλέον έχει υποχρέωση να σέβεται το φυσικό περιβάλλον και να μην προβαίνει σε καταχρήσεις προς δικό του όφελος. Επίσης, στη διάσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο Ρίο παρατηρούμε έντονο το στοιχείο της κοινωνικής οικολογίας, μιας και στη διάσκεψη αυτή αναγνωρίζεται πως δεν μπορεί να γίνει διαχωρισμός της κοινωνίας με τη φύση, ταυτόχρονα με την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να προστατεύεται με κάθε τρόπο και η φύση.

6.1.3.1 Η Ατζέντα των 21 και η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη

Η Ατζέντα 21 αναφέρεται σαν ένα ολοκληρωμένο σχέδιο δράσης, το οποίο πρέπει να υλοποιηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο μέχρι τον εικοστό αιώνα, τόσο από αναπτυξιακούς φορείς, τις κυβερνήσεις, τις ανεξάρτητες ομάδες, του ιδιωτικού τομέα, τους οργανισμούς των Ηνωμένων Εθνών, καθώς και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και σε κάθε τομέα όπου υπάρχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον εξαιτίας της ανθρώπινης δραστηριότητας.³⁸⁵

Το προοίμιο της Ατζέντα 21 περιλαμβάνει τα σχέδια, τις διαδικασίες, τις πολιτικές και τις εθνικές στρατηγικές, που είναι ζωτικής σημασίας, ώστε να επιτευχθεί επιτυχώς η εφαρμογή της, ενώ αναφέρει, επίσης, πως η ευθύνη για την ανάπτυξη αειφορίας έγκειται κυρίως στις εθνικές κυβερνήσεις. Με δεδομένο πως βασικό μέρος των διεθνών σχέσεων αποτελεί η διατήρηση της εθνικής κυριαρχίας, η ευθύνη αυτή δίνεται από την Ατζέντα 21 στις εθνικές κυβερνήσεις, όμως, η μετάβαση της κοινωνίας στην κατεύθυνση της αειφόρου ανάπτυξης, δεν είναι μοναδική ευθύνη των κυβερνήσεων, διάφορες ομάδες της κοινωνίας πρέπει, επίσης, να λάβουν ενεργό ρόλο.³⁸⁶

6.1.4 Η Διάσκεψη Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ

Η παγκόσμια διάσκεψη για την αειφόρο ανάπτυξη ουσιαστικά ήταν η κατάληξη που είχαν μια σειρά από διασκέψεις, που με αρχή τη διάσκεψη στο Ρίο το 1992, εισήγαγαν την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης. Η αειφόρος ανάπτυξη εννοιολογικά υποδηλώνει πως η αποτελεσματική ανάπτυξη, που είναι μακροχρόνια για τις αναπτυγμένες, αλλά και τις αναπτυσσόμενες χώρες, θα πρέπει να στηρίζεται σε τρεις πυλώνες: την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή, αλλά και την περιβαλλοντική προστασία, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Μέσω της διάσκεψης του Ρίο, συνδέθηκε η προστασία του περιβάλλοντος με την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, ενώ από την άλλη οι διασκέψεις των Ηνωμένων Εθνών που έγιναν στην

³⁸⁵ United Nations, Earth Summit: Agenda 21, The United Nations Programme of Action from Rio, United Nations, New York, (1993a):3

³⁸⁶ Reid D. Sustainable Development, An Introductory Guide, London, Earthscan, (1995):232

δεκαετία του 1990, ενσωμάτωσαν την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, στις δικές τους πολιτικές – αρχές. Η Παγκόσμια Διάσκεψη για την Αειφόρο Ανάπτυξη στόχευε στη δημιουργία συγκεκριμένου σχεδίου για την υλοποίηση της Ατζέντα 21, αλλά και στην αποτίμηση των αποτελεσμάτων της διάσκεψης το 1992, στο Ρίο.³⁸⁷

Το 2002 στο Γιοχάνεσμπουργκ, δέκα χρόνια δηλαδή μετά τη διάσκεψη στο Ρίο, πραγματοποιήθηκε η Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής σχετικά με τη βιώσιμη – αειφόρο ανάπτυξη, όπου εντός του πλαισίου της υιοθετήθηκε η γνωστή Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ. Στο κείμενο της διακήρυξης αυτής, είναι ολοφάνερη η αναδυόμενη διεθνής δέσμευση σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη. Στη σύνοδο αυτή, το 2002, φάνηκε το αδιέξοδο που υπήρχε ανάμεσα στο βορρά και το νότο, μια κατάσταση η οποία επιδεινώθηκε με την άρνηση των ΗΠΑ να αναλάβουν νέες διεθνείς δεσμεύσεις. Αντίθετα, με τη σύνοδο του Ρίο, στη σύνοδο του 2002, δεν υπογράφηκαν συνθήκες πολυμερείς. Παρόλα αυτά, τριακόσιες νέες κοινοπραξίες ιδιωτικού και δημόσιου δικαίου αναγνώρισαν την ύπαρξη της ανάγκης για ευρύτερη συμμετοχή των μη κυβερνητικών παραγόντων στο να επιτευχθούν οι στόχοι της αειφόρου ανάπτυξης.³⁸⁸

Γενικά, η διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ μπορεί να υποστηριχθεί πως ήταν χρήσιμη, αφού επέτρεψε την εξέταση σε βάθος διαφορετικών, αλλά και κάποιες φορές αντικρουόμενων θέσεων ανάμεσα στο Νότο και το Βορρά. Μέσω αυτής, αυξήθηκε κατακόρυφα η διεθνής συνειδητοποίηση πως περιβάλλον και οικονομία, πρέπει να αλληλο-προσαρμοστούν και υπογράμμισε – τόνισε, πως ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών είναι αναντικατάστατος στην προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης.³⁸⁹

Η Διάσκεψη αυτή στο Γιοχάνεσμπουργκ από τη διεθνή κοινότητα ήταν μια ευκαιρία μοναδική για απολογισμό, καθώς και για να γίνει ένα βήμα πιο πέρα από τα κεκτημένα της δεκαετίας που ακολούθησε, μετά από τη Διάσκεψη στο Ρίο για την ανάπτυξη και το περιβάλλον. Η Παγκόσμια Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ όμως, θεωρήθηκε από ένα τμήμα της διεθνούς κοινότητας ως ανεπιτυχής, αφού οι προσδοκώμενες δεσμεύσεις δεν υπήρξαν τελικά, με την περιβαλλοντική διάσταση της αειφόρου ανάπτυξης να χάνει έδαφος σε σχέση με τα θέματα του εμπορίου, αλλά και μιας έντονης ανάγκης που υπήρχε για οικονομική ανάπτυξη, η οποία, όμως, ήταν

³⁸⁷ Διμέλλη Δ., ο.π. σελ.73

³⁸⁸ Μαρκάκη Ν. (2005), Η Σύνοδος Κορυφής του ΟΗΕ: ζητήματα ανάπτυξης και περιβάλλοντος, πρόσβαση 4/2/2016, <http://nomosphysis.org.gr/9990/i-sunodos-korufis-tou-ohē-zitimatata-anaptuksis-kai-periballontos-oktobrios-2005/>.

³⁸⁹ Διμέλλη Δ., ο.π. σελ.75

ξεκομμένη από την κοινωνική συνιστώσα, αλλά και με επαναδιαπραγμάτευση και υποβάθμιση των αρχών του Ρίου. Κάποιο άλλο τμήμα από τη διεθνή κοινότητα, θεώρησε επιτυχή τη Διάσκεψη σε τέτοιο βαθμό που κατάφερε, έπειτα από συμβιβαστικές διατυπώσεις, τη διαφύλαξη των βασικών θέσεων που αφορούσαν το περιβάλλον και την προστασία του, την εξάλειψη της φτώχειας, των βασικών ελευθεριών, αλλά και το σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα.³⁹⁰

Η Παγκόσμια Διάσκεψη στο Γιοχάνεσμπουργκ ήταν η κατάληξη μίας δεκαετίας πολλών μακρών συζητήσεων, που αφορούσαν την αιφόρο ανάπτυξη, καθώς και μίας 30ετίας από τότε που εισήλθε το περιβάλλον στην παγκόσμια σκηνή.³⁹¹

Επίσης, ήταν η μεγαλύτερη διάσκεψη που τα Ηνωμένα Έθνη έχουν οργανώσει έως σήμερα, από πλευράς του αριθμού των κρατών που συμμετείχαν, αλλά και του αριθμού των αρχηγών κρατών και των υπουργών. Το σύνολο του αριθμού των συνέδρων ήταν περίπου 40.000. Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ήταν η μεγάλη συμμετοχή της διεθνούς κοινωνίας των πολιτών κατά την προπαρασκευή της, αλλά και κατά την πραγματοποίησή της.³⁹²

Η διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ θεωρήθηκε ως η μεγαλύτερη των Ηνωμένων Εθνών, στόχος της ήταν η αποτίμηση των αποτελεσμάτων της διάσκεψης του Ρίο και η δημιουργία ενός σχεδίου υλοποίησης της Ατζέντας 21. Στη διάσκεψη αυτή αν και αυξήθηκε κατακόρυφα η συνειδητοποίηση πως περιβάλλον και οικονομία πρέπει να αλληλο-προσαρμόζονται και τονίστηκε ο ρόλος της κοινωνίας στην επίτευξη της αιφόρου ανάπτυξης, παρόλα αυτά παρατηρούμε πως ουσιαστικά βήματα προόδου δεν επιτευχθήκαν και αυτό κατά την άποψη μου γιατί είχε ως βάση τον ανθρωποκεντρισμό. Ο άνθρωπος ήταν το υπέρτατο ον, που για την επίτευξη της προσωρινής ευημερίας του και της οικονομικής του ανάπτυξης ουσιαστικά οι τρεις πυλώνες δεν υποστηρίχθηκαν ισόβαθμα. Οι άνθρωποι νόμιζαν πως η ευημερία τους θα έλθει μέσα από την οικονομική ανάπτυξη και μόνο, έτσι συνέχισαν να κατακρεουργούν το περιβάλλον προς χάριν της οικονομικής ανάπτυξης απομακρυσμένοι από κάθε οικοκεντρικό στοιχείο. Η ανάγκη για διεθνή δέσμευση σχετικά με την αιφόρο ανάπτυξη μέσω ενός παγκόσμιου κοινωνικού συμβολαίου ήταν ορατή και επιβεβλημένη, παρόλα αυτά δεν ήταν εφικτή λόγω αντιδράσεων όπως η άρνηση των ΗΠΑ να αναλάβουν νέες διεθνείς δεσμεύσεις. Η

³⁹⁰ Παπαϊωάννου Μ., Μαυροειδής, Η. ο.π. σελ.4

³⁹¹ Ζουμπούλης Α., Πελεκά Ε., Τριανταφυλλίδης, Κ. (2016), *Πράσινη Χημεία και Τεχνολογία στη Βιώσιμη Ανάπτυξη*, πρόσβαση 19/11/2016, <http://hdl.handle.net/11419/2320>.

³⁹² Διμέλλη Δ., ο.π. σελ.74.

προστασία του περιβάλλοντος, η καταπολέμηση της φτώχειας, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα (στοιχεία της περιβαλλοντικής και κοινωνικής δικαιοσύνης) έρχονταν σε δεύτερη μοίρα. Το φυσικό περιβάλλον δεν είχε καμία αξία, αποτέλεσμα αυτού εν έτει 2019 σήμερα να βλέπουμε καθημερινά τη φύση να εκδικείται τον άνθρωπο (ακραία καιρικά φαινόμενα, πλημμύρες, πυρκαγιές κλπ). Συνεπώς, η αειφορία βασισμένη στη περιβαλλοντική ηθική και στις ηθικές αρχές και θεωρίες αυτής, προτάσσεται ως η μοναδική σωτηρία.

6.2 Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχοντας αναλάβει ρόλο πρωτοπόρου σε επίπεδο παγκόσμιο μετά τη θέση που πήρε στη Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ και έχοντας ασκήσει πίεση μεγάλη για να υιοθετήσει συγκεκριμένους και φιλόδοξους στόχους, καλείται για την άμεση υλοποίηση των στόχων που έχουν τεθεί και ταυτόχρονα, να δράσει και πέραν αυτών, αποδεικνύοντας στην πράξη πως αποτελεί μια δυναμική, ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένη για θέματα περιβάλλοντος και αειφόρου ανάπτυξης στη φιλοπεριβαλλοντική κοινότητα. Για να επιτευχθεί αυτό από την Ευρωπαϊκή Ένωση, θα πρέπει να προσέξει δύο παραμέτρους:³⁹³

- Όλες εκείνες τις δράσεις οι οποίες πραγματοποιούνται εντός του εσωτερικού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφού χρειάζονται πολλά να γίνουν ακόμα, για να υλοποιηθούν οι δεσμεύσεις και οι στόχοι και για την υλοποίηση και θέσπιση μιας συνεκτικής πολιτικής, που να αφορά το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη για την Ευρώπη, που να δίνει έμφαση στο να ενσωματωθούν οι περιβαλλοντικές παράμετροι στις τομεακές προτεραιότητες.
- Να μη γίνει απομόνωση και αποξένωση αυτής από τη λοιπή διεθνή κοινότητα, διατηρώντας έναν ρόλο αποξενωμένο και ελιτίστικο από τα καθημερινά και σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η παγκόσμια κοινότητα εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ιδιαίτερα εκείνα τα οποία αντιμετωπίζει ο αναπτυσσόμενος κόσμος π.χ. εξάπλωση ασθενειών, υποσιτισμός, χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης κλπ.

³⁹³ Παπαϊωάννου Μ., Μαυροειδής, Η. ο.π. σελ.6

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει συνειδητοποιήσει πλέον πως η επίτευξη της αειφόρου τοπικής, αλλά και Περιφερειακής Ανάπτυξης, είναι αναγκαία για πάρα πολλούς οικονομικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς κλπ., λόγους. Ο κύριος λόγος όμως επίτευξης της αειφόρου ανάπτυξης, είναι η διασφάλιση της ποιότητας ζωής για όλους τους ευρωπαίους πολίτες.³⁹⁴

Συνεπώς, θα λέγαμε πως στην καρδιά του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, βρίσκεται εδώ και καιρό η αειφόρος ανάπτυξη. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζονται οι περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις της, τις οποίες πρέπει να αντιμετωπίσουμε ενιαία. Το βασικό στοιχείο της αειφόρου ανάπτυξης, είναι η αξιοπρεπής ζωή για τον κάθε ένα που βρίσκεται στον πλανήτη, η οποία ταυτόχρονα μπορεί να συμβιβάσει την αποδοτικότητα και την οικονομική ευημερία, την περιβαλλοντική ευθύνη, την κοινωνική ένταξη και τέλος τον ειρηνικό τρόπο ζωής των κοινωνιών. Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες στις μέρες μας, είναι πολλές όσον αφορά την αειφορία, από τη γήρανση του πληθυσμού και την ανεργία των νέων, ως τη βιώσιμη ενέργεια, τη ρύπανση τη μετανάστευση και την κλιματική αλλαγή. Έχουμε χρέος να αντιμετωπίσουμε τις προκλήσεις του σήμερα και να προετοιμαστούμε για το μέλλον, με το να προσαρμοστούμε στην πολυπλοκότητα και το ρυθμό της παγκόσμιας αλλαγής, αλλά και τις απαιτήσεις του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού.³⁹⁵

Για τη διατήρηση του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου και της κοινωνικής συνοχής είναι απαραίτητο να γίνει επένδυση στους νέους μας, να προαχθεί η διατηρήσιμη δίχως αποκλεισμούς ανάπτυξη, να αντιμετωπιστούν οι ανισότητες και να γίνει ορθή διαχείριση του προβλήματος της μετανάστευσης. Αναγκαία προϋπόθεση για τη διατήρηση του φυσικού μας κεφαλαίου είναι να επιταχυνθεί η μετάβαση σε μια κυκλική οικονομία, χαμηλή σε εκπομπές άνθρακα, ανθεκτική ως προς την κλιματική αλλαγή και αποδοτική σε σχέση με τη χρήση των πόρων. Για τη μετατροπή των προκλήσεων αυτών σε ευκαιρίες, για νέες θέσεις εργασίας και νέες επιχειρήσεις, είναι αναγκαία η ισχυρή προσήλωση στην καινοτομία και την έρευνα.³⁹⁶

³⁹⁴ Μητούλα Ρ., ο.π. σελ.36

³⁹⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2016), *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Επόμενα βήματα για ένα βιώσιμο ευρωπαϊκό μέλλον, Στρασβούργο, πρόσβαση 19/11/2016, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52016DC0739>.*

³⁹⁶ Ο.π.

Τα τελευταία χρόνια οι δράσεις και οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες στοχεύουν στην επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης, απέδωσαν καρπούς και συντέλεσαν στην αλλαγή πάρα πολλών συμπεριφορών. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις που εφαρμόστηκε μέχρι σήμερα η πολιτική για την αειφόρο ανάπτυξη, υποστηρίχτηκε, η ανάπτυξη της απασχόλησης, της χρήσης τεχνολογιών και μεθόδων φιλικών στο περιβάλλον και η οικονομική απόδοση. Θα πρέπει να τονίσουμε, πως η Ευρωπαϊκή Ένωση στο ξεκίνημά της, βρισκόταν σε ένα πολύ καλό, αλλά και πλεονεκτικό σημείο, αφού είχε στη διάθεσή της πλούσιο δυναμικό, καθώς και υψηλού επιπέδου υπόβαθρο, σε σχέση με την εφαρμογή φιλικών και αποδοτικών στο περιβάλλον τεχνολογιών. Οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το μέλλον, ενδυναμώνονται σ' αυτήν την κατεύθυνση, ενώ ενθαρρύνονται όλο και περισσότερο οι επιχειρήσεις και οι πολίτες της, για την ενσωμάτωση περιβαλλοντικών και κοινωνικών παραγόντων στις δραστηριότητές τους. Απαιτείται, όμως, αποτελεσματικότερος, αλλά και μεγαλύτερος συντονισμός σε επίπεδο θεσμικό, αλλά και διοίκησης, ώστε να επιτευχθούν όσο το δυνατόν καλύτερα αποτελέσματα.³⁹⁷

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2010 τον Μάρτιο έγκρινε τη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το 2020, για βιώσιμη έξυπνη και δίχως αποκλεισμούς ανάπτυξη, που εγκρίθηκε το 2010 τον Ιούνιο, από όλους τους κυβερνώντες των κρατών. Στο συγκεκριμένο κείμενο τίθενται συγκεκριμένοι στόχοι για την επόμενη δεκαετία σε διάφορους τομείς, όπως π.χ. η εκπαίδευση, η απασχόληση, η χρήση της καινοτομίας και της ενέργειας, έτσι ώστε οι επιπτώσεις που έχει η οικονομική κρίση να αντιμετωπιστούν και να οδεύσει και πάλι η Ευρώπη, σε τροχιά οικονομικής ανάπτυξης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση εντός του πλαισίου των κυρίων στόχων της για το έτος 2020 επιθυμεί να προσανατολιστεί στην κατεύθυνση μιας αειφόρου οικονομίας, με χρήση των πόρων αποδοτική, καθώς και χαμηλές εκπομπές άνθρακα. Επίσης, έχει εγκριθεί από την επιτροπή ένας χάρτης πορείας, που αφορά την αποτελεσματική χρήση των πόρων, ένας χάρτης πορείας, ώστε να δημιουργηθεί μια οικονομία με χαμηλές εκπομπές άνθρακα για το έτος 2050, αλλά και ένα σχέδιο ενεργειακής απόδοσης. Στο Ρίο η διάσκεψη κορυφής δίνει την ευκαιρία, ώστε να επιτευχθεί αυτός ο στόχος παγκοσμίως, ενώ παράλληλα προσφέρει μια πλατφόρμα, ώστε να προωθηθεί το μακροπρόθεσμο

³⁹⁷ Μητούλα Ρ., ο.π. σελ.38-39

πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που σχετίζεται με την καλυτέρευση της παγκόσμιας διακυβέρνησης.³⁹⁸

Η Ευρωπαϊκή Ένωση χρησιμοποιεί τρία είδη μέτρων άσκησης πολιτικών, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Τα μέτρα αυτά είναι: οι οδηγίες, οι κανονισμοί και οι αποφάσεις. Η πιο συνήθης πρακτική που ακολουθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι οι οδηγίες, γιατί εκτός του ότι είναι ευέλικτες, είναι πιο εύκολη η προσαρμογή τους στο πλαίσιο της κάθε χώρας και έχουν χαρακτήρα υποχρεωτικό, ως προς την εφαρμογή τους. Οι γενικές οδηγίες, οι οποίες αφορούν το σύνολο των κρατών – μελών, ενσωματώνονται εντός της εθνικής νομοθεσίας, βάσει των απαιτήσεων, αλλά και των ειδικών περιβαλλοντικών και οικονομικών συνθηκών του κάθε κράτους – μέλους. Οι κανονισμοί αφορούν μικρό σχετικά μέρος της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, που ισχύει στην Ευρωπαϊκή Ένωση, γιατί σχετίζονται με κανονιστικές πολιτικές που επιβάλλονται, αλλά και αντικαθιστούν την εθνική νομοθεσία. Τέλος, οι αποφάσεις, είναι μεμονωμένη νομοθετική δράση, δε θεωρούνται ισχυρά μέσα για την άσκηση πολιτικής και αφορούν κυρίως σε τμήματα οδηγιών ή κανονισμών.³⁹⁹

Σημαντική είναι η αρχή εκείνη, η οποία περιλαμβάνει την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στις πολιτικές που εφαρμόζονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μέσω της συνθήκης του Άμστερνταμ, γίνεται πρόβλεψη για την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής παραμέτρου στις κοινοτικές δράσεις και πολιτικές, που στοχεύει στην προώθηση και την ενθάρρυνση της αειφόρου ανάπτυξης. Η αρχή αυτή, μέσω της θέσπισης της Ενιαίας Ευρωπαϊκής πράξης, επιβεβαιώθηκε, αλλά και ορίστηκε ως: η ανάγκη για την προστασία του περιβάλλοντος θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για την εφαρμογή, αλλά και τον καθορισμό όλων των πολιτικών της κοινότητας.⁴⁰⁰

Η Ελλάδα είναι ένα από τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συμμετέχει από το 2000 και στη Νομισματική και Οικονομική Ένωση, η οποία συστάθηκε στους κόλπους αυτής. Συμπαραστέκεται και αυτή, μαζί με τους άλλους εταίρους, σε όλες τις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στην ουσιαστική προώθηση ενός οικουμενικού στόχου, όπως αυτός της αειφόρου ανάπτυξης. Στο άρθρο 24 μάλιστα του Συντάγματος (2001), αναφέρεται πως η προστασία του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος, είναι υποχρέωση του ίδιου του κράτους, αλλά

³⁹⁸ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2012), Προς τη διάσκεψη κορυφής «Πιο+20», πρόσβαση 14/11/2016, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/envi/dt/893/893910/893910el.pdf.

³⁹⁹ Δημαδά Ζ., ο.π. σελ. 224-225

⁴⁰⁰ Ο.π. σελ. 229

και δικαίωμα του κάθε ανθρώπου. Το Κράτος υποχρεούται να παίρνει για τη διαφύλαξη του ιδιαίτερα προληπτικά αλλά και κατασταλτικά μέτρα, εντός του πλαισίου της αρχής της αειφορίας.⁴⁰¹

Η Ευρωπαϊκή Ένωση από την πλευρά της δείχνει να είναι πιο ευαισθητοποιημένη σε σχέση με το περιβάλλον και την εφαρμογή της αειφόρου ανάπτυξης. Έχει συνειδητοποιήσει πως η διασφάλιση της ποιότητας της ζωής των ευρωπαίων πολιτών, μπορεί να εξασφαλιστεί μόνο μέσω της αειφορίας και μόνο αν οι διαστάσεις της περιβάλλον, κοινωνία, οικονομία, αντιμετωπιστούν ενιαία. Έχουν συνειδητοποιήσει πως για να επέλθει ευημερία στον πλανήτη θα πρέπει η κοινωνική δικαιοσύνη να γίνει πράξη και να στηρίζεται κατ' ανάγκη στην ισότητα και την οικονομική αειφορία οι οποίες όμως ουσιαστικά απαιτούν την επίτευξη της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης. Θα πρέπει μέσω της κοινωνικής δικαιοσύνης να γίνει δίκαιη και σωστή κατανομή του πλούτου μεταξύ των ατόμων και όλων των κοινωνιών, θα πρέπει να παρέχεται ίση πρόσβαση στα αγαθά, στην εκπαίδευση, στην εργασία, στην τροφή, το νερό, την υγεία κλπ, θα πρέπει να ισο-μερίζονται οι περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις και ο άνθρωπος εν τέλει να σεβαστεί τη φύση και να συνειδητοποιήσει πως η ζωή σε ένα υγιεινό και καθαρό περιβάλλον αποτελεί δικαίωμα όλων μας.

Παρατηρούμε πως η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω μέτρων που χρησιμοποιεί οδηγίες, κανονισμοί, αποφάσεις, προσπαθεί ουσιαστικά να εφαρμόσει ένα κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ των ευρωπαίων πολιτών, ζητώντας τη συνεργασία όλων των μελών ώστε, να γίνει πράξη η αειφόρος ανάπτυξη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αν και τα τελευταία χρόνια βαδίζει σε καλό δρόμο ως προς την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης, θα πρέπει να βασίζεται και στην κοινωνική οικολογία, καθώς και στην καντιανή θεωρία όπου όλα τα παγκόσμια προβλήματα οικονομικά, κοινωνικά, οικολογικά έχουν λύση, αρκεί να πραγματοποιηθεί αλλαγή της κοινωνίας στο σύνολό της. Επίσης, η επίτευξη της αειφορίας θα πρέπει να γίνει νόμος παγκόσμιος και καθολικός, στον οποίο όλα τα μέλη των κρατών, θα πρέπει να συμμορφωθούν και να ενεργούν με τέτοιο τρόπο, ώστε όλα όσα θέλουν, ταυτόχρονα να μπορούν να είναι χρήσιμα ως βασική αρχή της οικουμενικής νομοθεσίας όπως ορίζεται και στην κατηγορική προσταγή του Καντ.

⁴⁰¹ Καραμέρης Κ. *Διαχείριση και προστασία Περιβάλλοντος*, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ, (χ.χ.):29-30

7. Ελλάδα και Αειφόρος Ανάπτυξη

7.1 Η κατάσταση όσον αφορά το περιβάλλον στην Ελλάδα

Εν μέσω οικονομικής κρίσης η χώρα μας καλείται να πραγματοποιήσει αναδιάρθρωση του αναπτυξιακού και παραγωγικού της μοντέλου. Επίσης, στις αντίξοες αυτές συνθήκες καλείται να τηρήσει τις δεσμεύσεις όπως αυτές προκύπτουν από τις ευρωπαϊκές, αλλά και διεθνείς συνθήκες, που αφορούν την προώθηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, καθώς και την ελάττωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Μέχρι το 2010 η χώρα μας είχε δεσμευθεί για τη συμμετοχή κατά 20% των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην τελική κατανάλωση όσον αφορά την ενέργεια, ελάττωση κατά 21% των εκπομπών στους τομείς εκείνους οι οποίοι είναι υπαγμένοι στο σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπών, ελάττωση κατά 4% των εκπομπών οι οποίοι δεν συμπεριλαμβάνονται στο πιο πάνω σύστημα και εξοικονόμηση κατά 20% ενέργειας σε σχέση με τα σενάρια αναμενόμενης εξέλιξης.⁴⁰²

Το περιβαλλοντικό απόθεμα της χώρας μας είναι μεγάλο. Η ποιότητα των ακτών της χώρας, αλλά και των νερών κολύμβησης, η ποιότητα της ατμόσφαιρας και το φυσικό της περιβάλλον που είναι σχετικά μη υποβαθμισμένο και το οποίο διακρίνεται για τη μεγάλη βιοποικιλότητα συνδυασμένο με τη μεγάλη ποικιλία βιότοπων βρίσκονται γενικά σε πολύ καλή κατάσταση σε σχέση με τις περισσότερες χώρες της Ευρώπης. Η ανακαίνιση των έργων κληρονομιάς, η ανακαίνιση των έργων της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, η συχνή αποκατάσταση των μνημείων, συνδυασμένα με τη δημιουργία διαφόρων δικτύων πεζοδρόμων σε πολλές μεγάλες πόλεις της χώρας μας, ήταν η αιτία αναζωογόνησης πολλών ιστορικών κέντρων. Την ίδια στιγμή το δίκτυο Natura 2000, το οποίο αποτελεί ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα μεγάλης κλίμακας και αφορά τη διαχείριση και τη διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς, έχει ουσιαστικά ολοκληρωθεί και είναι στη φάση υλοποίησης από τους φορείς διαχείρισης.⁴⁰³

Στους τομείς, όμως, όπου δεν ενσωματώθηκε η περιβαλλοντική διάσταση από την οικονομική πολιτική, η πρόοδος ήταν μικρότερη. Ταυτόχρονα, οι επιπτώσεις των

⁴⁰² Ταρανέλου Ε. Η πράσινη ανάπτυξη στην σύγχρονη οικονομία, Καβάλα, ΤΕΙ Καβάλας, (2012):48

⁴⁰³ Αραβώσης Κ. (χ.χ.), *Τουρισμός, Περιβάλλον & Βιώσιμη Ανάπτυξη: Η Περίπτωση της Ελλάδος*, πρόσβαση 28/05/2015, http://www.inioxos.gr/abc/downloads/2010/arxeio_eisigisewn/2_8_Aravosis_Konstantinos.gr.pdf.

κοινωνικό - οικονομικών αλλαγών που ήταν δραματικές τα τελευταία έτη, γίνονται ορατές στην ποιότητα του περιβάλλοντος. Τα διαρκώς αυξανόμενα επίπεδα κατανάλωσης, σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας, αναμένεται να προκαλέσουν στους φυσικούς πόρους σημαντικές πιέσεις, αλλά και να γίνουν απειλή για τη δημόσια υγεία και την ισορροπία των οικοσυστημάτων.⁴⁰⁴

Οι άξονες της εθνικής στρατηγικής που αφορούν την ανάπτυξη αειφορίας αποτελούν και τους βασικούς κανόνες, στόχους, αρχές, και τομεακές προτεραιότητες της περιβαλλοντικής πολιτικής. Όσον αφορά την άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής, κύριο ρόλο έχει το Υπουργείο Περιβάλλοντος, το οποίο, προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι του, αποβλέπει των κατά τομέα υπουργείων, αλλά και των διευθύνσεων αυτών. Σκοπός της Ελλάδας είναι η εναρμόνιση με τα μέτρα, αλλά και τις κοινές πολιτικές που επεξεργάζεται η ΕΕ. Με εντατική παρακολούθηση συμβάλει τόσο στις διεθνείς, όσο και στις κοινοτικές περιβαλλοντικές εξελίξεις, επίσης, έχει συμμετοχή σε όλες τις διαδικασίες και υποβάλλει εθνικές ετήσιες εκθέσεις στην Επιτροπή της Αειφόρου Ανάπτυξης του ΟΗΕ, όσον αφορά την εφαρμογή της Agenda 21. Η δράση της επεκτείνεται σε εθνικό, κοινοτικό, περιφερειακό, αλλά και διεθνές επίπεδο, προσβλέποντας σε μια βιώσιμη και δίκαιη κοινωνία πολιτών, που λειτουργεί αρμονικά με το φυσικό περιβάλλον.⁴⁰⁵

Οι μη κυβερνητικές περιβαλλοντικές – οικολογικές οργανώσεις στην Ελλάδα, από τις οποίες παρέχονται προγράμματα ολοκληρωμένα στην περιβαλλοντική εκπαίδευση, αλλά και δράσεις που δίνουν τη δυνατότητα για συμμετοχή σε δίκτυα αλλά και συντονισμό, στην εφαρμογή, αλλά και το σχεδιασμό των περιβαλλοντικών προγραμμάτων είναι ο Αρκτούρος, η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης, Ελληνική Ένωση Προστασίας Θαλάσσιου Περιβάλλοντος, η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας Περιβάλλοντος και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, η HELMEPA, ο Μεσογειακός Σύνδεσμος που προστατεύει τις θαλάσσιες Χελώνες, η MEDASSET, η WWF Ελλάς, το «Μεσόγειος S.O.S» Δίκτυο, η Εταιρεία Μελέτης και Προστασίας της Μεσογειακής Φώκιας, ο Σύλλογος προστασίας της Θαλάσσιας Χελώνας, η Ορνιθολογική Εταιρεία Ελλάδος, η Greenpeace. Σε σχέση με τις προσπάθειες που

⁴⁰⁴ Ο.π.

⁴⁰⁵ Κολώνια Σ., Πανταλού Ε. Η αειφόρος ανάπτυξη, η εναλλακτική προσέγγιση για την ανάπτυξη και την οικονομική ευημερία, Ηράκλειο, ΑΤΕΙ Κρήτης, (2011):67

έγιναν για να ευαισθητοποιηθεί το κοινό, οι οποίες αποτέλεσαν βασικό εργαλείο για την προσπάθεια επίλυσης των περιβαλλοντικών προβλημάτων στην Ελλάδα, ήταν αυτές των Μ.Κ.Ο. (μη κυβερνητικές οργανώσεις) στη χώρα μας, που πρόσφεραν σημαντικό έργο. Όσες φορές οι πολίτες δεν είχαν υπεύθυνη συμπεριφορά απέναντι στο περιβάλλον κατά τη διάρκεια εφαρμογής προγραμμάτων, διαπιστώθηκαν κενά στον επικοινωνιακό τομέα ανάμεσα στους πολίτες και στους εκπροσώπους των εκάστοτε οργανισμών. Για αυτό ήταν αναγκαίο, στα χρόνια που ακολούθησαν, να ενισχυθούν οι στρατηγικές των Μ.Κ.Ο., όσον αφορά τον τομέα περιβαλλοντικής επικοινωνίας, με τη στρατολόγηση μελών ειδικευμένα στον τομέα δημόσιων σχέσεων και επικοινωνίας. Η διασφάλιση της περιβαλλοντικής προστασίας η οποία αφορά την κοινωνία, έχει ως προϋπόθεση την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και διαύλων επικοινωνίας ανάμεσα στην κοινωνική αποδοχή και την επιστημονική δεοντολογία.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ Ταμπάκης Σ., Τσαντόπουλος Γ., Ανδρέα, Β. Προστατευόμενες Περιοχές και μη Κυβερνητικές Περιβαλλοντικές Οργανώσεις, Διεθνής Περιβαλλοντική Πολιτική: Αναμετρήσεις με το Μέλλον, Περιοδική Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 5ος τόμος, (2013):14-15

7.1.1 Βιοποικιλότητα

Για να διατηρηθεί η βιοποικιλότητα δεν επαρκεί ο χαρακτηρισμός ορισμένων ειδών ή και περιοχών ως προστατευμένων. Θα πρέπει να ληφθούν, αλλά και να υλοποιηθούν τα αναγκαία μέτρα για την προστασία, τη διαχείριση, αλλά και την αξιοποίηση αυτών. Η λήψη των μέτρων αυτών δεν είναι μόνο ορθολογική πρακτική μεγάλης οικολογικής σημασίας, αλλά και συνολική μελλοντική επένδυση. Η δημιουργία προστατευομένων περιοχών από τις οποίες θα καλύπτεται το 30% των θαλάσσιων περιοχών και το 17% περίπου της χέρσου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, θα προκαλέσει έσοδα της τάξεως των 3,6 τρις ευρώ. Σε αντίθεση με τη γνώμη ορισμένων, δε σταματά η ανάπτυξη για τις ενταγμένες περιοχές στο ευρωπαϊκό δίκτυο Natura 2003. Δημιουργούν θύλακες, αλλά και ευκαιρίες για ένα διαφορετικό είδος αειφόρου ανάπτυξης που έχει ως κύριο κριτήριο την ανάπτυξη, καθώς και όπου είναι απαραίτητο την αποκατάσταση πολύτιμων φυσικών χαρακτηριστικών. Χαρακτηριστικό είναι πως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με πρόσφατες εκτιμήσεις της υπολογίζει ότι με κόστος ετήσιο 5,8 δις ευρώ, η διαχείριση όλων των περιοχών Natura μπορεί να έχει ετήσια οφέλη της τάξεως των 200 έως 300 δις ευρώ, δηλαδή ένα ποσό το οποίο αντιστοιχεί στο 1,7 έως 2,5% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ. Για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων, αλλά και του κεφαλαίου των περιοχών που είναι προστατευόμενες, θα πρέπει η πολιτεία να έχει εξασφαλίσει βασικά προαπαιτούμενα όπως: η φύλαξη και η επιστημονική παρακολούθηση και η διαχείριση, μέτρα τα οποία αποτελούν για τη χώρα νομική υποχρέωση.⁴⁰⁷

Συνήθως, η βιοποικιλότητα αφορά στην ποικιλία των διαφόρων μορφών ζωής που υπάρχουν σε μια περιοχή. Πιο συγκεκριμένα, στην ποικιλία διαφόρων ειδών ζώων, μικροοργανισμών και φυτών, στην ποικιλία, επίσης, των γονιδίων που οι οργανισμοί αυτοί έχουν, στην ποικιλία των βιοκοινοτήτων, των οικοσυστημάτων, των τοπίων και των ενδιατημάτων, με άλλα λόγια στο χώρο που οι οργανισμοί αυτοί ζουν, αλλά και δραστηριοποιούνται. Δηλαδή, η βιοποικιλότητα σχετίζεται με τη βιολογική

⁴⁰⁷ Μαραγκού, Π., Μαλεγκάνος, Γ. (2014), Το φυσικό κεφάλαιο: θεμέλιο μιας ζωντανής οικονομίας, πρόσβαση:2.8.2018, http://www.wwf.gr/images/pdfs/2014Jun_WWF_NaturalCapital.pdf.

ποικιλομορφία που έχει μια βιοκοινότητα, μια περιοχή, ένα οικοσύστημα ή ένας οικότοπος.⁴⁰⁸

Τα τελευταία χρόνια η ποικιλία των βιολογικών ειδών, αποτελεί από τα σημαντικότερα αντικείμενα των προσπαθειών που πραγματοποιούνται για την προστασία του περιβάλλοντος από τους διεθνείς οργανισμούς. Το 1992 στην παγκόσμια διάσκεψη του Ρίο που αφορούσε το περιβάλλον, αλλά και την ανάπτυξη, η βιοποικιλότητα ήταν από τα πιο σημαντικά θέματα που συζητήθηκαν, συζητήσεις που κατέληξαν εντέλει στο να υπογραφεί διεθνής σύμβαση σχετικά με την προστασία της.⁴⁰⁹

Ενώ η βιοποικιλότητα αποτελεί στην πραγματικότητα μία έννοια, η διαμόρφωση της κοινής γνώμης από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης δείχνει να υποστηρίζει πως η βιοποικιλότητα είναι απλά η αφθονία και ο αριθμός των ζωικών και φυτικών ειδών σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Οι πράξεις οι οποίες σχετίζονται με τα είδη που είναι υπό εξαφάνιση, αλλά και το σύνολο των νομοθετημάτων που σχετίζονται με τη διατήρηση του περιβάλλοντος, κυρίως επικεντρώνονται θα λέγαμε, στη διάσωση μονάχα μεμονωμένων ειδών. Παρόλα αυτά, η διατήρηση της βιοποικιλότητας θεωρείται αρκετά περίπλοκη, για αυτό είναι αναγκαίο να βρεθεί ο κατάλληλος ορισμός.⁴¹⁰ Όσον αφορά τη βιοποικιλότητα είναι αναγκαία η αποδοχή κάποιου ορισμού εξαιτίας των ηθικών πτυχών που ανακύπτουν για την προστασία αυτής και των ευθυνών που πηγάζουν από την κατανόηση της έννοιας.⁴¹¹

Οι αξίες που διέπουν τη βιοποικιλότητα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: α) τη χρηστική αξία και β) τη μη χρηστική αξία, των οποίων η διάκριση τους δεν είναι σαφής πάντα, κυρίως όταν η ενδογενής αξία εξετάζεται. Επίσης, γίνεται διάκριση της χρηστικής αξίας σε δύο υποκατηγορίες. Αυτές είναι η άμεση χρηστική αξία και η έμμεση.⁴¹²

Η χώρα μας φιλοξενεί μια πολύ σημαντική ποικιλία ειδών, τοπίων και οικοσυστημάτων, κάτι που οφείλεται στη θέση που έχει γεωγραφικά, της οποίας άμεσο

⁴⁰⁸ Εγκυκλοπαίδεια του περιβάλλοντος για νέους σε ηλεκτρονική, έκδοση e-book, τόμος 1 βιοποικιλότητα, National Geographic,

<https://www.inedivim.gr/images/ng-egkykpolaideia/ng-egkykpolaideia-perivalon-1-viopoikilotita.pdf>

⁴⁰⁹ Χατζημπίρος, Κ. Οικολογία: Οικοσυστήματα και προστασία του περιβάλλοντος, Γ΄ έκδοση, Αθήνα, Συμμετρία, (2001):170

⁴¹⁰ Coufal, J. Biodiversity and Environmental Ethics: A Personal Reflection, Journal of the American Water Resources Association, (1997):15-16

⁴¹¹ ECCAP Working Group 16, ο.π. σελ.7

⁴¹² Gaston, K., Spicer, J. Βιοποικιλότητα, Μια εισαγωγή, Χιντήρογλου, Χ., Βαφείδης, Δ., Επιμ. απόδοσης στα ελληνικά, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, (2002):124

αποτέλεσμα είναι η τεράστια διαφοροποίηση του κλίματος, η οποία κυμαίνεται από μεσογειακό στα νότια έως και ηπειρωτικό στα βόρεια, αλλά και στις περιοχές με υψηλό υψόμετρο, επηρεάζοντας φυσικά αντίστοιχα τη πανίδα, τη χλωρίδα, καθώς και τα επιφανειακά ύδατα.⁴¹³

Το έντονο ανάγλυφο του εδάφους της χώρας μας, το μεγάλο μήκος των ακτών μας, καθώς και τα πολυάριθμα νησιά μας, ευνοούν τη γεωγραφική πληθυσμιακή απομόνωση, διαμορφώνουν ιδιαίτερα ποικίλο φυσικό τοπίο και συμβάλουν στα αυξημένα ποσοστά ενδημισμού.⁴¹⁴

Η χώρα μας, όσον αφορά τον τομέα προστασίας της φυσικής ποικιλότητας, υστερεί από τις απαιτήσεις και τα πρότυπα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁴¹⁵ Οι σημαντικότερες πηγές σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος στο εθνικό δίκαιο είναι οι νόμοι, το σύνταγμα, καθώς και οι διοικητικές κανονιστικές πράξεις οι οποίες έχουν εκδοθεί κατ' εξουσιοδότησή τους ή για την εφαρμογή τους, όπως και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και των δικαστηρίων. Πηγή δικαίου όμως συνιστούν και οι κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που παίζει βασικό ρόλο ιδιαίτερα μέσω των χρηματοδοτικών και πολιτικών μηχανισμών της. Άλλωστε, οι κανόνες κοινοτικής προέλευσης υπολογίζεται πως περιλαμβάνονται στα εθνικά δίκτυα περίπου κατά το 80%.⁴¹⁶

Η κρίση που διέπει τη βιοποικιλομορφία σχετίζεται με την προοπτική της απώλειας πληθυσμών, ειδών, διαδικασιών απαραίτητων εξαιτίας των λειτουργιών τις οποίες επιτελούν, αξιών οι οποίες είναι σχετικές με τη διατήρηση της ποικιλίας εξελικτικών (φυσικών) διαδικασιών. Σύμφωνα με τον Arne Naess, έχει επιβληθεί από τη βιομηχανική κοινωνία ένας απολυταρχικός πολιτισμός, που διαμορφώνει ή επηρεάζει εξολοκλήρου το αξιολογικό μας σύστημα. Η γη απλώς θεωρείται ως πρώτη ύλη για την ικανοποίηση των καταναλωτικών αναγκών. Ενώ, η παραγωγή ικανοποιεί εκτός από τις

⁴¹³ Πέτρου, Ν. Ελλάδα: Η χώρα της Ποικιλότητας, Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης, (2010):35

⁴¹⁴ Μαρδίρης, Θ. Α., Γρηγορίου, Μ., Ευαγγέλου, Α. (2008), Περιοχές με Ιδιαίτερη Βιοποικιλότητα – Χλωρίδα, Πανίδα', Εκπαιδευτικό Υλικό Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης για το 'Πρόγραμμα Ανοικτών Περιβαλλοντικών Τάξεων, πρόσβαση: 28. 1.2018, <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/5006/1429.pdf>.

⁴¹⁵ Πέτρου, Ν., ο.π. σελ.148

⁴¹⁶ Μίχας, Α. Το σύστημα των κυρώσεων στο δίκαιο του περιβάλλοντος υπό το πρίσμα των σύγχρονων αξιώσεων προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών, Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2008):81

ζωτικές και τις τεχνικές ανάγκες μας, που απαιτούν συνεχώς αυξανόμενη κατανάλωση. Τέλος, η βιομηχανική κοινωνία καταστρέφει τη βιολογική και πολιτισμική ποικιλία, δηλαδή απαραίτητες καταστάσεις για την ανάπτυξη, αλλά και την επιβίωση του ανθρώπου.⁴¹⁷

Βάσει της σύμβασης σχετικά με τη Βιολογική Ποικιλότητα, η οποία επικυρώθηκε το 1994 από την Ελλάδα, Βιοποικιλότητα ή Βιολογική ποικιλότητα είναι η ποικιλία των ζωντανών οργανισμών κάθε προέλευσης, μεταξύ αυτών και των θαλάσσιων, των χερσαίων, αλλά και άλλων οικολογικών συμπλεγμάτων και υδατικών οικοσυστημάτων των οποίων αποτελούν μέρος. Η ποικιλότητα περιλαμβάνεται μεταξύ οικοσυστημάτων και ειδών, εντός των ειδών (άρθρο 2 του Ν. 2204/1994, ΦΕΚ 59 Α΄) ενώ η ποικιλότητα των γονιδίων μεταξύ και εντός των ειδών (άρθρο 2 του ν.3937/2011, ΦΕΚ 60 Α΄).

Στην έννοια της γενετικής ποικιλότητας ευρύτερα, περιλαμβάνεται η διαφορετικότητα σε όλα τα επίπεδα της ταξινομικής ή οικολογικής ιεραρχίας. Αναφέρεται στην ποικιλομορφία των κληρονομικών καταβολών ενός είδους. Η ποικιλομορφία αυτή μέσα στο είδος εκδηλώνεται μέσω τριών επιπέδων: α) στο εσωτερικό των ανθρώπων – ατόμων του είδους, β) ανάμεσα στα άτομα ενός πληθυσμού, γ) καθώς και ανάμεσα στους πληθυσμούς του είδους. Επίσης, όσο πιο μεγάλη παρουσιάζεται και η ικανότητα που έχει ένα είδος να ανταπεξέλθει στις εξωτερικές πιέσεις, όπως για παράδειγμα κλιματικές αντιξοότητες, επιδημίες κλπ. Η γενετική ποικιλότητα εμφανίζει και αυτή οικονομικό ενδιαφέρον, μιας και οι κληρονομικές ιδιότητες που έχουν τα επιμέρους άτομα είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν για τη βελτίωση του είδους για αισθητικούς, οικονομικούς ή και άλλους σκοπούς.⁴¹⁸

Σύμφωνα με τον Middleton οι ρίζες των δύο άκρων του πεδίου εφαρμογής των επιχειρημάτων που είναι υπέρ της διατήρησης της βιοποικιλότητας, βρίσκονται στο ρεαλισμό και την Ηθική. Κάποιοι θεωρούν πως η καταστροφή οποιουδήποτε οργανισμού (ζωντανού) είναι απαράδεκτη ηθικά, αλλά και ότι κανένας άνθρωπος δεν έχει το δικαίωμα να απειλεί την επιβίωση κανενός είδους. Ωστόσο η ρεαλιστική

⁴¹⁷ Τσερώνη, Α. (2010), Οι Εγγενείς Ηθικές Αξίες στη Βαθιά Οικολογία και τη Θεωρία της Βιώσιμης Ανάπτυξης, πρόσβαση: 4. 7.2018, <https://sciencearchives.wordpress.com/2010/04/08/e%CE%AF-h%CE%AD-a%CE%AF-%CE%AC-2/>.

⁴¹⁸ Ορφανού, Β. Γνώσεις και στάσεις φοιτητών του ΤΕΕΑΠΗ σχετικά με τη βιοποικιλότητα, πριν και μετά την συμμετοχή τους σε οργανωμένο μαθησιακό περιβάλλον εκτός τάξης, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Πατρών, (2016):17

προσέγγιση επισημαίνει πως δεν είναι υπέρ του ανθρώπινου συμφέροντος η εξόντωση οποιουδήποτε οργανισμού. Σύμφωνα με το Middleton η βιοποικιλότητα είναι πολύ χρήσιμη για τους ανθρώπους από μια ευρεία προοπτική, αφού είναι πολύ σημαντική για να διατηρηθεί η λειτουργία της βιόσφαιρας, καθώς και για την παροχή πόρων, για την ιατρική, τη βιομηχανία, τη γεωργία, αλλά και άλλες ανάγκες.⁴¹⁹

Στη χώρα μας υπάρχουν γύρω στα 40.000-50.000 είδη ζώων, εκ των οποίων τα 15.000 έχουν αναγνωρισθεί, αλλά και περιγραφεί και παρουσιάζουν ενδημισμό ο οποίος φτάνει γύρω στο 25% αυτών. Στη χώρα μας η βιοποικιλότητα, όσον αφορά το επίπεδο φυτικών ειδών, είναι μεταξύ των πιο υψηλών της Ευρώπης, καθώς και της Μεσογείου. Συγκεκριμένα, τα είδη της ελληνικής χλωρίδας υπολογίζονται μεταξύ 4.900 – 5.500, εκ των οποίων είναι ενδημικά πάνω από τα 1.000. Τα είδη τα οποία προστατεύονται από την Εθνική ή Ευρωπαϊκή νομοθεσία είναι σχετικά λίγα και για ελάχιστα εξ αυτών έχουν παρθεί μέτρα προστασίας. Γύρω στο 14% επί του συνόλου των σπονδυλόζων ειδών είναι απειλούμενα, ενώ σχεδόν τα μισά είδη που είναι γνωστά στη χώρα μας προστατεύονται από την εθνική νομοθεσία και συμπεριλαμβάνονται εντός παραρτημάτων των διεθνών συμβάσεων, τις οποίες έχει επικυρώσει η χώρα μας. Το 4% περίπου των ειδών της χλωρίδας θεωρούνται απειλούμενα και περίπου 4% είναι αυτά τα οποία προστατεύονται σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία. Όσον αφορά τους υπόλοιπους οργανισμούς δεν υπάρχουν συγκεντρωτικά στοιχεία αξιόπιστα, αν και φαίνεται από τις ενδείξεις πως υπάρχει πολύ μεγάλη ποικιλία. Εξαιτίας του υψηλού ενδημισμού ειδών στη χώρα μας, αλλά και επειδή η Ελλάδα αποτελεί ένα από τα τελευταία ίσως καταφύγια σπάνιων και απειλούμενων ειδών, για την Ευρώπη η χώρα μας αποτελεί μια περιοχή εξαιρετικά σημαντική για τη μεσογειακή και ευρωπαϊκή χλωρίδα και πανίδα.⁴²⁰

Η αξία της βιοποικιλότητας για τον άνθρωπο και τη φύση είναι μεγάλη. Έχει μεγάλη αξία, τόσο για τον άνθρωπο, όσο και για τη φύση, αφού ουσιαστικά συμμετέχει στην επιβίωση του ανθρώπου π.χ. τροφή, οξυγόνο κλπ., ενώ όσον αφορά τη φύση συμβάλει για την προστασία, την ισορροπία κλπ.⁴²¹

Η βιοποικιλότητα αποτελεί δείκτη αειφόρου ανάπτυξης και συμπεριλαμβάνεται στις αειφορικές αξίες, προσδίδοντας της μάλιστα εγγενή αξία. Πλέον γνωρίζουμε πως

⁴¹⁹ ο.π.σελ.27

⁴²⁰ ο.π.σελ.28-29

⁴²¹ ο.π.σελ.65

για τη διατήρηση και λειτουργία της βιόσφαιρας, αλλά και την επιβίωση του ανθρώπου η προστασία της βιοποικιλότητας είναι αναγκαία. Τα είδη της πανίδας και της χλωρίδας έχουν εγγενή αξία και για το λόγο αυτό προστατεύονται πλέον και νομικά και θεωρούνται αναγκαία για την προστασία του οικοσυστήματος. Η διατήρηση της βιοποικιλότητας βλέπουμε πως στηρίζεται στη βαθιά οικολογία και συγκεκριμένα στη 2^η και 3^η θέση που διατυπώθηκε από τον Άρνε Νεϋς, σύμφωνα με την οποία η ποικιλία, αλλά και ο πλούτος των μορφών ζωής συμβάλουν στην πραγμάτωση της ευημερίας και της άνθησης της ανθρώπινης και μη ανθρώπινης μορφής στη Γή. Για το λόγο αυτό τα ανθρώπινα όντα δεν έχουν δικαίωμα να μειώνουν την ποικιλία και την ποιότητα ζωής στον πλανήτη, παρά μόνο για την ικανοποίηση των ζωτικών τους αναγκών.

7.1.2 Η Αειφόρος Ανάπτυξη στη χώρα μας

Αειφορία ουσιαστικά είναι το δόγμα πως η οικονομική ανάπτυξη, αλλά και αύξηση θα πρέπει να λαμβάνουν χώρα, αλλά και να διατηρούνται καθώς ο χρόνος περνάει εντός των ορίων που θέτει η οικολογία με την πιο διευρυμένη έννοια αυτής, με τις αλληλοσχετίσεις των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και υπάρξεων, τη βιόσφαιρα, αλλά και τους χημικούς και φυσικούς νόμους που την κυβερνούν. Συνεπώς, η οικονομική ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος είναι μάλλον συμπληρωματικές παρά ανταγωνιστικές διεργασίες.⁴²²

Στη χώρα μας η εμπειρία σχετικά με τις αποφάσεις που έχει πάρει το Συμβούλιο της Επικρατείας για την αειφόρο ανάπτυξη είναι πρωτοπόρος. Αυτή η εμπειρία έχει τεράστια αξία αφού μέσω αυτής γεννήθηκαν οι προϋποθέσεις για να δημιουργηθεί το σύστημα των γενικών αρχών της αειφορίας – βιωσιμότητας. Το νομικό καθεστώς σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος δεν επαρκεί και δε διασφαλίζεται η οικολογική ισορροπία μέσω αυτού. Η υποκρισία η οποία προέρχεται από την ιδιοτέλεια και την αδιαφορία συνεχίζει να διέπει την ανάπτυξη. Επιδίωξη της αειφόρου ανάπτυξης είναι η αποκατάσταση των ηθικών και πνευματικών αξιών, οι οποίες παραμερίστηκαν στην υλιστική εποχή μιας ασύδοτης ανάπτυξης. Δηλαδή, είναι η επιστροφή στις ελληνικές αξίες της λιτότητας, της δικαιοσύνης και του μέτρου, τις πανανθρώπινες και διαχρονικές αξίες, οι οποίες συνθέτουν ουσιαστικά την ίδια την αξία του ανθρώπου.⁴²³

Εν έτει 2019 πλέον οφείλουμε να προβούμε στην υιοθέτηση ενός προτύπου ανάπτυξης για την χώρα μας. Το πρότυπο εκείνο που θα υπηρετεί τις αληθινές ανάγκες του ανθρώπου, αλλά και τον ίδιο τον άνθρωπο. Η αειφόρος ανάπτυξη, ή αλλιώς πράσινη ανάπτυξη, είναι ουσιαστικά για τον τόπο μας η μοναδικά εφικτή βιώσιμη λύση, είναι το πρότυπο της ανάπτυξης, είναι το πρότυπο που σέβεται πραγματικά το περιβάλλον. Η χώρα μας πλήττεται από συνεχείς κρίσεις, όπως την ενεργειακή, επισιτιστική, χρηματοπιστωτική, αλλά και περιβαλλοντική, η αντιμετώπιση της οποίας μπορεί να

⁴²² Καρβούνης, Σ., Γεωργακέλλος, Δ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος-Επιχειρήσεις και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Αθήνα, Σταμούλης, (2003):214

⁴²³ Καλλία - Αντωνίου, Α. *Μουσείο Γουλανδρή φυσικής ιστορίας - ελληνικό κέντρο βιότοπων υγρότοπών, Ελληνική και Κοινοτική Νομοθεσία Προστασίας Περιβάλλοντος*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, (1997):5

βοηθήσει στην έξοδο της χώρας μας και από την κοινωνικοοικονομική κρίση. Η αειφόρος ανάπτυξη είναι ουσιαστικά νέα στρατηγική για να βγει μια χώρα από την κρίση, μέσω της οποίας ανασυγκροτείται η παραγωγική βάση της χώρας, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, καθώς και η ισόρροπη ανάπτυξη της περιφέρειας. Απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση τους είναι η επένδυση στη γνώση, στην παιδεία, στις νέες τεχνολογίες και την καινοτομία. Η ανάδειξη του προτύπου αυτού δίνει νέες προοπτικές, τόσο στον αγροτικό τομέα, όσο και τον τουριστικό, δημιουργώντας νέες δυνατότητες στον κλάδο μεταποίησης, στους τομείς ενέργειας, καθώς και στον κατασκευαστικό τομέα. Προτεραιότητα δίνεται στο κλίμα και την ενέργεια, στους τομείς παραγωγής, αλλά και στους φυσικούς πόρους και την εξοικονόμηση τους. Η Ελλάδα μας είναι ένας προικισμένος τόπος και η μετάβαση στην αειφόρο ανάπτυξη, η οποία θα είναι βασισμένη στην εξοικονόμηση ενέργειας και στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, είναι δυνατή. Στόχος της ενεργειακής πολιτικής είναι η εξοικονόμηση ενέργειας για τα χρόνια που ακολουθούν. Η σωστή διαχείριση, αλλά και η εξοικονόμηση της ενέργειας θεωρούνται τα πιο αναγκαία κοιτάσματα ενέργειας για την Ελλάδα.⁴²⁴

Μέσω της αειφόρου ανάπτυξης θα βελτιωθούν τα συστήματα και οι επιχειρήσεις, κάτι που θα έχει ως αποτέλεσμα να αντιμετωπιστεί η ανεργία και σταδιακά να βγει η χώρα μας από την οικονομική κρίση στην οποία βρίσκεται. Μέσω της αειφόρου ανάπτυξης η Ελλάδα θα γίνει πιο ανταγωνιστική με αποτέλεσμα την προσέλκυση σημαντικών ξένων επενδύσεων και τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής όλων μας. Θα δημιουργηθούν νέες ευκαιρίες και επιχειρηματικές δυνατότητες, ενώ θα δημιουργηθεί ένας νέος δυνατός παραγωγικός ιστός, ανοίγοντας για τους νέους επιστήμονες πεδία δράσης.⁴²⁵

Το Σεπτέμβριο του 2015 στην ειδική Σύνοδο που έγινε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, όπου και συμμετείχε και ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, οι αρχηγοί των κρατών υιοθέτησαν την Ατζέντα 2030, όπου περιέχονται οι 17 στόχοι της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς και οι 169 υπό στόχοι. Αντίθετα με παλιότερους στόχους που αφορούν την ανάπτυξη και ζητήματα αυτής, μόνο για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Οι 17 στόχοι της αειφόρου ανάπτυξης είναι οικουμενικοί, αλλά και παγκόσμιοι και καλούνται από όλες τις χώρες αναπτυσσόμενες, αλλά και αναπτυσσόμενες να τους

⁴²⁴ <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=223&language=el-GR>

⁴²⁵ Value Del, ο.π. σελ.12

υλοποιήσουν. Για να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί έως το 2030, απαιτείται από τη χώρα μας μια ριζικά άλλη προσέγγιση της αειφόρου ανάπτυξης, περισσότερο στρατηγική, αλλά και ολοκληρωμένη, αφού για τα επόμενα 15 χρόνια το θέμα αυτό είναι διεθνώς σε πρώτη προτεραιότητα σε όλους τους οργανισμούς και τα fora και στοχεύουν στην ολοκληρωτική ενσωμάτωση των τριών διαστάσεων της αειφόρου ανάπτυξης (περιβαλλοντικής, οικονομικής και κοινωνικής), σε όλες τις πολιτικές ταυτόχρονα. Η εφαρμογή των στόχων αυτών για να έχει επιτυχία, θα πρέπει να υπάρξει ενισχυμένη και ανανεωμένη συνεργασία σε παγκόσμιο επίπεδο, με επίκεντρο την αντιμετώπιση με ολοκληρωμένο τρόπο των προκλήσεων, σε περιβαλλοντικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.⁴²⁶

Μέσω της αειφόρου ανάπτυξης επιδιώκεται η αποκατάσταση των πνευματικών και ηθικών αξιών, οι οποίες εμπεριέχονται στην περιβαλλοντική ηθική και που πλέον εσκεμμένα έχουν ξεχαστεί προς χάριν μιας υλιστικής εποχής και μιας ασύδοτης ανάπτυξης. Στη χώρα μας πλέον, οι έχοντες εξουσία έχουν συνειδητοποιήσει πως η αειφόρος ανάπτυξη, η οποία μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την επαναφορά των ξεχασμένων ηθικών αξιών όπως προείπα, προτάσσεται ως μοναδική λύση για να βγει από την κοινωνικό-οικονομική, ενεργειακή, περιβαλλοντική, χρηματοπιστωτική και επισιτιστική κρίση, από τις οποίες ταλανίζεται τα τελευταία χρόνια. Διακρίνουμε στη χώρα μας να επικρατεί μια ωφελμιστική τάση πλέον, αφού έχουμε καταλάβει πως η αειφορία είναι ο μόνος δρόμος που μπορεί να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή ευτυχία για το μέγιστο αριθμό ανθρώπων και αν όλοι βαθιά μέσα μας συνειδητοποιήσουμε πως η ευτυχία και η ευημερία δεν έρχεται με την προσωπική οικονομική ανάπτυξη, τότε έχει πολλές πιθανότητες να επιτευχθεί για το σύνολο των ανθρώπων στον πλανήτη. Μάλιστα, η Ατζέντα 2030 και οι 17 στόχοι αυτής με την υλοποίησή τους μπορούν να κάνουν πράξη την αειφόρο ανάπτυξη, τόσο στη χώρα μας, όσο και στις άλλες αναπτυσσόμενες και μη χώρες. Η χώρα μας στοχεύει να στηρίξει τους 3 πυλώνες της αειφορίας ισόβαθμα βασιζόμενη στην περιβαλλοντική, αλλά και κοινωνική δικαιοσύνη.

⁴²⁶ <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=927&language=el-GR>

7.1.3 Βασικό θεσμικό πλαίσιο στην Ελλάδα

Η αναγνώριση του προβλήματος που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος στο σύνταγμα, θεωρείται η πιο εντυπωσιακή αναγνώριση για τη σημασία του, καθώς και στοιχείο σημαντικό εμπλουτισμού της μέχρι στιγμής γνωστής θεματικής, όσον αφορά το περιεχόμενο στην έννοια του συντάγματος.⁴²⁷

Το άρθρο 24 του Συντάγματος, αποτελεί την κύρια νομοθεσία για το περιβάλλον και την αειφορία, στο οποίο αναφέρεται πως η προστασία του πολιτιστικού, καθώς και του φυσικού περιβάλλοντος είναι υποχρέωση του κράτους, αλλά και δικαίωμα του κάθε ατόμου. Για το λόγο αυτό το κράτος είναι υποχρεωμένο να λαμβάνει μέτρα προληπτικά, αλλά και κατασταλτικά, στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης. Επίσης, στο άρθρο αυτό αναφέρεται η χωροταξική αναδιάρθρωση της Ελλάδος, η πολεοδόμηση, η ανάπτυξη, η διαμόρφωση, αλλά και η επέκταση των πόλεων και γενικότερα των οικιστικών περιοχών, υπάγεται τόσο στον έλεγχο, αλλά και τη ρυθμιστική αρμοδιότητα του κράτους, ώστε να διευκολύνεται η ανάπτυξη και λειτουργικότητα των οικισμών και να διασφαλίζονται οι όσον το δυνατόν καλύτεροι όροι διαβίωσης. Μνεία γίνεται και στην προστασία των μνημείων, των παραδοσιακών στοιχείων από το κράτος (Σύνταγμα άρθρο 24).

Ο Ν.1650/86 είναι ένας βασικός νόμος μέσω του οποίου γίνονται πράξεις και ρυθμιστικές αρχές, που αναφέρονται στο άρθρο 24 του Συντάγματος. Πιο συγκεκριμένα οι διατάξεις του υποχρεώνουν το κράτος στην προστασία του περιβάλλοντος, η οποία μάλιστα αναγνωρίζεται σαν θεμελιώδης, αλλά και αναπόσπαστο κομμάτι της αναπτυξιακής και πολιτιστικής διαδικασίας, αλλά και πολιτικής. Με τις διατάξεις του νόμου αυτού τίθενται οι βάσεις, ώστε τόσο το κράτος όσο και οι μηχανισμοί του, να κατορθώσουν την υλοποίηση συγκεκριμένων δράσεων και έργων σχετικά με την περιβαλλοντική προστασία. Οι κυριότερες διατάξεις αυτού αφορούν θέματα: περιβαλλοντικής προστασίας μέσω έργων, περιβαλλοντικής προστασίας από τη

⁴²⁷ Δελλής Γ. *Κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλα, (1998):29

ρύπανση, την προστασία του τοπίου και της φύσης, καθώς και την αστική ευθύνη και τις κυρώσεις.⁴²⁸

Ο κυρίως νόμος για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα είναι ο ν.1892/90 του ΥΠ.Ε.Π.Θ «Για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη και άλλες διατάξεις (Βασικός νόμος για την Π.Ε)», βάσει του οποίου: «η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελεί τμήμα των προγραμμάτων των σχολείων της δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και ότι σκοπός της είναι να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του, να ευαισθητοποιηθούν για τα περιβαλλοντικά προβλήματα και να δραστηριοποιηθούν, με ειδικά προγράμματα ώστε να συμβάλλουν στη γενικότερη προσπάθεια αντιμετώπισής τους».⁴²⁹

Ο Ν. 2742/1999 «Χωροταξικός σχεδιασμός και Αειφόρος Ανάπτυξη και άλλες διατάξεις», η ψήφιση του οποίου έχει σκοπό να θεσπιστούν θεμελιώδεις αρχές και να θεσμοθετηθούν σύγχρονα όργανα διαδικασιών, αλλά και μέσων για την άσκηση χωροταξικού σχεδιασμού, για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης και ισορροπίας και την καταχώρηση της παραγωγικής, αλλά και κοινωνικής συνοχής, τη διασφάλιση της προστασίας, αλλά και σε όλες τις επιμέρους ενότητες του, καθώς και για την ενίσχυση της θέσης της χώρας, τόσο στο διεθνές, αλλά και στο ευρωπαϊκό πλαίσιο.

Ο Ν.4269/2014 στο κεφάλαιο Γ' στο τρίτο μέρος «Βιώσιμη ανάπτυξη, εγκαταλελειμμένοι οικισμοί – Ειδικά Σχέδια Περιβαλλοντικής Αναβάθμισης και Ανάπτυξης» προβλέπει τη διαδικασία και τα πολεοδομικά κίνητρα για τη βιώσιμη ανάπτυξη μικρών, φθινόντων και εγκαταλελειμμένων οικισμών. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω ειδικών σχεδίων περιβαλλοντικής ανάπτυξης και αναβάθμισης. Θέσπιση πολεοδομικών όρων για να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες κατοίκησης τους, συνθήκες ανάπτυξης της οικονομικής ζωής του τόπου τους, ώστε με περιβαλλοντικά κριτήρια να αποτελέσουν στοιχεία βιώσιμης ανάπτυξης.⁴³⁰

Τα δικαιώματα που έχουν οι μελλοντικές γενεές επίσημα θεμελιώθηκαν στην Ανεξάρτητη Επιτροπή για τη Ποιότητα Ζωής και τον Πληθυσμό, η οποία πραγματοποιήθηκε στο Κάιρο το 1996. Βάσει της επιτροπής αυτής «Φροντίδα για το

⁴²⁸ WWF (World Wildlife Fund) (XXXX), Η περιβαλλοντική νομοθεσία και η εφαρμογή της στην Ελλάδα, πρόσβαση:21.5.2015, https://www.wwf.gr/images/pdfs/InductionPack_EnvironmentalLawWWF.pdf.

⁴²⁹ Κούσουλας Γ., ο.π. σελ.5

⁴³⁰ Μαντζούφας Π. Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης: υγεία, ιδιωτικότητα, περιβάλλον, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, (2006):379

Μέλλον», ποιότητα ζωής είναι υπαρκτή μονάχα όταν αυτή επεκτείνεται και προς το μέλλον της ανθρωπότητας.⁴³¹

Μέσα από το θεσμικό πλαίσιο της χώρας μας και κυρίως από το άρθρο 24 του Συντάγματος διαφαίνεται ξεκάθαρα η ηθική υποχρέωση που έχουμε για άμεση δράση για την επιβολή των απαραίτητων μεταβολών που θα οδηγήσουν σε ένα κόσμο βιώσιμο για όλους, όπως παρατηρούμε και ορίζει και η 8^η αρχή του Νες «κόσοι προσυπογράφουν τα θεσμικά πλαίσια είναι υποχρεωμένοι άμεσα ή έμμεσα να προσπαθήσουν να επέλθουν οι απαραίτητες μεταβολές» και συγκεκριμένα στην περίπτωση που εξετάζουμε, οι απαραίτητες μεταβολές που θα οδηγήσουν στην αειφόρο ανάπτυξη για όλους.

Επίσης, το θεσμικό αυτό πλαίσιο δίνει αξία στο φυσικό περιβάλλον και κάνει υποχρεωτική την προστασία του, βασισμένο τόσο στην ηθική της γης, που υποχρεώνει τον άνθρωπο να επιδεικνύει τον ανάλογο σεβασμό στα άλλα μέλη της κοινότητας που συνυπάρχει, όσο και στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη, αφού ορίζει πως η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί δικαίωμα όλων των πολιτών, οι οποίοι έχουν δικαίωμα να ζουν σε ένα υγιές και καθαρό περιβάλλον. Ενώ σε σχέση με το νόμο που αφορά την περιβαλλοντική εκπαίδευση στοχεύει στο να ευαισθητοποιήσει τα παιδιά, τις «νέες γενιές», και να επιστρέψουν σ' αυτά χαμένες ηθικές και όχι μόνο αξίες.

⁴³¹ Opschoor, J.B. (2010), *Caring for future generations and biodiversity: Earth ethics and some implications for structuring the global public domain*, *ex aequo*, πρόσβαση: 1.8.2018, <http://www.scielo.mec.pt/pdf/aeq/n21/n21a06.pdf>.

7.1.4 Σχέδιο δράσης για την αειφόρια στην Ελλάδα

Εν έτει 1951 στη χώρα μας, για πρώτη φορά ιδρύθηκε οργάνωση που σχετιζόταν με την περιβαλλοντική προστασία, η «Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης». Αφού η χώρα μας σταθεροποιήθηκε πολιτικά και εξαιτίας της βιομηχανικής ανάπτυξης, άρχισε η υποβάθμιση του περιβάλλοντος με εμφανή – ορατά περιβαλλοντικά προβλήματα. Ταυτόχρονα, αναπτύχθηκε το πρώτο οικολογικό κίνημα. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν κινητοποιήσεις με τη συμμετοχή επιστημονικών εταιρειών, όπως της Ελληνικής Εταιρείας Προστασίας της Φύσης, ο Σύλλογος Ελλήνων Οικολόγων και η Ορνιθολογική Εταιρεία, οι οποίες όμως έδειχναν απλό ενδιαφέρον για τις απειλούμενες περιοχές, ενώ δεν είχαν βαθιά γνώση των προβλημάτων που αφορούσαν το περιβάλλον και τους απαιτούμενους χειρισμούς για την αντιμετώπισή αυτών. Τις δεκαετίες που ακολούθησαν ιδρύθηκαν τα λεγόμενα πράσινα κόμματα, τα οποία, όμως, δεν είχαν αξιόλογη οικολογική δράση, ταυτόχρονα οι περιβαλλοντικές οργανώσεις διεθνώς αποκτούσαν δύναμη, ενώ το έργο που παρήγαγαν ήταν σημαντικό.⁴³²

Στη χώρα μας εφαρμόζεται η στρατηγική εκείνη της αειφόρου ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος, η οποία περιλαμβάνει πολιτικές και δράσεις, που στοχεύουν στον περιορισμό των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου, τη σωστή διαχείριση των υδάτινων πόρων, τη διαχείριση και την ανακύκλωση των αποβλήτων και των απορριμμάτων κλπ.⁴³³

Οι κυριότερες δράσεις για την επιτυχή εφαρμογή της στρατηγικής για την αειφόρο ανάπτυξη είναι:⁴³⁴

1. **Η πλήρης ενσωμάτωση στο εθνικό δίκαιο της κοινοτικής νομοθεσίας.** Το θεσμικό πλαίσιο στη χώρα μας είναι ήδη σημαντικά επηρεασμένο από τις θεσμικές ρυθμίσεις, οι οποίες προωθούνται σε επίπεδο κοινοτικό. Προφανώς, η εξέλιξη αυτή θα ενισχυθεί και θα συνεχισθεί με την ουσιαστική εφαρμογή και

⁴³² Ταμπάκης Σ., Τσαντόπουλος Γ., Ανδρέα, Β., ο.π. σελ.14

⁴³³ Κιαρτζής Σ. (χ.χ.), *Αειφόρος ανάπτυξη στη Βιομηχανία*, πρόσβαση 1/11/2016, http://library.tee.gr/digital/kma/kma_m1415/kma_m1415_kiartzis.pdf.

⁴³⁴ Αραβώσης Κ., ο.π.

προώθηση των κοινοτικών οδηγιών και των από φύση καθυστερήσεων στο πλαίσιο που θα ασκείται η πολιτική στη χώρα.

2. **Η επικύρωση των διεθνών συμβάσεων.** Η χώρα μας έχει υπογράψει, αλλά και επικυρώσει τις πιο πολλές διεθνείς συμβάσεις που αφορούν το περιβάλλον. Συγκεκριμενοποιώντας, από τις ογδόντα πιο βασικές επιλεγμένες πολυμερείς συμφωνίες που αφορούν την περιβαλλοντική προστασία, οι οποίες έχουν υπογραφεί σε επίπεδο διεθνές, η χώρα μας έχει επικυρώσει περίπου το 55% ενώ έχει αποκηρύξει το 2,5%.
3. **Η προώθηση συναινετικών μηχανισμών και θεσμών,** οι οποίοι προάγουν την ενδυνάμωση του διαλόγου, ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους, αλλά και τη συμφωνία σε προγράμματα δράσης κοινώς αποδεκτά. Οι δράσεις αυτές είναι αναγκαίες για την κατανόηση, αλλά και την υιοθέτηση του στόχου της αειφόρου ανάπτυξης από όλους τους φορείς, οι οποίοι εμπλέκονται στη διαδικασία παραγωγής.
4. **Η ενίσχυση του δημόσιου διαλόγου, αλλά και της εκπαίδευσης για το περιβάλλον,** με σκοπό τη διάχυση των προϋποθέσεων, καθώς και της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης, με παράλληλη ανάδειξη του αδιέξοδου χαρακτήρα των μη αειφόρων πολιτικών και επιλογών. Στόχος μακροπρόθεσμος θα πρέπει να είναι η ριζική αναθεώρηση των προτύπων κατανάλωσης που κυριαρχούν, η οποία αποτελεί πλέον τον πιο ασφαλή τρόπο για να επιτευχθεί η αειφορία.
5. **Η ανάπτυξη σύγχρονων υποδομών με υψηλή προστιθέμενη αξία,** οι οποίες στηρίζονται στην αξιοποίηση της πληροφορικής και των σύγχρονων τεχνολογιών. Μέσω των δράσεων αυτών διευκολύνονται η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και η σωστή αξιοποίηση των πόρων, ενώ οι επιπτώσεις των δράσεων αυτών έχουν θετικές επιπτώσεις για το περιβάλλον.
6. **Η εκπόνηση ολοκληρωμένων προγραμμάτων αειφόρου ανάπτυξης σε επίπεδο ΟΤΑ,** όπου θα περιλαμβάνονται όλες οι δράσεις και τα μέτρα επί μέρους προγραμμάτων, τα οποία αφορούν έμμεσα ή άμεσα το περιβάλλον, καθώς και απαιτούμενες δράσεις, ώστε να εφαρμοστεί η πολιτική της αειφόρου ανάπτυξης: εφαρμογή διαχειριστικών μελετών, χωροταξικών μελετών, αστικών αναπλάσεων κλπ. Γενικά, είναι αναγκαία η επένδυση στις υποδομές, αλλά και η κατάρτιση στελεχών των ΟΤΑ έτσι ώστε να καταφέρουν να ανταποκριθούν στις

μεγάλες απαιτήσεις για την εφαρμογή αυτής της στρατηγικής, της αειφόρου ανάπτυξης.

- 7. Παροχή διοικητικής υποστήριξης και κινήτρων, ώστε να ενθαρρυνθούν επενδύσεις τεχνολογικού εκσυγχρονισμού στο παραγωγικό δυναμικό, να αναβαθμιστούν, να αναδιαρθρωθεί η ενδοεπιχειρησιακή οργάνωση και να αξιοποιηθούν οι δεξιότητες του ανθρώπινου δυναμικού.**

7.2 Τουρισμός και αειφορία

7.2.1 Ο τουρισμός

Ο τουρισμός αποτελεί κοινωνική αναγκαιότητα, θεωρείται αναπόσπαστο τμήμα και κομμάτι του ελεύθερου χρόνου, ενώ αντιμετωπίζεται με τρόπο ίδιο όπως το δικαίωμα στη δημοκρατία και τη μόρφωση. Οι επιδράσεις του τουρισμού που είναι άμεσες, γίνονται πιο εύκολα κατανοητές, αφού είναι αποτέλεσμα των χρημάτων, τα οποία ξοδεύουν οι τουρίστες σε διάφορες τουριστικές, αλλά και άλλες επιχειρήσεις, προκειμένου να αγοράσουν υπηρεσίες και αγαθά που ικανοποιούν όσο το δυνατόν καλύτερα και περισσότερο γίνεται τις τουριστικές τους επιθυμίες και ανάγκες. Συνεπώς, μέσω των χρημάτων αυτών εξασφαλίζονται μεταξύ άλλων, έσοδα για τις τοπικές επιχειρήσεις που συνεπάγονται πόροι για τη διαβίωση των ιδιοκτητών, των στελεχών, αλλά και του προσωπικού που απασχολούν.⁴³⁵

Ο τουρισμός είναι μια δραστηριότητα, η οποία συνδέεται πολύ συχνά με τη χαλάρωση και την ξεκούραση, την πρόσβαση στη φύση και στον πολιτισμό και τον αθλητισμό. Θα πρέπει να προγραμματίζεται, αλλά και να υλοποιείται σαν προνομιακό μέσο της ατομικής, καθώς και της συλλογικής ολοκλήρωσης. Όταν η εφαρμογή του τουρισμού πραγματοποιείται με ανοικτό πνεύμα, είναι ένας αναντικατάστατος παράγοντας επιμόρφωσης, αμοιβαίας κατανόησης και ανεκτικότητας των θεμιτών διαφορών μεταξύ των λαών και των πολιτισμών, καθώς και της διαφορετικότητάς τους.⁴³⁶

7.2.2 Τουρισμός και αειφορία στη χώρα μας

Ο αειφόρος – βιώσιμος τουρισμός, κατανοήθηκε και μελετήθηκε σε αντιδιαστολή με το μαζικό. Λόγω των αρνητικών περιβαλλοντολογικών, πολιτιστικών και κοινωνικών επιδράσεων, τις οποίες βιώνουν όλοι οι τουριστικοί προορισμοί, οι οποίοι απευθύνονται στο μαζικό τουρισμό, ο αειφόρος τουρισμός έχει αποκαλεστεί ως

⁴³⁵ Παπουτσάκη Κ. Αειφορία και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού η Ανάπτυξη του Αγροτουρισμού στον Νομό Χανίων, Ηράκλειο, ΤΕΙ Κρήτης, (2010):20,49

⁴³⁶ Παγκόσμιος Κώδικας ηθικών αρχών για τον τουρισμό, (χ.χ.), πρόσβαση 1/2/2016, <http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/greece.pdf>.

καλός, σε αντίθεση με το μαζικό, ο οποίος έχει αποκαλεστεί ως ο κακός. Παρ' όλα αυτά ο τουρισμός είναι ένας τομέας παραγωγής, ο οποίος μπορεί να υιοθετήσει τις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης με τον καλύτερο τρόπο.⁴³⁷

Στην εποχή μας, στον τουρισμό επικρατεί ένα πνεύμα καταναλωτισμού, που υποστηρίζει πως το μεγαλύτερο πάντα είναι και το καλύτερο. Σύμφωνα με αυτή την πρόταση, ο τουρίστας επιζητά διαρκώς μεγαλύτερες, φθηνότερες, εντυπωσιακότερες και μοναδικές εμπειρίες. Δεν είναι, όμως, δυνατή η ανάπτυξη ενός τέτοιου προϊόντος με ταυτόχρονη υποστήριξη του φυσικού περιβάλλοντος και της κουλτούρας σε μια περιοχή και των οικονομικών και κοινωνικών οικοσυστημάτων της. Εξαιτίας αυτού, ήταν αναγκαίο η ανάπτυξη μιας εναλλακτικής μορφής τουρισμού, για να διευθετηθούν τα σημαντικά αυτά προβλήματα. Μία από αυτές τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, η οποία αναπτύχθηκε, είναι ο αειφόρος τουρισμός. Ο αειφόρος τουρισμός σαν έννοια τις τελευταίες δεκαετίες αναδείχθηκε ως αποτέλεσμα της αντίληψης, πως ο τουριστικός τομέας ήταν αναγκαίο να συνειδητοποιήσει και να κατανοήσει, πως οι πρακτικές της αειφόρου ανάπτυξης ήταν υποχρέωση και μάλιστα άμεση προς τις πολιτιστικές αξίες και την κοινωνία. Βάσει του Παγκόσμιου Τουρισμού των Ηνωμένων Εθνών ο αειφόρος – βιώσιμος τουρισμός ορίζεται ως: ο τουρισμός που λαμβάνει υπόψη του πλήρως τις παρούσες, αλλά και τις μελλοντικές κοινωνικές, περιβαλλοντικές και οικονομικές συνέπειες, εκφράζοντας τις ανάγκες της βιομηχανίας, του περιβάλλοντος, των επισκεπτών, καθώς και των κοινωνιών υποδοχής των τουριστών. Οι πρακτικές και οι αρχές του αειφόρου τουρισμού είναι δυνατόν να εφαρμοστούν σε όλους τους τύπους τουρισμού, είτε είναι μαζικός, είτε ένα ειδικευμένο προϊόν. Ο αειφόρος τουρισμός έχει πάντα υπόψη του την ισορροπία ανάμεσα στους τρεις πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης, του κοινωνικού, του περιβαλλοντικού και του οικονομικού πυλώνα, αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις.⁴³⁸

Το περιβάλλον που στις πιο βασικές εκφάνσεις του είναι το πολιτιστικό, το δομημένο και το φυσικό, αποτελεί το κύριο συστατικό που έχει ο τουρισμός, με άμεση σύνδεση στα ποιοτικά στοιχεία του προσδιορίζοντας τις μορφές αυτού και επηρεάζοντας τέλος την ανταγωνιστικότητα του. Διάφορες έρευνες που έγιναν σχετικά με τα κίνητρα που ωθούν στην επιλογή των τουριστικών προορισμών στις χώρες της

⁴³⁷ Ανδριώτης Κ., ο.π. σελ. 45

⁴³⁸ Καρανικόλας Κ. (2015), *Εισαγωγή στη Βιώσιμη Ανάπτυξη, Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, πρόσβαση:2.1.2018, <http://www.ihu.edu.gr/icsd/docs/eisagogi-sti-viosimi-anaptyxi.pdf>.

Μεσογείου, έδειξαν πως η προσέλκυση των επισκεπτών επηρεάζεται άμεσα από διάφορα περιβαλλοντικά στοιχεία, όπως τις παρεχόμενες υπηρεσίες, τον ήλιο, το κλίμα, και τις παραλίες.⁴³⁹

Για να δημιουργηθεί ανάμεσα στο περιβάλλον και τον τουρισμό, μια σχέση ισορροπίας που να στοχεύει στην αειφόρο – βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, θα πρέπει να θεσπιστούν κάποιες ειδικές πολιτικές, αλλά και να ληφθούν μέτρα όπως:⁴⁴⁰

1. Θα πρέπει να προσδιοριστεί για κάθε τουριστική περιοχή η φέρουσα τουριστική ικανότητα, που αποτελεί για την τουριστική ανάπτυξη αυτής βασικό εργαλείο, με τρόπο που να είναι αυτή συμβατή με όλα τα στοιχεία του περιβάλλοντός της.
2. Θα πρέπει να υπάρχει τήρηση των αναγκαίων ισορροπιών μεταξύ του περιβάλλοντος και του τουρισμού, εντός των ορίων της τουριστικής φέρουσας ικανότητας του τόπου, σε όλες τις χωροταξικές μελέτες και κυρίως σε εκείνες από τις οποίες καθορίζεται η χρήση γης για τουριστικές υποδομές.
3. Η δημιουργία ειδικών τουριστικών υποδομών είναι απαραίτητη, καθώς και να προβληθούν και να αναδειχθούν τα οικολογικά και πολιτιστικά στοιχεία κάθε τόπου, που αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για να αναπτυχθούν εναλλακτικές μορφές τουρισμού, συμβατές με το περιβάλλον.
4. Τα κίνητρα ανάπτυξης που νομοθετούνται και αφορούν την ανάπτυξη του τουρισμού, αλλά και λοιπών παραγωγικών δραστηριοτήτων, θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις πιθανές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, από τη στιγμή που ιδρύονται ή επεκτείνονται οι αντίστοιχες εγκαταστάσεις.
5. Η περιβαλλοντική αγωγή θα πρέπει να αποκτήσει περιεχόμενο ουσιαστικό, καθώς και να επιτευχθεί η κάλυψη όλου του πληθυσμού από αυτήν, κυρίως στις τουριστικές περιοχές, που τα στοιχεία του

⁴³⁹ Οικονόμου Σ., Βλάχου Α. (2010), Διερεύνηση της περιβαλλοντικής επίδοσης των ξενοδοχείων και ενοικιαζόμενων δωματίων στη νήσο Κέρκυρα, πρόσβαση 10/4/2016, http://esdo.teilar.gr/files/proceedings/2010/POSTER/37_final.pdf, σελ.379

⁴⁴⁰ Ο.π. σελ.379-380

πολιτιστικού και φυσικού επιβάλλοντος είναι η πρώτη ύλη του προϊόντος που διαθέτουν και το οποίο παράγουν.

6. Τέλος, πρέπει να γίνει συνείδηση σε όσους εμπλέκονται στις δραστηριότητες του τουριστικού τομέα άμεσα, πως αποτελεί ανάγκη επιβίωσης για τις τουριστικές επιχειρήσεις, αλλά και τους εργαζόμενους σ' αυτές, η διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ του περιβάλλοντος και της τουριστικής ανάπτυξης.

Η ασυμβατότητα που υπάρχει ανάμεσα στην τουριστική δραστηριότητα και το περιβάλλον, είναι η αιτία της δημιουργίας πολλών σχετικών προβλημάτων, όπως για παράδειγμα η αλλοίωση που υφίσταται το παραδοσιακό στυλ και η τοπική αρχιτεκτονική, η διατάραξη της πολιτιστικής και περιβαλλοντικής αρμονίας του χώρου, η οικοδόμηση και καταπάτηση πολλών περιοχών φυσικού κάλλους κ.α.. Στους κυρίως σκοπούς της έννοιας του τουρισμού περιλαμβάνονται τα στοιχεία απόλαυσης του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά και αλληλογνωριμίας των λαών. Άρα, η ποιότητα που θα έχουν οι παρεχόμενες υπηρεσίες μιας τουριστικής επιχείρησης θα πρέπει να συμβάλει εκτός των άλλων και στην προστασία του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος.⁴⁴¹

Στη χώρα μας ο τομέας του τουρισμού, αφού έχει ως στόχο την αύξηση των αλλοδαπών τουριστών, πρέπει να καταφέρει τη βελτίωση της ποιότητας των υπηρεσιών που προσφέρονται, δίνοντας έμφαση στην περιβαλλοντική ποιότητα, καθώς και να βοηθήσει στη διεύρυνση του εύρους των υπηρεσιών, ποιοτικά, αλλά και χρονικά. Οι επενδύσεις που αναμένονται αφορούν τη βελτίωση της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς και της ποιότητας των τουριστικών καταλυμάτων, αλλά και την καλυτέρευση των υποδομών στη διευρυμένη μορφή τους, συμπεριλαμβανομένων και των μαρίνων.

Ο προσανατολισμός των επενδύσεων θα πρέπει να είναι και στην κατεύθυνση δημιουργίας υποδομών, οι οποίες θα υποστηρίζουν τη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου που απαιτείται, καθώς την επέκταση των προορισμών από άποψη δραστηριοτήτων, αλλά και γεωγραφικά. Να τονίσουμε πως η διεύρυνση αυτή καθίσταται αναγκαία, αφού βάσει των τελευταίων δεδομένων από το Μάιο έως τον Οκτώβριο, οι αφίξεις αγγίζουν το 70%, ενώ το 60% των τουριστών συγκεντρώνεται στην Κέρκυρα, τη Ρόδο, την Κρήτη, τις Κυκλάδες, τη Χαλκιδική και την Αθήνα.⁴⁴² Τα

⁴⁴¹ Ρούπας Β., Λαλούμης Α. Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων, Αθήνα, Σταμούλης, (1998):85-86

⁴⁴² Λάλας Δ., κ.α. (2011), Πράσινη Οικονομία, Κοινωνική Συνοχή και Απασχόληση, πρόσβαση 19/10/2016, http://www.inegsee.gr/sitefiles/files/GreenEconomy_FinalReport.pdf.

περιβαλλοντικά προβλήματα κυριαρχούν πλέον στους τουριστικούς προορισμούς όλων των χωρών της μεσογείου, που φιλοξενούν μαζικό τουρισμό, εξαιτίας της υπερμεγέθους τουριστικής ανάπτυξης ξεπερνώντας τα όρια της φέρουσας ικανότητας των τουριστικών τόπων. Η φέρουσα ικανότητα, αλλά και η υπερμεγέθυνση είναι έννοιες κλειδιά για τη σχέση περιβάλλοντος και τουρισμού.⁴⁴³

Η αειφόρος τουριστική ανάπτυξη, συνδέεται πιο πολύ με την ανάπτυξη της ποιότητας και όχι τόσο της ποσότητας. Επιπλέον, η συνειδητοποίηση της ποιότητας από την πλευρά των τουριστών είναι προαπαιτούμενο για την αειφόρο ανάπτυξη, ενώ η ποιότητα και η αειφορία θα πρέπει να ενσωματωθούν, αφού είναι αναγκαίες για την ανταγωνιστικότητα στον τομέα του τουρισμού. Η ανταγωνιστικότητα τόσο των τουριστικών προορισμών, όσο και των τουριστικών επιχειρήσεων, απαιτεί αποτελεσματικότητα που μπορεί να καλύψει τις διάφορες δαπάνες για την καλύτερη αειφόρο απόδοση και την αειφορία. Οι πιο χαμηλές επιπτώσεις στο περιβάλλον, ο σεβασμός της τοπικής κοινωνίας, καθώς και η ποιότητα του εργατικού δυναμικού, αποφέρουν πολλά οφέλη σε σχέση με την αποτελεσματικότητα των πόρων.⁴⁴⁴

Ο αειφόρος τουρισμός είναι κοινωνικά και οικονομικά βιώσιμος, όμως όχι σε βάρος του τοπικού πολιτισμού και του περιβάλλοντος. Συνεπώς, ως αειφορία νοείται η οικονομική και επαγγελματική επιτυχία, η ανάπτυξη και προστασία, η περιβαλλοντική ανάσχεση και η ευθύνη προς τις πολιτιστικές αξίες και την κοινωνία. Ο αειφόρος τουρισμός αφορά πιο συγκεκριμένα σημαντικές πτυχές όπως τις κοινωνικά υπεύθυνες και ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, τις καλές ευκαιρίες για απασχόληση στον τομέα, τη δυνατότητα που έχουν όλοι οι πολίτες να συμμετέχουν στον τουρισμό, καθώς και τα οφέλη που έχουν οι τοπικές κοινότητες από τις τουριστικές δραστηριότητες. Απαιτείται, η διατήρηση της πολιτιστικής ακεραιότητας, η ένταξη των θεμάτων του περιβάλλοντος, καθώς και η προστασία των πόρων κληρονομιάς στα μέτρα του τουρισμού.⁴⁴⁵

7.2.3 Οικοτουρισμός

⁴⁴³ Οικονόμου Σ., Βλάχου Α. ο.π.σελ.380

⁴⁴⁴ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2003), *Ανακοίνωση της επιτροπής προς το συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών*, Βρυξέλλες, πρόσβαση 14/06/2016, [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com\(2003\)0716_/com_com\(2003\)0716_el.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2003)0716_/com_com(2003)0716_el.pdf).

⁴⁴⁵ Ο.π.

Το 1983 για πρώτη φορά κάνει την εμφάνιση του ο όρος του οικοτουρισμού, μέσω του οποίου περιγράφεται το φυσιολατρικό ταξίδι σε παρθένες περιοχές δίνοντας έμφαση στην εκπαίδευση. Στο προσκήνιο ήρθε με την αναζήτηση για οικολογικές και αειφόρες πρακτικές ανάπτυξης, με την υποστήριξη διαφόρων κυβερνητικών φορέων, για φιλικές στο περιβάλλον δραστηριότητες, αλλά και τις αυξανόμενες ευκαιρίες οι οποίες παρουσιάζονται για την απασχόληση ντόπιου πληθυσμού, σε όλες τις περιοχές περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος.⁴⁴⁶

Τι είναι όμως ο οικοτουρισμός;

Οικοτουρισμός ουσιαστικά είναι η μετακίνηση σε σχετικά αμόλυντες ή αδιατάρακτες περιοχές, που έχει τη μελέτη ως απώτερο σκοπό, την απόλαυση και το θαυμασμό του τοπίου, αλλά και της άγριας χλωρίδας και πανίδας, σε συνδυασμό με πολιτιστικές εκδηλώσεις, οι οποίες λαμβάνουν χώρα στις περιοχές αυτές.⁴⁴⁷

Ο οικοτουρισμός είναι εκείνη η μορφή τουρισμού, η οποία κυρίως εμπνέεται από τη φυσική ιστορία ενός τόπου – μιας περιοχής, καθώς και από τις πολιτιστικές, τοπικές παραδόσεις. Οι τόποι που επισκέπτεται ο οικοτουρίστας είναι οι μη ανεπτυγμένες περιοχές σχετικά, με πνεύμα συμμετοχής, ευαισθησίας και εκτίμησης. Επίσης, η χρήση της άγριας ζωής και των φυσικών πόρων που κάνει, είναι συνετή και συνεισφέρει στον τόπο που επισκέπτεται μέσω της εργασίας του ή και των οικονομικών πόρων, οι οποίοι διοχετεύονται απευθείας στην οικονομική ευημερία του ντόπιου πληθυσμού και στην προστασία της φύσης.⁴⁴⁸

Θα πρέπει να τονίσουμε πως σε όλους τους ορισμούς του οικοτουρισμού προτάσσεται το ενδιαφέρον για τη φύση, σαν το βασικό συστατικό στοιχείο του. Αυτό φυσικά έχει επιπτώσεις σε όλες τις προσπάθειες που πραγματοποιούνται για να μετρηθεί η αγορά, αλλά και η άνοδος που έχει ο οικοτουρισμός. Όλες οι μετρήσεις που πραγματοποιούνται και αναδεικνύουν τον οικοτουρισμό σαν ανερχόμενη τάση, μετρούν στην πραγματικότητα τη ζήτηση των ατόμων για τουρισμό στη φύση και όχι για οικοτουρισμό βάσει των προδιαγραφών που περιγράφουν οι ορισμοί αυτού.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Ανδριώτης Κ., ο.π. σελ. 157

⁴⁴⁷ Ceballos – Lascurain, H. The future of ecotourism, Mexico journal, (1987):14

⁴⁴⁸ Ziffer K.A. Ecotourism: The Uneasy Alliance. Washington, DC: Conservation International and Ernst & Young, (1989):6

⁴⁴⁹ Υπουργείο Ανάπτυξης Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, (χ.χ.), Σχεδιασμός Δράσεων πιλοτικού Χαρακτήρα για την Ανάπτυξη του Οικολογικού Τουρισμού, πρόσβαση 10/2/2016, http://www.gnto.gov.gr/sites/default/files/files_basic_pages/ecoeota.pdf.

Ο οικοτουρισμός ουσιαστικά είναι ο αειφόρος – βιώσιμος οικολογικά τουρισμός στη φύση, ο οποίος έχει την δυνατότητα να αναδεικνύει τον πολιτισμό και το φυσικό περιβάλλον, να προεκτείνει την κατανόηση και γνώση των τουριστών για τα θέματα αυτά, αλλά και να βοηθάει στην προώθηση της προστασίας της φύσης, συνεισφέροντας στην ευημερία των ντόπιων.⁴⁵⁰

Ο τουρισμός στη φύση, σαν ανερχόμενη τάση στη βιομηχανία του τουρισμού, θεωρήθηκε ευκαιρία ανάπτυξης μίας ήπιας – οικονομικής δραστηριότητας, αυτής του οικοτουρισμού, η οποία θα βοηθούσε στην τοπική, οικονομική και κοινωνική ευημερία, αλλά και στην προστασία της φύσης. Αυτό κατορθώνεται άμεσα με την επιστροφή ενός μέρους από τα έσοδα για τους σκοπούς της οικονομικής τόνωσης και προστασίας της περιοχής, αλλά και έμμεσα με την ευαισθητοποίηση, την ηθική υποστήριξη, αλλά και το ευνοϊκό κλίμα, το οποίο δημιουργείται στους επισκέπτες και τους ντόπιους. Συνεπώς, ο οικοτουρισμός ως έννοια κατά τη γένεση του συνδέεται με την προστασία της φύσης και κυρίως με τις προστατευόμενες περιοχές.⁴⁵¹

Αειφορικός, ή αειφόρος, ή υπεύθυνος, ή βιώσιμος είναι ο τουρισμός που δεν καταστρέφει, δεν υποβαθμίζει, δε βλάπτει το περιβάλλον, δεν εξαντλεί και δεν κατασπαταλά τους φυσικούς πόρους, τόσο για το παρόν όσο και για το μέλλον. Ο αειφόρος τουρισμός αφορά το φυσικό, το πολιτισμικό και το ανθρώπινο περιβάλλον. Βάσει του Ευρωπαϊκού χάρτη για τον αειφόρο τουρισμό, σε προστατευμένες περιοχές, ο αειφόρος τουρισμός, ορίζεται ως: οποιαδήποτε τουριστική δραστηριότητα διαχείρισης, η οποία εξασφαλίζει τη διατήρηση και την προστασία των φυσικών, κοινωνικών και πολιτιστικών πόρων μακροπρόθεσμα και συμβάλλει με δίκαιο και θετικό τρόπο, στην ευημερία και την οικονομική ανάπτυξη των ανθρώπων, οι οποίοι ζουν, εργάζονται, ή είναι επισκέπτες στις προστατευόμενες περιοχές.⁴⁵²

Η σύγχρονη κοινωνία είναι κοινώς αποδεκτό, πως με την πλουραλιστική δομή της, ευνοεί την αστυφιλία. Αποτέλεσμα αυτού είναι πολλοί από τους τουρίστες να ψάχνουν μη αστικοποιημένους προορισμούς για τουρισμό, κάτι που συντέλεσε στην αυξημένη ζήτηση διακοπών σε ορεινές περιοχές και σε διακοπές στην ύπαιθρο, καθώς και στην επιθυμία του τουρίστα να ενασχολείται με τον φυσικό τρόπο ζωής στη

⁴⁵⁰ Γκουβέρος, Δ. (2010), *Ο οικοτουρισμός στην Ελλάδα*, πρόσβαση 6/05/2015, <http://nefeli.lib.teicrete.gr/browse/sdo/tour/2010/GkouverosDionysios/attached-document-1269251604-446574-26231/Gouveros2010.pdf>.

⁴⁵¹ Υπουργείο Ανάπτυξης Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, ο.π.

⁴⁵² Γκουβέρος Δ., ο.π.

διάρκεια των διακοπών του. Το 20% περίπου του συνόλου των τουριστών, βάσει του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, μπορεί να θεωρηθούν σαν οικοτουρίστες. Η μεγάλη σημασία που έχει ο οικοτουρισμός, φαίνεται και από το γεγονός πως τα Ηνωμένα Έθνη τον αναγνωρίζουν σαν ένα μέσο ανάπτυξης, το οποίο συμβάλει στην επίτευξη της αειφορίας, καθώς και στην ανταλλαγή διαφόρων πληροφοριών για πρακτικές ανάπτυξης, βιώσιμου σχεδιασμού, μάρκετινγκ και διαχείρισης και ανακήρυξαν το 2002 σαν διεθνές έτος του οικοτουρισμού.⁴⁵³

Στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια, η ζήτηση για οικοτουρισμό είναι αυξανόμενη, παρότι, όμως, η ζήτηση αυξάνεται, καθώς και οι επενδυτικές προσπάθειες επενδυτών για ανάπτυξη, το σύνολο των τουριστών που έρχονται στη χώρα μας ως επισκέπτες, ασκεί μαζικό τουρισμό, ενώ κατά το διάστημα των διακοπών του συμμετέχει αποσπασματικά σε ένα σχετικά χαμηλό αριθμό οικοτουριστικών δραστηριοτήτων όπως π.χ. η επίσκεψη σε έναν εθνικό δρυμό. Για το λόγο αυτό, θα λέγαμε πως στη χώρα μας η ζήτηση για οικοτουρισμό βρίσκεται στα αρχικά στάδια. Παρά το γεγονός αυτό όμως, οι επενδύσεις οικοτουριστικού τύπου στη χώρα μας, έχουν ενθαρρυντικά αποτελέσματα όπως π.χ. στην Μηλιά, η οποία είναι ένας αναπαλαιωμένος – παραδοσιακός οικισμός στα ορεινά Χανιά της Κρήτης, στις περιόδους γιορτών η πληρότητα αγγίζει το 100% και μάλιστα πολλές φορές για να βρει δωμάτιο κανείς, θα πρέπει να κάνει κράτηση αρκετούς μήνες νωρίτερα.⁴⁵⁴

7.2.4 Συμπεράσματα – σκέψεις

Δυστυχώς, ο αειφόρος βιώσιμος τουρισμός στη χώρα μας δεν έχει ιδιαίτερα αναπτυχθεί, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις. Αυτό οφείλεται θεωρώ στην αμάθεια του κόσμου σε σχέση με τον αειφόρο τουρισμό και στην οικονομική κρίση που μαστίζει τη χώρα μας. Τι εννοώ; Ο ήλιος, το κλίμα, οι παραλίες της χώρας μας κάνουν την Ελλάδα έναν δημοφιλή προορισμό ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες, πολλοί έλληνες μάλιστα εντός της οικονομικής κρίσης στράφηκαν προς το μαζικό τουρισμό, ώστε να

⁴⁵³ Παπουτσάκη Κ., ο.π. σελ.72

⁴⁵⁴ Ανδριώτης Κ., ο.π. σελ. 163-164

ορθοποδήσουν οικονομικά, το μόνο μέλημα τους ήταν το κέρδος. Η αειφόρος τουριστική ανάπτυξη συνδέεται πιο πολύ με την ποιότητα και όχι τόσο με την ποσότητα. Οι άνθρωποι δεν έχουν συνειδητοποιήσει πως η οικονομική τους ανάπτυξη μπορεί να επέλθει μέσα από την περιβαλλοντική και κοινωνική ανάπτυξη ταυτόχρονα. Επιζητούν το γρήγορο κέρδος αψηφώντας τις συνέπειες, μιας και τα τελευταία χρόνια λόγω της κρίσης που περνά η χώρα μας, τους αβάσταχτους φόρους και όχι μόνο, πολλοί έλληνες έχουν φτάσει σε επίπεδα πείνας. Αποτέλεσμα αυτού το σύνολο του πληθυσμού να λειτουργεί με έναν ανθρωποκεντρικό τρόπο αδιαφορώντας για το περιβάλλον το οποίο είναι για αυτόν μόνο ένα μέσο για την οικονομική του ανάπτυξη, θεωρώντας πως μέσω αυτής θα επιτευχθεί η ευημερία του. Προτεραιότητα για τον απλό άνθρωπο έχει μόνο ο άνθρωπος. Τα δύο τελευταία χρόνια μάλιστα έχουν ασύστολα αυξηθεί οι μισθώσεις ακινήτων μέσω διαφόρων πλατφόρμων booking, hotels, ή και airbnb, που μαρτυρούν τη χειμαρρώδη στροφή των ελλήνων προς το μαζικό τουρισμό, προκειμένου να επιτύχουν οικονομικά κέρδη. Στο σημείο αυτό το ίδιο το κράτος, οι δήμοι, οι περιφέρειες θα πρέπει να επέμβουν και να προσελκύσουν τον κόσμο να στραφεί προς τον αειφόρο τουρισμό, με άμεση ενημέρωσή του, αλλά και διάφορα μέτρα όπως οικονομικές φορολογικές απαλλαγές κλπ.

8. Τοπική αυτοδιοίκηση

Οι τοπικές κοινωνίες είναι εκείνες οι οποίες θα δραστηριοποιηθούν για την πραγματοποίηση των εθνικών και περιφερειακών στρατηγικών με σκοπό την περιφερειακή ανάπτυξη.⁴⁵⁵

Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης γνωρίζουν τα προβλήματα της περιοχής τους καλύτερα, ενώ κατανοούν τις προσδοκίες αλλά και τις ανάγκες του τοπικού πληθυσμού.⁴⁵⁶

Η τοπική αυτοδιοίκηση θεωρείται για την ελληνική δημοκρατία θεμελιώδης θεσμός. Από την εποχή που το ελληνικό κράτος συστάθηκε, αναγνωρίστηκε η σημαντικότητα του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης, όταν το Β.Δ. περί σύστασης των Δήμων τέθηκε σε ισχύ την 27/12/1833. Με το Ν.1065/1980 θεσπίστηκε ο πρώτος Δημοτικός, αλλά και Κοινοτικός κώδικας, ενώ στην συνέχεια ακολούθησαν και τρεις κωδικοποιήσεις: το Π.Δ.75/1985, το Π.Δ.323/1989 αλλά και το Π.Δ.419/1995.⁴⁵⁷

Βάσει του Κώδικα Δήμων & Κοινοτήτων (άρθρο 1 Ν.3463/2006) η τοπική αυτοδιοίκηση αποτελεί ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, θεμελιώδη θεσμό για το δημόσιο βίο των Ελλήνων και κατοχυρώνεται από τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Τοπικής Αυτονομίας, αλλά και το άρθρο 102 του Συντάγματος (1975). Βάσει του άρθρου αυτού του Συντάγματος όπως αυτό αντικαταστάθηκε με μετέπειτα αναθεωρήσεις του (1986,2001,2008), οι τοπικές υποθέσεις και η διοίκησή τους ανήκει αποκλειστικά στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης.⁴⁵⁸

Οι δήμοι αποτελούν για τη δημόσια διοίκηση βασικές μονάδες και έχουν την ευθύνη για όλες τις τοπικές υποθέσεις. Όσον αφορά την περαιτέρω κατανομή των ευθυνών μεταξύ των Δήμων και της Περιφέρειας ορίζεται από τον νόμο. Οι οργανισμοί

⁴⁵⁵ United Nations/Department of Economic and Social Affairs, International Council on Local Environmental Initiatives, Tourism and Sustainable Development. Sustainable Tourism: A Local Authority Perspective, Background Paper # 3, Commission on Sustainable Development, Seventh Session, New York, (1999):2-3

⁴⁵⁶ Middleton, V., Hawkins, R. *Τουριστικό Μάρκετινγκ*, Αθήνα, Κριτική, (2004):82

⁴⁵⁷ Μυλωνόπουλος, Δ. (2011), Τοπική Αυτοδιοίκηση και Τουριστική Ανάπτυξη, πρόσβαση:20.1.2018, https://polyxenimoira.weebly.com/uploads/3/0/4/6/30464652/17._____.____portsmouth.pdf.

⁴⁵⁸ Μυλωνόπουλος, Δ. Το Σύνταγμα. Νομοτεχνική προσέγγιση της αναθεώρησης του 2001, Αθήνα, Σταμούλης, (2001):19

τοπικής αυτοδιοίκηση σύμφωνα με το άρθρο 102 παράγραφος 1 του Συντάγματος έχουν τη δυνατότητα να αναλάβουν αρμοδιότητες κρατικές, στις περιπτώσεις αυτές, όμως, το κράτος υποχρεούται στην παροχή των αναγκαίων οικονομικών μέσων (άρθρο 102 παράγραφος 5 του Συντάγματος). Πιο πάνω από το επίπεδο των περιφερειών υπάρχουν οι 7 Αποκεντρωμένες Διοικήσεις, οι οποίες οργανωτικά αντιπροσωπεύουν το κράτος. Η κρατική διοίκηση με βάση το σύστημα αποκέντρωσης καταρχήν σημαίνει πως υποδιαιρείται η χώρα σε μονάδες περιφερειακές, διοικητικές, έχοντας ως κριτήρια συγκοινωνιακά, κοινωνικά και γεωοικονομικά (άρθρο 101 παράγραφος 2 του Συντάγματος), που συγκροτούνται περιφερειακά όργανα του κράτους με αρμοδιότητα γενική και αποφασιστική. Βάσει του Συντάγματος τα κεντρικά κρατικά όργανα οφείλουν να περιορίζονται σε συντονισμό των περιφερειακών οργάνων του κράτους, σε παροχή κατευθύνσεων γενικών και σε έλεγχο νομιμότητας.⁴⁵⁹

Στα πιο πολλά συντάγματα των καπιταλιστικών κρατών η τοπική αυτοδιοίκηση συμπεριλαμβάνεται ως αρχή θεμελιώδης για τη διοικητική οργάνωση. Στην Ελλάδα είναι αποδεκτό από όλους πως ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι από τους πιο θεμελιώδεις της Ελληνικής Δημοκρατίας.⁴⁶⁰

Η πιο σύγχρονη, αλλά και πληρέστερη διάταξη που σχετίζεται με την τοπική αυτοδιοίκηση εμπεριέχεται στο Σύνταγμα του 1975. Στο άρθρο 102 αυτού αποσαφηνίζεται πλήρως η δομή που έχει η τοπική αυτοδιοίκηση, που διαρθρώνεται σε βαθμίδες και πιο συγκεκριμένα οι δήμοι και οι κοινότητες αποτελούν την πρώτη βαθμίδα, ενώ οι υπόλοιπες βαθμίδες καθορίζονται από τον κοινό νομοθέτη. Η διάταξη αυτή του Συντάγματος επιτρέπει στον κοινό νομοθέτη να προβεί στη διάρθρωση ενός συστήματος τοπικής αυτοδιοίκησης προσαρμοσμένο στις ανάγκες της κοινωνίας μας.⁴⁶¹

Η τοπική αυτοδιοίκηση ουσιαστικά ενεργεί απέναντι στην κεντρική διοίκηση ως αντιστάθμισμα, προσφέροντας υπηρεσίες τοπικές, αλλά και στρατολογώντας στην πολιτική διαδικασία το κοινό. Οι δραστηριότητες, αλλά και οι αντίστοιχοι στόχοι των τοπικών αυτοδιοικήσεων διαμορφώνουν δύο ρόλους για αυτές, τον πολιτικό, αλλά και

⁴⁵⁹ Χλέπας, Ν. (2014), Δομή και λειτουργία των Δήμων στην Ελλάδα Μία επισκόπηση της Ελληνογερμανικής Συνέλευσης, πρόσβαση: 20.1.2018, http://www.grde.eu/el/dgv/publikationen/reihen/weitere_publikationen/Struktur_griechischer_Kommunen_gr.pdf.

⁴⁶⁰ Μανιτάκης, Α. Κράτος Δικαίου και Δικαστικός έλεγχος Νομιμότητας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, (1994):294

⁴⁶¹ Αγγελίδου, Κ. Η Διαχείριση Πληροφοριών στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, Πτυχιακή, ΤΕΙ Καβάλας, (2007):3

τον διοικητικό. Η τοπική αυτοδιοίκηση, υπόκειται σε νόμους, όπως άλλωστε και η κεντρική διοίκηση, οι οποίοι έχουν ψηφιστεί από το ελληνικό κοινοβούλιο. Δηλαδή, οι μονάδες της τοπικής αυτοδιοίκησης δεν είναι ελεύθερες να εκτελούν όποιες λειτουργίες αυτές επιθυμούν. Έχουν, βέβαια, την ευχέρεια να επιλέγουν εκείνες τις λειτουργίες τις οποίες θεωρούν πως είναι απαραίτητες για να ικανοποιηθούν οι τοπικές ανάγκες, στο πλαίσιο, όμως, που έχει καθορίσει ο νόμος. Η κεντρική διοίκηση είναι εκείνη η οποία προσφέρει αγαθά και υπηρεσίες είτε απευθείας, είτε μέσω των αποκεντρωμένων υπηρεσιών της, των νομικών προσώπων δημόσιου δικαίου, των δημόσιων υπηρεσιών, αλλά και των τοπικών αυτοδιοικήσεων. Βάσει του νόμου οι δήμοι και οι κοινότητες έχουν ως αρμοδιότητα τη διοίκηση όλων των τοπικών υποθέσεων, ως υποθέσεις με χαρακτήρα τοπικό ορίζονται εκείνες οι οποίες δεν επηρεάζουν το σύνολο του εθνικού χώρου ενός κράτους. Όσον αφορά το εύρος των λειτουργιών της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι πολύ μεγάλο και σ' αυτό περιλαμβάνονται υπηρεσίες – λειτουργίες, οι οποίες ικανοποιούν ανάγκες του ατόμου από τη γέννηση έως το θάνατό του.⁴⁶²

Όπως ορίζει και η κοινωνική οικολογία, τα προβλήματα που μαστίζουν την ανθρωπότητα μπορούν να επιλυθούν και η λύση τους μπορεί να επιτευχθεί με τη ριζική αλλαγή της κοινωνίας στο σύνολό της. Έτσι, και τα περιβαλλοντικά προβλήματα μπορούν να επιλυθούν και να επιτευχθεί η αειφόρος ανάπτυξη, αν πρώτα επιτευχθεί η αναγέννηση της κοινωνίας μας. Αν κατορθώσει να αναγεννηθεί σε μια κοινωνία ευαισθητοποιημένη σε σχέση με το περιβάλλον, που θα έχει ως στόχο την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, μια κοινωνία που θα επανέλθουν χαμένες ηθικές αξίες και θα έχει συνειδητοποιήσει πως η κοινωνική και οικονομική ευημερία και πραγματική ανάπτυξη θα επέλθει μόνο μέσω του δρόμου της αειφόρου ανάπτυξης. Αρμόδιοι, όμως, για να επιτευχθεί η κοινωνική αυτή αλλαγή είναι η άμεση διοίκηση των ανθρώπων που τις απαρτίζουν, δηλαδή οι δήμοι και οι περιφέρειες. Συνεπώς, η ευθύνη και το έργο που αναλογεί ως προς την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης, τόσο στους δήμους, όσο και στις περιφέρειες, είναι τεράστιο.

⁴⁶² Τσενές, Η. Τοπική Αυτοδιοίκηση - Θεωρία και Πράξη, Αθήνα, Φοίβος, (1986):40

8.1 Η έννοια της Ανάπτυξης

Ένας ορισμός της ανάπτυξης στον οποίο εμπλέκονται τρεις επιστήμες, η ηθική, η οικονομική και η κοινωνία είναι ο εξής: ανάπτυξη είναι η διαδικασία όπου όσο το δυνατόν μεγαλύτερος αριθμός ατόμων, ενός δεδομένου περιβάλλοντος ή περιοχής, παίρνει υπεύθυνες αποφάσεις τις οποίες υλοποιεί. Οι αποφάσεις αυτές έχουν ως πιθανή συνέπεια, να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης κάποιων ατόμων, δίχως να χειροτερεύσουν τις συνθήκες διαβίωσης των υπολοίπων ατόμων.⁴⁶³

Η ανάπτυξη ως όρος, νοείται η επίδειξη ή η επίτευξη μιας ή και πιο πολλών μεταβολών σε βασικά συστατικά της οικονομικο-κοινωνικής κυρίως ανθρώπινης δραστηριότητας. Η ανάπτυξη θα λέγαμε σχετίζεται με τον ποιοτικό, ιδεολογικό ή δομικό και ποσοτικό χαρακτήρα των ανωτέρω μεταβολών. Δηλαδή, η ανάπτυξη σχετίζεται με την εξέλιξη και κυρίως με την καλυτέρευση της ποιότητας ζωής, το οποίο είναι δικαίωμα όλων των ανθρώπων ανεξάρτητα με το αν ζουν σε αναπτυγμένη ή μη χώρα.⁴⁶⁴

Βάσει του ορισμού της ανάπτυξης φαίνεται πως για τη μέτρησή της θα πρέπει να συμπεριλαμβάνεται ένας μεγάλος αριθμός δεικτών. Τη δεκαετία του 1960 αναπτύχθηκαν στην κατεύθυνση αυτή οι κοινωνικοί δείκτες, στους οποίους αργότερα περιελήφθησαν οι περιβαλλοντικοί δείκτες, ενώ τα τελευταία χρόνια πραγματοποιούνται προσπάθειες, ώστε να αναπτυχθούν κοινώς αποδεκτοί δείκτες βιώσιμης ανάπτυξης.⁴⁶⁵

Η ιδέα της ανάπτυξης πριν από το 2^ο μισό του 20^{ου} αιώνα, όπως νοείται στις ημέρες μας δεν υπήρχε. Οι δομές των αποικιακών και αυτοκρατορικών δυνάμεων, οι οποίες επικρατούσαν τον 19^ο αιώνα στον κόσμο μας, αλλά και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, έδιναν μικρό περιθώριο για κοινωνική και οικονομική πρόοδο στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Οι αποικιακές περιοχές ήταν εκείνες που προμήθευαν κυρίως με πρώτες ύλες τις αποικιακές δυνάμεις, καθώς και με φθηνή εργασία σχεδόν έως τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα. Όταν ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος τελείωσε, οι πολιτικές

⁴⁶³ Λεουτσάκου Σ. Το λιμάνι του Πειραιά και η συμβολή του στην τοπική ανάπτυξη, Αθήνα, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, (2009):11

⁴⁶⁴ Μητούλα Ρ., ο.π. σελ.25

⁴⁶⁵ Παπανδρέου Α., Σαρτζετάκης Ε., ο.π.σελ.5

και οι αντιλήψεις άλλαξαν δραστικά. Η κοινωνική και οικονομική βελτίωση για το σύνολο των πολιτών έγινε πλέον η κυριότερη προτεραιότητα των κυβερνήσεων, ένας στόχος που επεκτάθηκε όταν κατέρρευσαν τα αποικιοκρατικά καθεστώτα και στα φτωχότερα έθνη του πλανήτη μας. Η οικονομική ανάπτυξη με τους θεσμικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς της πήρε μια σημαντική θέση στην πολιτική και τη θεωρία την περίοδο που ακολούθησε. Οι πολιτικές οικονομικής ανάπτυξης είχαν ως στόχο την αύξηση των στάνταρς της ποιότητας ζωής σε όλο τον κόσμο παρέχοντας σταθερά πιο πολλές υπηρεσίες και αγαθά σε έναν συνεχώς αυξανόμενο πληθυσμό. Η διαδικασία αυτή ανάπτυξης τροφοδοτήθηκε από μια εκμετάλλευση χωρίς προηγούμενο των φυσικών πόρων παγκοσμίως. Η πολιτική ανάπτυξης εστίασε στο να καλυφθούν οι βασικές ανάγκες, τα κύρια στοιχεία προσέγγισής της ήταν η εργασία, η διατροφή, η υγεία, η υγιεινή και η εκπαίδευση, δίχως όμως να λαμβάνει υπόψη την εξάντληση όλων των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων, την παγκόσμια περιβαλλοντική υποβάθμιση, αλλά και τη λάθος χρησιμοποίηση των ανανεώσιμων φυσικών πόρων.⁴⁶⁶

Η ανάπτυξη ως όρος αναφέρεται στους αναγκαίους κοινωνικοοικονομικούς μετασχηματισμούς που οδηγούν σε μια κατάσταση πιο επιθυμητή και όχι σε συγκεκριμένης χρονικής στιγμής κατάσταση. Συνεπώς, στον ορισμό της ανάπτυξης περιλαμβάνονται όχι μόνο οι στόχοι, αλλά και τα μέσα, μέσω των οποίων θα επιτευχθούν αυτοί. Ο όρος αυτός της ανάπτυξης στηρίζεται σε βάση ηθική, αφού συμπεριλαμβάνονται σ' αυτόν στόχοι όπως αυτός της ισότητας και εμπεριέχονται σ' αυτόν εκτός από ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία. Άρα, η ανάπτυξη δε δύναται να μετρηθεί μόνον ως χρηματική αξία. Για το λόγο αυτό ο όρος της ανάπτυξης είναι πιο ευρύς από αυτόν της οικονομικής μεγέθυνσης, περιλαμβάνοντας εκτός από την οικονομική ανάπτυξη, την πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη, λαμβάνοντας, όμως, υπόψη και το φυσικό περιβάλλον.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Καραμέρης Κ., ο.π. σελ.25

⁴⁶⁷ Παπανδρέου Α., Σαρτζετάκης Ε., ο.π.σελ.5

8.1.1 Περιφερειακή Ανάπτυξη

Περιφερειακή ανάπτυξη είναι, θα λέγαμε, η διαδικασία για την κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών σε μια χώρα. Η αναπτυξιακή ή οικονομική περιφέρεια μπορεί να θεωρηθεί σαν μια δυναμική γεωγραφική ενότητα, της οποίας τα όρια καθορίζονται από τις διαχρονικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές της, καθώς και από τις ροές αυτής, αλλά και τις αλληλεξαρτήσεις των χωρικών μονάδων που αποτελείται. Η αναπτυξιακή περιφέρεια, δηλαδή, είναι ένας ζωντανός οργανισμός ο οποίος αντιδρά στις διάφορες παρεμβάσεις.⁴⁶⁸

Η Περιφερειακή Ανάπτυξη παρουσιάστηκε κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, καθώς και μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο, κυρίως στην Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη, ως αίτημα πολιτικό. Ο λόγος που έγινε αυτό ήταν για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, που δημιουργήθηκε στη δεκαετία του 1930, στις καθυστερημένες περιφέρειες, αλλά και για την αποκατάσταση των κατεστραμμένων οικονομιών από τον πόλεμο των κρατών. Μέσω του όρου της Περιφερειακής Ανάπτυξης θα λέγαμε επιβλήθηκε η εκτεταμένη δραστηριότητα του παρεμβατικού κράτους για να επιλυθούν τα προβλήματα.⁴⁶⁹

Θα πρέπει να τονίσουμε πως η Περιφερειακή Ανάπτυξη ως έννοια είναι πολυδιάστατη και, επίσης, καλύπτει ένα μεγάλο πλαίσιο αναφοράς. Αναφέρεται στον πιο κατάλληλο συνδυασμό μέσων, φορέων και σκοπών, σε ένα πρόγραμμα για την επίτευξη της διαχρονικής, αλλά και ισόρροπης μεταβολής της διαπεριφερειακής διάρθρωσης της οικονομίας. Μέσω της Περιφερειακής Ανάπτυξης, γίνεται επίτευξη της καθολικής ανάπτυξης όλων των περιφερειών σε μια χώρα, αυτό γιατί πραγματοποιείται αύξηση και διαφοροποίηση της παραγωγικής ικανότητάς τους και ταυτόχρονα εξελίσσεται η θεσμική, κοινωνική και χωροταξική τους οργάνωση.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Λεουτσάκου Σ., ο.π. σελ.13

⁴⁶⁹ Μητούλα Ρ., ο.π. σελ.29

⁴⁷⁰ Κονσόλας Ν. Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, Αθήνα, Παπαζήση, (1985):22

8.1.2 Τοπική ανάπτυξη

Τις τελευταίες δεκαετίες οι πόλεις βρίσκονται σε ταχύτατο μετασχηματισμό έχοντας ως βασικό χαρακτηριστικό τη ραγδαία άνοδο του πληθυσμού τους. Παράλληλα αποτελούν επίκεντρο για τις οικονομικές δραστηριότητες, αφού το 80% από το σημερινό εισόδημα παράγεται σ' αυτές.⁴⁷¹

Καταναλώνουν περίπου το 75% από την παγκόσμια ενέργεια και παράλληλα παράγουν το πιο μεγάλο μέρος των στερεών αποβλήτων και των εκπομπών αερίου του θερμοκηπίου. Επίσης, είναι χώροι με προβλήματα επίπονα, όπως είναι ο απομονωτισμός, η φτώχεια και η ανεργία και ταυτόχρονα αντιμετωπίζουν περιβαλλοντικούς κινδύνους εξαιτίας των φυσικών καταστροφών και της κλιματικής αλλαγής. Ενώ, θα πρέπει να αναφέρουμε πως ένα δισεκατομμύριο περίπου άνθρωποι ζουν στις ημέρες μας σε φτωχογειτονιές και η πρόσβασή τους σε βασικές υπηρεσίες της είναι περιορισμένη. Μέχρι το 2050 περίπου το 67% από τον παγκόσμιο πληθυσμό υπολογίζεται πως θα ζει στις πόλεις, με αποτέλεσμα να δημιουργείται έτσι μια σοβαρή πρόκληση για τις πόλεις και το μέλλον τους.⁴⁷²

Η τοπική ανάπτυξη στην ουσία είναι μια άλλη μορφή της περιφερειακής ανάπτυξης, όπου οι τοπικοί παράγοντες, όπως είναι για παράδειγμα η τοπική επιχειρηματικότητα και πρωτοβουλία, οι τοπικές επιχειρήσεις, οι τοπικοί φορείς, αποτελούν τα κύρια στοιχεία στα οποία θα βασισθεί η όλη αναπτυξιακή διαδικασία. Όμως, τους τοπικούς παράγοντες δεν αφορούν μόνο τα φυσικά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά μιας χωρικής μονάδας, αλλά πιο πολύ τα οικονομικά πολιτισμικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, που έχει ο τοπικός πληθυσμός, ο οποίος σχετίζεται με την αναπτυξιακή διαδικασία. Υπό την έννοια αυτή η τοπική ανάπτυξη δύναται να θεωρηθεί σαν διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και διαθρωτικών αλλαγών, η οποία βοηθά στην καλύτερευση του επιπέδου διαβίωσης του τοπικού πληθυσμού.⁴⁷³

Μέσω της διαδικασίας της τοπικής ανάπτυξης επιδιώκεται η προώθηση του συνόλου των οικονομικών δραστηριοτήτων όπου ένας τόπος εμφανίζει πλεονεκτήματα, καθώς και η αξιοποίηση και εκμετάλλευση όλων των πλουτοπαραγωγικών πηγών του.

⁴⁷¹ Καραπάνου Β., ο.π. σελ.24

⁴⁷² Ο.π. σελ.23-24

⁴⁷³ Λεουτσάκου Σ., ο.π. σελ.19

Με τον τρόπο αυτό επιδιώκεται η ισόρροπη ανάπτυξη στο σύνολο των χωρικών μονάδων, στην ευρύτερη περιφέρεια διατηρώντας το υπάρχον οικιστικό δίκτυο, δίχως τη συγκέντρωση του πληθυσμού, αλλά και των δραστηριοτήτων σε ένα συγκεκριμένο αστικό κέντρο.⁴⁷⁴

Συνεπώς, η τοπική ανάπτυξη είναι εξαρτώμενη και από το πώς οι οργανισμοί ή οι Τοπικές Διοικήσεις ενεργοποιούν, αλλά και διατηρούν την επιχειρησιακή απασχόληση και δραστηριότητα. Κύριος στόχος της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης είναι η δημιουργία τοπικών ευκαιριών απασχόλησης σε αυτούς τους τομείς, οι οποίοι συντελούν στην καλυτέρευση της τοπικής κοινωνίας, με τη χρήση του υπάρχοντος ανθρώπινου, φυσικού και θεσμικού κεφαλαίου. Δηλαδή, οι τοπικοί παράγοντες όπως τοπικές επιχειρήσεις, φορείς, οργανισμοί, επιχειρηματική και τοπική πρωτοβουλία, αποτελούν τους βασικούς μοχλούς της διαδικασίας ανάπτυξης. Με τον τρόπο αυτό αξιοποιούνται τοπικά η πολιτιστική κληρονομιά, οι παραδόσεις και η παραγωγική δομή, επάνω στα οποία δίνετε να στηριχθεί τόσο η οικονομική μεγέθυνση, όσο και η βελτίωση της ποιότητας της ζωής των ανθρώπων – πολιτών.⁴⁷⁵

Από πολλούς υποστηρίζεται πως η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης, είναι αλληλένδετη με την έννοια της τοπικής ανάπτυξης. Το τοπικό επίπεδο είναι το πιο ιδανικό για να επιτευχθεί ο στόχος της αειφόρου ανάπτυξης, κάτι που απηχεί και στον ορισμό της αειφόρου ανάπτυξης που διατύπωσε η Ευρωπαϊκή Ένωση. Βάσει αυτού: αειφόρος αστική ανάπτυξη είναι εκείνη η ανάπτυξη, η οποία παρέχει βασικές οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές υπηρεσίες στο σύνολο των κατοίκων μιας κοινότητας, δίχως να απειλεί τη βιωσιμότητα των κοινωνικών, δομικών και φυσικών συστημάτων, μέσω των οποίων εξαρτάται η παροχή των υπηρεσιών αυτών. Έτσι, συνέταξαν τη δική τους ατζέντα 21, η οποία αποτελεί στρατηγική διαδικασία, προκειμένου να σχεδιαστούν και να υλοποιηθούν τοπικές δράσεις.⁴⁷⁶

Η προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης, αλλά και η δημιουργία αειφόρων πόλεων, δυναμώνει και ενισχύει την αντιμετώπιση των διαφόρων προβλημάτων, τα οποία απορρέουν από τη λειτουργία των σύγχρονων πόλεων και το μοντέλο ανάπτυξης, ενώ, επίσης, βελτιώνει την ποιότητα της ζωής, αλλά και την ισορροπία στο φυσικό περιβάλλον. Για τους πιο πάνω λόγους, η αειφόρος ανάπτυξη προωθείται από τους

⁴⁷⁴ Παπανδρέου Α., Σαρτζετάκης Ε., ο.π.σελ.5

⁴⁷⁵ Μητούλα Ρ., ο.π. σελ.26

⁴⁷⁶ Λεουτσάκου Σ., ο.π. σελ.23

διεθνείς οργανισμούς, αλλά θεωρείται ως κύρια επιδίωξη των σύγχρονων προγραμμάτων της αστικής ανάπτυξης, αλλά και των πολιτικών.⁴⁷⁷

8.1.3 Συμπεράσματα – Σκέψεις.

Η ανάπτυξη στον κόσμο μπορεί να έρθει πραγματικά αν ληφθούν υπόψιν και οι τρεις πυλώνες κοινωνία – οικονομία – περιβάλλον, αφού ανάπτυξη είναι η καλύτερευση της ζωής των ανθρώπων παγκοσμίως. Δυστυχώς, το σύνολο σχεδόν της ανθρωπότητας μέχρι πριν μερικά χρόνια θεωρούσε πως με το να προσφερθούν μια πληθώρα αγαθών και υπηρεσιών στον άνθρωπο σπαταλώντας μάλιστα αλόγιστα φυσικούς πόρους θα ερχόταν τόσο η ανάπτυξη, όσο και η ευημερία των ατόμων στον πλανήτη. Η φύση δεν είχε αξία ουσιαστικά και αποτελούσε το μέσο για το δρόμο προς τη δήθεν ανάπτυξη, σημασία είχε μόνο ο άνθρωπος, μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση της ανάπτυξης, που δυστυχώς αποδεικνύεται στις ημέρες μας πως μόνο δυσάρεστες συνέπειες υπήρξαν για τον αυτόν. Μάλιστα, ενώ το επίκεντρο ήταν ο άνθρωπος, δεν απλωνόταν επί του συνόλου της ανθρωπότητας. Τι εννοώ; Στη στάση των κρατών, περιφερειών, δήμων αλλά και πολιτών παρατηρούμε πως διακατέχονται από ωφελμιστικές τάσεις, θεωρώντας πως με το να προσφερθεί μια πληθώρα αγαθών και υπηρεσιών για το μέγιστο αριθμό ανθρώπων θα κατόρθωναν να αυξήσουν την ωφελμιστικότητα που θα έχουν, δηλαδή, θα επιτύχουν τη μεγαλύτερη ευτυχία για αυτούς που θα τους οδηγούσε δήθεν στην ανάπτυξη. Μη λαμβάνοντας όμως υπόψιν τις μη αναπτυγμένες χώρες και τις χώρες του τρίτου κόσμου, όπου μέχρι και στις ημέρες μας καθημερινά παιδιά χάνονται από πείνα και λειψυδρία. Ουσιαστικά στοιχεία οικοκεντρισμού ή έννοιες της περιβαλλοντικής και της κοινωνικής δικαιοσύνης κατά την άποψή μου ήταν σχεδόν άγνωστες. Αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών του ανθρώπου ήταν να δημιουργηθούν κράτη – περιφέρειες και δήμοι με χασματικές κοινωνικές διαφορές.

Αν θέλουμε να μιλάμε για κρατική, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη, θα πρέπει οι έχοντες εξουσία, αλλά και οι πολίτες να στραφούμε προς την αειφόρο ανάπτυξη με στόχο την παγκόσμια ανάπτυξη, η οποία για να επιτευχθεί θα πρέπει θεωρώ να στηρίζεται:

α) σε μια περιβαλλοντική οικοκεντρική ηθική όπου η οικόσφαιρα θα έχει απόλυτη ηθική αξία, ενώ το σύνολο των όντων που την απαρτίζουν σχετική ηθική αξία,

⁴⁷⁷ Καραπάνου Β., ο.π. σελ.26

παύοντας ο άνθρωπος να είναι το κυρίαρχο ον και να είναι ένα απλό μέρος της φύσης, το οποίο θα δείχνει σεβασμό προ τα υπόλοιπα μέλη.

β) στην περιβαλλοντική, κοινωνική και διαγενεακή δικαιοσύνη. Το να ζουν όλοι οι άνθρωποι σε ένα καθαρό και υγιεινό περιβάλλον θα πρέπει να αναγνωριστεί ως ανθρώπινο δικαίωμα και να γίνει πράξη. Επίσης, θα πρέπει να σταματήσουν οι αδικίες που σχετίζονται με την κατανομή των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων. Όλοι οι άνθρωποι θα πρέπει να έχουν ίση πρόσβαση σε αγαθά όπως η στέγαση, ο καθαρός αέρας, η υγεία, η εκπαίδευση, αλλά και σε πολλά άλλα. Θα πρέπει όλοι να δεσμευτούμε προς τις επόμενες γενεές πως θα παραδώσουμε σε αυτές έναν υγιή πλανήτη, ικανοποιώντας πλέον τις ανάγκες μας δίχως να βάζουμε σε κίνδυνο το μέλλον του πλανήτη και των επόμενων γενεών.

8.2 Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Έννοια της Τοπικής Αυτοδιοίκησης θα πρέπει να είναι η φροντίδα της ποιότητας της ζωής των πολιτών και η ενσωμάτωση των σύγχρονων εξελίξεων, δίχως να προσβάλλεται έτσι η φυσιογνωμία του τόπου. Απώτερος στόχος είναι η καλύτερευση της ποιότητας της ζωής του πολίτη, κάτι που όμως δε μεταφράζεται σε σχέση μόνο με την οικονομική μεγέθυνση ή ορισμένες διοικητικές διευκολύνσεις ή και ρυθμίσεις στην καθημερινή ζωή των πολιτών, αλλά να είναι σχετικές με την αιφόρο ανάπτυξη σε όλους τους τομείς. Από τη συνολική αυτή επιτυχία είναι που θα προκύψει η τελική ποιότητα ζωής.⁴⁷⁸ Αν η τοπική αυτοδιοίκηση δεν έχει ενεργή συμμετοχή σ' όλη αυτή τη διαδικασία για αιφόρες επενδύσεις και προμήθειες, συνεργαζόμενη με τον τομέα του εθελοντισμού, αλλά και την προώθηση προς όφελος των πολιτών της κοινωνικής οικονομίας, δε θα έχουμε αιφόρες – πράσινες πόλεις.⁴⁷⁹

Η συναίνεση και η αποδοχή από τις τοπικές κοινωνίες έχει ως προϋπόθεση το διάλογο, αλλά και τη συστηματική ενημέρωση, όπου υπάρχουν συνθήκες ώριμες, καθώς και υποκίνηση των ΟΤΑ για ουσιαστική συμμετοχή στη διαδικασία του σχεδιασμού, με την εφαρμογή χωροταξικού σχεδίου σε πραγματικές συνθήκες, εναρμόνιση του ΓΠΣ, του ΣΧΟΟΑΠ κτλ. Καθώς και λεπτομερής εξέταση των εναλλακτικών σεναρίων περι χωροθέτησης, με εκτίμηση ωφελειών, αλλά και επιπτώσεων, έρευνα κατά πόσο η τοπική κοινωνία και τα ΟΤΑ μπορούν να συμμετέχουν στα επιχειρησιακά σχήματα, εντοπισμός των απαραίτητων έργων -υποδομών για την υποδοχή εγκαταστάσεων, καθώς και την παροχή αμοιβαίων ωφελειών για την περιοχή χωροθέτησης, έτσι ώστε να προκύψουν για την τοπική κοινωνία και τους ΟΤΑ όπου θα γίνει η χωροθέτηση, θετικές οικονομίες.⁴⁸⁰

Η επίτευξη της αιφόρου ανάπτυξης ίσως φαντάζει αδύνατη αν η τοπική αυτοδιοίκηση δεν έχει ενεργή συμμετοχή. Άποψη που υποστηρίζει και η κοινωνική οικολογία άλλωστε όπως ήδη αναφέραμε. Η τοπική αυτοδιοίκηση ουσιαστικά είναι ο ενδιάμεσος κρίκος, είναι αυτή που θα βοηθήσει ώστε η κοινωνία να αλλάξει στο σύνολό

⁴⁷⁸ Μητούλα Ρ., ο.π. σελ.224-225

⁴⁷⁹ Καραγιάννης Β. (χ.χ.), *Πράσινες θέσεις απασχόλησης και τοπικές Κοινωνίες. Οι δήμοι ως κοιτίδες πράσινης επιχειρηματικότητας*, πρόσβαση 19/10/2016, <http://www.larissadimos.gr/larissa/anakyklosh/ekpaideysh/Prasini%20Epixeirimatikotita.pdf>.

⁴⁸⁰ Δημόσιος Διάλογος Μετάβαση σε μια Πράσινη Ελλάδα 2010-2020 έκθεση αποτελεσμάτων, (2014), πρόσβαση 1/03/2016, <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/12/ekthesi.pdf>.

της, να ευαισθητοποιηθεί σε σχέση με το περιβάλλον και να φέρει την αλλαγή προς το δρόμο της αειφορίας. Είναι αυτή που μπορεί να δείξει στους πολίτες πως η πραγματική ανάπτυξη μπορεί να έρθει ενισχύοντας ταυτόχρονα και τους τρεις πυλώνες περιβάλλον – κοινωνία – οικονομία και να στρέψει τους πολίτες προς την οικοκεντρική ηθική, δίνοντας τους να συνειδητοποιήσουν πως ο άνθρωπος δεν είναι το κυρίαρχο και πως η οικόσφαιρα έχει απόλυτη ηθική αξία την οποία πρέπει να σεβόμαστε. Η τοπική αυτοδιοίκηση έχει υποχρέωση να ενημερώνει, να κατευθύνει, και να οδηγεί τους πολίτες προς την αειφορία δημιουργώντας αειφόρες πράσινες πόλεις.

9. Τοπική αυτοδιοίκηση και Αειφορία

Η χώρα μας θεωρείται ενιαίο κράτος, όπου ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι συνταγματικά κατοχυρωμένος. Η διοίκηση υποθέσεων τοπικού επιπέδου είναι στην αρμοδιότητα των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης του πρώτου αλλά και δευτέρου βαθμού. Πρώτου βαθμού είναι οι Δήμοι και οι κοινότητες, άρθρο 102 του Συντάγματος. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 101 του Συντάγματος η κρατική διοίκηση οργανώνεται βάσει του αποκεντρωτικού συστήματος. Η χώρα μας σύμφωνα με την κρατική της δομή ακολουθεί όπως και οι πιο πολλές νοτιοευρωπαϊκές χώρες το ναπολεόντειο τύπο όσον αφορά την οργάνωση της διοίκησης.⁴⁸¹

Στη χώρα μας αν και τα προβλήματα τα οποία σχετίζονται με το περιβάλλον είχαν ήδη αρχίσει να διογκώνονται από τις αρχές της δεκαετίας του '70, το ζήτημα του περιβάλλοντος θεωρείτο ζήτημα χαμηλής προτεραιότητας για το κράτος μας. Στη δεκαετία του '90 με διστακτικά βήματα παρατηρείται κάποια πρόοδος στη χώρα μας όσον αφορά την ανάδειξη του περιβάλλοντος ως ζήτημα πολιτικό. Η πρόοδος αυτή σηματοδοτείται με την αναδιοργάνωση περιβαλλοντικών υπηρεσιών σε νομαρχιακό επίπεδο, αλλά και τη θεσμοθετημένη παρουσία του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε εντός των Ο.Τ.Α. μέσω της σύστασης σε κάθε Νομαρχία των γραφείων περιβάλλοντος.⁴⁸²

Η κρατική ανεπάρκεια μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία δεν μπορεί να θεωρείται ως δικαιολογία της αμέλειας αλλά και της επανάπαυσης των πολιτών. Και αυτό γιατί η περιβαλλοντική κρίση η οποία προκλήθηκε από τον ίδιο τον άνθρωπο, έχει ως βαθύτερη αιτία, τη στάση την οποία τηρούμε, η οποία μάλιστα επηρεάζει άμεσα τη ζωή μας, τη ζωή των συνανθρώπων μας, αλλά και τη ζωή των γενεών του μέλλοντος.⁴⁸³

Οι υπηρεσίες οι οποίες σχετίζονται με το περιβάλλον, έχουν ως στόχο κυρίως τη βελτίωση, αλλά και τον έλεγχο του φυσικού περιβάλλοντος. Η τοπική αυτοδιοίκηση από την πρώτη στιγμή έχει ως αντικείμενό της την περιβαλλοντική υγεία και για το λόγο αυτό στις λειτουργίες της συναντάμε έντονη την υπευθυνότητα των δήμων όσον αφορά την προσφορά νερού, την κατασκευή συστημάτων αποχέτευσης και υπονόμων. Ως

⁴⁸¹ Χλέπας, Ν., ο.π.

⁴⁸² Δικαίος, Ε. (2007), *Περιβαλλοντικό έλλειμμα στην Ελλάδα: εκφάνσεις, αίτια, ευθύνες, διέξοδος*, πρόσβαση: 2.8.2018, [https://nomosphysis.org.gr/11178/periballontiko-elleimma-stin-ellada-ekfanseis-aitia-euthunes-dieksodos-dekembrios-2007/](https://nomosphysis.org.gr/11178/periballontiko-elleimma-stin-ellada-ekfanseis-aitia-euthunes-dieksodos/).

⁴⁸³ Ο.π.

αντικείμενο υπευθυνότητα για την τοπική αυτοδιοίκηση αποτελεί και η καθαριότητα. Οι δήμοι είναι υπεύθυνοι για τη συλλογή απορριμμάτων, τον καθαρισμό των δρόμων, καθώς και την κατασκευή δημόσιων αποχωρητηρίων. Στις ημέρες μας το σύνολο των δήμων διαθέτουν οργανωμένες υπηρεσίες καθαριότητας.⁴⁸⁴

Η αλληλεξάρτηση που έχει ο άνθρωπος με το περιβάλλον τονίζει την ανάγκη ύπαρξης ισορροπίας ανάμεσα στον άνθρωπο και το φυσικό περιβάλλον, ενώ καθιστά την προστασία του απαραίτητη, αφού κάθε ανθρώπινη παρέμβαση στο περιβάλλον είτε θετική, είτε αρνητική, έχει αντίκτυπο στον ίδιο τον άνθρωπο. Η ρύπανση της ατμόσφαιρας, η μόλυνση των θαλασσών και ποταμών, η δηλητηρίαση του εδάφους, του υπεδάφους και του νερού, οι όξινες βροχές, τα νέφη, η καταστροφή δασών, η αλλοίωση κλιματολογικών συνθηκών, η παραποίηση του τοπίου για να ανεγερθούν αυθαίρετες οικοδομές και η διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας απειλούν συνεχώς και πιο πολύ τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, ενώ ταυτόχρονα είναι στοιχεία τα οποία μαρτυρούν την ύπαρξη της έντονης οικολογικής κρίσης στις ημέρες μας. Ο φόβος δεν είναι υπερβολικός για την οικολογική αυτή κρίση. Αρκεί να αναλογιστούμε πόσο οδυνηρά αποτελέσματα είχε το Τσερνομπίλ, τα οποία μάλιστα μας ταλαιπωρούν μέχρι και σήμερα. Για το λόγο αυτό ο σεβασμός προς το περιβάλλον αποτελεί από τα κυριότερα καθήκοντα των Δήμων.⁴⁸⁵

Η βιώσιμη ή αειφόρος ανάπτυξη ουσιαστικά προτείνει κάποιο μοντέλο σχεδιασμού σχετικά με το μέλλον της ζωής στη γη βάσει του οποίου η προσπάθεια που γίνεται για να καλυφθούν οι σημερινές ανάγκες δεν υπονομεύει την κάλυψη των αναγκών των γενεών του μέλλοντος και παράλληλα σηματοδοτεί νέους δρόμους περιβαλλοντικής διαχείρισης, που απαιτούν μια νέα πολιτική και κοινωνική αντίληψη για το μέλλον της ανθρωπότητας, αλλά και την ανάπτυξη. Επίσης, επανατοποθετεί τις σχέσεις περιβάλλοντος – οικονομίας και προτείνει προτεραιότητες και κατευθύνσεις νέες για την Τεχνολογία, την Επιχειρηματική πρακτική και την Επιστήμη, προτάσσοντας μια εναλλακτική οικονομική, κοινωνική και επιστημονική προσέγγιση. Η κοινωνική θεώρηση αλλά και η κριτική των πραγμάτων έρχονται ως απάντηση στο παρελθόν, που κυριαρχούσε η θεωρία της προόδου η οποία υποστήριζε τη γρήγορη

⁴⁸⁴ Αγγελίδου Κ., ο.π.σελ 5

⁴⁸⁵ Δοδοπούλου, Κ. *Η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων - το παράδειγμα του δήμου Σερρών*, Πτυχιακή, ΤΕΙ Καλαμάτας, (2004):60

οικονομική ανάπτυξη εις βάρος όμως του φυσικού περιβάλλοντος. Τα όσα έγιναν δίχως εμάς για εμάς θα πρέπει να ταξινομηθούν, να βελτιωθούν, αλλά και να διορθωθούν.⁴⁸⁶

Σε ένα ανταγωνιστικό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον η ανάδειξη συγκριτικών πλεονεκτημάτων, αλλά και τοπικών ιδιαιτεροτήτων μιας περιοχής αποτελούν μονόδρομο για απασχόληση και ανάπτυξη, αλλά και πεδίο αρμοδιότητας και ευθύνης των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης. Για να επιτύχουν τα επενδυτικά προγράμματα Αειφορικής – Βιώσιμης Ανάπτυξης είναι αναγκαία η ύπαρξη μιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης με υγιή μορφή, η οποία θα διαθέτει την ικανότητα και τις γνώσεις να αντιλαμβάνεται αλλά και να επιλύει τα προβλήματα. Τόσο η Ευρωπαϊκή Στρατηγική, όσο και η Στρατηγική της Λισσαβόνας για την Αειφόρο Ανάπτυξη, θεωρούν ως αναγκαία προϋπόθεση την καλή διακυβέρνηση, αλλά και την ενεργητική εμπλοκή των τοπικών παραγόντων για να επιτευχθούν τόσο οι ποσοτικοί όσο και οι ποιοτικοί στόχοι τους οποίους θέτουν. Οι τοπικοί φορείς είναι αυτοί οι οποίοι γνωρίζουν καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον τα μικροοικονομικά δεδομένα που ισχύουν για την περιοχή τους και είναι φυσικά αυτοί οι οποίοι μπορούν να προτείνουν προσαρμοσμένες, αλλά και εφαρμόσιμες λύσεις. Συνεπώς θα λέγαμε πως ο θεσμός της Τοπικής Αυτοδιοίκησης δύναται να διαδραματίσει ένα σημαντικό, αλλά και δημιουργικό ρόλο στο περιβαλλοντικό-κοινωνικό γίγνεσθαι, το οποίο μπορεί να αναπτυχθεί σε συνεργασία με τη συμμετοχή και ενεργοποίηση του πολίτη, αλλά και των διαφόρων υποομάδων της κοινωνίας, όπως είναι τα επιμελητήρια, οι τοπικοί σύλλογοι κλπ. Για το λόγο αυτό η Τοπική Αυτοδιοίκηση μπορεί να αποτελέσει κομβικό μοχλό για τη γενικότερη ανάπτυξη της κάθε περιοχής. Η προσπάθεια της Τοπικής Αυτοδιοίκησης θα πρέπει να στραφεί στο να συντονίσει, να ενθαρρύνει και να ενδυναμώνει στην περιοχή της τα άτομα ή και τις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, έτσι ώστε, να δραστηριοποιηθούν και να ενεργοποιηθούν, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα που έχουν, προς όφελος της τοπικής κοινωνίας.⁴⁸⁷

Ποιος είναι όμως ο ρόλος της συμμετοχής; Η συμμετοχική προσέγγιση τόσο στο σχεδιασμό όσο και στη λήψη απόφασης μπορεί να διασφαλίσει.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Ο.π. σελ.61

⁴⁸⁷ Μπαγινέτας, Κ. (2013), Τοπική αυτοδιοίκηση, αειφορική ανάπτυξη και περιβάλλον, πρόσβαση: 2.8.2018, <http://baginetas.com/?p=244>.

⁴⁸⁸ Στρατηγέα, Α. (2009), Βιώσιμες Ενεργειακά Κοινότητες – Μία Σχεδιαστική Πρόκληση Για Τις Ορεινές Περιοχές, πρόσβαση: 2.8.2018,

- Τη διαχείριση σε τοπικό επίπεδο των συγκρούσεων μέσα από μια διαπραγματευτική διαδικασία, αλλά και δημιουργίας συναίνεσης όσον αφορά την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων.
- Μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα σε σχέση με τις σχεδιαστικές παρεμβάσεις μέσω της ενσωμάτωσης των διαφορετικών αξιών, αναγκών, απόψεων κλπ σ' αυτές.
- Έγκυρες αποφάσεις αφού αυτές θα είναι προϊόν μιας δημοκρατικής διαδικασίας.
- Εμπλουτισμένες γνώσεις για το κοινό σχετικές με το σχεδιαστικό πρόβλημα το οποίο είναι υπό εξέταση.
- Την πραγματοποίηση της επιθυμίας που έχει το κοινό να συμμετέχει, αλλά και να συνδιαμορφώνει όσες αποφάσεις το αφορούν.
- Την ενημέρωση του κοινού όσον αφορά τους περιορισμούς οι οποίοι απορρέουν από εθνικές και διεθνείς συμφωνίες, κανονισμούς, νομοθεσία κλπ.

Τέλος οι κυριότερες αρχές αειφόρου - βιώσιμου σχεδιασμού είναι:⁴⁸⁹

- α) Προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης.
- β) Να επιτευχθεί ολοκληρωμένος σχεδιασμός.
- γ) Να γίνει ενσωμάτωση στον οικονομικό σχεδιασμό
- δ) Ο σχεδιασμός να στηρίζεται σε συνεργασίες
- ε) Αρχή της συνυπευθυνότητας και επικουρικότητας
- στ) Προώθηση της βέλτιστης ανταπόκρισης της αγοράς
- ζ) Εξασφάλιση προσβασιμότητας στη γη
- η) Υποστήριξη των πιο φτωχών πληθυσμών δίχως αποκλεισμούς.
- θ) Ανάπτυξη των κατάλληλων σχεδιαστικών εργαλείων

Εν έτει 2019 ο πλανήτης γη αργοπεθαίνει, ενώ παρατηρούμε την εκδίκηση της φύσης να γίνεται κάθε μέρα πιο ορατή. Ακραία καιρικά φαινόμενα πλήττουν τον πλανήτη, θερμοκρασίες που δεν έχουμε ξαναζήσει, πλημμύρες, πυρκαγιές κλπ, με αποτέλεσμα καθημερινά σχεδόν ανά τον κόσμο να θρηνούμε θύματα. Μια εκδίκηση

http://www.ntua.gr/MIRC/6th_conference/presentations/1_main_sessions/6th_session/STRATIGEA%20A.pdf.

⁴⁸⁹ Μουσιόπουλος, Ν., Ντζιαχρήστος, Λ., Σλίνη, Θ. (2015), *Τεχνική Προστασίας Περιβάλλοντος – Αρχές Αειφορίας*, πρόσβαση: 1.8.2018, <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1009/6/full.pdf>.

που ήταν αναμενόμενο να έλθει εξαιτίας της αχαριστίας του ανθρώπου, ο οποίος ενώ έβλεπε πως οδεύουμε προς αυτήν την κατεύθυνση, επέλεγε την προσωρινή ικανοποίηση του θυσιάζοντας τα πάντα προς χάριν του χρήματος. Τη μεγαλύτερη ευθύνη κατά την άποψή μου για το στάδιο αυτό που έχουμε φτάσει την έχουν οι ηγέτες των κρατών, αλλά και των τοπικών αυτοδιοικήσεων κάθε χώρας. Πλέον με γρήγορους ρυθμούς υλοποιούνται επενδυτικά προγράμματα αειφόρου ανάπτυξης, τα οποία όμως για να επιφέρουν αποτελέσματα είναι απαραίτητη η ύπαρξη μιας τοπικής αυτοδιοίκησης με υγιή μορφή, η οποία θα λαμβάνει υπόψιν και τους τρεις πυλώνες: κοινωνία – οικονομία – περιβάλλον.

Αν ο πραγματικός στόχος της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι η επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης, θα πρέπει κατά την άποψή μου οι ενέργειές της να βασίζονται κυρίως: α) στην οικοκεντρική ηθική βάσει της οποίας ο άνθρωπος παύει να είναι το κυρίαρχο και οφείλει να σέβεται τα υπόλοιπα όντα, αλλά και τη φύση δίνοντας της την πραγματική αξία που έχει, β) στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη σύμφωνα με την οποία θα παρέχει ένα καθαρό και υγιεινό περιβάλλον σε όλους δίχως αδικίες, που δημιουργούνται εξαιτίας της απληστίας κάποιων, γ) στη διαγενεακή δικαιοσύνη στο χρέος που έχουμε στις επόμενες γενεές να παραδώσουμε σ' αυτές έναν υγιή πλανήτη, καθώς και δ) στην κοινωνική δικαιοσύνη η οποία θα στηρίζεται στην ισότητα και την οικονομική αειφορία και τα μέλη της κοινωνίας θα έχουν πρόσβαση σε αγαθά όπως ο καθαρός αέρας, ο δημόσιος χώρος, η υγεία, η εκπαίδευση, η στέγαση, η τροφή, το νερό κλπ.

Κατά την άποψη μου όμως πολλές από τις ενέργειες των τοπικών και κρατικών διοικήσεων στη χώρα μας εξακολουθούν να μην είναι προς τη σωστή κατεύθυνση. Για παράδειγμα στα επενδυτικά προγράμματα που προαναφέραμε τα οποία υλοποιούνται από το κράτος, τις περιφέρειες, ή τους δήμους και για τα οποία λαμβάνουν διάφορες επιχορηγήσεις τεραστίων ποσών (μέσω ΕΣΠΑ κλπ), αντί να ανατεθούν σε τοπικούς επαγγελματίες, ή εργαζόμενους, παρατηρούμε τα τελευταία κυρίως χρόνια η ανάθεση να γίνεται σε εργολάβους και υπεργολάβους. Τα ποσά που σπαταλούνται στις αναθέσεις αυτές είναι τεράστια, ενώ με τον τρόπο αυτό στερούν την τοπική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του κάθε τόπου, αυξάνοντας την ανεργία και συσσωρεύοντας το χρήμα στα χέρια λίγων και «αρεστών», τη στιγμή που οι κοινωνίες μας μαστίζονται από την ανεργία, τους μισθούς πείνας και μια φορολογία αβάσταχτη. Ενώ θα μπορούσαν τα έργα αυτά να πραγματοποιηθούν από τους ίδιους τους δήμους και τις περιφέρειες

συνεργαζόμενοι με ντόπιους επαγγελματίες, δίνοντας με τον τρόπο αυτό οικονομική ανάσα σε πολλά μέλη των τοπικών κοινωνιών εν καιρώ κρίσης, κάτι που μάλιστα θα ήταν λιγότερο δαπανηρό. Με τον τρόπο αυτό τα επενδυτικά αυτά προγράμματα θα μπορούσαν να συμβάλουν πραγματικά στην περιβαλλοντική – κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη ενός τόπου.

9.1 Σύμφωνο δημάρχων για την προστασία του περιβάλλοντος

Τη σπουδαιότερη ευρωπαϊκή κίνηση αποτελεί το Σύμφωνο των Δημάρχων, όπου συμμετέχουν σ' αυτή τοπικές αλλά και περιφερειακές αρχές, όπου εθελοντικά δεσμεύονται να αναλάβουν πρωτοβουλίες σε τοπικό επίπεδο, οι οποίες θα στοχεύουν στην αύξηση της ενεργειακής απόδοσης, καθώς και στη χρήση εντός των περιοχών τους ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, κάτι που θα έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση έκλυσης των ρύπων, στους οποίους οφείλεται και το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Μέσω της δέσμευσης αυτής σκοπός των ατόμων που υπογράφουν το σύμφωνο είναι η επιτυχία και η υπέρβαση των στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που είναι να ελαττωθούν κατά 20% το CO₂ μέχρι και το 2020.⁴⁹⁰

Θα πρέπει, επίσης, να τονιστεί πως καμία παρέμβαση, ή και πρόγραμμα δεν είναι δυνατόν να έχουν αποτελέσματα βιώσιμα δίχως την ενεργό αποδοχή και συμμετοχή από πλευράς πολιτών. Ο δήμαρχος Κοζάνης κ. Λ. Μαλούτας, αναφέρει πως οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης έχουν πολύ σημαντικό ρόλο. Η άμεση και αμφίδρομη σχέση του Δήμου με τους πολίτες καθώς και η δυνατότητα του κάθε Δήμου να έχει γνώση των ιδιαιτεροτήτων και των προοπτικών της τοπικής κοινωνίας είναι οι δύο σημαντικότεροι παράγοντες για μια αποτελεσματική ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα σχετικά με τη διαχείριση των φυσικών πόρων και την προστασία του περιβάλλοντος. Μάλιστα προτείνει όλοι οι Δήμοι στη χώρα μας να αποκτήσουν ενεργειακή και περιβαλλοντική ταυτότητα, καθώς και να εκπονηθούν Τοπικά Ενεργειακά Σχέδια Δράσης (ΤΕΣΔ), έτσι ώστε να γίνει καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης, κυρίως όμως να γίνει ανάδειξη των στόχων, να δοθούν προτεραιότητες και να μπουν όρια στα μέτρα και τις πρακτικές.⁴⁹¹

Το ευρωπαϊκό αυτό σύμφωνο για την ενέργεια και το κλίμα ενώνει χιλιάδες φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης οι οποίοι οικειοθελώς δεσμεύονται να υλοποιήσουν τους στόχους που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση για την ενέργεια και το κλίμα. Το 2008 ξεκίνησε το σύμφωνο των Δημάρχων στην Ευρώπη με τη φιλοδοξία να συγκεντρώσει όλους τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οποίοι εθελοντικά δεσμεύονται να επιτύχουν αλλά και να υπερβούν όλους τους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την

⁴⁹⁰ Δήμος Κοζάνης, (2013), *Σύμφωνο των Δημάρχων, Σχέδιο δράσης για την αειφόρο ανάπτυξη του Δήμου Κοζάνης*, πρόσβαση 2/04/2015, http://mycovenant.eumayors.eu/docs/seap/4344_1380405939.pdf.

⁴⁹¹ Δημόσιος Διάλογος Μετάβαση σε μια Πράσινη Ελλάδα 2010-2020 έκθεση αποτελεσμάτων, ο.π.

ενέργεια και το κλίμα. Η πρωτοβουλία αυτή υιοθέτησε μια προσέγγιση άνευ προηγουμένου από τη βάση προς τη κορυφή, που αφορούσε δράσεις σχετιζόμενες με το κλίμα και την ενέργεια με αποτέλεσμα πολύ γρήγορα η επιτυχία αυτής να ξεπεράσει τις προσδοκίες. Η πρωτοβουλία αυτή συγκεντρώνει σε 57 χώρες πάνω από 7.000 τοπικές, αλλά και περιφερειακές αρχές που αξιοποιούν ουσιαστικά τα πλεονεκτήματα ενός πολυμερούς, παγκόσμιου κινήματος και στηρίζονται στη μεθοδολογική και τεχνική υποστήριξη των ειδικών γραφείων. Το παγκόσμιο αυτό Σύμφωνο των Δημάρχων αξιοποιεί όλη την αποκτημένη εμπειρία των τελευταίων 8 χρόνων στην Ευρώπη, αλλά και πέρα από αυτήν, που συντέλεσαν στην επιτυχία της πρωτοβουλίας αυτής, ενώ στηρίζεται στους κυριότερους παράγοντες όπως: το μοντέλο μιας πολύ-επίπεδης συνεργασίας, το συγκεκριμένο πλαίσιο δράσης και φυσικά τη διαχείριση από τη βάση προς τη κορυφή.⁴⁹²

Οι υπογράφωντες του συμφώνου προωθούν ένα όραμα κοινό για το 2050, ένα όραμα το οποίο περιλαμβάνει την επιτάχυνση της απεξάρτησης των Δήμων από τις πηγές εκπομπών του CO₂ (διοξειδίου του άνθρακα), την παροχή πρόσβασης για τους πολίτες σε οικονομικά προσιτή και αειφόρα ενέργεια, καθώς και την ενδυνάμωση της ικανότητας προσαρμογής αυτών, στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Οι πόλεις οι οποίες υπογράφουν το σύμφωνο δεσμεύονται ότι θα αναλάβουν δράση, ώστε να βοηθήσουν στην υλοποίηση του στόχου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τη μείωση κατά 40% των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου μέχρι το 2030, αλλά και την υιοθέτηση μιας προσέγγισης κοινής για να μετριαστεί η κλιματική αλλαγή. Προκειμένου να μετατρέψουν σε πρακτικά έργα και μέτρα την πολιτική τους δέσμευση, οι Δήμαρχοι που υπογράφουν το Σύμφωνο δεσμεύονται να υποβάλλουν μέσα σε δύο χρόνια από την έκδοση της απόφασης του τοπικού συμβουλίου, σχέδιο δράσης για το κλίμα και τη βιώσιμη ενέργεια, τονίζοντας τις κυριότερες δράσεις τις οποίες πρόκειται να αναλάβουν. Το σχέδιο αυτό δράσης θα περιέχει απογραφή εκπομπών αναφοράς σχετικά με τη παρακολούθηση του συνόλου των δράσεων μετριασμού, αλλά και μια

492

<https://www.simfonodimarxon.eu/%CF%80%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CF%80%CF%81%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%86%CF%8E%CE%BD%CE%BF%CF%85/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AD%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7.html>

εκτίμηση της τρωτότητας και των κινδύνων από την κλιματική αλλαγή. Η τολμηρή αυτή πολιτική δέσμευση αποτελεί σημείο αναφοράς της έναρξης μιας διαδικασίας μακροπρόθεσμης, όπου οι πόλεις έχουν δώσει δέσμευση κάθε δύο έτη να συντάσσουν αναφορές προόδου για την υλοποίηση των σχεδίων τους.⁴⁹³

Οι υπογράφωντες το Σύμφωνο με τη δέσμευσή τους αυτή έχουν ως σκοπό τους όχι μόνο να επιτύχουν, αλλά και να υπερβούν το στόχο που έχει θέσει η Ευρωπαϊκή Ένωση ως προς τη μείωση των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα έως το 2020. Για την επίτευξη του στόχου αυτού οι υπογράφωντες αναπτύσσουν σχέδια δράσης αειφόρου ανάπτυξης, εφαρμόζουν διάφορες δράσεις για τη καλυτέρευση της ενεργειακής αποδοτικότητας, την αύξηση σε δημόσιους και ιδιωτικούς τομείς των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και διοργανώνουν ημέρες ενέργειας. Αν εξαιρέσει κανείς την εξοικονόμηση ενέργειας, είναι ποικίλα τα αποτελέσματα από τις δράσεις των υπογραφόντων όπως: η δημιουργία σταθερών και εξιδανικευμένων θέσεων εργασίας, οι οποίες δεν υπόκεινται σε μετεγκατάσταση, καλύτερη οικονομική ανταγωνιστικότητα, πιο μεγάλη ενεργειακή ανεξαρτησία, ποιότητα ζωής και υγιέστερο περιβάλλον. Αν και όλο και πιο πολλοί δήμοι έχουν την πολιτική θέληση για να ενταχθούν και αυτοί στο Σύμφωνο, δε διαθέτουν πάντα τους τεχνικούς και οικονομικούς πόρους, ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στις δεσμεύσεις τους. Αυτός ήταν και ο λόγος που στο πλαίσιο του Συμφώνου δημιουργήθηκε ένα ειδικό καθεστώς για τις διοικήσεις του δημοσίου, αλλά και τα δίκτυα που μπορούν να δώσουν βοήθεια στους υπογράφοντες ώστε να εκπληρώσουν τους στόχους τους. Επίσης, οι συντονιστές του Συμφώνου, ανάμεσα στους οποίους είναι τοπικές αρχές, επαρχίες και περιφέρειες, δίνουν στρατηγική καθοδήγηση, τεχνική, αλλά και οικονομική υποστήριξη στους υπογράφοντες. Οι υποστηρικτές του Συμφώνου, που είναι ένα δίκτυο τοπικών αρχών, δεσμεύονται για τη μεγιστοποίηση του αντίκτυπου που θα έχει η πρωτοβουλία μέσω διαφόρων προωθητικών δραστηριοτήτων, πλατφόρμων ανταλλαγής εμπειριών και διασύνδεσης με τα μέλη αυτών. Το Σύμφωνο των Δημάρχων λόγω των μοναδικών χαρακτηριστικών του, αφού είναι η μοναδική κίνηση αυτού του είδους, η οποία

493

<https://www.simfonodimarxon.eu/%CF%80%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CF%80%CF%81%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%86%CF%8E%CE%BD%CE%BF%CF%85/%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%87%CE%BF%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CE%B4%CE%AF%CE%BF-%CE%B5%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CE%AE%CF%82.html>

κινητοποιεί ταυτόχρονα τοπικούς, αλλά και περιφερειακούς φορείς για την εκπλήρωση των στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρουσιάζεται ως ένα ιδανικό μοντέλο πολυεπίπεδης διακυβέρνησης από τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα.⁴⁹⁴

Στη χώρα μας 119 (+57) δήμοι συμμετέχουν σε μια δεσμευτική αν και εθελοντική συμφωνία ώστε να ελαττώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και την ενεργειακή τους κατανάλωση πάνω από 20% και ταυτόχρονα να αυξήσουν σε ποσοστό πάνω από 20% τη διείσδυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην επικράτεια τους, δηλαδή να ξεπεράσουν τους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι υποχρεώσεις αυτών ανά βήμα είναι:⁴⁹⁵

1ο Βήμα: να υπογραφεί το Σύμφωνο των Δημάρχων – να δημιουργηθούν επαρκείς διοικητικές δομές - να γίνει απογραφή εκπομπών αναφοράς – να αναπτυχθεί σχέδιο δράσης σχετικά με την αειφόρο ενέργεια.

2ο Βήμα: να υποβληθεί σχέδιο δράσης για την αειφόρο - βιώσιμη ενέργεια – να εφαρμοστεί το σχέδιο δράσης τους για την αειφόρο ενέργεια – παρακολούθηση της προόδου.

3ο Βήμα: το βήμα αυτό τέλος περιλαμβάνει τη συχνή υποβολή εκθέσεων εφαρμογής.

Το σύμφωνο των δημάρχων μπορούμε να πούμε πως στηρίζεται τόσο στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου όσο και στην Καντιανή ηθική. Μέσω του συμφώνου των δημάρχων οι τοπικοί φορείς δεσμεύονται οικειοθελώς να υλοποιήσουν τους στόχους που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση για την ενέργεια και το κλίμα, δηλαδή στηρίζεται σε ένα είδους συμφωνία μεταξύ των τοπικών φορέων όπως και στη συμφωνία του κοινωνικού συμβολαίου, μάλιστα η δέσμευσή τους να επιτύχουν και να υπερβούν τους στόχους είναι εθελοντική. Οι πολίτες θα έχουν ενεργό δράση και όλοι οι δήμοι δεσμεύονται μέσω του συμφώνου αυτού, το οποίο επιθυμούν να καταστεί κάποια στιγμή καθολικός νόμος. Το σύμφωνο των δημάρχων ουσιαστικά στηρίζεται όπως ήδη έχουμε αναφέρει στην περιβαλλοντική ηθική στις αρχές και στις θεωρίες της.

⁴⁹⁴ <https://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/to-simfono-ton-dimarxon-poi-es-einai-oi-prasines-poleis-stin-ellada/>

⁴⁹⁵ Τζανακάκη, Ε. (2014), Η παρακολούθηση Σχεδίων Δράσης για την Αειφόρο Ενέργεια και ο σημαντικός ρόλος των Υποστηρικτικών δομών του Συμφώνου των Δημάρχων, πρόσβαση: 1.8.2018, <http://data4action.eu/wp-content/uploads/2014/05/TZANAKAKI-27-11-15-%CE%A3%CE%A5%CE%9C%CE%A6%CE%A9%CE%9D%CE%9F-%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%A9%CE%9D.pdf>.

9.2 Βιώσιμη αστική ανάπτυξη

Με δεδομένο πως το μεγαλύτερο ποσοστό του ανθρώπινου πληθυσμού κατοικεί πλέον στις πόλεις, η εξασφάλιση της αειφόρου – βιώσιμης ανάπτυξης στις πόλεις αυτές αποτελεί σοβαρή προσπάθεια, αλλά και μέριμνα της παγκόσμιας πολιτικής κοινότητας και όχι μόνο.

Όσον αφορά τις οικονομικές πτυχές που έχει η αστική αειφορία αναφέρονται στη δυνατότητα παραγωγής πλούτου με την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητας της πόλης μέσα σε ένα περιβάλλον αγοράς. Όσον αφορά τις κοινωνικές πτυχές που αφορούν την αστική αειφορία, αναφέρονται ουσιαστικά στην κάλυψη σημαντικών κοινωνικών σχέσεων οι οποίες ανταποκρίνονται στις ανάγκες της κοινωνίας τόσο των σημερινών όσο και των μελλοντικών γενεών.⁴⁹⁶

Αειφόρα πόλη μπορούμε να πούμε πως είναι εκείνη όπου τα άτομα, αλλά και οι επιχειρήσεις διαρκώς προσπαθούν να καλυτερεύσουν το φυσικό, πολιτισμικό και δομημένο περιβάλλον τους σε επίπεδο γειτονιάς, αλλά και σε επίπεδο περιφερειακό, ενώ οι τρόποι που εργάζονται στηρίζουν συνεχώς το στόχο που έχει η παγκόσμια αειφόρος ανάπτυξη.⁴⁹⁷

Η αστική πολιτική οικολογία αποτελεί ένα νέο λόγο ο οποίος αναπτύχθηκε πιο πολύ από αγγλοσάξονες μαρξιστές γεωγράφους, ενώ προτείνει ένα θεωρητικό πλαίσιο εντελώς διαφορετικό για την κατανόηση, μελέτη και αντιμετώπιση των αστικών περιβαλλοντικών προβλημάτων.⁴⁹⁸

Μέσω μιας αλλιώςτικης κατανόησης της πόλης, αλλά και της σχέσης αυτής με τη φύση γίνεται προσπάθεια ανάδειξης των πολιτικών διαστάσεων των αστικών περιβαλλοντικών διαδικασιών να προβληθεί η πόλη ως ένα πεδίο οικοπολιτικής δράσης και να χαραχθούν τελικά οι κατευθύνσεις για την παραγωγή αειφόρων, δίκαιων, αλλά και δημοκρατικών πόλεων για τους κατοίκους αυτών. Εντός του πλαισίου της αστικοπολιτικής οικολογίας, το ενδιαφέρον μεταφέρεται από την κρατική πολιτική, την

⁴⁹⁶ Yiftachel, O., Hedgcock, D. Urban Social Sustainability. The Planning of an Australian City. *Cities: The International Journal of Urban Policy and Planning*, (1993):140

⁴⁹⁷ Houghton, G., Hunter, C. *Sustainable Cities*, London, Routledge, (2003):26

⁴⁹⁸ Αθανασίου Ε., ο.π. σελ 180-181

οικονομία της αγοράς ή την επιστήμη, στην καθημερινή ζωή και πράξη, πεδία που μπορεί καλλιεργηθεί, αλλά και να ευδοκιμήσει μια νέα φυσικό-κοινωνική συνθήκη.⁴⁹⁹

Η βιώσιμη αστική ανάπτυξη στηρίζει την επίτευξη των τριών πυλώνων της αειφορίας σε τοπικό επίπεδο, στηρίζοντας το στόχο που έχει η παγκόσμια αστική αειφόρος ανάπτυξη. Στόχος της είναι, η ευημερία των ανθρώπων μιας αστικής κοινωνίας η οποία θα επιτευχθεί μέσω της ικανοποίησης των κυριότερων αναγκών των ανθρώπων που κατοικούν σε μια πόλη, της οικονομικής ζωτικότητας αυτών και τη χρήση όσο το δυνατόν λιγότερων μη ανανεώσιμων πόρων προστατεύοντας παράλληλα με κάθε τρόπο το περιβάλλον. Προστατεύει όμως και το δικαίωμα των μελλοντικών γενεών για ευημερία. Η βιώσιμη αστική ανάπτυξη παρατηρούμε πως εμπνεύστηκε τόσο από την κοινωνική, όσο και από τη διαγενεακή και περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Ο άνθρωπος επιτέλους αρχίζει να σέβεται τη φύση, ενώ αρχίζει να γεννάται η υπεράσπιση ενός είδους εξισωτισμού για όλους τους ανθρώπους. Μέσω της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης υποστηρίζεται το δικαίωμα για εκπαίδευση, υγεία, καθαρό περιβάλλον, στέγαση, τα οποία αποτελούν τις κυριότερες ανάγκες για τον άνθρωπο, ενώ δεσμεύονται προς τις επόμενες γενεές να τους παραδοθεί ένας πλανήτης υγιής που θα βοηθήσει στην επίτευξη της ευημερίας τους. όμως στην αστική βιώσιμη ανάπτυξη μπορούμε να διακρίνουμε και την ανθρωποκεντρική ηθική που επικρατεί, μιας και το επίκεντρο είναι ο άνθρωπος, όλα γίνονται για αυτόν, η προστασία του περιβάλλοντος και η εξοικονόμηση των πόρων, η κοινωνική και διαγενεακή δικαιοσύνη που επιδιώκεται είναι αποκλειστικά για την εξασφάλιση της ευημερίας του ανθρώπου. Η φύση πλέον έχει αξία, αλλά περισσότερο θα λέγαμε σχετική ηθική αξία. Γι' αυτό κατά την άποψή μου η βιώσιμη αστική ανάπτυξη θα πρέπει για να επιτευχθεί πραγματικά να στηριχθεί στην οικοκεντρική ηθική και η οικόσφαιρα να αποκτήσει την απόλυτη ηθική αξία που της αρμόζει, μιας και η ύπαρξη όλων των όντων και των ανθρώπων εξαρτάται από τη διατήρηση και την ύπαρξή της.

⁴⁹⁹ Swyngedouw, E. (επιμέλεια) Metabolic urbanization: the making of cyborg cities, Στο Nik, Heynen, Maria, Kaika, Eric, Swyngedouw (επιμέλεια) In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism, London, Routledge, (2006):180-181

9.3 ΚΑΠΕ: Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας - συνεργασία με Δήμους της χώρας

Το Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών – Εξοικονόμησης Ενέργειας (ΚΑΠΕ) αποτελεί τον εθνικό φορέα προώθησης ανανεώσιμων πηγών, της εξοικονόμησης, αλλά και της ορθολογικής χρήσης της Ενέργειας. Το ΚΑΠΕ στο σύγχρονο τοπίο της ενέργειας δραστηριοποιείται δυναμικά μέσα στο πλαίσιο της κοινοτικής και εθνικής πολιτικής και νομοθεσίας σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος. Το ΚΑΠΕ υλοποιεί σημαντικές δράσεις και καινοτόμα έργα για την edραίωση, αλλά και τη διάδοση των νέων ενεργειακών τεχνολογιών. Στο πλαίσιο των πρωτοπόρων τεχνολογικών εξελίξεων το ΚΑΠΕ υλοποιεί σημαντικές δράσεις και καινοτόμα έργα για την edραίωση και διάδοση των νέων ενεργειακών τεχνολογιών. Το ΚΑΠΕ αποτελεί τον εθνικό φορέα για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, την εξοικονόμηση και την ορθολογική χρήση της ενέργειας. Μέσω του νόμου 2244/94 ο οποίος ρυθμίζει θέματα ηλεκτροπαραγωγής από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, καθώς και το νόμο 2702/99 ορίστηκε το ΚΑΠΕ ως το εθνικό συντονιστικό κέντρο σε όλους τους τομείς που δραστηριοποιείται. Η ίδρυση αυτού έγινε το 1987 με το Π.Δ.375/87, αποτελεί Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου, ενώ παράλληλα έχει διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια και βάση του ΠΔ189/09 το Υπουργείο Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής είναι αυτό το οποίο το εποπτεύει. Κύριος σκοπός του είναι η προώθηση ανανεώσιμων πηγών, η εξοικονόμηση, αλλά και η ορθολογική χρήση της Ενέργειας τόσο σε εθνικό, αλλά και διεθνές επίπεδο, αλλά και κάθε υποστήριξη δραστηριοτήτων στους πιο πάνω τομείς, που έχει γνώμονα την ελάττωση της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης για την αλυσίδα της παραγωγής – μεταφοράς – χρήσης της ενέργειας. Η διοίκηση του κέντρου πραγματοποιείται από το 7μελές διοικητικό συμβούλιο, στο οποίο περιλαμβάνονται εκπρόσωποι από τη Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, τη Γενική Γραμματεία Τεχνολογίας και Έρευνας, από το Σύνδεσμο Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (ΣΕΒ) ή από το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών (ΕΒΕΑ). Επίσης, διαθέτει επιστημονικό επιτελείο με πάνω από

120 επιστήμονες, οι οποίοι έχουν ανάλογη εμπειρία και εξειδίκευση με τους τομείς στους οποίους δραστηριοποιείται.⁵⁰⁰

Τέλος, η οργανωτική δομή αυτού περιλαμβάνει τις πιο κάτω βασικές μονάδες:⁵⁰¹

- Τη Διεύθυνση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ)
- Τη Διεύθυνση των Αναπτυξιακών Προγραμμάτων
- Τη Διεύθυνση των Οικονομικών και Διοικητικών Υπηρεσιών
- Τη Διεύθυνση της Ενεργειακής Αποδοτικότητας
- Τη Διεύθυνση του Ενεργειακού Σχεδιασμού και Πολιτικής
- Τη Νομική Υπηρεσία
- Το Γραφείο Διασφάλισης Ποιότητας

Το ΚΑΠΕ είναι θα λέγαμε ο οδηγός των Δήμων και όχι μόνο για το δρόμο προς την αειφόρο ανάπτυξη.

⁵⁰⁰ <http://excellence.minedu.gov.gr/thales/el/institutions/kentro-ananeosimon-pigon-energeias-kape>

⁵⁰¹ <http://excellence.minedu.gov.gr/thales/el/institutions/kentro-ananeosimon-pigon-energeias-kape>

9.3.1 Η Συνεργασία ΚΑΠΕ (Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας) με τους πέντε δήμους της χώρας μας (Αγίου Δημητρίου, Καλαμάτας, Σύρου-Ερμούπολης, Φαρσάλων, Δωρίδας)

Το ΚΑΠΕ μέσω του έργου Bridging European and Local Climate Action (BEACON) θα υποστηρίξει συνολικά πέντε Δήμους στην Ελλάδα σχετικά με την ανάπτυξη των Σχεδίων Δράσης αυτών, για το κλίμα και την ενέργεια. Το BEACON είναι ένα έργο το οποίο χρηματοδοτεί το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Υπουργείο Περιβάλλοντος, που στόχο έχει να συνδέσει δημοτικούς φορείς από τη Γερμανία, την Πορτογαλία, τη Ρουμανία, τη Πολωνία, την Τσέχικη Δημοκρατία και την Ελλάδα, που αναζητούν αειφόρες λύσεις, οι οποίες στοχεύουν στην ανάπτυξη των πόλεων τους, που, όμως, αντιμετωπίζουν διάφορα εμπόδια για την υλοποίηση των ιδεών τους. Οι εκπρόσωποι των Δήμων δια μέσου κοινών δράσεων δικτύωσης, αλλά και μάθησης θα αποκτήσουν διαδικαστικές δεξιότητες και τεχνικές, οι οποίες θα τους βοηθήσουν να βελτιώσουν, να αναπτύξουν, αλλά και να εφαρμόσουν διάφορα μέτρα για την οικονομία χαμηλών εκπομπών. Στην Ελλάδα θα συμμετάσχουν οι εξής Δήμοι: Αγίου Δημητρίου, Καλαμάτας, Σύρου Ερμούπολης, Φαρσάλων και Δωρίδας. Οι δράσεις που προβλέπονται αφορούν:⁵⁰²

- Συνεργασίες πόλεων διμερείς, οι οποίες θα ενισχύσουν τη συνεργατικότητα, ενώ ταυτόχρονα η ανάπτυξη σχεδίων δράσης σχετικά με το κλίμα θα καταστεί ως κοινό έργο. Ο Δήμος του Αγ. Δημητρίου στη χώρα μας θα συνεργαστεί με το Δήμο Μπότροπ της Γερμανίας.
- Διακρατικά εργαστήρια για την ανταλλαγή εμπειριών ανάμεσα στους Δήμους όπου θα συμμετέχουν ειδικοί, οι οποίοι θα δώσουν μια νέα ώθηση στις δράσεις των Δήμων στον τομέα της αειφόρας κινητικότητας, της ενεργειακής αποδοτικότητας, των ΑΠΕ (Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας), αλλά και λοιπών σχετικών θεμάτων. Οι Δήμοι της χώρας μας θα μετέχουν με Δήμους της Πορτογαλίας από κοινού σε έξι περιφερειακά εργαστήρια, τα οποία θα λάβουν χώρα εναλλάξ στην Ελλάδα και στη Πορτογαλία.

⁵⁰² Τζανακάκη, Ε. (2018), Δελτίο τύπου επιλέχθηκαν οι πέντε δήμοι που θα υποστηρίξει το ΚΑΠΕ μέσα από το έργο beacon (ΚΑΠΕ), πρόσβαση: 1.8.2018, http://www.cres.gr/cres/files/news_files/deltia_2018/deltio_20181026.pdf.

- Ευρωπαϊκά Δημοτικά Συνέδρια τα οποία θα συγκεντρώσουν από τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο εκπροσώπους για να συζητήσουν προσεγγίσεις και στρατηγικές, την κλιματική δράση, καθώς και το ρόλο που έχουν οι Δήμοι σε επίπεδο διακρατικό και θα συνεργαστούν με τους συναδέλφους από την Ευρώπη σε κλίμα εποικοδομητικό.
- Καθοδήγηση εξατομικευμένη καθώς και υπηρεσίες συμβουλευτικές από εμπειρογνώμονες, οι οποίοι θα εξοπλίσουν τους Δήμους με διαδικαστικές δεξιότητες και τεχνικές, που σχετίζονται με την εφαρμογή και ανάπτυξη τοπικών μέτρων για χαμηλές εκπομπές άνθρακα.

Ποιος είναι ο τρόπος ώστε να γίνει επίτευξη εξοικονόμησης ενέργειας σε νοικοκυριά, επιχειρήσεις, αλλά και σχολεία; Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην κλιματική προστασία και τις μελλοντικές εξελίξεις; Με ποιο τρόπο δύναται η αειφόρος κινητικότητα να συμβάλει στο να επιτευχθεί καλύτερη ποιότητα ζωής; Ποια είναι τα μέτρα εκείνα τα οποία θα οδηγήσουν σε πιο καθαρό αέρα; Με ποιο τρόπο η παραγωγή της ανανεώσιμης ενέργειας είναι δυνατόν να στηρίξει την οικονομία της περιφέρειας, αλλά και να ελαττώσει και την εισαγόμενη ενέργεια; Όλες αυτές και άλλες ερωτήσεις θα είναι στο επίκεντρο του έργου Bridging European and Local Climate Action-BEACON, όπου το ΚΑΠΕ μετέχει. Χιλιάδες Δήμοι σε όλη την Ευρώπη, έχουν ήδη κάνει βήματα για την παραγωγή καθαρής ενέργειας αυξάνοντας την εξοικονόμηση ενέργειας και ελαττώνοντας την ατμοσφαιρική ρύπανση, προωθώντας την αειφόρα κινητικότητα μέσα στο πλαίσιο των τοπικών σχεδίων δράσης για το κλίμα και την ενέργεια.⁵⁰³

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε πως το έργο και ο ρόλος του ΚΑΠΕ είναι πολύ σπουδαίος μιας και έχει αναλάβει τη στήριξη και κυρίως την καθοδήγηση των Δήμων προς την αειφορία. Έχει αναλάβει να καθοδηγήσει τους δήμους ως προς τα μέτρα τα οποία πρέπει να ληφθούν για την περιβαλλοντική προστασία, την παραγωγή ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, πως μπορεί αυτή να αυξήσει την οικονομία της περιφέρειας κλπ. Δηλαδή να βοηθήσει να αναπτυχθούν οι τρεις πυλώνες της αειφορίας ισόβαθμα και παράλληλα. Το ΚΑΠΕ θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψιν του στην καθοδήγηση των Δήμων αυτών τη σημασία που έχει η περιβαλλοντική ηθική και οι

⁵⁰³ http://www.cres.gr/cres/files/news_files/deltia_2018/deltio_20180703.pdf

αρχές αυτής, ώστε να επιτευχθεί η πραγμάτωση της αειφορίας. Η καθοδήγηση που θα παρέχει θα πρέπει να βασίζεται και να στοχεύει στην αλλαγή της νοοτροπίας των ανθρώπων και στην επαναφορά χαμένων αξιών. Επίσης, θα πρέπει κυρίως να στηρίζεται στην περιβαλλοντική και κοινωνική δικαιοσύνη και να αναδεικνύεται η πραγματική απόλυτη αξία της φύσης.

9.4 Ενεργειακές Κοινότητες και συμμετοχή Δήμων σ' αυτές

Οι ενεργειακές κοινότητες αποτελούν ουσιαστικά αστικούς συνεταιρισμούς αποκλειστικού σκοπού δια μέσου των οποίων οι πολίτες κυρίως είναι δυνατόν να δραστηριοποιηθούν στον τομέα της ενέργειας με την αξιοποίηση των καθαρών πηγών ενέργειας. Μέσω του νέου θεσμικού πλαισίου διασφαλίζονται ευνοϊκοί όροι, τόσο για τη σύσταση, όσο και τη λειτουργία των ενεργειακών κοινοτήτων, που στόχο έχουν την ενίσχυση των ατομικών και οικογενειακών εισοδημάτων, καθώς και της αλληλέγγυας οικονομίας, της τοπικής επιχειρηματικότητας, αλλά και την προώθηση της ενεργειακής δημοκρατίας. Ως ενεργειακή δημοκρατία, νοείται η ενεργός συμμετοχή τόσο των πολιτών, όσο και της τοπικής αυτοδιοίκησης, αλλά και των μικρών – μεσαίων επιχειρήσεων, όσον αφορά την παραγωγή της ενέργειας που ουσιαστικά πλέον παύει να αφορά λίγους και μεγάλους παίκτες, για λόγους περιβαλλοντικής προστασίας ή γιατί οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είναι πιο συμφέρουσες. Μέσω της ενεργειακής δημοκρατίας διασφαλίζεται πως η ενεργειακή μετάβαση μέσα σε μια οικονομία δίχως ορυκτά καύσιμα θα πραγματοποιηθεί με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης, όπου η κοινωνία θα έχει ενεργό ρόλο.⁵⁰⁴

Η χώρα μας, σύμφωνα με το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, είναι η πρώτη Ευρωπαϊκή χώρα η οποία θεσμοθετεί ένα πλαίσιο διαφανές για τη λειτουργία των Ενεργειακών κοινοτήτων. Το νομοσχέδιο για τις Ενεργειακές Κοινότητες έχει ως κεντρικούς στόχους:⁵⁰⁵

- Να υποστηριχθούν καινοτομίες.
- Να βελτιωθεί η ενεργειακή αποδοτικότητα.
- Να ενισχυθεί η αυτοπαραγωγή και η διείσδυση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας.
- Να αυξηθεί η αποδοχή τοπικά των έργων των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας.
- Να ελαττωθεί το ενεργειακό κόστος για μικρομεσαίες επιχειρήσεις και νοικοκυριά.
- Να ενισχυθεί η κοινωνική οικονομία και η αλληλεγγύη.

⁵⁰⁴ Γρηγορίου, Τ. (2018), Ενεργειακές κοινότητες: Όλα όσα θέλεις να ξέρεις, πρόσβαση: 1.8.2018, <https://master.k8s.p4.greenpeace.org/greece/issues/klima/4411/ola-gia-tis-energeiakes-koinotites/>.

⁵⁰⁵ <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1303613/energeiakes-koinotites-kinitra-se-katanalotes-ota-kai-sunetairismous-gia-paragogi-energeias>

Το δικαίωμα να συμμετάσχουν στις Ενεργειακές Κοινότητες έχουν τα φυσικά πρόσωπα τα οποία έχουν πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα, τα ΝΠΔΔ (Νομικά Πρόσωπα Δημόσιου Δικαίου), τα ΝΠΙΔ (Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου), οι α΄ βαθμού ΟΤΑ της περιφερειακής ενότητας όπου βρίσκεται η έδρα της ενεργειακής κοινότητας, καθώς και οι β΄ βαθμού ΟΤΑ στα διοικητικά όρια στα οποία βρίσκεται η έδρα των Ενεργειακών Κοινοτήτων.⁵⁰⁶

Οι δραστηριότητες και οι σκοποί των ενεργειακών κοινοτήτων μπορούν να έχουν κερδοσκοπικό ή και μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα, χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι:⁵⁰⁷

- Η λειτουργία συστήματος φωτοβολταϊκού σε πάρκο ή κτίριο για εικονική αυτοπαραγωγή από τα μέλη της κοινότητας.
- Η λειτουργία από ΟΤΑ ή πάροχο ενέργειας φωτοβολταϊκού πάρκου για ηλιακή κοινωνική πολιτική.
- Η λειτουργία από ΟΤΑ ή μέλη της κοινότητας αιολικού πάρκου για πώληση ή και εικονική αυτοπαραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.
- Η λειτουργία σταθμού βιοαερίου ή βιομάζας από αγροτική κοινότητα με σκοπό την παραγωγή ενέργειας.
- Η λειτουργία θερμοκηπίου το οποίο θα διαθέτει μονάδα συμπαραγωγής ενέργειας.
- Η λειτουργία εγκατάστασης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας με αποθηκευτικό σύστημα ενέργειας.
- Η λειτουργία μονάδας αφαλάτωσης με ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

⁵⁰⁶ Ο.π.

⁵⁰⁷ Γρηγορίου Τ. ο.π.

9.4.1 Τα οφέλη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης από τις Ενεργειακές Κοινότητες

Η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να χρησιμοποιήσει τις ενεργειακές κοινότητες ως ένα πρώτης τάξεως εργαλείο για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας σύμφωνα με πηγές του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας. Συνεπώς, είναι δυνατόν να ασκήσουν μια κοινωνική ενεργειακή πολιτική για την ελάττωση του κόστους ενέργειας στις αγροτικές χρήσεις με την αξιοποίηση του εργαλείου του εικονικού ενεργειακού, αλλά και του ενεργειακού συμψηφισμού. Επίσης, μπορεί να λειτουργήσει σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο ως αναπτυξιακός βραχίονας με συνεργασίες και συμπράξεις πολιτών, μικρομεσαίων επιχειρήσεων, τοπικής αυτοδιοίκησης, μεγαλώνοντας την τοπική αποδοχή και δίνοντας παράλληλα προοπτικές καινοτομίας και απασχόλησης. Επίσης, σε επίπεδο κινήτρων, γίνεται η πρόβλεψη για ειδικές εξαιρέσεις από τις ανταγωνιστικές διαδικασίες για φωτοβολταϊκά και αιολικά, ενώ, επίσης, δίνεται προτεραιότητα όσον αφορά τα διάφορα στάδια αδειοδότησης. Επίσης, ο Δημήτρης Παπαμιχαήλ, πρόεδρος του ΓΟΕΒ (ΓΕΝΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΓΓΕΙΩΝ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ) σε συνέντευξη του στην εφημερίδα Ύπαιθρος – Χώρα, είχε αναφέρει πως οι παραγωγοί της Θεσσαλίας ξοδεύουν ετησίως 500.000€ σε ρεύμα. Το 20% αυτού πηγαίνει στην άρδευση και το 80% αυτού για την αντιπλημμυρική προστασία. Χρησιμοποιώντας φωτοβολταϊκά η οικονομία που θα γίνει θα αγγίξει το 80%.⁵⁰⁸

⁵⁰⁸ Αποστολοπούλου, Β. (2018), *Θεσσαλία: Ιδρύθηκε η πρώτη Ενεργειακή Αγροτική Κοινότητα, Οι τρόποι χρηματοδότησης των ενεργειακών κοινοτήτων, Δημιουργία ειδικού γραφείου βοήθειας για τη σύστασή τους*, πρόσβαση: 1.8.2018, <https://www.ypaidros.gr/tropoi-xrimatodotiseis-energeiakes-koinotites/>.

9.4.2 Οι Πρώτες Ενεργειακές Κοινότητες σε Σαμοθράκη - Αλεξανδρούπολη και Περιφέρεια Πελοποννήσου

Η ενεργειακή κοινότητα, όπου συμμετέχουν οι Δήμοι Σαμοθράκης και Αλεξανδρούπολης, η μητρόπολη Αλεξανδρούπολης, ο Οργανισμός Λιμένος Αλεξανδρούπολης και το επιμελητήριο Έβρου, έχει στο πλάνο της τη δημιουργία φωτοβολταϊκού πάρκου με ισχύ 1MW. Αυτή η πρωτοβουλία έρχεται έπειτα από συνεργασία των Δήμων όλο το προηγούμενο έτος. Αυτό που ζητούσαν οι ενδιαφερόμενοι ήταν να βρεθεί κάποιος τρόπος με τον οποίο να δίνεται η δυνατότητα να συμμετέχουν μέσα σε μια ενεργειακή κοινότητα οι πολίτες, αλλά και οι Δήμοι, κάτι που τους το απαγόρευε ο Καλλικράτης. Μέσω του νόμου για τις ενεργειακές κοινότητες τα δεδομένα, όμως, άλλαξαν. Ο αντιδήμαρχος Φυσικών Πόρων και Ενέργειας στην Τραϊανούπολη, κ. Φαλέκας Γιάννης, σε συνέντευξή του τόνισε πως προτεραιότητα θα δοθεί στη δημιουργία φωτοβολταϊκού πάρκου με ισχύ 1MW, όπου το 20% αυτού θα το εκμεταλλεύεται η μητρόπολη Αλεξανδρούπολης, 20% ο οργανισμός Λιμένος της Αλεξανδρούπολης, 20% ο Δήμος Σαμοθράκης και το 40% ο Δήμος Αλεξανδρούπολης. Ο στόχος θα είναι η παραγωγή ενέργειας και με τη συμψηφιστική διαδικασία να πραγματοποιείται εξοικονόμηση. Η όλη αυτή διαδικασία θα είναι ωφέλιμη για τους πολίτες, αφού θα πληρώνουν πιο λίγα δημοτικά τέλη. Στη συνέχεια, σε μια δεύτερη φάση θα παρθούν πρωτοβουλίες για να στηριχθούν τα ευάλωτα νοικοκυριά, κάτι που μπορεί να υλοποιηθεί με το νόμο για τις ενεργειακές κοινότητες, αυτό βέβαια απαιτεί να υπάρξουν τα αναγκαία χρηματοδοτικά εργαλεία.⁵⁰⁹

Είναι μια μεγάλη προσπάθεια η οποία υλοποιείται από το Υπουργείο Ενέργειας όπως, επίσης, ανέφερε ο κ. Φαλέκας στην ΕΡΤ, υποστηρίζοντας μάλιστα πως ανοίγει μια νέα ενεργειακή σελίδα όπου θα συμμετέχει ο κόσμος, οι ιδιώτες, οι ΟΤΑ, καθώς και οι εταιρείες δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα. Επίσης, πρόσθεσε πως το ξεκίνημα της συνεργασίας για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας με ανανεώσιμες πηγές ενέργειας,

⁵⁰⁹ Αβαρλή, Δ. (2018), Οι Πρώτες Ενεργειακές Κοινότητες σε Σαμοθράκη - Αλεξανδρούπολη και Περιφέρεια Πελοποννήσου, πρόσβαση: 1.8.2018, <https://www.energia.gr/article/123915/oi-protos-energeiakes-koinothtes-se-alexandroypolhsamothrakh-kai-perifereia-peloponnhsoy>.

καθώς και η προοπτική της απομακρυσμένης αυτοπαραγωγής με συμψηφισμό ενεργειακό για τις ηλεκτρικές καταναλώσεις αποτελούν τους πρώτους στόχους τους.⁵¹⁰

Η Περιφέρεια Πελοποννήσου την ίδια στιγμή προσανατολίζεται στη δημιουργία μιας περιφερειακής κοινότητας, που σκοπό θα έχει την ελάττωση του ενεργειακού κόστους, αλλά και την προστασία των διαφόρων ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Επιδιώκεται ουσιαστικά η προώθηση της αλληλέγγυας και κοινωνικής οικονομίας και καινοτομίας στο τομέα της ενέργειας, η προώθηση της ενεργειακής αειφορίας, η καλύτερευση της ενεργειακής αποδοτικότητας σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, καθώς και η παραγωγή, προμήθεια, αποθήκευση, διανομή και ιδιοκατανάλωση της ενέργειας.⁵¹¹

9.4.3 Συμπεράσματα – σκέψεις

Μέσω των ενεργειακών κοινοτήτων δύναται να επιτευχθεί η αύξηση της τοπικής οικονομίας, καθώς και η ενίσχυση των ατομικών και οικογενειακών εισοδημάτων, δηλαδή η τοπική οικονομική ανάπτυξη μέσω της ταυτόχρονης περιβαλλοντικής προστασίας που εν τέλει θα επιφέρει την κοινωνική ανάπτυξη. Δηλαδή, θα ενισχυθούν ταυτόχρονα και οι τρεις πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης. Μέσω αυτών προωθείται η ενεργειακή δημοκρατία η οποία εξασφαλίζει πως η δημιουργία των ενεργειακών κοινοτήτων θα έχει ως βάση την κοινωνική δικαιοσύνη, μέσω της οποίας θα προκύψει και ο σεβασμός του ανθρώπου προς τη φύση και θα τον κάνει να αναγνωρίσει την αξία της. Παράλληλα, αποτελούν το κατάλληλο μέσο για μια δίκαιη και σωστή κατανομή του πλούτου στα άτομα ή τις κοινωνικές τάξεις με ενεργό ρόλο της κοινωνίας, η παραγωγή της ενέργειας θα αφορά όλους ανεξάρτητα από την οικονομική και κοινωνική τους τάξη. Τέλος, ο σκοπός της δημιουργίας των ενεργειακών κοινοτήτων είναι να επέλθει εκτός από κοινωνική δικαιοσύνη και η περιβαλλοντική δικαιοσύνη αφού μέσω αυτών μπορούν να καταπολεμηθούν αδικίες που αφορούν την κατανομή των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων. Οι ενεργειακές κοινότητες θα πρέπει να στηρίζονται και στην οικοκεντρική ηθική, οι μετέχοντες στις ενεργειακές κοινότητες και όχι μόνο,

⁵¹⁰ Ορφανίδου, Ο. (2017), Σε Αλεξανδρούπολη και Σαμοθράκη η πρώτη «ενεργειακή κοινότητα», πρόσβαση: 1.8.2018, <http://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/orestiada/se-alexandroupoli-ke-samothraki-proti-energiaki-kinotita/>.

⁵¹¹ Αβαρλής Δ., ο.π.

θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν πως η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος είναι ανεξάρτητη από τον άνθρωπο, ο οποίος θα πρέπει να συνειδητοποιήσει πως είναι μέλος αυτής και οφείλει να τη σέβεται αν επιθυμεί να επιτευχθεί η πραγματική ευημερία του. Στη χώρα μας στις πρώτες ενεργειακές κοινότητες που δημιουργήθηκαν δυστυχώς προς το παρόν δεν υπάρχει συμμετοχή των πολιτών η οποία, όμως, είναι αναγκαία για να επιτευχθεί πραγματικά το έργο τους. Στην ενεργειακή κοινότητα που συμμετέχουν οι Δήμοι Σαμοθράκης και Αλεξανδρούπολης, η μητρόπολη Αλεξανδρούπολης, ο Οργανισμός Λιμένος Αλεξανδρούπολης και το επιμελητήριο Έβρου με αρχικό πλάνο τη δημιουργία φωτοβολταϊκού πάρκου με 1MW θα επιτευχθεί εξοικονόμηση ενέργειας και οικονομικά οφέλη για τους μετέχοντες και μια μείωση στα δημοτικά τέλη λαμβάνοντας και οι πολίτες ταυτόχρονα περιβαλλοντικά οφέλη, όμως, χωρίς την πραγματική συμμετοχή των πολιτών δεν πρόκειται ποτέ οι πολίτες να αλλάξουν νοοτροπία και να επανέλθουν χαμένες αξίες, ώστε να αγαπήσουν πραγματικά τη φύση και να αναγνωρίσουν την αξία της. Και αν θέλουμε να έρθει πραγματικά η κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη με ταυτόχρονη προστασία του περιβάλλοντος η συμμετοχή των πολιτών είναι επιβεβλημένη για το μέλλον.

10. Η περίπτωση του Δήμου Καλαμάτας

Η Καλαμάτα είναι μια σύγχρονη πόλη, η οποία έχει πληθυσμό σύμφωνα με την απογραφή του 2011 **69.849** κατοίκους και παράλληλα είναι η δεύτερη σε πληθυσμό μεγαλύτερη πόλη στην Πελοπόννησο μετά από την Πάτρα. Η πόλη της Καλαμάτας αποτελεί εμπορικό, αστικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής, αλλά και το διοικητικό κέντρο για το νομό Μεσσηνίας.⁵¹²

10.1 Συμμετοχή του Δήμου Καλαμάτας στο έργο BEACON υποστήριξη από το ΚΑΠΕ (Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας)

Με απόφασή του το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Καλαμάτας (αρ. αποφ.553/2018), ενέκρινε τη συμμετοχή του Δήμου στο έργο BEACON (Bridging European and Local Climate Action). Το έργο στοχεύει στην ενίσχυση των δράσεων σε τοπικό επίπεδο για το μετριασμό της κλιματικής αλλαγής παρέχοντας τη δυνατότητα για την ανάπτυξη ικανοτήτων, αλλά και αναζήτησης νέων λύσεων και ιδεών ανάμεσα στους εταίρους – συμμετέχοντες. Ο Δήμος έχει ως κύριο σημείο επαφής το ΚΑΠΕ, το οποίο συμμετέχει στο έργο και θα υποστηρίξει πέντε Δήμους στη χώρα μας, ένας εκ των οποίων είναι και ο Δήμος Καλαμάτας, ο οποίος μετά από εκδήλωση ενδιαφέροντος που κατέθεσε επιλέχθηκε να συμμετάσχει στο έργο. Ο Δήμος μέσω του έργου αυτού, θα μπορεί να συμμετέχει σε συνέδρια και διαδραστικά εργαστήρια, να συνδιαλέγει για το μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και την εξοικονόμηση ενέργειας, καθώς, επίσης, θα λάβει υποστήριξη τεχνική και καθοδήγηση επιτόπια για την ελάττωση του περιβαλλοντικού του αποτυπώματος.⁵¹³

⁵¹² <http://www.kalamata.gr/perioxi/istoria.html>

⁵¹³ Το με αρ. πρωτ.41024/1.11.18 του Δήμου Καλαμάτας σελ.1

10.2 Πρώτη συμβουλευτική συνάντηση από το έργο BEACON στο Δήμο Καλαμάτας με υποστήριξη του ΚΑΠΕ (Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας)

Εντός του πλαισίου του έργου Beacon, πραγματοποιήθηκε στις 15 & 16.11.2018, ημέρα Πέμπτη και Παρασκευή η πρώτη για το Δήμο Καλαμάτας γενική συμβουλευτική συνάντηση με το ΚΑΠΕ, στην οποία συμμετείχα ως υπάλληλος του Δήμου Καλαμάτας και εκπρόσωπος του τμήματος Παιδείας & Δια Βίου Μάθησης. Η συνάντηση αυτή είχε ως σκοπό την καταγραφή της τρέχουσας κατάστασης, τις ανάγκες υποστήριξης του Δήμου στον τομέα του κλίματος και της ενέργειας, καθώς και το σχεδιασμό από κοινού των επόμενων υποστηρικτικών δράσεων που θα είναι στοχευόμενες. Στόχος του ΚΑΠΕ είναι να βοηθηθεί ο Δήμος, ώστε να αποκτήσει εικόνα του τι σημαίνει μετριασμός της κλιματικής αλλαγής, αλλά και να είναι δυνατόν να παρακολουθείται η πρόοδος τόσο των τρεχουσών, όσο και των μελλοντικών προσπαθειών με τη μέθοδο της συγκριτικής αξιολόγησης. Η βασική μέθοδος που ακολούθησε ήταν η καταγραφή των δράσεων του Δήμου σε καθορισμένους τομείς, ενώ συζήτησε σε ομάδες ανά τομέα ιδέες και προτεινόμενες λύσεις. Η αποτύπωση των δράσεων που πραγματοποιήθηκαν, θα αποτελέσει τη βάση για τη συγκριτική αξιολόγηση, που θα γίνεται σε τακτά διαστήματα όπου θα αποτυπώνεται η πρόοδος του έργου μέχρι το τέλος αυτού. Για τους σκοπούς αυτούς, ο Δήμος όρισε άτομα ανά τομέα ενδιαφέροντος. Οι τομείς ενδιαφέροντος είναι:⁵¹⁴

1. Διακυβέρνηση
2. Κτίρια, εγκαταστάσεις, ηλεκτρισμός, θέρμανση, ψύξη
3. Κινητικότητα – μεταφορές
4. Αστικός σχεδιασμός
5. Επικοινωνία
6. Άλλοι όπως πράσινες προμήθειες, διαχείριση πόρων και νερού

⁵¹⁴ Ο.π. σελ.1-2

Τα άτομα που ορίστηκαν ανά τομέα είναι υπάλληλοι του Δήμου Καλαμάτας, άτομα υπεύθυνα για:⁵¹⁵

1. Περιορισμό της κλιματικής αλλαγής (ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και εξοικονόμηση)
2. Οικονομικά – προγραμματισμό – προϋπολογισμό
3. Παραγωγή – δύναμη – διαχείριση ενέργειας
4. Υγεία, στέγαση, κοινωνικές υποθέσεις
5. Επικοινωνία κατασκευή
6. Κανονιστικές υποθέσεις (ασφάλεια, κυκλοφορία, στάθμευση)
7. Δημοτικές υπηρεσίες (αποχέτευση, διαχείριση αποβλήτων κλπ)
8. Προμήθειες
9. Συντήρηση δημοτικών κτιρίων
10. Διατήρηση της φύσης – περιβάλλον
11. Διαχείριση – διοίκηση
12. Οδική υποδομή
13. Πολιτισμός – νεολαία – εκπαίδευση
14. Πολεοδομικός σχεδιασμός
15. Ιδιωτικές επιχειρήσεις – τουρισμός
16. Δημόσιοι χώροι, γεωργική γη, δάση, πάρκα

Ο Δήμος Καλαμάτας μέσω του coaching αυτού, θα αποκτήσει:⁵¹⁶

1. Αντίληψη προηγούμενων δράσεων και έργων
2. Κατανόηση των σχέσεων ανάμεσα στο μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και των τοπικών προτεραιοτήτων
3. Εφαρμογή ενός εργαλείου για την παρακολούθηση της επικοινωνίας και της προόδου
4. Εφαρμογή ενός εργαλείου το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εσωτερική θέσπιση προτεραιοτήτων.

⁵¹⁵ Ο.π.σελ.2

⁵¹⁶ Ο.π. σελ.4

10.3 Τα δύο σημαντικότερα προβλήματα στο Δήμο Καλαμάτας εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και του ανθρώπινου παράγοντα

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο Δήμος Καλαμάτας λόγω της κλιματικής αλλαγής, αλλά και του ανθρώπινου παράγοντα είναι η διάβρωση των ακτών. Η στάθμη της θάλασσας ανεβαίνει καταπίνοντας, δρόμους, σπίτια, παραλίες, υποδομές. Στις επιστημονικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια καταγράφονται διάφορες περιπτώσεις οπισθοχώρησης εκβολών ποταμών και παραλιών κατά 5, 10 έως και 400 μέτρα, σε διαστήματα συνολικά μόλις λίγων δεκαετιών. Στο υπουργείο Οικονομικών, το οποίο έχει αρμοδιότητα την προστασία του αιγιαλού, τα τελευταία χρόνια γίνονται όλο και περισσότερα τα αιτήματα για εκτέλεση αντιδιαβρωτικών έργων, που όποτε δε σχεδιαστούν σωστά, αντί να λύσουν τα προβλήματα, δημιουργούν περισσότερα. Η εθνική πολιτική σχετικά με την αντιμετώπιση της διάβρωσης των ακτών, που αποτελεί συνέπεια της κλιματικής αλλαγής παραμένει έως σήμερα ένα θεσμικό ευχολόγιο, αφού η ανθρώπινη δραστηριότητα ενισχύεται στην κρίσιμη παράκτια ζώνη αντί να αποτρέπεται.⁵¹⁷

Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο Δήμος Καλαμάτας λόγω της κλιματικής αλλαγής, αλλά και του ανθρώπινου παράγοντα, είναι οι πλημμύρες. Το Σεπτέμβριο του 2016, η πόλη της Καλαμάτας, αλλά και αρκετές περιοχές της Μεσσηνίας πλημμύρησαν και προκλήθηκαν διάφορες σοβαρές ζημιές ισοπεδώνοντας σπίτια, καλλιέργειες, καταστήματα κλπ. Η πλημμύρα αυτή στο Δήμο Καλαμάτας κόστισε τη ζωή τριών ανθρώπων.⁵¹⁸

Στη χώρα μας οι πλημμύρες δεν είναι σπάνιες εξαιτίας του μεσογειακού κλίματος. Μάλιστα τα τελευταία χρόνια είναι όλο και πιο έντονες, αλλά και συχνές εξαιτίας της σφαιρικής επίδρασης του ανθρώπου στο κλίμα. Αν και αποδεδειγμένα στη χώρα μας τα τελευταία 50 – 60 χρόνια το ετήσιο ύψος βροχοπτώσεων ελαττώνεται,

⁵¹⁷ Λιάλιος, Γ. (2017), Επιταχύνεται η Διάβρωση των Ακτών, πρόσβαση: 1.8.2018, <http://www.kathimerini.gr/931307/gallery/epikairothta/ellada/epitaxynetai-h-diavrwsh-twn-aktwn>.

⁵¹⁸ <https://www.protothema.gr/greece/article/608434/enas-nekros-apo-tis-vrohoptoseis-stin-kalamata/>

αυτές εκδηλώνονται συχνότερα με αυξημένες τοπικές εντάσεις με αποτέλεσμα να προκαλούνται πλημμύρες.⁵¹⁹

10.4 Ενέργειες Αειφόρου Ανάπτυξης του Δήμου Καλαμάτας

Μερικές από τις αειφόρες ενέργειες του Δήμου Καλαμάτας είναι το σύστημα γεωθερμίας και παρακολούθησης της ενεργειακής του απόδοσης που διαθέτει το κτίριο του νέου Δημαρχείου, η αντικατάσταση του δημοτικού φωτισμού που γινόταν από λαμπτήρες συμβατικής τεχνολογίας με νέους λαμπτήρες LED, καθώς και φωτοβολταϊκά τοποθετημένα σε δημοτικά κτίρια.⁵²⁰

Το κτίριο που στεγάζεται το νέο δημαρχείο Καλαμάτας είναι υπερσύγχρονο, από τα λιγοστά μάλιστα που υπάρχουν στην Ελλάδα, το οποίο θερμαίνεται και ψύχεται μέσω γεωθερμίας και έχει λάβει το Βραβείο Περιβαλλοντικής Ευαισθησίας. Μερικά από τα πλεονεκτήματα της γεωθερμίας είναι: η μείωση των εκπομπών CO₂ στο 1/3 περίπου σε σύγκριση με τα συμβατικά συστήματα, διατηρεί ανεξάρτητα από τις επικρατούσες εξωτερικές συνθήκες υψηλούς βαθμούς απόδοσης, καταργεί τη χρήση διαφόρων ορυκτών καυσίμων, βελτιώνει την ενεργειακή κλάση του κτιρίου, ενώ η ενέργεια που απαιτείται παρέχεται από το περιβάλλον, κάτι που ελαττώνει το κόστος λειτουργίας γύρω στο 70%.⁵²¹

Ο δήμος της Καλαμάτας ουσιαστικά πρωτοστατεί στην Ελλάδα και εισάγει καθολικά την τεχνολογία LED, αντικαθιστά τους λαμπτήρες συμβατικής τεχνολογίας με νέους τύπου LED. Σε λίγους μήνες στοχεύει να έχουν αντικατασταθεί όλα τα φωτιστικά (περίπου 15.000) του Δήμου Καλαμάτας, με αποτέλεσμα η εξοικονόμηση της ενέργειας που θα πραγματοποιηθεί να είναι πάνω από το 70%.⁵²²

Τέλος ο Δήμος Καλαμάτας έχει τοποθετήσει σε δύο σχολεία φωτοβολταϊκά, συγκεκριμένα στο κτίριο του ειδικού σχολείου (Ε.Ε.Ε.Κ.), καθώς και του μουσικού σχολείου Καλαμάτας. Η σύνδεση των φωτοβολταϊκών των σχολείων με τη ΔΕΔΔΗΕ θα

⁵¹⁹ Σούλιος, Γ. (2017), Το πρόβλημα των πλημμυρών στην Ελλάδα, πρόσβαση: 1.11.2018, <https://www.tovima.gr/2018/01/11/opinions/to-problima-twn-plimmyrwn-stin-ellada/>.

⁵²⁰ <https://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/d-kalamatas-syskepsi-gia-tis-epiptoseis-tis-klimatikis-allagis/>

⁵²¹ <https://www.messinialive.gr/kai-deftero-panellinio-vraveio-gia-neo-dimarcheio-kalamatas/>

⁵²² <https://www.messinialive.gr/mechri-tin-anoiksi-15-000-led-fota-stous-dromous-tou-dimou-kalamatas/>

έχει ως αποτέλεσμα μεγάλη εξοικονόμηση πόρων καθώς και ενέργειας, αφού τα σχολεία αυτά έχουν υπαχθεί στη διαδικασία του συμψηφισμού ενέργειας.⁵²³

10.5 Συμπεράσματα – σκέψεις

Ο δήμος Καλαμάτας ήδη κάνει τα πρώτα βήματα σε μια κατεύθυνση προς την αειφόρο ανάπτυξη, ενώ το έργο Beacon είναι μια πολύ σημαντική ενέργεια ώστε να λάβουν τις κατάλληλες κατευθύνσεις για να επιτευχθεί εντέλει η αειφορία στο Δήμο. Τα άτομα που επιλέχθηκαν ανά τομέα παρατηρούμε πως έχουν γνώσεις και είναι υπεύθυνα για θέματα που αφορούν και τους τρεις πυλώνες, περιβάλλον – κοινωνία – οικονομία, οι οποίοι θα πρέπει να υποστηριχθούν ισόβαθμα. Οι δράσεις τους θα πρέπει να βασίζονται στην περιβαλλοντική και κοινωνική δικαιοσύνη που θα τους βοηθήσουν να κατορθώσουν να ικανοποιήσουν τις τοπικές προτεραιότητες και ανάγκες και ταυτόχρονα να επιτευχθεί περιβαλλοντική προστασία, με στόχο την αειφόρο ανάπτυξη. Σημαντικές ενέργειες που έχουν ήδη καθυστερήσει πολύ να γίνουν στο δήμο Καλαμάτας, είναι η συμμετοχή του στο σύμφωνο των Δημάρχων, καθώς και η δημιουργία ενός γραφείου – τμήματος που να στηρίζει αποκλειστικά την αειφορία, το οποίο θα αποτελέσει και το μέσο για την ενημέρωση των πολιτών, αλλά και των ενεργειών εκείνων που θα φέρουν στον κόσμο χαμένες αξίες και θα τον στρέψουν στη φύση αποδέχοντας την απόλυτη αξία της.

Δυστυχώς και στο Δήμο Καλαμάτας επικρατούσαν και επικρατούν ακόμη ανθρωποκεντρικές τάσεις στις οποίες οφείλονται σε μεγάλο ποσοστό και περιβαλλοντικά προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί στο δήμο. Για παράδειγμα η διάβρωση των ακτών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ανθρώπινη δραστηριότητα η οποία συνεχώς αυξάνεται στην παράκτια ζώνη. Ο τουρισμός στο δήμο Καλαμάτας συνεχώς αυξάνεται με αποτέλεσμα οι ακτές να κατακλύζονται από ανθρώπους και δραστηριότητες που ξεπερνούν τη φέρουσα ικανότητα των ακτών μας κάποιες φορές, επίσης, τα προβλήματα ρύπανσης των θαλασσών κάθε χρόνο όλο και αυξάνονται, ενώ οι κατασκευές που καταστρέφουν τη φυσική ομορφιά όλο και πληθαίνουν. Τα νερά των θαλασσών από την υπερβολική χρήση αλλά και τα κατασκευάσματα έργα (τουριστικά καταλύματα χωρίς αποχετεύτηκα, κατασκευές κτλ.) μολύνουν τα νερά και βλάπτουν τον

⁵²³ <https://messiniapress.gr/2017/09/15/energiaki-aftonomia-se-2-scholia-tis-kalamatas-epektasi-fotovoltaikon-se-dimosia-ktiria/>

τουρισμό αλλά και την οικονομία. Εξαιτίας της αύξησης του τουρισμού τα τελευταία χρόνια η φέρουσα ικανότητα του βιολογικού καθαρισμού δεν επαρκεί πλέον. Όσον αφορά το δεύτερο μεγάλο πρόβλημα που αντιμετωπίζεται στο δήμο που είναι οι πλημμύρες οφείλονται στην παρέμβαση των ανθρώπων. Αιτίες των πλημμυρών που έχουμε ζήσει στο δήμο οφείλονται στην απρογραμματίστη και άναρχη αστικοποίηση. Ο πληθυσμός στην πόλη της Καλαμάτας μόνιμος και μη, συνεχώς αυξάνεται με αποτέλεσμα να έχει ήδη δημιουργηθεί πρόβλημα στη διαχείριση των όμβριων νερών αλλά και των αστικών αποβλήτων. Επίσης, αιτίες των πλημμυρών είναι η διάνοιξη οδικού δικτύου δίχως την ταυτόχρονη λήψη αντιπλημμυρικών έργων, ποτάμια που έχουν σκεπαστεί ή ακόμα και μπαζωθεί προκειμένου να φτιαχτούν δρόμοι και όχι μόνο. Οι κάτοικοι, δημόσιοι, τοπικοί και περιφερειακοί φορείς θα πρέπει να δουν το πρόβλημα μέσω μιας ωφελμιστικής οδού, που θα στηρίζεται στην οικοκεντρική ηθική. Τι εννοώ; Τόσο οι πολίτες, όσο και η τοπική αυτοδιοίκηση θα πρέπει να πάψουν να βάζουν σε προτεραιότητα προσωπικά και όχι μόνο συμφέροντα, να υλοποιούν έργα τα οποία θεωρητικά φέρνουν την ανάπτυξη, ενώ στην πραγματικότητα αντιτίθενται στο φυσικό περιβάλλον με τις πράξεις τους αυτές. Θα πρέπει να πράττουν με τέτοιο τρόπο ώστε να κατορθώσουν να αυξήσουν πραγματικά την ωφελμιστικότητα, τη μεγαλύτερη δηλαδή ευτυχία και συνεπώς πραγματική ανάπτυξη για το μέγιστο δυνατό πληθυσμό της κοινωνίας αν όχι για το σύνολό του. Αυτό μπορεί να επιτευχτεί μόνο μέσω πράξεων αιεφόρου ανάπτυξης οι οποίες θα βασίζονται στην οικοκεντρική ηθική. Μέσω της οικοκεντρικής ηθικής θα πάψει ο άνθρωπος να είναι το κυρίαρχο όν και θα συνειδητοποιήσει ότι είναι μέρος της φύσης, την οποία θα πρέπει να σέβεται όπως και τα υπόλοιπα μέρη αυτής, δίχως να προβαίνει σε καταχρήσεις και εκμετάλλευση αυτών προς όφελος του.

Συμπεράσματα

Η περιβαλλοντική ηθική αποτελεί την επιστήμη εκείνη της οποίας αντικείμενο είναι η μελέτη ουσιαστικά της ηθικής σχέσης των κοινωνικών μονάδων μέσα στο περιβάλλον που ζουν. Συνεπώς, μελέτη αυτής είναι η αξία και η ηθική θέση του ανθρώπου σε σχέση με το περιβάλλον (το νερό, το έδαφος, τα φυτά, τα ζώα κλπ.). Η περιβαλλοντική ηθική αναφέρεται στο ηθικό πλαίσιο με το οποίο επαναπροσδιορίζεται η σχέση της φύσης με τον άνθρωπο, περιλαμβάνει τους κανόνες που διέπουν τη σχέση αυτή, οι οποίοι υπαγορεύουν τις υποχρεώσεις, την ευθύνη και τα καθήκοντα των ανθρώπων στο παγκόσμιο οικοσύστημα. Γιατί εν τέλει η αειφόρος ανάπτυξη αποτελεί ηθική υποχρέωση όλων των ανθρώπων προς τις τωρινές και τις μελλοντικές γενεές.

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα ταλανίζουν πλέον την ανθρωπότητα παγκοσμίως και αποτελούν φλέγον θέμα για τα αναπτυγμένα κράτη όπως είναι η χώρα μας. Το σίγουρο είναι πως η υποβάθμιση που υπέστη το περιβάλλον επηρεάζει και θα επηρεάζει τη ζωή των ανθρώπων καθημερινά. Η αειφόρος ανάπτυξη και η εκπαίδευση για την αειφορία, προτείνονται ως η ιδανική λύση για τα προβλήματα αυτά. Για να επιτευχθεί, όμως, η αειφόρος ανάπτυξη θα πρέπει να βασίζεται στην περιβαλλοντική ηθική, καθώς και στις θεωρίες αυτής, την οικοκεντρική ηθική, την περιβαλλοντική, κοινωνική, διαγενεακή δικαιοσύνη και άλλες, όπως αναλύθηκαν ανωτέρω. Ενώ θα πρέπει να σταματήσουν οι ανθρωποκεντρικές τάσεις που επικρατούσαν έως τώρα και ουσιαστικά είναι η αιτία της κρίσης την οποία διανύουμε. Η φύση θα πρέπει να αποκτήσει την αξία που έχει. Παράλληλα η εκπαίδευση προς την αειφορία θα πρέπει να έχει ως στόχο τη στροφή της κοινωνίας σε χαμένες ηθικές αξίες. Η αειφόρος ανάπτυξη στοχεύει στη συνεχή βελτίωση της ποιότητας ζωής, καθώς και των συνθηκών διαβίωσης επάνω στη γη, προς όφελος των τωρινών και μελλοντικών γενεών.

Όσον αφορά τη προστασία του περιβάλλοντος, έχουν υπογραφεί διάφορες διεθνείς συμβάσεις, παρόλα αυτά οι ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες αν και τις έχουν υπογράψει και ουσιαστικά μέσω αυτών έχουν δεσμευτεί, δεν αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις που έχουν προς τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Για αυτό οι ανεπτυγμένες χώρες άμεσα θα πρέπει να αναλάβουν την ευθύνη που έχουν και να υποστηρίξουν τις υποβαθμισμένες χώρες για την ανάπτυξη τους τόσο οικονομικά, όσο και με τεχνολογία. Ουσιαστικά με την ανάληψη των ευθυνών από τις ανεπτυγμένες

χώρες θα προκύψει περιβαλλοντική και κοινωνική δικαιοσύνη στον πλανήτη, οι οποίες αποτελούν και αναγκαία προϋπόθεση για την αειφορία.

Στη χώρα μας περιβαλλοντική πολιτική ασκεί κατά κύριο ρόλο το Υπουργείο Περιβάλλοντος, ενώ σκοπός της χώρας μας είναι η εναρμόνιση στις κοινές πολιτικές και τα μέτρα που επεξεργάζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση. Η αειφόρος ανάπτυξη αποτελεί για την Ελλάδα τη μοναδική εφικτή βιώσιμη λύση, είναι το πρότυπο ουσιαστικά που πραγματικά σέβεται το περιβάλλον. Η Ελλάδα πλήττεται από κρίσεις συνεχείς, όπως η επισιτιστική, η χρηματοπιστωτική, η ενεργειακή και η περιβαλλοντική και η αντιμετώπιση της τελευταίας είναι δυνατόν να βοηθήσει τη χώρα μας να βγει από την κοινωνικοοικονομική κρίση. Με την αειφόρο ανάπτυξη θα βελτιωθούν οι επιχειρήσεις και τα συστήματα, με αποτέλεσμα η χώρα μας να αντιμετωπίσει την ανεργία και σταδιακά να βγει από την οικονομική κρίση. Για την επίτευξη των επενδυτικών προγραμμάτων της αειφόρου ανάπτυξης, είναι απαραίτητη η ύπαρξη μιας υγιούς τοπικής αυτοδιοίκησης, που θα διαθέτει τόσο τις γνώσεις όσο και την ικανότητα να αντιλαμβάνεται καθώς και να επιλύει τα προβλήματα. Οι τοπικοί φορείς είναι γνώστες καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον των μικροοικονομικών δεδομένων που ισχύουν στην περιοχή τους και είναι οι καταλληλότεροι να προτείνουν προσαρμοσμένες καθώς και εφαρμόσιμες λύσεις. Η τοπική αυτοδιοίκηση σε συνδυασμό με τη συμμετοχή των πολιτών, καθώς και διαφόρων υποομάδων, μπορεί να παίξει έναν πολύ σημαντικό ρόλο στο κοινωνικό-περιβαλλοντικό γίγνεσθαι. Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε τη σημασία που έχει η συμμετοχή των πολιτών, μιας και δίχως αυτούς καμία παρέμβαση ή πρόγραμμα δε θα έχει αποτέλεσμα. Προϋπόθεση για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης είναι να επανέλθουν χαμένες ηθικές αξίες, να γίνουν αποδεκτά νέα πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία θα βοηθήσουν τους λαούς να αντιμετωπίσουν τις διαρκώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές, περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές πραγματικότητες.

Το θεσμικό πλαίσιο στη χώρα μας, το οποίο είναι βασισμένο σε θεωρίες της περιβαλλοντικής ηθικής υποχρεώνει τον άνθρωπο να δείξει τον ανάλογο σεβασμό, τόσο στα άλλα μέλη της κοινότητας που συνυπάρχει, όσο και στο φυσικό περιβάλλον. Οι πολίτες, όμως, θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν πως ο άνθρωπος δεν είναι το κυρίαρχο, πως η ύπαρξή του εξαρτάται άμεσα από το φυσικό περιβάλλον και παράλληλα να δώσουν στη φύση την αξία που πραγματικά έχει, παραμερίζοντας προσωπικά συμφέροντα και οφέλη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβαρλή, Δ. (2018), Οι Πρώτες Ενεργειακές Κοινότητες σε Σαμοθράκη - Αλεξανδρούπολη και Περιφέρεια Πελοποννήσου, πρόσβαση: 1.8.2018, <https://www.energia.gr/article/123915/oi-protos-energeiakes-koinothtes-se-alexandroyropolhsamothrakh-kai-perifereia-peloponnhsoy>.

Αγγελίδου, Κ. Η Διαχείριση Πληροφοριών στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, Πτυχιακή, ΤΕΙ Καβάλας, (2007):3-5.

Αθανασίου, Ε. *Κριτικές προσεγγίσεις της αστικής βιωσιμότητας*, Αθήνα: Κάλλιπος, (2015): 180-184.

Αιγινίτη Μ. *Χρηματοοικονομική λογιστική και περιβαλλοντισμός: διερεύνηση της χρηματοοικονομικής αποτύπωσης περιβαλλοντικών πληροφοριών και μέτρηση της επίδοσης των εισηγμένων επιχειρήσεων στο Χ.Α.Α.*, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Πατρών, (2009):23

Αναστασοπούλου - Καπόγιαννη, Θ. Η έννοια της διαφοράς και η αρχή της υπευθυνότητας, στο Βουδούρης Κ., (επιμ.), *φιλοσοφία και οικολογία*, Αθήνα: Ιωνία, (1999):11

Αμπελιώτης Κ. *Περιβάλλον – Οικολογία*, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, (2008):6-10

Ανδριώτης Κ. *Αειφορία και Εναλλακτικός Τουρισμός*, Αθήνα: Σταμούλη, (2008):38, 45, 157, 163-164, 229.

Αποστολόπουλος, Π. Η αναγκαιότητα της σύγκρουσης και η σύγκρουση των αναγκών, Διπλωματική, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, (2005):7

Αποστολοπούλου, Β. (2018), *Θεσσαλία: Ιδρύθηκε η πρώτη Ενεργειακή Αγροτική Κοινότητα, Οι τρόποι χρηματοδότησης των ενεργειακών κοινοτήτων, Δημιουργία ειδικού γραφείου βοήθειας για τη σύστασή τους*, πρόσβαση: 1.8.2018, <https://www.yraithros.gr/tropoi-xrimatodotiseis-energeiakes-koinotites/>.

Αραβώσης Κ. (χ.χ.), *Τουρισμός, Περιβάλλον & Βιώσιμη Ανάπτυξη: Η Περίπτωση της Ελλάδος*, πρόσβαση 28/05/2015,

http://www.inioxos.gr/abc/downloads/2010/arxeio_eisigisewn/2_8_Aravosis_Konstantinos.gr.pdf.

Αρταβάνη Μ. (χ.χ.), *Η περιφερειακή διάσταση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας*, πρόσβαση 30/04/2015, http://grsa.prd.uth.gr/conf2013/98_artavani_ersagr13.pdf.

Βαλλιάνος, Π. (2004) *Φιλοσοφία στην Ευρώπη*, Τόμος Γ', Πάτρα, ΕΑΠ, (2004):42-45

Βιρβιδάκης, Σ. Καρασμάνης, Β. Τουρνά, Χ. *Αρχές Φιλοσοφίας*, Β' τάξη Γενικού Λυκείου, Αθήνα, Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων, (χ.χ.):16, 24-28.

Βιρβιδάκης, Σ. *Εισαγωγή στην Ηθική Φιλοσοφία, Μέρος Α'*, Αθήνα, Σημειώσεις Πανεπιστημιακών Παραδόσεων, (1996):46

Βώρος, Φ. (2002), *Περί ήθους ατόμων, κοινωνικών ομάδων, μελών της Κοινωνίας ενεργών*, πρόσβαση: 2. 11.2018, <http://www.voros.gr/fil.html>.

Γεωργόπουλος, Α. *Περιβαλλοντική Ηθική*, Αθήνα, Gutenberg, (2002)

Γεωργόπουλος, Α. (χ.χ.), *Περιβαλλοντική Ηθική: Έχουν οι άνθρωποι υποχρεώσεις προς τα μη ανθρώπινα όντα;* πρόσβαση: 20.5.2018, http://kpekastor.kas.sch.gr/peekpe/text/sinedrio/IV_sin_ereynes/19.2019.40_%20Georgopoulos.pdf.

Γεωργόπουλος Α. *Γη, ένας μικρός και εύθραυστος πλανήτης*, Αθήνα, Gutenberg, (2006):27.

Γεωργόπουλος Α. *Γη, Ένας Μικρός και Εύθραυστος Πλανήτης*, Αθήνα, Gutenberg, (1998):33, 62-63

Γιαβριμή, Ε. (1998), *Η Αειφόρος, η Βιώσιμη Ανάπτυξη. Νομική Θεώρηση*, πρόσβαση: 20.12.2018, http://repository.library.teimes.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/1552/dikseo_0463.pdf?sequence=1.

Γιανναράς, Χ., *Η ελευθερία του ήθους*, Αθήνα, Ίκαρος, (2002):12

Γκίκας, Σ. *Λεξικό Εννοιών Γενικής Παιδείας*, Αθήνα, Σαββάλα, (1995):210

Γκουβέρος, Δ. (2010), *Ο οικουρισμός στην Ελλάδα*, πρόσβαση 6/05/2015, <http://nefeli.lib.teicrete.gr/browse/sdo/tour/2010/GkouverosDionysios/attached-document-1269251604-446574-26231/Gouveros2010.pdf>.

Γρηγορίου, Τ. (2018), *Ενεργειακές κοινότητες: Όλα όσα θέλεις να ξέρεις*, πρόσβαση: 1.8.2018, <https://master.k8s.p4.greenpeace.org/greece/issues/klima/4411/ola-gia-tis-energeiakes-koinotites/>.

Δελτίο τύπου το ΚΑΠΕ θα υποστηρίξει πέντε δήμους στα σχέδια δράσης τους για την ενέργεια και το κλίμα (2018), πρόσβαση: 1.8.2018, http://www.cres.gr/cres/files/news_files/deltia_2018/deltio_20180703.pdf.

Δημητρίου, Λ. (2015), *Η ηθική διάσταση στην άσκηση καθηκόντων του δημοκρατικού διευθυντή σχολικής μονάδας, στο Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών – Επιστημονικών Θεμάτων, τεύχος 7^ο, Δήμος Καλαμάτας ιστορία*, πρόσβαση: 1.8.2018, <http://www.kalamata.gr/perioxi/istoria.html>.

Δικαίος, Ε. (2007), *Περιβαλλοντικό έλλειμμα στην Ελλάδα: εκφάνσεις, αίτια, ευθύνες, διέξοδος*; πρόσβαση: 2.8.2018, <https://nomosphysis.org.gr/11178/periballontiko-elleimma-stin-ellada-ekfanseis-aitia-euthunes-dieksodos-dekembrios-2007/>.

Δοδοπούλου, Κ. *Η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων - το παράδειγμα του δήμου Σερρών*, Πτυχιακή, ΤΕΙ Καλαμάτας, (2004):60-61

Δραγώνα-Μονάχου, Μ. *Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία, Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (1995):51,116.

Δραγώνα – Μονάχου, Μ. *Ηθική*, στο Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια - Λεξικό, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (1991):252

Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (χ.χ.), *Συνέντευξη Μυρτώς Δραγώνα-Μονάχου στον Στέλιο Βιρβιδάκη*, πρόσβαση: 20.12.2017, http://www.nnet.gr/cogito/cogito%20downloads/cog05_p.29-31.pdf.

Γαζιώτου, Κ. *Εκπαίδευση μικρών παιδιών και μελλοντικών εκπαιδευτικών για το περιβάλλον και την αειφορία. Δράση στην κοινότητα με την τεχνική του καθοδηγούμενου οραματισμού. Η περίπτωση του αστικού περιβάλλοντος*, Αλεξανδρούπολη, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, (2014):18-19

Δαλίπη Ε. *Διακυβέρνηση Τοπίου*, Χανιά, Πολυτεχνείο Κρήτης, (2011):74-75

Δανιηλίδης, Ν. (χ.χ.), *Πράσινη Ανάπτυξη*, πρόσβαση 1/08/2015, <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=223&language=el-GR>.

Δελλής Γ. *Κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλα, (1998):29

Δεμερτζής Ν. *Πολιτική Επικοινωνία: Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο*, Αθήνα, Παπαζήσης, (2002):284,338,362,366

Δημαδά, Ζ., *Οικονομία Ανάπτυξη Περιβάλλον*, Αθήνα, Παπαζήση, (2008)

Δημητρίου Α. *Περιβαλλοντική εκπαίδευση: περιβάλλον και αειφορία. Θεωρητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη, . Επίκεντρο, (2009):122-123

Δημόσιος Διάλογος Μετάβαση σε μια Πράσινη Ελλάδα 2010-2020 έκθεση αποτελεσμάτων, (2014), πρόσβαση 1/03/2016, <http://www.eliamer.gr/wp-content/uploads/2014/12/ekthesi.pdf>.

Δήμος Κοζάνης, (2013), *Σύμφωνο των Δημάρχων, Σχέδιο δράσης για την αειφόρο ανάπτυξη του Δήμου Κοζάνης*, πρόσβαση 2/04/2015, http://mycovenant.eumayors.eu/docs/seap/4344_1380405939.pdf.

Δήμος Καλαμάτας: Σύσκεψη για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, (2018), πρόσβαση: 1.11.2018, <https://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/d-kalamatas-syskepsi-gia-tis-epiptoseis-tis-klimatikis-allagis/>.

Διμέλλη Δ. *Οικολογική Συμπεριφορά των Πόλεων, Οι Διεθνείς Διασκέψεις για το Περιβάλλον*, Αθήνα, Μετσόβιο Πολυτεχνείο, (2008):64-65, 73-75.

Δερβιτσιώτης Α. *Περιβάλλον και πυρηνική ενέργεια, Διεθνής Περιβαλλοντική Πολιτική: Αναμετρήσεις με το Μέλλον*, Περιοδική Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης

Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 5^{ος} τόμος, (2013):2

Δίτσιου Μ. (2006) *Η Δεκαετία της Εκπαίδευσης για την Βιώσιμη Ανάπτυξη. Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, πρόσβαση 4/05/2015, <http://www.peakmagazine.gr/sites/default/files/issues/pdf/peakpet36.pdf>.

Έγγραφο Δήμου Καλαμάτας αρ. πρωτ.41024/1.11.2018 με θέμα «Πρώτη συμβουλευτική συνάντηση από το έργο BEACON στο Δήμο Καλαμάτας».

Εγκυκλοπαίδεια του περιβάλλοντος για νέους σε ηλεκτρονική έκδοση, τόμος 1^{ος}, Βιοποικιλότητα National Geographic, πρόσβαση: 20.11.2017, <https://www.inedivim.gr/images/ng-egkykpolaideia/ng-egkykpolaideia-perivalon-1-viopoikilotita.pdf>.

Ενεργειακές Κοινότητες: Κίνητρα σε καταναλωτές, ΟΤΑ και συνεταιρισμούς για παραγωγή ενέργειας, (2017), <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1303613/energeiakes-koinotites-kinitra-se-katanalotes-ota-kai-sunetairismous-gia-paragogi-energeias>.

Ενεργειακή αυτονομία σε 2 σχολεία της Καλαμάτας – Επέκταση φωτοβολταϊκών σε δημόσια κτίρια, (2017), πρόσβαση: 1.8.2018, <https://messiniapress.gr/2017/09/15/energiaki-aftonomia-se-2-scholia-tis-kalamatas-epektasi-fotovoltaikon-se-dimosia-ktiria/>.

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2003), *Ανακοίνωση της επιτροπής προς το συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών*, Βρυξέλλες, πρόσβαση 14/06/2016, [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com\(2003\)0716_/com_com\(2003\)0716_el.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2003)0716_/com_com(2003)0716_el.pdf).

ΕΣΠΑ, (2007-2013), *Πρόγραμμα σπουδών του διδακτικού – μαθησιακού πεδίου: Περιβάλλον και Εκπαίδευση για την αειφόρο Ανάπτυξη*, Αθήνα, Υπουργείο Παιδείας & Δια βίου μάθησης.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2012), Προς τη διάσκεψη κορυφής «Ριο+20», πρόσβαση 14/11/2016,

http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/envi/dt/893/893910/893910el.pdf.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Αειφόρες πόλεις της Ευρώπης*, Βρυξέλλες, Υπηρεσία επισήμων εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1998):52-53

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2016), *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Επόμενα βήματα για ένα βιώσιμο ευρωπαϊκό μέλλον, Στρασβούργο*, πρόσβαση 19/11/2016, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52016DC0739>.

Ζουμπούλης Α., Πελεκας Ε., Τριανταφυλλίδης, Κ. (2016), *Πράσινη Χημεία και Τεχνολογία στη Βιώσιμη Ανάπτυξη*, πρόσβαση 19/11/2016, <http://hdl.handle.net/11419/2320>.

Θεοδώρου, Ε. *Αξιολογική Παιδαγωγική*, στο Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (1991):638

ISTOS, *Επιστημονική μελέτη και μεθοδολογία με θέμα: Οικονομικό, Κοινωνικό και Περιβαλλοντικό Αποτύπωμα*, Τμήμα Περιβάλλοντος, Μυτιλήνη, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, (2005):17-18

Καζεπίδης, Τ. Περὶ Νοημοσύνης, στο *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου*, τεύχ. 2°, (1993):234

Καλλία - Αντωνίου, Α. *Μουσείο Γουλανδρή φυσικής ιστορίας - ελληνικό κέντρο βιότοπων υγρότοπον, Ελληνική και Κοινοτική Νομοθεσία Προστασίας Περιβάλλοντος*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκουλας, (1997):5

Καλογρίδου Φ. *Πράσινη ηγεσία και αειφόρος παραγωγή*, Αθήνα, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, (2014):4

Καράκωστας Ι. (2006), *Περιβάλλον και Δίκαιο*, πρόσβαση 17/04/2015, https://ocw.aoc.ntua.gr/modules/document/file.php/SEMFE139/4b._constitutional_right_to_environment-karakostas.pdf.

Καράκωστας Ι. *Περιβάλλον και Δίκαιο, : Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, (2011):170, 543

Καραμεσίνη, Μ. (2006), *Σημειώσεις για το μάθημα, οικονομικές θεωρίες της κοινωνικής πολιτικής*, πρόσβαση:2.1.2018, <http://www.eclass.teipol.gr/eclass2/modules/document/file.php/MHWUM199/%CE%9F%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9D%CE%9F%CE%9C%CE%99%CE%9A%CE%95%CE%A3%20%CE%98%CE%95%CE%A9%CE%A1%CE%99%CE%95%CE%A3%20%CE%A4%CE%97%CE%A3%20%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%97%CE%A3%20%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97%CE%A3.pdf>.

Καρανικόλας Κ. (2015), *Εισαγωγή στη Βιώσιμη Ανάπτυξη, Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, πρόσβαση:2.1.2018, <http://www.ihu.edu.gr/icsd/docs/eisagogi-sti-viosimi-anaptyxi.pdf>.

Καραπάνου Β. *Η Βιώσιμη Ανάπτυξη μέσα από το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για τους Ανθρώπινους Οικισμούς*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (χ.χ.):23-26

Καραγεωργάκης, Σ. *Περιβαλλοντική Ηθική και Πολιτική Οικολογία, Οι υποχρεώσεις μιας οικολογικής κοινωνίας απέναντι στον μη ανθρώπινο κόσμο*, Θεσσαλονίκη, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, (2006):67,106-107,200.

Καρβούνης Γ. (χ.χ.), *Κλιματική αλλαγή, βιώσιμη ανάπτυξη και πράσινη οικονομία στην Ελλάδα και την Ευρώπη (1923-2011)*, πρόσβαση 17/1/2017, <https://energy-economy.wikispaces.com/file/view/H+Εκθεση+Brundtland»+1.ppt>.

Καρβούνης, Σ., Γεωργακέλλος, Δ. *Διαχείριση του Περιβάλλοντος-Επιχειρήσεις και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Αθήνα, Σταμούλης, (2003):119

Κατσίκη, Α. (2016), Άνθρωπος και περιβάλλον: Το ηθικό-ιδεολογικό υπόβαθρο των διασχέσεων, πρόσβαση:2.1.2018, <http://www.agon.gr/news/167/ARTICLE/33223/2016-06-03.html>.

Κάτζη Χ. (χ.χ.), *Αειφόρος Ανάπτυξη και Εκπαίδευση*, πρόσβαση 19/10/2016, http://www.ncu.org.cy/induction/files/booklet_chapter-1Chrysanthi.pdf.

Κάτζη, Χ., Ζαχαρίου, Α. (2013), Η εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη ως παιδαγωγικό πλαίσιο στη δημοτική και προδημοτική εκπαίδευση εγχειρίδιο για εκπαιδευτικούς, πρόσβαση: 20.3.2017, http://www.moec.gov.cy/dkpe/chrisimo_yliko/chrisimo_yliko_vivlio.pdf.

Κασιμάτης Β. *Διαναπηρικός οδηγός εξειδίκευσης :Νοητική Υστέρηση*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2007):14-15

Καλαϊτζίδης Δ., Ουζούνης Κ., Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Θεωρία και Πράξη, Ξάνθη, Σπανίδα, (2000):61

Κουτούπα – Ρεγκάτου, Ε. *Δίκαιο του Περιβάλλοντος*, Αθήνα, , Σάκκουλας, (2005):

Κιαρτζής Σ. (χ.χ.), *Αειφόρος ανάπτυξη στη Βιομηχανία*, πρόσβαση 1/11/2016, http://library.tee.gr/digital/kma/kma_m1415/kma_m1415_kiartzis.pdf.

Καπετανάκη Ε. *Ημερίδα τουρισμός και οικολογία, τουρισμός, περιβάλλον και τοπική ανάπτυξη: ζητήματα αειφόρου διακυβέρνησης*, Χανιά, Οικολόγοι Πράσινοι, (2008):4

Καραγιάννης Β. (χ.χ.), *Πράσινες θέσεις απασχόλησης και τοπικές Κοινωνίες. Οι δήμοι ως κοιτίδες πράσινης επιχειρηματικότητας*, πρόσβαση 19/10/2016, <http://www.larissadimos.gr/larissa/anakyklosh/ekpaideysh/Prasini%20Epixeirimatikotita.pdf>.

Καραγεωργάκης, Στ., Λιθοξοΐδου, Λ., Αραμπατζίδου, Φ., Κουράκης, Κ., Γεωργόπουλος, Α. (χ.χ.), Περιβαλλοντική ηθική και στο σχολείο: η εκπαίδευση αξιών ανοίγει νέα μονοπάτια, πρόσβαση:2.8.2018, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ECD243/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B7%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20>

%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%83%CF%84%CE%BF%20%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF.pdf.

Καραβάς, Η., Σταλιάς, Σ. Σκοτάδι πάνω από την πόλη: η γνώση απέναντι στην πίστη, Αθήνα, CreateSpace, (2008):250

Καραμέρης Κ. *Διαχείριση και προστασία Περιβάλλοντος*, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ, (χ.χ.):25-30

Καραγεωργάκης, Σ., Γεωργόπουλος, Α. Όταν η Περιβαλλοντική Ηθική συναντά την Πολιτική Οικολογία, στο Γεωργόπουλος, Α. (επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ο νέος πολιτισμός που αναδύεται*, Αθήνα, Gutenberg, (2005):824-825

Καρβούνης, Σ., Γεωργακέλλος, Δ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος-Επιχειρήσεις και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Αθήνα, Σταμούλης, (2003):214

Κατσακιώρη Μ., Φλογαΐτη Ε., Παπαδημητρίου Β. Μελέτη εκπόνησης επιχειρησιακού σχεδίου για την εκπαίδευση στην αειφόρο ανάπτυξη, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ, (2008):

Κατσίκης, Α. (2016), Ηπειρωτικός Άγων: ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: Το ηθικο-ιδεολογικό υπόβαθρο των διασχέσεων, πρόσβαση: 20.5.2017, <http://www.agon.gr/news/167/ARTICLE/33223/2016-06-03.html>.

Και δεύτερο πανελλήνιο βραβείο για το νέο Δημαρχείο Καλαμάτας, (2017), πρόσβαση: 1.11.2018, <https://www.messinialive.gr/kai-deftero-panellinio-vraveio-gia-neo-dimarcheio-kalamatas/>.

Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΚΑΠΕ), πρόσβαση: 1.8.2018, <http://excellence.minedu.gov.gr/thales/el/institutions/kentro-ananeosimon-pigon-energeias-kape>.

Κιντή, Β., Ζήκα, Φ. Η Φύση της Φύσης, στο Μοδινός, Μ., Ευθυμιόπουλος, Η. (επιμ.), *Η Φύση στην Οικολογία*, Αθήνα, Στοχαστής/ Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών, (1999):

Κεφαλογιάννη, Ζ. (2015), «Η ανάγκη σύνδεσης της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Εκπαίδευση για την Αειφορία) με την Περιβαλλοντική Ηθική και την Εκπαίδευση Αξιών», Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΠΕΕΚΠΕ, Βόλος 8-10 Μαΐου 2015, πρόσβαση:20.10.2017, http://www.kpe.gr/7_congress/papers/sat_fifth/kefalogianni.pdf.

Κεφαλογιάννη, Ζ. (χ.χ.), Διαγενεακή Αλληλεγγύη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, πρόσβαση: 20.10.2017, http://kpe-kastor.kas.sch.gr/peekpe/proceedings/synedria_2_theoritikes/Kefalogianni.pdf.

Κεφαλογιάννη, Ζ. (2008), Αειφορική Ανάπτυξη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για μια Ηθική της Πράξης, 4ο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ, Ναύπλιο, πρόσβαση: 20.2.2018, <http://kpe-kastor.kas.sch.gr/peekpe4/proceedings/synedria3/kefalogianni.pdf>.

Κογκούλης, Ι. Ηθική Αγωγή. Λήμμα στο Λεξικό της Παιδαγωγικής, Επιμ. Ξωχέλλη, Π. Κυριακίδη, Αθήνα, (2007):316

Κουτσοσίμου, Μ. (2017), Το ήθος και η Ηθική ... δύο όχι τόσο παράλληλοι κόσμοι, πρόσβαση: 28. 12.2018, <http://www.animartists.com/2017/10/09/167-2/>.

Κονσόλας Ν. Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, Αθήνα, Παπαζήση, (1985):22

Κοσμάκη Π. Πρόλογος στο Ανδρεαδάκης Α., Βάρφη Α.-Ζ., Γιαννακούρου Γ., Κοϊμτζόγλου, Ι., Νικολάου, Κ., Χριστούλας, Δ., Εισαγωγή στο Φυσικό και Ανθρωπογενές Περιβάλλον: Το Ανθρωπογενές Περιβάλλον, Πάτρα, ΕΑΠ, (1999):15

Κουρούτος Β., Μαντζάρα Μ., Σκούλλος Μ., Αλάμπεη Α., Μαλωτίδη Β., Ψαλλιδάς Β. Περιβαλλοντική εκπαίδευση και εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξης σε προστατευόμενες περιοχές, Αθήνα, ΥΠΕΘ, (2008):71

Κούσουλας Γ. Προσέγγιση στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Αθήνα, ΕΚΚΕ, (2008):5-6, 17-18

Κολώνια Σ., Πανταλού Ε. Η αειφόρος ανάπτυξη, η εναλλακτική προσέγγιση για την ανάπτυξη και την οικονομική ευημερία, Ηράκλειο, ΑΤΕΙ Κρήτης, (2011):67

Λάλας Δ., Σαρτζετάκης Ε., Μπελεγρή-Ρομπόλη Α., Μιχαηλίδης Π., Μοιρασγεντής Σ., Μαρκάκη Μ. (2011), Πράσινη Οικονομία, Κοινωνική Συνοχή και Απασχόληση,

πρόσβαση

19/10/2016,

http://www.inegsee.gr/sitefiles/files/GreenEconomy_FinalReport.pdf.

Λαμπριανίδης Λ. Οικονομική Γεωγραφία: Στοιχεία Θεωρίας και Εμπειρικά Παραδείγματα, Αθήνα, Πατάκη, (2001):210

Λεουτσάκου Σ. Το λιμάνι του Πειραιά και η συμβολή του στην τοπική ανάπτυξη, Αθήνα, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, (2009):11-23

Λιαράκου Γ., Φλογαίτη, Ε. Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Αθήνα, Νήσος, (2007):106

Λιάλιος, Γ. (2017), Επιταχύνεται η Διάβρωση των Ακτών, πρόσβαση: 1.8.2018, <http://www.kathimerini.gr/931307/gallery/epikairothta/ellada/epitaxynetai-h-diavrwshtwn-aktwn>.

Λύρας Γ., Περιβαλλοντική Ομάδα 3ου Γυμνασίου Πατρών, Πάτρα, ΙΔΕΚΕ, (2000):7,9

Λύτρας Θ., (2003), Ρύπανση του Περιβάλλοντος και Αστική Ευθύνη, πρόσβαση 10/2/2016, <http://www.enas.gr/lytras.pdf>.

Μαντζούφας Π. Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης: υγεία, ιδιωτικότητα, περιβάλλον, Αθήνα– Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, (2006):379

Μανιτάκης, Α. Κράτος Δικαίου και Δικαστικός έλεγχος Νομιμότητας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, (1994):

Μαραγκού, Π., Μαλεγκάνος, Γ. (2014), Το φυσικό κεφάλαιο: θεμέλιο μιας ζωντανής οικονομίας, πρόσβαση:2.8.2018, http://www.wwf.gr/images/pdfs/2014Jun_WWF_NaturalCapital.pdf.

Μαρκάκη Ν. (2005), Η Συνοδος Κορυφής του ΟΗΕ: ζητήματα ανάπτυξης και περιβάλλοντος, πρόσβαση 4/2/2016, <http://nomosphysis.org.gr/9990/i-sunodos-korufis-tou-oie-zitimata-anaptuksis-kai-periballontos-oktobrios-2005/>.

Μαρκοπούλου Μ.-Ε. Η διπλωματία ανθρώπινων δικαιωμάτων στον 21ο αιώνα, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2006):53

Μαρτσάκη Α., Δρύλλης Γ. Αειφόρος Ανάπτυξη στην Ε.Ε.: ανάλυση βασικών οικονομικών παραμέτρων, Ηράκλειο, ΤΕΙ Κρήτης, (2014):

Μαρδίρης, Θ. Α., Γρηγορίου, Μ., Ευαγγέλου, Α. (2008), Περιοχές με Ιδιαίτερη Βιοποικιλότητα – Χλωρίδα, Πανίδα’, Εκπαιδευτικό Υλικό Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης για το ‘Πρόγραμμα Ανοικτών Περιβαλλοντικών Τάξεων, πρόσβαση: 28.1.2018, <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/5006/1429.pdf>.

Μαρκέτος, Σ. Ευρωπαϊκά Ιδεολογικά Ρεύματα κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα και τη μετά- σοβιετική περίοδο, τ., Α’, Πάτρα, Ε.Α.Π., (2000):81

Μπαγινέτας, Κ. (2013), Τοπική αυτοδιοίκηση, αειφορική ανάπτυξη και περιβάλλον, πρόσβαση: 2.8.2018, <http://baginetas.com/?p=244>.

Μυλωνόπουλος, Δ. (2011), Τοπική Αυτοδιοίκηση και Τουριστική Ανάπτυξη, πρόσβαση:20.1.2018, https://polyxenimoira.weebly.com/uploads/3/0/4/6/30464652/17.____.____portsmouth.pdf.

Μυλωνόπουλος, Δ. Το Σύνταγμα. Νομοτεχνική προσέγγιση της αναθεώρησης του 2001, Αθήνα, Σταμούλης, (2001):19

Μαρούλης, Α., Χατζηαντωνίου-Μαρούλη, Κ., Κολιάρμου, Ε., Μακρή, Κ. (2007), Περιβαλλοντική ηθική. Η πράσινη χημεία ως αναγκαιότητα, 2ο Πανελλήνιο Συμπόσιο Πράσινης Χημείας, πρόσβαση: 20.10.2017, <http://www.gcex.gr/wp-content/uploads/2012/01/makri.pdf>.

Μέλλιου Ε., Ψήμματος Θ. (2015), Δικαίωμα στο Περιβάλλον: η αρχή της αειφορίας στην ελληνική έννομη τάξη 70, Πρακτικά του 1ου Διεθνούς συνεδρίου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη από το Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας, πρόσβαση 10/2/2016, <http://www.ihu.edu.gr/icsd/docs/eisagogi-sti-viosimi-anaptyxi.pdf>.

Μέχρι την άνοιξη 15.000 LED φώτα στους δρόμους του Δήμου Καλαμάτας, (2018), πρόσβαση: 1.11.2018, <https://www.messinialive.gr/mechri-tin-anoiksi-15-000-led-fotastous-dromous-tou-dimou-kalamatas/>.

Μήλιου, Β. Επιχειρησιακή ηθική και εταιρική κοινωνική ευθύνη, Πτυχιακή, Πρέβεζα, ΤΕΙ Ηπείρου, (2008):30-36

Μητούλα Ρ. Βιώσιμη Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση & Ανασυγκρότηση του Ελληνικού Αστικού Περιβάλλοντος, Αθήνα, Σταμούλης, (2006):25-39, 224-225

Μινέτος, Δ. Οι πρόσφατες μεταβολές των χρήσεων γης στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις τους στη βιώσιμη ανάπτυξη της υπαίθρου: μια θεωρητική & εμπειρική διερεύνηση, Διατριβή, Βόλος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, (2009):411

Μίχας, Α. Το σύστημα των κυρώσεων στο δίκαιο του περιβάλλοντος υπό το πρίσμα των σύγχρονων αξιώσεων προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών, Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2008):81

Μουσιόπουλος, Ν., Ντζιαχρήστος, Λ., Σλίνη, Θ. (2015), *Τεχνική Προστασίας Περιβάλλοντος – Αρχές Αειφορίας*, πρόσβαση: 1.8.2018, <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1009/6/full.pdf>.

Μπάρτζης Κ. (2016), Ανακύκλωση: Είναι καθαρά θέμα συνείδησης!, πρόσβαση 10/3/2016, <https://www.hea.edu.gr/anakyklosi-ine-kathara-thema-synidisis/>.

Μπερερής Β. (2012), Η περιβαλλοντική εκπαίδευση και τα κέντρα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, πρόσβαση 17/2/2016, <http://hellanicus.lib.aegean.gr/handle/11610/10448>.

Μπαγινέτας, Κ. (2012), Η Έννοια της Περιβαλλοντικής Ηθικής, πρόσβαση: 28.12.2017, <http://baginetas.com/?p=49>.

Μπλούχου Α. Βιώσιμη Ανάπτυξη Περιφερειακής Ενότητας Ροδόπης, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (2012):12

Μπουσούτας - Θανάσουλας, Γ. Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι. Οι πρωτοπόροι του δυτικού στοχασμού, τεύχ. 2ο, Αθήνα, Αυτοέκδοση, (2008):

Μπουραζάνης, Γ., (χ.χ.), Φυσικοί Πόροι, εκπαιδευτικό υλικό για τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης, πρόσβαση: 20.5.2018, <http://kdvm.gr/Media/Default/Pdf%20enotites/2.2.pdf>.

Νικολαΐδη, Α. (2014), Οι ηθικές αξίες για κοινωνική ευημερία, πρόσβαση: 4.12.2018, http://www.eben.gr/wp-content/uploads/2014/12/anna_nikolaidi.pdf.

Νικολάου, Ν. (2015), Η εξέλιξη της Ηθικής, πρόσβαση: 28. 12.2018, <https://www.pemptousia.gr/2015/02/89589/>.

Ντέντε, Α. Επιχειρηματική ηθική και σύγχρονα επιχειρηματικά σκάνδαλα, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, (2017):

Ν. 2204/1994, ΦΕΚ 59 Α΄.

Ν. 3937/2011, ΦΕΚ 60 Α΄.

Ν.1892/90, Για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη και άλλες διατάξεις, Αθήνα, Εθνικό τυπογραφείο.

Ν. 2742/1999, Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη & άλλες διατάξεις, Αθήνα, Εθνικό τυπογραφείο.

Ν.4269/2014, Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση βιώσιμη ανάπτυξη, Αθήνα, Εθνικό τυπογραφείο.

Ξάνθης, Α. (2014), Η φώκια μας, το βλέμμα της... και η εγγενής αξία, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://www.rodiki.gr/article/271873/h-fwkia-mas-to-blemma-ths-kai-h-eggenhs-axia>.

Οικονόμου Σ., Βλάχου Α. (2010), Διερεύνηση της περιβαλλοντικής επίδοσης των ξενοδοχείων και ενοικιαζόμενων δωματίων στη νήσο Κέρκυρα, πρόσβαση 10/4/2016, http://esdo.teilar.gr/files/proceedings/2010/POSTER/37_final.pdf.

Ομάδα:Surfers, Αειφόρος Ανάπτυξη, Αθήνα, Υπουργείο Παιδείας, (χ.χ.):11-12

Οργανόπουλος, Γ. (χ.χ.), Αειφορία-Αειφόρος Ανάπτυξη: Αναγκαιότητα Ορισμός», πρόσβαση 10/2/2015, http://users.sch.gr/organopoulos/genika/aeiforia_aeiforos_anaptyxi_organop_.pdf.

Οργανόπουλος Γ. (2013), Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, πρόσβαση 10/7/2016, <http://users.sch.gr/organopoulos/kpe/kpe.htm>.

Ορφανίδου, Ο. (2017), Σε Αλεξανδρούπολη και Σαμοθράκη η πρώτη «ενεργειακή κοινότητα», πρόσβαση: 1.8.2018, <http://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/orestiada/se-alexandroupoli-ke-samothraki-proti-energiaki-kinotita/>.

Ορφανού, Β. Γνώσεις και στάσεις φοιτητών του ΤΕΕΑΠΗ σχετικά με τη βιοποικιλότητα, πριν και μετά την συμμετοχή τους σε οργανωμένο μαθησιακό περιβάλλον εκτός τάξης, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Πατρών, (2016):17, 27-29, 65

Παγκόσμιος Κώδικας ηθικών αρχών για τον τουρισμό, (χ.χ.), πρόσβαση 1/2/2016, <http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/greece.pdf>.

Πανατσά, Β. Μ. Διερεύνηση αντιλήψεων προπτυχιακών εκπαιδευτικών σχετικά με τις κοινωνικές όψεις της αστικής βιωσιμότητας και ο ρόλος της εκπαίδευσης, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, (2016):27-30,49

Παπαγιαννόπουλος, Φ. Περιβαλλοντική Ηθική: το κίνημα της βαθιάς οικολογίας, Διπλωματική, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, (2010):16

Παπαδημητρίου Β. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο. Μια διαχρονική Θεώρηση, Αθήνα, Τυπωθήτω, (2006):50,60

Παπαϊωάννου Μ., Μαυροειδής, Η. Βιώσιμη Ανάπτυξη. Διεθνείς και Ευρωπαϊκές εξελίξεις και προοπτικές, Αθήνα, ΤΕΕ, (2005):2-6

Παπαϊωάννου, Σ., Σερντεδάκης, Ν., Τσιώλης, Γ. (1998), Κοινωνική - οικολογική συνείδηση και πράξη. Το παράδειγμα των κατοίκων της επαρχίας κυδωνιάς δυτικής Κρήτης, πρόσβαση: 28.1.2018, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/viewFile/7316/7036.pdf>.

Παπανδρέου Α., Σαρτζετάκης Ε. (2002), Βιώσιμη Ανάπτυξη: Οικονομική Επιστήμη και Διεθνές Θεσμικό Πλαίσιο, πρόσβαση 10/2/2016, [users.uom.gr/~esartz/teaching/genvecon/SD\(PapSartz\).doc](http://users.uom.gr/~esartz/teaching/genvecon/SD(PapSartz).doc).

Παπαδημητρίου, Ε. *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης*, Αθήνα, Πολίτης, (1995):4, 137-138

Παπουτσάκη Κ. Αειφορία και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού η Ανάπτυξη του Αγροτουρισμού στον Νομό Χανίων, Ηράκλειο, ΤΕΙ Κρήτης, (2010):20,49,72

Πελεργίνης, Θ. Ηθική Φιλοσοφία, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (1997):101

Πελεργίνης, Θ. Λεξικό της Φιλοσοφίας, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (2004):498

Παπανικολάου, Έ. Εισαγωγή στη θεωρία του Tom Regan, Πρακτικά 1ης ημερίδας περιβαλλοντικής ηθικής στην Ελλάδα, Αθήνα, , Ελληνοαμερικανική Ένωση, (2009):66

Παπαντωνίου, Σ. (2009), Ιατρική Ηθική, πρόσβαση: 20. 1.2018, https://www.steliosparantoniou.blogspot.com/2011/05/blog-post_9556.html.

Παπαγούνος, Γ. Το περιβάλλον ως περιβάλλον ηθικών κρίσεων, στο: Λάσκαρις Κ. (Επιμ.), Περιβαλλοντική Κρίση – Θέματα θεωρίας, μεθοδολογίας & ειδικών προσεγγίσεων, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή ΕΠΕ, (1993):173

Παπανούτσου, Ε. Π. Ηθική, Αθήνα, Ίκαρος, (1948):

Παρούσης, Μ. (χ.χ.) Εφαρμοσμένη ηθική, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PHIL1898/OPEN%20COURSE/%CE%94%CE%99%CE%91%CE%9B%CE%95%CE%9E%CE%97%201.pdf>.

Παυλίδης, Π. Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, ως θεωρία του κοινωνικού γίνεσθαι και ως ιδεώδες, στο Ουτοπία, τεύχος 41, (2000):9

Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης των Ηνωμένων Εθνών, (2017), 17 Στόχοι για να αλλάξουμε τον κόσμο, πρόσβαση 26/5/2016, https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=71

Πετρουλάκης Ν. (χ.χ.), Η Διακήρυξη του Ρίο για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, Χανιά: Χανιώτικα νέα, πρόσβαση 10/2/2015, <http://www.haniotika-nea.gr/65273-i-diakiruksi-tou-rio-gia-to-periballon-kai-tin-anaptuksi/>.

Πέτρου, Ν. Ελλάδα: Η χώρα της Ποικιλότητας, Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης, (2010):35,148

Πλακονούρη Δ., Ζαραβέλα Δ., Βάγια Δ., Καλογεράκη Μ., Καραβά Λ., Μακρή Α., Πανταζόπουλος Γ., Στραβάκου Ε., Χριστοπούλου Α. Περιβαλλοντικές Αναζητήσεις και προβληματισμοί στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση Ν. Μεσσηνίας, Καλαμάτα, Λεβέντη, (2009):

Περπερίδης, Θ. Ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη, Διπλωματική, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (2017):35-36

Πλιάτσικα, Χ. Εφαρμοσμένη ηθική: η κατηγορική προσταγή και η ωφελμιστική ηθική για την εκπαίδευση των ταλαντούχων και χαρισματικών παιδιών, Διπλωματική, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, (2010):6

Πολυδωρόπουλος Π., Σταυροπούλου Ο. Γνώση και διαχείριση του Περιβάλλοντος, Αθήνα, Γκιούρδας, (2004):2

Ποντίκης, Χ. (2018), Τι σημαίνει ο όρος ηθική;, πρόσβαση: 28.1.2018, <http://www.care.gr/post/8068/ti-simainei-o-oros-ithiki>.

Πρέζα, Ε. (2008), Η φυσικοδικαιική θεμελίωση της θεώρησης του κοινωνικού συμβολαίου στο φιλελεύθερο επιχείρημα του πολιτικού σκέπτεσθαι Η φυσικοδικαιική θεμελίωση της θεώρησης του κοινωνικού συμβολαίου στο φιλελεύθερο επιχείρημα του πολιτικού σκέπτεσθαι, πρόσβαση: 2.8.2018, <http://hellanicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/10653/file0.doc?sequence=1&isAllowed=y>.

Πρέντζας, Λ. Κατασκευάζοντας την δικαιοσύνη η μεθοδολογική χρήση του συμβολαϊκού μοντέλου και η ιδέα της κατασκευής στην «θεωρία της δικαιοσύνης» του john rawls, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, (2010):88-89

Πούλιος Ι., Αλιβιζάτου Μ., Αραμπατζής Γ., Γιαννακίδης Α., Καραχάλης Ν., Μάσχα Ε., Μούλιου Μ., Παπαδάκη Μ., Προσύλης Χ., Τουλούπα, Σ. (2016), Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη, πρόσβαση 8/2/2016, <http://hdl.handle.net/11419/2394>.

Πρωτοβουλία Συμφώνου, Οι δεσμεύσεις των υπογραφόντων, Το όραμα των υπογραφόντων, πρόσβαση: 1.8.2018,

<https://www.simfonodimarxon.eu/%CF%80%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CF%80%CF%81%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%86%CF%8E%CE%BD%CE%BF%CF%85/%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%87%CE%BF%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CE%B4%CE%AF%CE%BF-%CE%B5%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CE%AE%CF%82.html>.

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Περιβαλλοντική Ηθική: Ο Άρνε Νες και η Βαθιά Οικολογία, Αθήνα – Κομοτηνή, Σάκκουλα, (2008)

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Οικολογική Ηθική, Αθήνα – Κομοτηνή, Σάκκουλα, (2005):101-102, 116-117, 122-126

Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Οικοφασισμός: Η Περίπτωση του Kaarlo Pentti Linkola, Παπανικολάου, Ε. (επιμ.), Περιβάλλον – Κοινωνία – Ηθική, Τόμος Πρακτικών 2ης Διεθνούς Ημερίδας Περιβαλλοντικής Ηθικής, πρόσβαση: 4. 12.2018, <http://protopapadakis.gr/wp-content/uploads/2017/03/Evangelos-Protopapadakis-Ecofascism-The-case-of-Kaarlo-Pentti-Linkola-offprint.pdf>, (2010):69-70,73,80-81

Ρούπας Β., Λαλούμης Α. Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων, Αθήνα, Σταμούλης, (1998):85-86

Σιούτη Γ. Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλα, (2003):15-23

Σκαναβή - Τσαμπούκου, Κ. Περιβάλλον και Κοινωνία: Μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη, Αθήνα, Καλειδοσκόπιο, (2004):81,27

Σκούρτος Μ., Σοφούλης, Κ. Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα, Αθήνα, Τυπωθήτω, (1995):62-63,71

Σούλιος, Γ. (2017), Το πρόβλημα των πλημμυρών στην Ελλάδα, πρόσβαση: 1.11.2018, <https://www.tovima.gr/2018/01/11/opinions/to-problima-twn-plimmyrwn-stin-ellada/>.

Σπυροπούλου Δ., Στεφανόπουλος Ν., Μαρδίρης, Θ. (χ.χ.), Περιβάλλον και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη: Πίσω από τις Γραμμές, πρόσβαση 10/5/2016, http://www.kpe.gr/proceedings/Spyropoulou_et_al.pdf.

Σταθοπούλου Ε. Ο Θεσμός των Οικοβιομηχανικών Πάρκων, η Αειφόρος Ανάπτυξη και η Διασύνδεση τους, Μυτιλήνη, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, (2005):17,19,117-118

Στίγκα Ε. Συμβολή στη διερεύνηση των οικονομικών και πολιτικών προοπτικών εξέλιξης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας την ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Ελλάδας, Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, (2014):26

Στρατηγέα, Α. (2009), Βιώσιμες Ενεργειακά Κοινότητες – Μία Σχεδιαστική Πρόκληση Για Τις Ορεινές Περιοχές, πρόσβαση: 2.8.2018, http://www.ntua.gr/MIRC/6th_conference/presentations/1_main_sessions/6th_session/S TRATIGEA%20A.pdf.

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Επανεξέταση της στρατηγικής της ΕΕ για την αειφόρο ανάπτυξη - Ανανεωμένη στρατηγική, Βρυξέλλες, (2006):19

Σύμφωνο δημάρχων για το κλίμα και την αλλαγή, πρόσβαση: 22.8.2018, <https://www.simfonodimarxon.eu/%CF%80%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CF%80%CF%81%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%86%CF%8E%CE%BD%CE%BF%CF%85/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%AD%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7.html>.

Σύνταγμα Ελλάδας, όπως αναθεωρήθηκε με το ψήφισμα της 27ης Μαΐου 2008 της Η' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων, Βουλή των Ελλήνων, (2010).

Τζανακάκη, Ε. (2014), Η παρακολούθηση Σχεδίων Δράσης για την Αειφόρο Ενέργεια και ο σημαντικός ρόλος των Υποστηρικτικών δομών του Συμφώνου των Δημάρχων, πρόσβαση: 1.8.2018, <http://data4action.eu/wp-content/uploads/2014/05/TZANAKAKI->

27-11-15-%CE%A3%CE%A5%CE%9C%CE%A6%CE%A9%CE%9D%CE%9F-%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%A9%CE%9D.pdf.

Τζανακάκη, Ε. (2018), Δελτίο τύπου επιλέχθηκαν οι πέντε δήμοι που θα υποστηρίξει το ΚΑΠΕ μέσα από το έργο beacon (ΚΑΠΕ), πρόσβαση: 1.8.2018, http://www.cres.gr/cres/files/news_files/deltia_2018/deltio_20181026.pdf.

Ταμουτσέλη Κ. (2006), Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφορία. Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, πρόσβαση 10/4/2016, <http://www.peekpemagazine.gr/sites/default/files/issues/pdf/peekpet36.pdf>.

Ταμπάκης Σ., Τσαντόπουλος Γ., Ανδρέα, Β. Προστατευόμενες Περιοχές και μη Κυβερνητικές Περιβαλλοντικές Οργανώσεις, Διεθνής Περιβαλλοντική Πολιτική: Αναμετρήσεις με το Μέλλον, Περιοδική Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 5ος τόμος, (2013):14,15

Ταρανέλου Ε. Η πράσινη ανάπτυξη στην σύγχρονη οικονομία, Καβάλα, ΤΕΙ Καβάλας, (2012):48

Τέγου, Κ. Περιβαλλοντική Ηθική, Η προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα φιλοσοφικό, ηθικό και νομικό, Διατριβή, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, (2004):41, 66-73

Τερζίδης Χ. (2003), Θεωρίες περιβαλλοντικής ηθικής, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://docplayer.gr/7702375-Theories-perivallontikis-ithikis-terzidis-hrysovalantis-ergasia-sta-plaisia-toy-uathiuatos-ygieini-kai-asfaleia-ton-ylikon-epivlepontes-kathigites.html>.

Τζεφέρης, Π. (2010), Η Περιβαλλοντική ηθική απαιτεί (μόνο) περιβαλλοντική παιδεία, πρόσβαση: 4.12.2018 http://elladitsamas.blogspot.com/2010/07/blog-post_28.html.

Τζούφη, Μ. Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός Πόλεων. Η περίπτωση της Βέροιας, Διπλωματική, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, (2013):14

Το σύμφωνο των Δημάρχων: Ποιες είναι οι πράσινες πόλεις στην Ελλάδα, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/to-simfono-ton-dimarxon-fois-einai-oi-prasines-poleis-stin-ellada/>.

Τσάλτας Γ. Η ιστορική εξέλιξη της έννοιας της ανάπτυξης μέσα από τη δράση και τη θεσμική συμβολή του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Αθήνα, Σάκκουλα, (2006):89-90

Τσαντίλης Δ., Βούγιας Σ., Δεληγιάννης Α., Ευαγγελίδου Μ., Ευθυμιόπουλος Η., Θεοχάρη Χ., Μαραβέγιας Ν., Μοδινός Μ., Παλαιοκρασσάς Ι., Παπαγιαννάκης Μ., Πεσμαζόγλου Β., Σβορώνου Ε., Σπιλάνης Γ., Τριφύλλης Α., Οι δρόμοι της αειφορίας, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (2003):48,58

Τσεβρένη Ι., Η ανάγκη για μία περιβαλλοντική εκπαίδευση προσανατολισμένη στη δράση, Θεσσαλονίκη, ΠΕΚΠΕ, (2009):10

Τσενές, Η. Τοπική Αυτοδιοίκηση - Θεωρία και Πράξη, Αθήνα, Φοίβος, (1986):40

Τσερώνη, Α. (2010), Οι Εγγενείς Ηθικές Αξίες στη Βαθιά Οικολογία και τη Θεωρία της Βιώσιμης Ανάπτυξης, πρόσβαση: 4. 7.2018, <https://sciencearchives.wordpress.com/2010/04/08/e%CE%AF-h%CE%AD-a%CE%AF-%CE%AC-2/>.

Τσιάρας Σ. Προοπτικές για Βιώσιμη ή Αειφόρο Ανάπτυξη στον Δήμο Πιερίων, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, (2010):13

Τσούβαλη Κ. Πού πατάει και πού πηγαίνει η Π.Ε, Θεσσαλονίκη, ΠΕΚΠΕ, (2009):20

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (ΥΠΠ), Συνοπτικό κείμενο στρατηγικού σχεδιασμού για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση με επίκεντρο την Αειφόρο Ανάπτυξη, Λευκωσία, ΥΠΠ, (2007):4

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (ΥΠΠ), Πρόγραμμα Σπουδών: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση/Εκπαίδευση για Αειφόρο Ανάπτυξη, Λευκωσία, ΥΠΠ, (2009):8

Υπουργείο Ανάπτυξης Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, (χ.χ.), Σχεδιασμός Δράσεων πιλοτικού Χαρακτήρα για την Ανάπτυξη του Οικολογικού Τουρισμού, πρόσβαση 10/2/2016, http://www.gnto.gov.gr/sites/default/files/files_basic_pages/ecoeota.pdf.

ΥΠΕΚΑ: Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης, (χ.χ.), πρόσβαση 10/2/2016, <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=927&language=el-GR>.

Φανιουδάκη Ε., Μια περιβαλλοντική προσέγγιση με φόντο την Αειφορία, Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΠΕΕΚΠΕ, Βόλος, (2015):4-5

Φλογαΐτη Ε. Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία., Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (2009):71,81,98

Φλογαΐτη Ε. Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, (2006):231,233

Φουφλή Σ., Καπαρέλος Λ. Αειφόρος και βιώσιμη ανάπτυξη και οι επιπτώσεις της στις νέες επιχειρήσεις, Αθήνα, ΤΕΙ Πειραιά, (2016):9-10

Φονική κακοκαιρία με τέσσερις νεκρούς σε Μεσσηνία-Λακωνία, (2016), πρόσβαση: 1.11.2018, <https://www.protothema.gr/greece/article/608434/enas-nekros-apo-tis-vrohoptoseis-stin-kalamata/>.

Χαϊνταρλής Μ. Αειφορία, αειφόρος ανάπτυξη και δίκαιο, Περιβάλλον και Δίκαιο, Τεύχος 4/2001, (2001):520

Χατζηλεοντιάδου Σ., Δουλάμη Ε. (χ.χ.), Αειφόρο Σχολείο, Αλεξανδρούπολη, (χ.χ.):2

Χριστόφορος, Α. (2016), Από την οικολογική κρίση στην ανθρώπινη υπευθυνότητα. Το ηθικό δικαίωμα του περιβάλλοντος, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://theo-eco-culture.blogspot.com/>.

Χατζηκωσταντίνου, Κ. Μερικές αρχικές σκέψεις για το δίκαιο του περιβάλλοντος στο Αειφορία και Περιβάλλον, επιμ., Τσάλτας, Γ., Κατσιμπάρδης, Κ., Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2004):95-99

Χατζημπίρος, Κ. Οικολογία: Οικοσυστήματα και προστασία του περιβάλλοντος, Γ΄ έκδοση, Αθήνα, Συμμετρία, (2001):170

Χλέπας, Ν. Ηθική και Δεοντολογία στη Σύγχρονη Δημόσια Διοίκηση, Πρακτικά Συνεδρίου ΕΚΔΔΑ/ΕΝΑ, 9 Δεκεμβρίου 2011, Αθήνα, (2011):170

Χλέπας, Ν. (2014), Δομή και λειτουργία των Δήμων στην Ελλάδα Μία επισκόπηση της Ελληνογερμανικής Συνέλευσης, πρόσβαση: 20.1.2018, http://www.grde.eu/el/dgv/publikationen/reihen/weitere_publikationen/Struktur_griechischer_Kommunen_gr.pdf.

Χωριανοπούλου Μ., Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΡΟΥ , στο περιβαλλοντική πολιτική: θεωρία και πράξη, Επιμ. Μανωλάς Ε., Ορεστιάδα, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, (2015):339

Ψαλίδας Β. (1999), Το κεφάλαιο 36 της ημερήσιας Διάταξης 21 (Agenda 21), πρόσβαση 3/06/2015, <http://kpe-kastor.kas.sch.gr/peekpe/text/agenda.htm>.

Ψυχοπαίδης, Κ. (1989), Ωφελμιστική πολιτική θεωρία και αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση, πρόσβαση: 28. 12.2018, <https://adiotos.wordpress.com/2013/09/14/representative-governence/>.

Ψωμάς Σ. Πράσινη Ανάπτυξη και νέες θέσεις εργασίας, Αθήνα, Greenpeace, (2009):5

Abendroth W., Lenk K. Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη, Θεσσαλονίκη, (1983):77-110

Ako, P. Ιστορία της Οικολογίας, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, Παρατηρητής, (1991):170

Bartolomei de la Cruz H., von Potobsky G., Swepston L. The International Labour Organization: The International Standards System and Basic Human Rights, Boulder, West view Press, (1996):5,7

Benson, J. Environmental Ethics, An Introduction with Readings, London, Routledge, (2001):32,122

Bentham, J. (1970), An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, London, The Athlone Press, (1970):38-40

Berlin, I. Τέσσερα Δοκίμια Περί Ελευθερίας, 20. σελ. 340 Berlin Isaiah, «Τέσσερα Δοκίμια Περί Ελευθερίας», Μετάφρ. Παπαδημητρίου Γ., Αθήνα, Scripta, (2001):340

- Bookchin, M. Η Σύγχρονη Οικολογική Κρίση, μτφρ. Κορακιανίτης, Μ., Αθήνα, Βιβλιόπολις, (1993):35,47,57
- Bookchin, M. Οικολογία και Επαναστατική Σκέψη, στο Bookchin, Μ., Η Οικολογία της Ελευθερίας, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη, (1978):43
- Bookchin, M. Ξαναφτιάχνοντας την Κοινωνία, μτφρ. Κυπριανίδης, Τ., Αθήνα, Εξάντας, (1993):113
- Boyle, J. An absolute approach. In:Kuhse, H., Singer, P. (eds). A Companion to Bioethics. Malden, MA:Blackwell, (2005):72
- Boucault, B. Ηθική και Δεοντολογία στη Σύγχρονη Δημόσια Διοίκηση, Πρακτικά Συνεδρίου ΕΚΔΔΑ/ΕΝΑ, 9 Δεκεμβρίου 2011, Αθήνα, Ελλάδα, (2011):23-24
- Brezinka, W. Το επαγγελματικό ήθος του δασκάλου - ένα παραμελημένο πρόβλημα της εκπαιδευτικής πολιτικής, στο Πυργιωτάκης, Ι., Κανάκης, Ι. (επιμ.) Παγκόσμια κρίση στην εκπαίδευση – Μύθος ή Πραγματικότητα, Αθήνα, Γρηγόρη, (1999):342
- CeVi, D. (2015), Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη, πρόσβαση: 2. 11.2018, <http://www.sameworld.eu/el/anakalypste-to-ergo/perivallontiki-dikaiosyni>.
- Clark, J. (2018), Τι είναι η Κοινωνική Οικολογία, πρόσβαση: 2.8.2018, <https://adespotosblog.wordpress.com/2018/10/19/ti-einai-h-koinwnikh-oikologia/>.
- Clark, J. Introduction, στο Michael E. Zimmerman (επ.), Environmental Philosophy, From Animals Rights to Radical Ecology, New Jersey, Prentice Hall, (1993):33-46
- Coufal, J. Biodiversity and Environmental Ethics: A Personal Reflection, Journal of the American Water Resources Association, (1997):15-16
- Cafaro, P. Thoreau, Leopold, and Carson: Toward an Environmental Virtue Ethics, Environmental Ethics, (2001):7-8
- Ceballos – Lascurain, H. The future of ecotourism, Mexico journal, (1987):14
- Colby M. E. Environmental Management in Development: The Evolution of Paradigms, Ecological Economics, (1991):193

Coombs P. H., Ahmed M. *Attacking Rural Poverty: How Non-formal Education Can Help*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, (1974):7-9

Donagan, A. *The Theory of Morality*, Chicago, University of Chicago, (1977):66-68

Drengson, A. *Ecophilosophy , Ecosophy and the Deep Ecology Movement: An Overview*, *The Trumpeteer : Journal of Ecosophy*, (χ.χ.):110-111

ECCAP Working Group 16, *Ethics and Biodiversity*, Regional Unit on Social and Human Sciences in Asia and the Pacific (RUSHSAP), Bangkok, UNESCO, (2011):7,18

Frankena, WK. *Ethics*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, (1963):13

Frey, R. G., Wellman, C. H. *A Companion to Applied Ethics*, John Wiley & Sons, Oxford, (2008):2-3

Fien J., Tilbury D. *The critical challenge of sustainability*, in D., Tilbury, R., Stevenson, J. Fien, & D. Schreuder (eds), *Education and sustainability. Responding to the global Challenge*, Switzerland, IUCN, Gland, (2002):9

Fisco, I., Onlus, C. (2015), *Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη, πρόσβαση*: 28. 12.2018, <http://www.sameworld.eu/el/anakalypste-to-ergo/perivallontiki-dikaiosyni>.

Fox, W. *Βαθιά Οικολογία και αρετολογία στο Οικολογικές Αξίες*. Αθήνα, (2002):89-90

Gaston, K., Spicer, J. *Βιοποικιλότητα, Μια εισαγωγή*, Χιντήρογλου, Χ., Βαφείδης, Δ., Επιμ. απόδοσης στα ελληνικά, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, (2002):124

Goodpaster, E. K. *On Being Morally Considerable*, *Journal of Philosophy*, (1978):310

Gruil, Herbert X. *Ένας Πλανήτης Λεηλατείται – Οικολογία και Οικονομία*, Αθήνα, Νότος, (1982):28

Grubb M., Koch M., Munson A., Sullivan F., Thomson K. *The Earth Summit agreements : a guide and assessment : an analysis of the Rio '92 UN Conference on Environment and Development*, London, Earthscan Publications Ltd., (1993):80

- Hare, RM. A Utilitarian approach, In: Kuhse H. Singer, P. (eds). A Companion to Bioethics. Malden, Blackwell, MA, (2005):80
- Hargrove, C. E. Foundations of Environmental Ethics, New Jersey, Prentice Hall, (1989):3
- Haughton, G., Hunter, C. Sustainable Cities, London, Routledge, (2003):26
- Hayek, F. A. Law, Legislation and Liberty, London, Routledge, (1982):177-178,227
- Heywood, A. Εισαγωγή στην Πολιτική, μτφρ., Καράμπελας, Γ. Αθήνα, Πόλις, (2006):70
- Jürgen, S. Rainer, P. (2014), Περιβαλλοντική νομοθεσία και δεοντολογία, πρόσβαση: 20.3.2018, http://www.uni-ecoaula.eu/images/Tables/ENRICHMENT_COURSE_2_GR.pdf, (2014):12, 26-29,37,43-44
- Kant, I. Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών, Αθήνα, Δωδώνη, (1984):43-45
- Kenny, A. Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας, μεταφρ. Δ. Ρισσάκη, Αθήνα, Νεφέλη, (2005):262-265
- Krebs, A. Ethics of Nature: A Map, Berlin, De Gruyter, (1999):19-20
- Kropotkin, P. Ηθική. Προέλευση και ανάπτυξη, μετάφρ. Β. Τομανάς, Θεσσαλονίκη, Νησίδες, (2007):25,31,188-189,195
- Kymlicka, W. Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας – Μια εισαγωγή, Μτφρ. Μολυβάς Γ., Αθήνα, ΠΟΛΙΣ, (2005):92,96,166
- Leopold, A. A Sand County Almanac, and Sketches Here and There, New York, Oxford University Press, (1968):224-225
- Leopold, A. 'The Land Ethic' In A Sand Country Almanac and Sketches Here and There, New York : Oxford University Press, (1948):95-98

- Lorenz, K. Τα 8 Θανάσιμα Αμαρτήματα του Πολιτισμού μας, Αθήνα. Θυμάρι, (1979):34,49
- Mackie, J.L., *Ethics, Inventing Right and Wrong*, England, Penguin Books, (1990):125
- Magis K., Shinn C. Emergent Principles of Social Sustainability. In J. Dillard, V. Dujon and M. King, *Understanding the social dimension of sustainability*, New York, Routledge, (2009):38
- Myers, D. G. *Social Psychology*, N. Y., Mc Graw-Hill College, (1999):147-155
- McCormick J. *The Global Environmental Movement, Second Edition*, New York, John Wiley & Sons, (1995):260
- Mill, J. S. Ωφελιμισμός, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια: Φ. Παιονίδης, Αθήνα, Πόλις, (2002):119-120
- Mill, J. S. Περί Ελευθερίας, Μετάφραση: Ν. Μπαλής, Αθήνα, Επίκουρος, (1983):181
- Mill, J.S. “Utilitarianism” στο J. S. Mill and J. Bentham, *Utilitarianism and Other Essays*, London, edited by Alan Ryan Penguin Books, (1987):279-281
- Miller G. T. Βιώνοντας στο περιβάλλον II, έκδοση 9η, Μετφρ. Ταλαντοπούλου Μ., Αθήνα, ΙΩΝ, (1999):4,17
- Middleton, V., Hawkins, R. *Τουριστικό Μάρκετινγκ*, Αθήνα, Κριτική, (2004):82
- Nayar K. R. Politics of 'Sustainable Development, *Economic and Political Weekly*, (1994):1327
- Naess, Arne Οι Θεμελιακές Αρχές της Βαθιάς Οικολογίας, στο *Κοινωνία και Φύση*, τόμος 1^{ος}, (1992):126
- Nagel, T. Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα, μεταφρ. Χ. Μιχαλοπούλου Βέικου, Αθήνα, Σμίλη, (1989):76
- Oates, W. *The economics of the Environment*, Edward Elgar: Aldeshot UK, (1992):34-37

Opschoor, J.B. (2010), *Caring for future generations and biodiversity: Earth ethics and some implications for structuring the global public domain*, *ex aequo*, πρόσβαση: 1.8.2018, <http://www.scielo.mec.pt/pdf/aeq/n21/n21a06.pdf>.

Palmer, C. An Overview of Environmental Ethics, in A. Light and Holmes Rolston III (eds.), *Environmental Ethics: An Anthology*, Blackwell, MA, (2008):18

Papaioannou, S. *Arbeitsorientierung und Gesellschaftsbewußtsein von Gastarbeitern in der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt a/M.: New York, (1983):187,192

Pearce D. Warford J. *World without end* Economics, Environment and sustainable development, London, Earthscan, (1992):67-79

Perticaş, D. C. Aspects of ecofeminism in Romania, *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, (2014):516

Presenti, C. Το μονοπάτι που οδηγεί στην αειφορία, *sdVision Περιοδικό Αειφόρου Ανάπτυξης*, (2011):3

Primack, R., Cafaro, P. Environmental Ethics, In Levin, S. A. (ed.), *Encyclopedia of Biodiversity*, Elsevier, Oxford, (2007):3,5

Reid D. *Sustainable Development, An Introductory Guide*, London, Earthscan, (1995):232

Rogers P., Jalal K., Boyd J. *An introduction to sustainable development*, London Earthscan, (2008):10

Rowland W. *The Plot to Save the World*, Clarke, Irwin, & Company Ltd., Toronto/Vancouver, (1973):38

Rawls, J. *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Αθήνα, Πόλις, (2001):54

Roach, C. *Mother/Nature: Popular culture and environmental ethics*, Bloomington, Indiana University Press, (2003):41

Sachs W. *Rio +10 and the North-South Divide*, Heinrich Boll Foundation, Berlin, (2001):5

Swyngedouw, E. (επιμέλεια) Metabolic urbanization: the making of cyborg cities, Στο Nik, Heynen, Maria, Kaika, Eric, Swyngedouw (επιμέλεια) In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism, London, Routledge, (2006):180-181

Straughan, R. Can we teach children to be good? - Basic issues in moral, personal and social education, Philadelphia, (1988):35,123

Summers M., Corney G., Childs A. Student teachers' conceptions of sustainable development: the starting-points of geographers and scientists, Educational Research. (2004):166

Taylor, W. P. Respect for Nature:a Theory of Environmental Ethics, Princeton, Princeton University Press, (1986):3

UNESCO, The Belgrade Charter, Paris, UNESCO, (1976):15

UNESCO, Educating for a Sustainable Future: A Transdisciplinary Vision for Concerted Action, Paris, UNESCO, (1997):16

UNESCO, Education for Sustainability – From Rio to Johannesburg: Lessons learnt from a decade of commitment, Unesco Education Sector, Paris, (2002):4

UNESCO, UN Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014 International Implementation of the World Summit on Sustainable Development, United Nations, New York, (2005):5,10

UNECE, Στρατηγική της Unece για την εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Ηνωμένα Έθνη, (2005):10

United Nations Environment Programme (UNEP), The Environment in 1982: Retrospect and Prospect, United Nations Environment Programme (UNEP), Nairobi, (1982a):7

United Nations, Earth Summit: Agenda 21, The United Nations Programme of Action from Rio, United Nations, New York, (1993a):

United Nations/Department of Economic and Social Affairs, International Council on Local Environmental Initiatives, Tourism and Sustainable Development. Sustainable

Tourism: A Local Authority Perspective, Background Paper # 3, Commission on Sustainable Development, Seventh Session, New York, (1999):2-3

Value Del, Πράσινη και Αειφόρος Ανάπτυξη, πρόσβαση:21.5.2015, <http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>, (2010):5,12

Van Den Bergh, J. Ecological economics and Sustainable development:theory, methods and applications, UK, Edward Elgar Publishing Limited, (1996): 72-74

WCED (World Commission on Environment and Development) Our common future, Oxford, Oxford University Press, (1987):9,43,359,363

Wirth D. A. The Rio Declaration on Environment and Development: Two Steps Forward and One Back, or Vice Versa?, Georgia, Law Review, (1995):606

WWF (World Wildlife Fund) (XXXX), Η περιβαλλοντική νομοθεσία και η εφαρμογή της στην Ελλάδα, πρόσβαση:21.5.2015, https://www.wwf.gr/images/pdfs/InductionPack_EnvironmentalLawWWF.pdf.

Yiftachel, O., Hedgcock, D. Urban Social Sustainability. The Planning of an Australian City. Cities: The International Journal of Urban Policy and Planning, (1993):140

Ziffer K.A. Ecotourism: The Uneasy Alliance. Washington, DC: Conservation International and Ernst & Young, (1989):6